

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA
I NARODNOSTI

KNJIGA STO DEVEDESET DRUGA

MONOGRAFIJE

JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE

KNJIGA ČETRDESET PRVA

UREĐIVAČKI ODBOR

Mirko JOVANOVIĆ, general-pukovnik (predsednik), Ali SUKRIJA, Risto D2UNOV, Veljko MILADINOVIC, general-potpukovnik, Andro MILANOVIĆ, Joco TARABIĆ, general-potpukovnik, Fabijan TRGO, general-potpukovnik, Metodije KOTEVSKI, general-potpukovnik, Viktor KUČAN, pukovnik, Svetozar ORO, pukovnik, Mišo LEKOVIĆ, pukovnik, Ahmet ĐONLAGIĆ, pukovnik, Avgust VRTAR, pukovnik, Radomir PETKOVIC, pukovnik (glavni urednik)

UREDNIK

pukovnik Esad TIHIC, profesor

REDAKTOR

Radomir ĐURASINOVIC

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

GLIGO MANDIĆ

**17. ISTOČNOBOSANSKA
NOU DIVIZIJA**

BEOGRAD 1976.

I

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA U ISTOČNOJ BOSNI (jun—jul 1943)

Poslije uspješnog proboja u dolini Sutješke, Operativna grupa divizija¹ Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izbila je na prostor Romanije, Vlasenice i Birča, na kojem je u toku juna i početkom jula 1943. godine, potpomognuta 1. i 2. vojvođanskom brigadom, brzim i snažnim naletima na pravcima Sjetlina — Han Pijesak — Vlasenica — Zvornik i Bogovići — Podromanija — Olovo — Kladanj — Živinice razbila i uništila ustaško-domobranske garnizone i u međuriječju Krivaje i Spreče stvorila slobodnu teritoriju sa oslobođenim varošima Han Pijeskom, Olovom, Kladnjem, Vlasenicom, Srebrenicom, Bratuncem, Drinjačom i Zvornikom.

¹ Operativna grupa Vrhovnog štaba imala je u svom sastavu: 1. proletersku diviziju (1. proleterska, 3. proleterska, 3. i 7. krajiška brigada); 2. proletersku diviziju (2. proleterska, 4. proleterska i 2. dalmatinska brigada); 3. udarnu diviziju (1. dalmatinska udarna, 5. crnogorska udarna i 10. hercegovačka udarna brigada); 7. udarnu diviziju (7, 8. i 16. banijska brigada); 6. istočnobosansku, 15. majevičku i 3. dalmatinsku brigadu.

Puni nazivi jedinica i štabova daće se u knjizi samo prvi put, a u daljem tekstu skraćeni ili kratice.

Iako je neprijatelju u istočnoj Bosni Operativna grupa nanijela težak udarac,² još su postojali dosta jaki njemačko-ustaško-domobranski garnizoni u Sarajevu, Zenici, Varešu, Sokocu, Tuzli i Brčkom. Osim tih snaga, na Romaniji, Ozrenu, Trebavi, Majeveci i u Posavini nalazile su se veće ili manje četničke jedinice, a po selima i varošicama u dolinama Krivaje, Spreče i Drinjače uporišta muslimanske milicije (legije).³ Četnici i legija nisu bili sposobni za samostalne veće akcije, već samo u sastavu njemačko-ustaških snaga. Agresivnije i pokretljivije bile su jedino četničke grupe na Romaniji i Ozrenu (Doboj) i legija iz Kladnja i doline Spreče (istočno od Tuzle).

Pojava Operativne grupe divizija u istočnoj Bosni, naročito prodor njenih prednjih dijelova do pred samu Tuzlu, natjerao je njemačku komandu za Balkan da užurbano pojačava garnizone u istočnoj Bosni, posvećujući osobitu pažnju Tuzlanskom rudarsko-industrijskom basenu, pa je tu za nekoliko dana prebačena 369. divizija (Vražja). Isto tako, poslije izvjesnog perioda zatišja, ne-

² U izveštaju 3. ustaško-domobranske divizije (od 26. juna i 22. jula 1943. godine) Ministarstvu oružanih snaga NDH u Zagrebu, pored ostalog, stoji: »Dosada su preduzete sve mjere, da se spasi istočna Bosna kako kod zapovjedništva njemačke divizije u Sarajevu, tako i kod zapovjedništva njemačkih četa u Hrvatskoj, uprkos svega toga, istočna Bosna sa neznatnim našim snagama prepuštena je samoj sebi i jedno uporište za drugim je padalo, te gubimo sve ono što je uz velike žrtve u proljeće 1942. godine bilo oslobođeno«. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knjiga; 14, str. 552 (u daljem tekstu: *Zbornik ...*).

³ Poslije izbijanja ustanka u većini muslimanskih i hrvatskih sela sjeveroistočne Bosne formirane su naoružane grupe za odbranu tih sela. Ljudstvo je pretežno prisilno mobilisano ili je stupalo zato da ne bi išlo u domobranstvo. U hrvatskim selima ove grupe su nosile naziv milicija, a u muslimanskim legija. Naime, kada je major Muhamed Hadžiefendić iz Tuzle obrazovao 1941. godine Domobransku dobrovoljačku pukovnicu (»Domdo« pukovnica) za borbu protiv ustanika, ona je u narodu nazivana legijom sve do oslobođenja Tuzle 1943. godine, kada je legija kao vojna organizacija razbijena. Ponegdje, naročito u okolini Kladnja i u dolini Spreče, naoružana seoska milicija i dalje je nazivana legijom. »Domdo« pukovnica je četama (satnijama) i vodovima pokrivala teritoriju Majevice, Trebave i Posavine, a starješine su bile uglavnom rezervni oficiri i podoficiri.

prijateljeva avijacija je ponovo bombardovala naše jedinice u pokretu i na položajima, a naročito u širem rejonu Birča gdje se nalazilo oko 800 ranjenika Centralne bolnice, očekujući pokret i novi raspored i smještaj.

Ocjenjujući ove aktivnosti neprijatelja kao pripremu nove ofanzive, Vrhovni štab je odlučio da dekoncentriše Operativnu grupu i tako onemogući da ona bude okružena u istočnoj Bosni, a istovremeno da što jače rasplamsa narodnooslobodilačku borbu u drugim krajevima zemlje.

Od sremdkih jedinica u istočnoj Bosni Vrhovni štab je formirao 16. vojvođansku udarnu diviziju, a od jedinica sa teritorije istočne Bosne 17. istočnobosansku udarnu diviziju. Te divizije dobile su zadatak da vojnički i politički djeluju u istočnoj Bosni i sarađuju sa Pokrajinskim komitetom KPJ za BiH i Oblasnim komitetom KPJ za istočnu Bosnu.

Nakon te odluke otpočelo je postepeno pomjeranje jedinica, tako da je do polovine jula raspored naših snaga bio slijedeći: 1. proleterska divizija na Romaniji; 2. proleterska divizija (ojačana dijelovima 5. crnogorske i 1. dalmatinske brigade) na Ozrenu i u dolini Krivaje; 7. udarna divizija (sa Vrhovnim štabom) oko Kladnja i na planini Javoru; 16. vojvođanska divizija (u formiranju) južno od komunikacije Zvornik — Tuzla na lijevoj obali Drinjače, i 17. udarna divizija (u formiranju), sa 6. istočnobosanskom brigadom u rejonu sela Šekovića, a sa 15. majevičkom brigadom,⁴ Majevičkim NOP odredom i Štabom divizije na Majevidi i u Semberiji.

Njemačko- ustaško-domobranske snage iz rejona Tuzle, pomognute četnicima i legijom, otpočele su 13. jula ofanzivu na slobodnu teritoriju. Glavni napad bio je usmjeren na Birač, gdje se nalazila Centralna bolnica. Neprijatelj je uspio privremeno da prodre u oslobođena naseljena mjesta, ali su širu slobodnu prostoriju i dalje držale ili kontrolisale naše jedinice.

Centralna bolnica sa ranjenicima evakuisana je iz Birča i razmještena na Majevidi (uglavnom pokretni ra-

⁴ Radi lakšeg praćenja teksta u knjizi je od početka sproveden naziv 15. majevička brigada i 16. muslimanska brigada, iako su one prilikom osnivanja imale drugi naziv. Kako su im se imena menjala dato je na strani 13—16.

njenici) i na Milan-planini (uglavnom nepokretni, od kojih su oko 100 pronašli četnici po bazama, doveli Nijemce i zajedno ih poubijali).

Dalji prodor neprijatelja ka liniji Vlasenica — Kladanj bio je zaustavljen. Našavši se pod bočnim udarom naših snaga duž komunikacija, neprijatelj se 20. jula vratio u Tuzlu i garnizone u dolini Spreče.

Čim se neprijatelj povukao, glavnina sa Vrhovnim štabom krenula je za Bosansku krajinu, a 16. i 17. divizija ostale su u istočnoj Bosni.^{4a}

FORMIRANJE 17. ISTOCNOBOSANSKE NOU DIVIZIJE

Odluku da formira 17. diviziju, donesenu odmah poslije proboja na Sutješci, Vrhovni štab sproveo je u djelo naredbom od 2. jula 1943. godine. U sastav *17. istočnobosanske narodnooslobodilačke udarne divizije* ušle su: 6. istočnobosanska NOU brigada, 15. majevička NOU brigada i Majevički NOP odred.⁵

Istom naredbom u Stab 17. divizije postavljeni su slijedeći rukovodioci: komandant Gligo Mandić, do tada komandant 1. dalmatinske NOU brigade; politički komesar Branko Petričević, do tada rukovodilac Politodjela 4. crnogorske NOU brigade; zamjenik komandanta Pero Kosorić, do tada komandant 15. majevičke NOU brigade; načelnik Štaba Siniša Nikolajević,⁶ do tada komandant bataljona u 2. proleterskoj brigadi.

^{4a} Na prostoriji Ozrena privremeno je ostala, radi popune i sređivanja, 2. proleterska divizija sa dijelovima 5. crnogorske brigade. U avgustu je 2. proleterska divizija predala 17. diviziji teške ranjenike i krenula za Crnu Goru.

⁵ Direktivom Vrhovnog štaba, datom usmeno komandantu i komesaru divizije, predviđeno je da se od Majevičkog NOP odreda (koji je poslije uspješne akcije 11. juna u rejonu sela Dragaljevca razoružanjem jedne domobranske pukovnije došao do veće količine oružja i municije i brojno ojačao) formira, po mogućnosti čim prije, 3. brigada divizije.

⁶ Siniša Nikolajević poginuo je u borbi kod Šekovića (prilikom prodora neprijatelja u Birač od 13. do 20. juna), pa je za novog načelnika, na prijedlog Štaba divizije, Vrhovni štab postavio Vukašina Subotića, koji je do tada bio načelnik Štaba 15. majevičke NOU brigade.

Na prijedlog Štaba 17. divizije postavljeni su za: intendanta Đoko Ivanović, do tada intendant 3. NOU divizije; obavještajnog oficira Gajo Vojvodić, do tada komandant bataljona u 3. sandžačkoj NOU brigadi; referenta saniteta dr Dragana Jovanovića, do tada referent saniteta Majevičkog odreda.⁷

Povezivanje i prikupljanje jedinica novoformirane 17. divizije, popuna štabova, upoznavanje sa narednim zadacima i pripremanje za združena dejstva, vršeni su u julu i u prvoj polovini avgusta — do dolaska 6. istočnobosanske brigade iz Birča na Majevicu. Divizija je definitivno formirana tek polovinom septembra, formiranjem njene treće — muslimanske brigade.

Diviziju su sačinjavale jedinice formirane 1941, 1942. i 1943. godine u istočnoj Bosni i od ljudstva sa te teritorije, a od avgusta 1944. godine većina boraca je iz Srbije.

Organizacija i formacija Štaba i jedinica divizije, te štabova brigada i njihovih jedinica odgovarale su partizanskom ratovanju, a i kadrovskim i materijalno-tehničkim mogućnostima u to vrijeme. Formacija je takođe bila prilagođena potrebi za što većom pokretljivošću i manevarskom sposobnošću, te nije bila kruto određena. Postepeno razvijajući odgovarajuće nove organe i jedinice, divizija je pri kraju rata poprimila jedinstvenu formaciju koju je propisao Vrhovni štab.

Važan element štaba bili su političko-partijski organi koji su obezbjeđivali gotovo svakodnevan politički, kulturno-posvjetni i agitaciono-propagandni rad u jedinicama i tako znatno uticali na ostvarivanje svjesne borbene discipline i moralno-političke čvrstine jedinica divizije.

Prilikom formiranja divizije izabran je Divizijski partijski komitet. Za svoj rad komitet je odgovarao CK KPJ. Za sekretara je izabran tadašnji zamjenik političkog ko-

⁷ Boko Ivanović, do dolaska Štaba 3. korpusa u istočnu Bosnu, vršio je dužnost intendanta divizije, a kada je prešao u korpus, na njegovo mjesto u diviziji Štab 3. korpusa, na prijedlog Štaba divizije, postavio je Nenada Radoševića.

Dr Dragan Jovanović u septembru 1943. godine otišao je sa grupom vojno-političkih radnika u Srbiju, a za referenta saniteta divizije Štab 3. korpusa postavio je dr Rožu Papo, do tada referenta saniteta 6. istočnobosanske brigade.

mesara 6. istočnobosanske brigade Cvijetin Mijatović Majo.

Obavještajna služba u diviziji u početku nije bila dovoljno razvijena, zbog toga što nije bilo dovoljno odgovarajućih kadrova i iskustva. Praćenje neprijatelja u garnizonima bilo je uglavnom redovno i efikasno, dok su podaci o njegovim pokretima i namjerama sporo pristizali, a bili su često i netačni. Poseban problem predstavljao je vrlo mali broj radio-sredstava za vezu, a i to što je neprijatelj hvatao i brzo dešifrovao naše radio-depeše. Nove kodove prenosili su kuriri-pješaci, upućivani preko terenskih veza, što je išlo veoma sporo. Obrada obavještajnih podataka, zbog nerazvijenosti obavještajne službe i neiskustva obavještajnih organa štaba, redovno je kasnila i bila nepotpuna.

Izviđačke jedinice potpadale su pod organe obavještajne službe. Divizija je imala izviđačku četvu, brigada vod, a bataljon izviđačko odjeljenje.

Prilikom formiranja divizije organi i jedinice rodova tako reći nisu ni postojali — zbog nedostajanja oružja i opreme, a i 'koliko-toliko obučenog ljudstva. Tek poslije oslobođenja Tuzle, kada se došlo do veće 'količine oružja, opreme i kadrova, pri Štabu divizije formirane su: artiljerijska baterija, protivtenkovska baterija, pionirska četa i četa za vezu; pri intendanturi intendantska i sanitetska četa, a pri Štabu 6. istočnobosanske brigade baterija brdskih topova 75 mm, protivtenkovski vod, pionirski vod i vod za vezu.

Štab divizije imao je radio-vezu neposredno sa Vrhovnim štabom do septembra 1943. godine, a od tada sa Štabom 3. korpusa. Do oslobođenja Tuzle veza sa potčinjenim brigadama održavana je preko kurira, a od tada se u radio-mrežu uključuju i brigade. Radio-saobraćaj održavala je četa za vezu. Telefonsko-telegrafska veza u toku 1943. i 1944. godine upotrebljavana je samo za vrijeme dužeg boravka jedinica divizije na nekoj prostoriji.

Služba snabdijevanja u diviziji bila je organizovana preko divizijske intendature, brigadnih i bataljonskih intendatura i četnih e'konomata. Tokom 1943. i u prvoj polovini 1944. godine snabdijevanje jedinica se odvijalo uz dosta teškoća. Tome su doprinijeli s jedne strane dano-

noćne borbe i pokreti, a s druge nepostojanje stalnih izvora snabdijevanja. Do hrane, odjeće, obuće, oružja, municije i drugih najnužnijih potreba dolazilo se otimanjem od neprijatelja, dobrovoljnim prilozima od naroda, rekvizicijom i konfiskacijom imovine saradnika okupatora.

Na oslobođenoj teritoriji, naročito u gradovima (Gradačac, Modriča, Bijeljina, Tuzla, Vlasenica, Srebrenica), gdje su uslovi bili povoljniji, organizovane su razne radionice koje su donekle zadovoljavale potrebe jedinica (pekare, radionice za izradu i opravku obuće i odjeće i opravku oružja i dr.). Na teritorijama gdje su bili organizovani narodni odbori i vojno-pozadinski organi, jedinice su se snabdijevale iz njihovih skladišta. Ti su organi pribavljali hranu, evtkuisali plijen, organizovali radionice i rad u njima.

Sanitetska služba u diviziji bila je organizovana do konca oktobra 1944. uglavnom po Statutu sanitetske službe NOV i POJ od 10. novembra 1942. godine, a prilagođena, koliko god je to bilo moguće, partizanskom načinu ratovanja divizije — samostalnom ili u sastavu korpusa ili operativne grupe.

Sanitetska služba obezbjeđivala je dosta uspješno sanitetsko zbrinjavanje — liječenjem ranjenih i bolesnih i sprovođenjem mjera protiv uzročnika raznih zaraza.

Na čelu saniteta divizije nalazio se referent saniteta kao organ Štaba i neposredni rukovodilac svih sanitetskih divizijskih ustanova i sanitetskih organa brigada.

Ulažući maksimum pregalaštva u svojoj humanoj misiji, sanitet 17. divizije, mada pod najtežim okolnostima, uspio je da spase 6.877 ranjenika i bolesnika.⁸

U martu 1944. Šesnaesta muslimanska brigada je prešla u 27. diviziju, a u sastav 17. divizije ušla je 2. krajiška NOU brigada.

Zbog nastalih promjena u sastavu, gubitaka i kasnijih popuna, brojno stanje divizije variralo je u toku rata od 1.800 (poslije 7. neprijateljske ofanzive i prelaska iz istočne Bosne u Crnu Goru i Sandžak — kada nije bilo

⁸ Zbornik II/6, dok. 159. Dr Ervin Ginzberg i dr Isidor Levi, *Sanitetska služba 17. udarne divizije*, Vojno štamparsko preduzeće MNO br. 472/1951, Beograd, str. 14.

popune) do 10.000 boraca — poslije oslobođenja Gornjeg Milanovca i Kragujevca.

Divizija je od 2. jula do 20. septembra 1943. godine pritrčinjena neposredno Vrhovnom štabu, a od 20. septembra 1943. do polovine maja 1944. godine nalazila se u sastavu 3. korpusa i borila se u istočnoj Bosni. Od polovine maja do sredine juna 1944. godine 17. divizija je ponovo pod komandom Vrhovnog štaba i izvodi borbena dejstva u sadejstvu sa 5. udarnom divizijom (Sandžak), a od polovine juna do konca oktobra u sastavu je 2. korpusa i Operativne grupe divizija (2, 5. i 17) za prodor u Srbiji. Od novembra 1944. godine do početka decembra nalazila se pod komandom Glavnog štaba za Srbiju, a od decembra 1944. do 1. aprila 1945. godine u sastavu je Južne operativne grupe i 2. armije. Od 1. do 23. aprila ponovo je (sa 2. i 5. divizijom) u Operativnoj grupi divizija (borbe u Sremu i Posavini) i pod komandom 1. armije, a od 23. aprila do konca rata u sastavu je 3. armije.

Sesta istočnobosanska NOU brigada formirana je odlukom Vrhovnog štaba u junu 1942, a proglašenje je izvršeno 2. avgusta 1942. u selu Šekovićima. Poslije povratka iz Vrhovnog štaba, Svetozar Vukmanović Tempo je pred postrojenim bataljonima prenio pozdrav Vrhovnog komandanta druga Tita i izložio zadatke brigade. U brigadu je ušla grupa udarnih bataljona.⁹ Dužina procesa formiranja brigade bila je uslovljena veoma teškom vojno-političkom situacijom u istočnoj Bosni nastalom poslije povlačenja naših jedinica sa Vrhovnim štabom. Naime, zbog četničke izdaje u istočnoj Bosni ustanička vojska počela se naglo osipati i od šest partizanskih odreda (6.000 ljudi) ostao je samo Birčanski, koji je, iako okružen i malobrojan, uspio da sačuva slobodnu teritoriju u Birču. Od ostalih odreda ostale su samo udarne čete i tri udarna

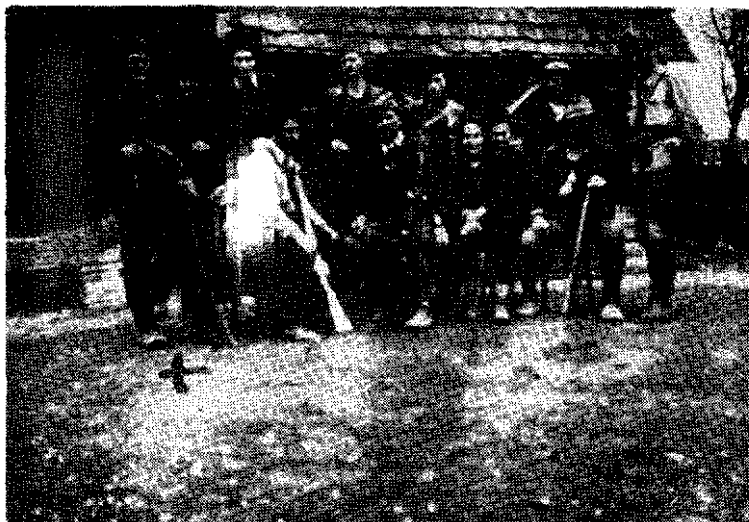
⁹ Prvi proleterski udarni bataljon formiran je 13. marta 1942. godine u selu Srednjem. Imao je pet četa, od kojih su dvije bile iz Romanijskog, jedna iz Zeničkog i jedna iz odreda »Zvijezda«. Jedna od četa Romanijskog odreda bila je muslimanska, formirana od Muslimanskog bataljona. Peta četa je bila prateća.

Drugi udarni bataljon (tri čete) formiran je u Drinjači krajem marta 1942. od boraca Majevičkog odreda, koji se nakon borbe protiv četnika kod sela Vukosavaca prebacio u Birač.

Treći udarni bataljon formiran je u maju 1942. u selu Kamenici. Dvije čete su bile iz Zeničkog i Ozrenskog, a dvije iz Birčanskog odreda, koje su ušle u sastav bataljona kada je ovaj stigao u Birač.

Prvi bataljon 6. istočnobosanske brigade poslije povratka iz Srema, novembar 1942.

Štab i grupa boraca 2. bataljona 6. istočnobosanske brigade u Donjoj Bukovici, jesen 1942.

Štab 6. istočnobosanske sa Isom Jovanovićem, Uglješom Danilovićem i Tošom Vujasinovićem pred polazak u Crnu Goru, mart 1943.

bataljona, sastavljeni mahom od komunista i skojevaca. Od tih hrabrih i nepokolebljivih boraca formirana je Grupa udarnih bataljona.

Bataljoni su jedno vrijeme vodili borbe odvojeno na širem području Romanije, Zvijezde, Ozrena i planine Javora, ali nisu uspjeli da suzbiju četničke pučeve i masovan prelazak boraca iz ustaničke vojske u četnike. Kncem maja bataljoni su se prikupili u zeničkom kraju i poslije trodnevnog marša preko Konjuh planine stigli 28. maja u Šekoviće. U Birču grupa bataljona se sredila, popunila ljudstvom i komandnim kadrom. Štab grupe sačinjavali su: komandant Vojo Ljujić, politički komesar Cvijetin Mijatović Majo, zamjenik komandanta Pero Kosorić, zamjenik političkog komesara Avdo Humo, načelnik Štaba Predrag Marković, intendant Časlav Jovanović Gorčin i referent saniteta dr Dragan Jovanović. Taj sastav Štaba ostao je i prilikom zvaničnog proglašenja 6. istočnobosanske brigade 2. avgusta 1942. Međutim, pri uključivanju u 17. diviziju, zbog odlaska pojedinih drugova na druge dužnosti, sastav Štaba je izmijenjen, pa su postavljeni za: komandanta Miloš Zekić, političkog komesara Đoko Vujošević, zamjenika komandanta Savo Trikić, zamjenika političkog komesara Cvijetin Mijatović, načelnika Štaba Rudolf Petovar, intendant Savo Medan i referenta saniteta dr Roza Papo. Rukovodilac politodjela bio je Zarije Škerović, a članovi Cedimir Minderović i Milić Maksimović.

Brojno stanje brigade na dan formiranja bilo je 550 boraca i starješina — svrstanih u tri bataljona; ogromnu većinu činili su članovi KP ili SKOJ-a.¹⁰

Od oko 630 boraca i starješina brigada je u bici na Sutjesci izgubila više od polovine, te je u 17. diviziju ušla sa oko 260 boraca — računajući tu i oko 50 ranjenika u brigadnoj bolnici.¹¹

Koncem juna 1943. godine brigada se prikupila u Birču radi sređivanja. U brigadu je ponovo ušao njen 4. bataljon koji je bio ostavljen na terenu Birča. Brigada se popunila ljudstvom iz Birčanskog odreda, a kasnije sa područja Semberije i Posavine, tako da je u septembru, uoči napada na Tuzlu, imala oko 1.000 boraca.

Šesta istočnobosanska brigada bila je vojnički i moralno-politički vrlo čvrsta jedinica sa bogatim borbenim iskustvom, sposobna da izvršava i najteže zadatke samostalno ili sadejstvujući većim formacijama, naročito poslije iskustva stečenog tokom 5. neprijateljske ofanzive — u sastavu Operativne grupe Vrhovnog štaba.

Prve godine svoga postojanja brigada je imala veoma visok procenat radnika (boraca i rukovodilaca), a od 550 boraca u vrijeme formiranja gotovo svi su bili članovi Partije ili SKOJ-a. Otuda je predstavljala organizovanu snagu sposobnu ne samo za vojničke akcije već i političko djelovanje u narodu.

Članovi Partije i SKOJ-a su stekli veliko iskustvo boreći se i dejstvujući u složenim uslovima nastanka i razvoja ustanka u istočnoj Bosni. Njihovo djelovanje na političkom polju, komunističko držanje i ponašanje bili su od presudnog značaja za razvoj NOB u istočnoj Bosni. Borci brigade su zašli u svaki kutak istočne Bosne, pa ju je neprijatelj vidio svuda: na Majevidi, u Posavini i Trebavi, na Ozrenu, Romaniji, Jahorini, pred Sarajevom, Zenicom, Dobojem i Tuzlom. I u narodu se, iz velike ljubavi prema brigadi, uvriježilo uvjerenje da »gdje god se borba bije, tu je i Šesta«.

Njene zasluge su ogromne, a pripada joj slava što je uspjela da u najtežim danima za narod istočne Bosne u toku 1942. sačuva upaljenu buktinju NOB.

U redovima 6. istočnobosanske, od formiranja do konačnog oslobođenja zemlje, borilo se više od 5.000 boraca, od kojih je na bojnopolju ostala oko polovina. Oko 400 njenih boraca nosioci su Partizanske spomenice 1941, a 64 Ordena narodnog heroja.

Odlukom Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 24. jula 1944. godine, za postignute uspjehe na bojnopolju i za proletersku odanost, brigada je proglašena proleterskom. Dva puta ju je pohvaljivao Vrhovni komandant i

¹⁰ Istočna Bosna u NOB. Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971, M. Zekić, *Borbeni put 6. proleterske istočnobosanske brigade*, str. 623.

¹¹ Isto, R. Petovar, *6. i 1. majevidka u V ofanzivi*, str. 881; i M. Zekić, str. 615.

Štab 15. majevičke brigade pred početak V. neprijateljske ofanzive

više puta pretpostavljeni štabovi. Odlikovana je Ordenom narodnog heroja, Ordenom narodnog oslobođenja i Ordenom bratstva i jedinstva prvog reda.¹²

U *Petnaestu majevičku NOU brigadu* ušli su 25. marta 1943. godine u selu Šekovićima (kod manastira Lovnice) 2. majevički odred i 2. (majevički) bataljon 6. istočnobosanske brigade. Tada je nazvana imenom Grupa udarnih bataljona. Grupa udarnih bataljona (oko 700 boraca) bila je, u stvari, omladinska jedinica, jer su joj borci bili većinom mladići od 17 do 20 godina — pretežno skojevci.

U pokretu preko Romanije Grupa udarnih bataljona vodila je vrlo oštre borbe protiv dijelova njemačke 3169. »Vražje« divizije, koji su pratili njene i pokrete 6. istočnobosanske brigade. U tim borbama Grupa je razbila dijelove jednog njemačkog bataljona i zaplijenila veću količinu oružja i municije.

Zajedno sa 6. istočnobosanskom brigadom Grupa je 8. aprila stigla u sastav Glavne operativne grupe, a 11. aprila uslijedila je naredba Vrhovnog štaba kojom se Grupa majevičkih udarnih bataljona proglašava Prvom majevičkom NOU brigadom. Štab grupe udarnih bataljona postao je Štab 1. majevičke brigade,¹³ pri kojem se formira politodjel sa Vladom Rolovićem na čelu i članovima Ljubom Vušovićem i Mićom Rakićem.

Kad je brigada ušla u sastav 17. divizije, sastav Štaba bio je: komandant Ratko Perić, politički komesar Muhidin Begić, zamjenik komandanta Franjo Herljević, zamjenik političkog komesara

Pavle Goranin Ilija, načelnik Štaba Vukašin Subotić, intendant Veso Radojičić, referent saniteta dr Ivo Dražić. Sastav Štaba brigade mijenjao se više puta u toku rata, zbog odlaska njegovih članova na nove dužnosti, ranjavanja ili pogibije.

Organizacijsko-formacijski sastav brigade u osnovi je bio kao i kod ostalih naših brigada, na jedinstvenom organizacijskom principu koji je propisao Vrhovni štab.

Brigada se do 10. maja nalazila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, boreći se protiv Italijana, Nijemaca i četnika oko Foče i Ustikoline, na Kapku i Krčinom brdu. Te borbe su bile uvod u teške okršaje koje je ova brigada imala u 5. neprijateljskoj ofanzivi, kada je za 40 dana izgubila oko 500 boraca i starješina. Takvo »vatreno krštenje«, vjerovatno, nije imala nijedna naša brigada. Na Majevicu se vratilo svega oko 200 iscrpljenih ali prekaljenih boraca.¹⁴

Poslije ulaska u sastav 17. divizije, većina preživjelih boraca s punim pravom su postali starješine u novopopunjenoj brigadi, a kasnije su otišli na veće dužnosti u nove divizije (27. i 38) u istočnoj Bosni, jer je ova brigada uz 6. proletersku bila rasadnik vojnih i političkih kadrova.

Brigada je bila vojnički i moralno-politički čvrsta jedinica, sposobna da rješava zadatke samostalno ili u sastavu većih jedinica. Iako je u 5. neprijateljskoj ofanzivi izgubila veliki broj članova Partije i SKOJ-a, ostatak je ipak predstavljao dovoljno brojnu i organizovanu snagu da uspješno prihvati nove borbe, izvodi vojničke akcije i politički djeluje unutar jedinica i među narodom, stvarajući neprekidno nove vojne i političke kadrove. Brigada je polovinom jula 1943. godine preimenovana u 15. majevičku brigadu.

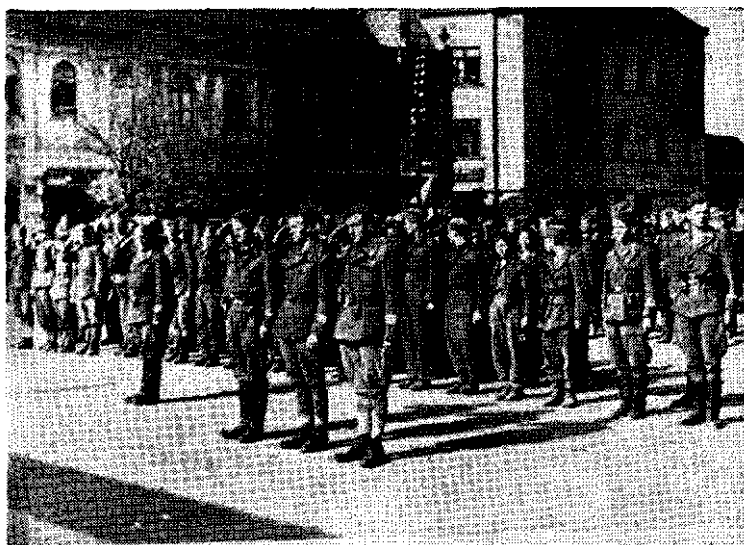
Od formiranja do konca rata u brigadi se borilo oko 3.500 boraca, od kojih je na bojnopolju ostalo oko 1.800, među kojima i dva njena komandanta.¹⁵ Orden narodnog heroja ponijelo je 15 boraca i starješina. Za izvanrednu hrabrost njenog ljudstva dva puta ju je pohvalio Vrhovni komandant, a u nekoliko navrata i pretpostavljeni štabovi. Odlikovana je Ordenom narodnog heroja.

¹² *Istočna Bosna u NOB-u*, knj. 1; M. Zekić, *Borbeni put 6. proleterske istočnobosanske brigade*, str. 635.

¹³ Štab brigade sačinjavali su: komandant Pero Kosorić, politički komesar Mirko Filipović, zamjenik komandanta Ratko Perić, zamjenik političkog komesara Pavle Goranin Ilija, načelnik Štaba Vukašin Subotić, intendant Veso Radojičić i referent saniteta dr Ivo Dražić. *Istočna Bosna u NOB-u*, knj. 1, str. 787.

¹⁴ *Istočna Bosna u NOB-u*, knj. 1; Joco Jović, *Borbeni put 15. majevičke NOU brigade*, str. 791.

¹⁵ Kapetan Vlado Karanović poginuo je 20. decembra 1944. u borbama protiv Nijemaca na komunikaciji Bijeljina — Brčko, a poručnik Moma Duvjak 13. maja 1944. godine u rejonu Dravogradu u dvadesetoj godini života.

Sa proslave godišnjice 16. muslimanske brigade

Šesnaesta muslimanska NOU brigada formirana je 21. septembra 1943. godine u selu Bukviku (Posavina), kao treća brigada 17. divizije (ujedno treća po redu u istočnoj Bosni). Brigada je nastala u periodu kada je 17. divizija sa 6. i 15. brigadom težište borbenih dejstava usmjerila na likvidaciju domobransko-ustaških i legijskih uporišta po selima i varošicama Posavine, Trebave i Ozrena a i protiv četničkih grupa. U tim dejstvima oslobođene su varoši: Gračanica, Gradačac, Modriča, Bosanski Šamac, Odžak i Orašje i formirani odredi: Posavski, Trebavski i Ozrenski.

Kao jezgro brigade poslužio je Muslimanski bataljon 6. brigade. Od pristiglih omladinaca iz Posavine i Trebave i pripadnika legije iz Srebrenika i okolnih sela formirani su 1. i 2. bataljon. Treći i četvrti bataljon formirani su poslije oslobođenja Tuzle, pretežno od Muslimana, omladinaca i radnika Tuzlanskog basena.

Rukovodeći kadar u brigadi sačinjavali su u borbi prekaljeni borci (6. i 15. brigade) i sposobni politički radnici, koji su ubrzo uspjeli da oko brigade okupe veliki broj muslimanske omladine iz tek oslobođenih posavskih i majevičkih sela i gradova. Komandant je bio Salem Čerić, a komesar Muhidin Begić.

Pored učešća Muslimana u nacionalno mješovitim jedinicama, od kojih su neki bili vrlo istaknuti politički i vojni rukovodioci i organizatori ustanka 1941. godine, postojanje posebne musliman-

ovi

ske brigade u tadašnjim uslovima bila je politička potreba, odnosno afirmacija ideje bratstva i jedinstva, radi rasplamsavanja narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni.

Formiranjem muslimanske brigade, a odmah za njom i 18. hrvatske brigade, naš pokret u istočnoj Bosni dobio je širu političku bazu, čime je ubrzan proces aktivizacije i afirmacije muslimanskog i hrvatskog življa u narodnooslobodilačkom ratu.

Muslimansku brigadu sačinjavali su uglavnom omladinci, pretežno članovi SKOJ-a. Iako još mlada, brigada se odmah istakla kolektivnom hrabrošću i junaštvom pojedinaca.

Organizacija i formacija brigade bile su iste kao i u drugim dvjema brigadama 17. divizije. U sastavu divizije brigada je ostala do polovine marta 1944, kada je ušla u 27. istočnobosansku udarnu diviziju.

II

BORBENA DEJSTVA POD KOMANDOM VRHOVNOG ŠTABA

(jul—septembar 1943)

POPUNA I SREĐIVANJE JEDINICA

Direktivom Vrhovnog štaba (20. jula 1943. godine) precizirani su raspored i zadaci jedinica NOV u istočnoj Bosni: 1. proleterska divizija napušta Zvornik, s tim da se postavi na prostoriju: Šekovići — Vlasenica — planina Javor; 2. proleterska divizija sa Ozrena djeluje ka dolinama Krivaje, Bosne i Spreče; 16. udarna divizija sa jednom brigadom na Majeveci prihvata dobrovoljce iz Srema i djeluje prema Šemberiji, a sa ostalim snagama na prostoriji: Šekovići — Vlasenica — Srebrenica; 17. udarna divizija sa prostorije Trebava — Ozren djeluje prema Posavini, dolini Bosne i Spreče, koordinirajući dejstva sa snagama 2. proleterske divizije.

Štab 17. divizije odmah je preduzeo mjere za povezivanje sa potčinjenim jedinicama. Pošto se 15. majevička brigada nalazila na Majeveci, odlučeno je da Štab divizije, sa bataljonom 15. majevičke brigade (koji je bio u rejonu Šekovića na obezbjeđenju teških ranjenika), pređe na Majevecu i započne sređivanje i popunu jedinica. Načelnik Štaba Siniša Nikolajević ostao je u rejonu Šekovića da sačeka 6. istočnobosansku brigadu — koja je bila u po-

kretu sa Romanije za Birač — popuni je ljudstvom iz Birča, a potom, u pogodnom momentu, prebaci preko Majevice za Semberiju u sastav divizije.

Odmah po dolasku na Majevicu i u Semberiju, Štab divizije počeo je da popunjuje i sređuje 15. majevičku brigadu, Majevički odred i komandu Majevičkog vojnog područja, a preko komande područja organizovan je smještaj ranjenika po selima Majevice i Semberije.

U junu je Majevički odred, napadom na 3. domobransku pukovnicu u rejonu sela Dragaljevca, došao do veće količine oružja i municije i tako se mogao i brojno znatno ojačati (više od 800 boraca). Kako je 15. majevička brigada u 5. neprijateljskoj ofanzivi pretrpjela teške gubitke, popunjena je sa 500 naoružanih boraca Majevičkog odreda, što joj je omogućilo da formira 4 bataljona i četvu pratećih oruđa. Poslije popune brigade, Majevički odred je ostao sa tri oslabljena bataljona. Zato su preduzete mjere da se brzo popuni sa Majevice, iz Tuzle i Semberije, pa je ubrzo imao 500 boraca svrstanih u 4 bataljona.

Čim se organizaciono sredila, brigada se 19. jula sukobila sa oko 450 četnika u rejonu sela Lopara, razbila ih i zaplijenila veću količinu oružja i municije, ubila 6 i ranila 5 četnika, a predalo joj se oko 100 — koji su se prijavili u NOV (neprijatelj ih je bio prisilno mobilisao).

BORBE 6. ISTOČNOBOSANSKE BRIGADE U BIRCU

Šesta istočnobosanska brigada u rejonu Vlasenica — Han Pijesak djelimično se popunila ljudstvom iz Birčanškog odreda, pa je za nekoliko dana ojačala na oko 800 boraca. Poslije borbi na komunikaciji Vlasenica — Han Pijesak, brigadu su smijenile jedinice 1. proleterske divizije, a ona je 13. jula stigla u Šekoviće. Isto veče trebalo je da nastavi pokret preko rijeke Spreče za Majevicu u sastav divizije. Međutim, situacija u Birču naglo se pogoršala, jer su Nijemci, osjetivši da im je ugrožen Tuzlanski industrijski basen, brzo prebacili 369. diviziju iz Sarajeva i njome pojačali garnizone u dolini Spreče i Bosne. Iz tih garnizona, uz pomoć ustaša, domobrana i ostataka četničkih bandi, Nijemci su preduzeli ofanzivne akcije prema

Birču, Ozrenu i dolini Krivaje. Pošto su ponovo zauzeli Vlasenicu i Caparde, koncentrično su napali Šekoviće u kojima se nalazilo oko 800 naših ranjenika.

U toku 12. i 13. jula 16. udarna divizija vodila je teške borbe protiv nadmoćnijih snaga na liniji: Caparde — Kusonje — Osmaci, povlačeći se prema Birču u koji je neprijatelj prodro do pada mraka. U tim borbama poginuo je načelnik Štaba 17. divizije Siniša Nikolajević.

Na sastanku Štaba 6. istočnobosanske brigade sa Štabom 16. divizije (13. jula) odlučeno je: da brigada ostane na lijevoj obali Drinjače i zaposjedne položaje za odbranu ranjenika, a divizija da se prebaci na desnu obalu — radi zaštite ranjenika razmještenih po zaseocima naselja Cikote. Noću 13/14. jula 6. istočnobosanska brigada je glavninom snaga zaposjela položaje sjeverno od Šekovića, 2. bataljon je ostavila na položajima prema Vlasenici.

U zoru su Nijemci, ustaše i domobrani, predvođeni grupicama četnika, počeli da nastupaju od Vlasenice u pravcu Šekovića. Brigada se sa bolnicom u toku dana pod borbom povlačila prema planini Javorniku, ali je zbog teških okršaja došlo do naglog osipanja novopridošlog ljudstva (veći dio je otišao kućama). Četvrti bataljon manevrisao je po četama planinskim zemljištem, a njegove pojedine grupe štatile su i zbrinjavale ranije ostavljene ranjenike u bazama i skloništima.

Prvi bataljon je stigao na planinu Javornik sa oko 300 ranjenika, gdje su ranjenici nesposobni za pokret privremeno sklonjeni po šumarcima i u improvizovanim bazama. U toku noći bataljon je sa ostalim ranjenicima nastavio pokret i u zoru se razmestio u selu Klještanima. Istoga dana u selo je stigao sa komandantom i komesarom brigade i dio 2. bataljona sa Vlasenice.

U selu Klještanima oba bataljona su počela sredi vanje, tako da je brigada, bez 4. i 3. bataljona, imala oko 270 boraca i rukovodilaca, većinom članova Partije i prekaljenih boraca od 1941. godine. Brigada je bila prihvatila novo brojno ljudstvo, ali za organizaciono učvršćenje jedinice nije bilo vremena zbog iznenadne ofanzive neprijatelja.

Narednih nekoliko dana 6. istočnobosanska brigada je sa bolnicom manevrisala po planini Javorniku i oko sela

Žeravice, između neprijateljskih kolona, izbjegavajući jače borbe. U toj situaciji za brigadu je osnovno bilo da sačuva kadrove i ranjenike. A kada je neprijateljska ofanziva prohujala, brigada se 20. jula sa ranjenicima vratila u Šekovice.

U toku ofanzive Nijemci su po cijelom Birču tražili ranjenike i samo zahvaljujući četnicima pronašli su nekoliko baza i pobili oko 100 ranjenika, zajedno sa sanitetskim osobljem (najviše u naselju Gikote). Ipak, zaslugom vojske i naroda veći dio baziranih ranjenika je spašen. Jedan broj ranjenika ostao je u pećinama bez vode i hrane, pa su neki zbog toga umrli, a ostali su hrabro izdržali, uz pomoć i požrtvovanje ljekara i bolničarki.

U Šekovićima je ponovo uspostavljen bolnički centar, a brigada je čitav svoj rad i pažnju za nekoliko narednih dana posvetila pronalaženju, prikupljanju, ishrani i ljekarskoj njezi ranjenika.

Krajem jula 6. istočnobosanska brigada se užurbano pripremala za odlazak na Majevicu — u sastav svoje divizije. Za tih desetak dana bilo je samo manjih čarki sa četnicima, pa je Štab brigade sve vrijeme iskoristio za organizaciono sređivanje bataljona. Prikupljen je 2. bataljon, a od Birčaka ponovo je formiran 4. bataljon. Tako je brigada opet imala kompletan 1, 2. i 4. bataljon¹ (svaki po oko 100 boraca) i Štab brigade sa prištapskim dijelovima (86 boraca).

Veliki broj ranije mobilisanih boraca za brigadu, koji su se za vrijeme ofanzive razbježali po Birču, vratio se poslije ofanzive u Birčanski odred. Nije se insistiralo da se svi vrata u brigadu, jer je nedovoljno svjesne ljude bilo teško odvojiti od njihovog kraja. Mi smo stoga i smatrali da borci iz sela najprije treba da prođu kroz odred, koji je bio teritorijalna jedinica i neka vrsta pripremljene jedinice za ulazak u brigadu.

Predah je iskorišćen i za partijsko-politički rad i pripreme za drugo partijsko savjetovanje, koje je održano 3. avgusta u šumi Bišini. Referat o vojno-političkoj situa-

¹ Treći bataljon vodio se kao glasilački i u povlačenju sa Sutjeske osavljen je na Glasincu — da se popuni, odmori i sredi, te zato nije stigao u brigadu do njenog pokreta za Semberiju.

ciji i narednim zadacima održao je zamjenik komesara brigade Cvijetin Mijatović Majo, a o vojničkom radu brigade komandant Miloš Zekić. Na savjetovanju, prema sjećanju načelnika štaba brigade Rudija Petovara, analizirani su partijski, politički i vojnostručni rad u protekloj godini, sa težištem na greškama i propustima u posljednjim borbama.

Komandant brigade govorio je o protekloj 5. ofanzivi i naglasio da je ona za sve borce i rukovodioce brigade bila velika škola. U njoj se brigada našla licem u lice sa najboljim okupatorskim jedinicama i vodila protiv njih i frontalne borbe. Konstatovao je i zajedno sa ostalim rukovodiocima proanalizirao učinjene greške, naročito: lošu organizaciju sadejstva između bataljona, slabo korišćenje zemljišta radi obuhvatnih i zaobilaznih napada, nedovoljan uticaj štabova na razvoj borbe i čuvanja ljudi itd.

Na savjetovanju su postavljene kao najvažniji slijedeći zadaci: što prije organizaciono srediti i učvrstiti brigadu i osposobiti je za nove borbe; što hitnije osloboditi preostale krajeve istočne Bosne; nastaviti borbu za još masovniji ulazak hrvatskih i muslimanskih masa u NOV.

Savjetovanje je završeno 4. avgusta prije podne, a poslije podne čitava brigada je krenula za Majevicu u sastav divizije, i poslije dvodnevnog marša stigla i razmjestila se na prostorijsu sela: Bogutovo selo — Ugljevik — Zabrđe, gdje se za nekoliko dana popunila i organizaciono sredila. U njen sastav, mjesto 3. bataljona, ušao je 4. bataljon Majevičkog NOP odreda, koji se privremeno nalazio u sastavu 15. majevičke brigade radi akcije u Posavini, i novoformirani Muslimanski bataljon. Tako je brigada brojno ojačana na više od 700 boraca.

U novoformirani Muslimanski bataljon ušli su stari borci Muslimani iz obje brigade i Odreda. U Štab bataljona postavljeni su za komandanta Akif Bešlić, političkog komesara Asim Mujkić, zamjenika komandanta Enver Zaimović, a zamjenika komesara Jusuf Džonlić.²

Dolaskom 6. istočnobosanske brigade, 17. divizija se, po prvi put od formiranja, okupila na jednoj prostorijsi

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

— 6. brigada: Bogutovo selo — Ugljevik — Zabrdje; 15. brigada: G. Čadevica — Dragaljevac; Majevički odred: Teočak — Trnjaci — Vukosavci; Stab divizije i sanitet u selu G. Dragaljevac i zaseoku Točak.

PRODOR 15. MAJEVICKE BRIGADE U POSAVINU

Poslije dolaska 1. brigade 16. vojvodanske divizije na Majevicu i u Semberiju, a prije dolaska 6. brigade na Majevicu, Stab 17. divizije sa 15. majevičkom brigadom, ojačanom bataljonom Majevičkog odreda, krenuo je prema Posavini i Trebavi. Situacija u Posavini je bila vrlo povoljna, jer je narod u velikoj većini bio privržen NOP-u. Čak je i veliki dio od 800 četnika (većina prisilno mobilisani) u neku ruku imao blagonaklon stav.

Nastupajući kroz Posavinu 15. majevička brigada razbila je 24. jula Bukvički četnički bataljon na prostoriji sela Vujičići — Bukvik. U borbi su poginuli komandant četničkog bataljona i nekoliko četnika, a predalo ih se 80, od kojih je 50 stupilo u NOV. U daljem čišćenju Posavine, u selima Zabari — Obudovac — Slatina, razbijeni su ostali četnički bataljoni. Nekoliko desetina četnika je poginulo ili ranjeno, a veliki broj je zarobljen, od kojih je 120 sa oružjem stupilo u naše jedinice.

Poslije čišćenja Posavine od četnika, napadnut je 28. jula domobranski garnizon u Gradačcu, a grad oslobođen — izuzev kule u kojoj su bile ustaše. Predalo se 5 oficira, 80 domobrana i 40 legionara, zajedno sa komandantom. Zaplijenjeno je: 110 pušaka, 1 mitraljez, 5 puškomitraljeza, 5 automata, 20.000 puščanih metaka, dosta odjeće, obuće i drugog ratnog materijala. Nijemci i ustaše intervenisali su istoga dana tenkovima i motorizacijom od pravca Modriče i Bosanskog Samca, pa su naše snage morale napustiti grad. U borbi kod sela Tramošnice 1. bataljon je uništio jedan tenk.

Sutradan, odstupajući pod pritiskom tenkova, preko sela Mionice u pravcu sela Bukvika, brigada je imala 13 poginulih i 14 ranjenih boraca.

Prisustvo jačih snaga Nijemaca sa tenkovima na liniji Gradačac — Zabari — Brčko privremeno je onemo-

Prenošenje ranjenika na Majevidi, avgust 1943.

gućilo naše akcije u Posavini. Zbog toga, kao i radi povezivanja sa 6. brigadom koja je iz Sekovića stigla u Semberiju (sa grupom ranjenika), Stab 17. divizije sa 15. majevičkom brigadom prebacio se iz Posavine u Semberiju.

BORBE NA TREBAVI, OZRENU I POSAVINI

Radi usmjeravanja 2. proleterske divizije prema Crnoj Gori, Vrhovni štab 13. avgusta naredio je Štabu 17. divizije da likvidira četničku grupaciju na Trebavi, a potom da se prebaci na Ozren, smijeni 2. proletersku diviziju, od nje prihvati teške ranjenike i orijentiše se ka dolini Spreče i Bosne. U vezi s time divizija je sa obje brigade izvršila pokret noću 13/14. i 14/15. avgusta i u zoru razmjestila se:

— 15. majevička brigada u selima Vučkovci, Mionica, Donja Zelinja, sa obezbjeđenjem od Brčkog i Građačca;

— 6. brigada u selima Bijela, Hrgovi, Špionica, Smiče, sa obezbjeđenjem od Brčkog i Gračanice;

— Štab divizije i sanitet u selu špionici.

Pretežno brdska sela Trebave držao je Trebavski odred (500—600 četnika raspoređenih u 2 brigade) pod komandom popa Save Božića iz sela Tolisa. U Štabu odreda nalazilo se i nekoliko oficira stare jugoslovenske vojske. Odred je branio i obezbjeđivao komunikacije u dolini Bosne, Spreče i Tinje, pomažući njemačko-ustaškim snagama u Doboju, satniji domobrana i selu Kotorskom, domobranskom bataljonu u Modrici, domobranima u Građačcu (najprije domobranska satnija, a kad ju je zarobila 15. majevička brigada krajem jula — samo milicija) i satniji domobrana sa nešto njemačke žandarmerije u Gračanici. Glavna četnička uporišta bila su: Viš (t. 694), Zelinjsko brdo (t. 534), Duga njiva (t. 618) i Čelija (t. 527).

Trebavski četnici su šurovali sa okupatorom i od njega primali oružje i municiju. Takav stav su objašnjavali kao mudru politiku kojom žele sačuvati narod. Ponekad su sa četnicima Branka Kovačevića sa Vučjaka napali i opljačkali poneku manju ustašku komoru u pokretu i time se prikazivali u selima Trebave i Posavine kao borci protiv ustaša. Da bi ih prinudili da se pokažu onakvim kakvi u stvari jesu, odlučeno je da sveštenik Blažo Marković, koji je tada bio pri Štabu divizije, ode sa pratniom na Dugu njivu, gdje se nalazio pop Savo, da pregovara o zajedničkoj akciji protiv neprijatelja, s tim da se četnički odred stavi pod komandu 17. divizije. Do sporazuma nije došlo, jer je pop Savo sa svojim oficirima kategorički odbio borbu protiv okupatora, izjavljujući da je za to još rano i da nam zabranjuje pristun na Trebavu, a, ukoliko pokušamo, da će pružiti otpor. Ishod prego-

vora široko smo publikovali preko partijske organizacije i simpatizera NOP, da bismo što više razobličili izdajničku ulogu četničkog rukovodstva.

Zato je odlučeno da napadnemo trebavske četnike. Planom je predviđeno da se oni opkole, obuhvatom i nabacivanjem na Koprivsku Trebavu, da bi se zatim koncentričnim napadom razbili i uništili. Prema tome planu 15. majevička brigada trebalo je dijelom snaga da napadne Zelinjsko brdo, a glavninom preko sela Tolisa i zaseoka Sirnica izbije na Čeliju i obuhvati Dugu njivu sa sjevera, a potom da napadne i protjera četnike u pravcu Kožuha. Dio snaga 6. istočnobosanske brigade trebalo je da napadne Vis, i glavnina, prodirući preko sela Skipovca i Paležnice, da zauzme Markovo brdo (k. 412) i obuhvati Dugu njivu sa juga, da bi potom u sadejstvu sa bataljonima 15. majevičke brigade razbila četnike na njihovom težištu odbrane: Duga njiva — Zelinjsko brdo — Markovo brdo.

Podilaženje položajima izvršeno je noću 15/16. avgusta. Borba je počela u zoru i tokom prijepodneva bila vrlo žestoka, da bi se u popodnevnom časovima okončala. Razbijeni četnici su se panično razbježali na sve strane, pa su hvatani cijele noći. Popa Savu sa njegovim oficirima prihvatili su Nijemci i ustaše naočigled naroda u rejonu sela Kotorškog. Četnici su ostavili na bojištu 40 mrtvih i još više ranjenih, zarobljeno ih je 175 (među njima i četnički komandant 1. brigade Mamuzić, nekoliko komandira četa, ljekar i ljekarka), a zaplijenjeno je: 160 pušaka, puškomitraljez, bacač, 15.000 puščanih metaka, 4 radio-aparata, oko 2.000 kg šećera, oko 2.000 kg soli, 3,5 vagona pšenice i raznog drugog materijala. Veći dio zaplijenjene pšenice i soli podijeljen je narodu Tolise i okolnih sela.

Komandant 2. četničke brigade Relja Peća, koji se sa dijelom snaga našao van obruča, predao se dobrovoljno sa oko 70 četnika. Od toga ljudstva, uglavnom, i manjeg broja ranije zarobljenih četnika, koji su se dobrovoljno prijavili, formiran je Trebavski NOP odred jačine 120 boraca. Za komandanta je postavljen Relja Peća — pošto je kao seoski učitelj bio dosta poznat u ovom kraju. Da bi novoformirani odred dobio u čvrstini, dodijeljeno mu je nekoliko vojnih i političkih rukovodilaca (porijeklom iz tih krajeva) iz 6. i 15. brigade.

U toku 18. avgusta domobrani, ustaše i odbjegli četnici iz prekjučerašnje borbe preduzeli su napad od Kotorskog i Doboja u pravcu sela Paležnice, ali ih je 6 istočnobosanska brigada odbacila na položaje: Ciganište (t. 566) — t. 322 — Osječani, gdje su se, uz podršku artiljerije iz Doboja, zadržali i utvrdili.

Ovaj uspjeh ogromno je doprinio našem ugledu kod naroda Trebave, koji je to pokazao brojnim prisustvovanjem priredbama i zborovima u svim selima gdje su naše jedinice boravile.

U punom jeku formiranja i organizacionog sređivanja Trebavskog partizanskog odreda i mjesnih narodnih odbora na Trebavi, a i političkog rada na terenu, dobijeno je 21. avgusta naređenje od Vrhovnog štaba da 17. divizija hitno smijeni 2. proletersku diviziju na Ozrenu i prihvati njene teške ranjenike. Divizija je noću 22/23. avgusta prešla preko Spreče u rejonu Bosansko Petrovo Selo — selo Kakmuž i razmjestila se na prostoriji sela Kakmuž, Brezici, Stupari. U selu Orahovici divizija je prihvatila od 4. proleterske brigade teške ranjenike, pa je brigada mogla da krene prema Crnoj Gori. Od 47 ranjenika većina je bila nepokretna (na nosilima i konjima). Lakši ranjenici krenuli su sa 4. proleterskom brigadom. Po naređenju Vrhovnog štaba dato je oko 120 boraca iz 17. divizije i Ozrenskog odreda za popunu 4. brigade.

Tokom noći 24. avgusta 6. istočnobosanska brigada je oslobodila varošicu Puračić (oko 15 km zapadno od Tuzle), razoružavši pripadnike mještanske legije, dok su se domobrani povukli u Tuzlu.

Poslije odlaska iz doline Krivaje jedinica 2. proleterske divizije, četničke bande, uz pomoć Nijemaca i ustaša iz garnizona Maglaj, Doboj i Gračanica, počele su 26. avgusta napad na naše položaje: Kobilovac (t. 694) — Velika Ostravica (t. 917) — Gostilj (t. 774) i u toku dana uspjele da nas potisnu sa Gostilja, a slijedećeg dana i sa Kobilovca i V. Ostravice i da nam rane deset drugova. Pošto smo bili izloženi stalnim napadima, a opterećeni i sputani teškim ranjenicima, donijeta je odluka da se divizija ponovo prebaci na desnu obalu Spreče, a teške ranjenike da uputi u bolničke baze na Majevidi. Zbog ozbiljne situacije na Ozrenu, da bi se sačuvao od rasula i nepo-

trebnih gubitaka, a pošto još nije bio dovoljno očvrstnuo u borbama, sa nama je povučen i Ozrenski odred.³ Pokret i prebacivanje preko Spreče izvršeni su noću 27/28. avgusta u rejonu Bosansko Petrovo Selo — Miričina. Sutradan divizija se razmjestila: 6. istočnobosanska brigada na prostorijsi sela: Seona — Rapatnica — Srebrenik; 15. majevička brigada na prostorijsi sela: Babunovići — Sladna — Špionica, sa isturenim bataljonom u selu Srnice; Stab divizije i sanitet u Špionici.

Sa Štabom divizije pošao je sa Ozrena i novi načelnik Štaba 1. bosanskog korpusa pukovnik Jovo Vukotić — dotada načelnik Štaba 2. proleterske divizije. U Špionicu je stigao sa Majevice i zamjenik komandanta korpusa pukovnik Todor Vujašinović.

Poslije kraćeg odmora divizija je dobila zadatak od Štaba 1. bosanskog korpusa da noću 30/31. avgusta likvidira njemačko-ustaški garnizon u Gračanici i četnička uporišta u selima Jasenici, Potpeću i Smolući.

Gračanicu su branile, koristeći bunkere i na brzinu iskopane rovove, mještanske ustaše, legionari i vod njemačke žandarmerije, a Potpeć, Smoluću i Jasenicu oko 200 četnika naoružanih uglavnom zastarjelim puškama. U Potpeći se nalazio i vod njemačke žandarmerije.

Noću 30/31. avgusta dva bataljona 15. majevičke brigade likvidirali su garnizon u Gračanici, jedan bataljon (posadu) na željezničkoj stanici Karanovac, a zatim oštetili željezničku prugu Doboj — Karanovac i Karanovac — Gračanica. Tom prilikom ubijeno je nekoliko mještanskih ustaša i komandir njemačke žandarmerije, zarobljeno 20 njemačkih žandarma i zaplijenjeno 40 pušaka i oko 30 kola municije i ratnog materijala. Brigada nije imala gubitaka.

Istovremeno je 6. istočnobosanska brigada napala četnike koji su pružili vrlo slab otpor i gotovo se svi predali (oko 150). Nešto jači otpor pružilo je 26 njemačkih žandarma u selu Potpeći, ali su brzo bili opkoljeni i zarobljeni. Zaplijenjeno je oko: 180 pušaka, 3 puškomitraljeza i 5 sanduka municije. Od četnika koji su se predali njih 63

³ Poslije borbi na Trebavi jedno vrijeme operisao je skupa sa Trebavskim odredom.

je stupilo u brigadu, a ostali su upućeni Majevičkom odredu.

Poslije ove akcije divizija je krenula iz doline Spreče i razmjestila: 15. majevičku brigadu na prostoriji sela Bijela — Hrgovi sa isturenim dijelovima u selima Dubrave i Muslimanska Maoča — radi obezbjeđenja od Brčkog; 6. istočnobosansku brigadu na prostoriji sela Špionica i Srnice, obezbjeđujući se od Gračanice i Gradačca. Muslimanski bataljon je ostavljen u Srebreniku, radi razoružavanja tamošnje muslimanske legije,⁴ čiji su pripadnici pretežno bili naklonjeni NOP-u, pa su ušli u tek formirani 2. muslimanski bataljon. Uz Muslimanski bataljon nalazili su se Salem Cerić i Muhidin Begić (predviđeni za komandanta i komesara buduće muslimanske brigade), a i sekretar Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu Hasan Brkić Aco.

U to vrijeme očekivani su saveznički transportni avioni pa su nekoliko noći pripremane singalne vatre u rejonu sela G. Hrgovi (kupe od kukuruzovine i šiblja koje je pri pojavi aviona trebalo potpaliti). O njima su se sturali uglavnom intendant divizije Đoko Ivanović i čiča Janko (Moša Pijade) koji se tada nalazio u istočnoj Bosni, a kretao se sa Štabom divizije, čekajući pogodnu priliku da preko rijeke Bosne krene za Vrhovni štab.⁵

Do 6. septembra divizija se odmarala i sređivala, a tada je krenula prema Trebavi.

⁴ Komandant Srebreničke legije Omer Gluhić, učitelj i rezervni domobranski natporučnik, bio je aktivni saradnik NOP-a.

⁵ Na račun Dokove i čiča Jankove revnosti u očekivanju aviona, koji nikako nisu dolazili, zbijali smo šalu, pa je nagovoren jedan drug iz kulturne ekipe (zvani Spadalo) koji je umio da sve što čuje vjerno imitira — da imitira zvuk motora. Kuriri su napravili nekoliko vreća raznim otpacima, koje su trebale da predstavljaju pošiljku i popeli se na krov dosta visoke kuće zvane begovska kula. Negdje u noći, Spadalo je počeo da imitira zvuk aviona — prvo kao da dolaze, iz daljine, a onda sve jače. Čiča Janko i Đoko skočiše i potrčaše sa kuririma do kupa kukuruzovine. Vatra planu. Kada je brujanje »aviona« bilo najjače, kuriri počеше da bacaju sa »kule« vreće. Đoko Ivanović se naljutio, a čiča Janko je opsovao, a zatim odmah priznao da je šala uspjela. Nisam ga nikako mogao uvjeriti da nisam učestvovao u tome. Sutradan za ručkom, kada sam se povodom te šale nasmijao, reče mi čiča Janko, pola ozbiljno pola u šali, da bi bilo pametnije da se više angažujem oko sređivanja divizije nego da zbijam šale.

PONOVO NA TREBAVI I U POSAVINI

Poslije našeg odlaska sa Trebave, četnici su, uz pomoć ustaša i domobrana iz Doboja i Modriče, napali novoformirani Trebavski partizanski odred, razbili ga i ponovo ovladali trebavskim područjem. Odmah su počeli sa progonom porodica onih koji su stupili u NOV. Ponovo su zaveli opštu mobilizaciju i dobili nove količine oružja od Nijemaca iz Doboja, pa su imah pod oružjem 300—400 ljudi više nego ranije. Međutim, nisu bili solidno organizovani, niti im je moral bio na visini. Uglavnom su zadržali prijašnja uporišta, samo što su nešto jače rokirali glavninu snaga prema selima: Vranjku, Koprivni, G. i D. Skugriću, radi naslona na domobranski garnizon u Modriči.

U Doboju su bile ranije prikazane snage, u Modriči bataljon domobrana sa četom u Odžaku, u Bosanskom Samcu povremeno je stacioniralo nešto Nijemaca, domaćih ustaša i legija. Snage njemačko-domobranskog garnizona iz Brčkog povremeno su vršile ispade.

Plan našeg dejstva prema Trebavi i Posavini predviđao je da se u prvoj etapi sa obje brigade i Ozrenskim odredom razbiju četnici na Trebavi i likvidiraju garnizoni u Modriči i Gradačcu, a zatim sa Majevičkom brigadom i Ozrenskim odredom čvrsto zaposjedne Trebava, ponovo formira Trebavski odred i organizuje narodna vlast u pojedinim selima, a komande mjesta u oslobođenim naseljima. Sesta istočnobosanska brigada trebalo je da nastavi nastupanje radi razbijanja četnika u Posavini i ustaško-domobranskih garnizona u Bosanskom Samcu i Orašju, a prema situaciji da čvrsto zaposjedne međuriječje Tinje i Bosne i na toj prostoriji formira Posavski odred i organizuje narodnu vlast.

Bataljoni 15. majevičke brigade sa Ozrenskim odredom, nastupajući prvom kolonom pravcem: selo Medjeđa — Srpska Zelinja — Zelinjsko brdo (k. 534) — Duga njiva — Koprivna, a drugom kolonom preko sela: Džakule — Skipovac — Paležnica — Brđani, izvršila je 7. septembra obuhvat i razbila glavninu četničkih snaga na položajima: Duga njiva — Markovo brdo — Zelinjsko brdo, natjerala je u bjekstvo preko rijeke Bosne i izbila na liniju: Vranjak

— Koprivna — Kožuhe — D. Osječani. Četnici su na položajima ostavili 10 mrtvih i oko 20 ranjenih. Gubici brigade: 1 poginuo i 4 ranjena borca.

Bataljoni 6. istočnobosanske brigade, nastupajući dolinom Rajskog i Lukovica potoka, razbili su u toku dana četnike na liniji: selo Krečane — Tolisa — D. Skugrić i nastavljajući napad noću 7/8. septembra likvidirali domobranski garnizon u Modriči, ne naišavši na jači otpor. Zarobljeno je 200 domobrana i 5 oficira, od kojih su dvojica stupila u naše jedinice. Zaplijenjeno je: 200 pušaka, 6 puškomitraljeza, 5 lakih bacača s većom količinom mina, i 3 kola municije, nešto odjeće i obuće, a i veća količina životnih namirnica.

Poslije ove akcije 6. istočnobosanska brigada je produžila iz Modrice u pravcu Bosanskog Samca i preko Gradačca ka Brčkom, radi čišćenja Posavine od četnika, i 13. septembra ovladala je Posavinom u međuriječju Tinja — Sava — Bosna, bez ozbiljnijeg otpora neprijatelja. Legionari u Gradačcu predali su grad bez borbe, a Nijemci i ustaše iz garnizona Bosanski Samac i Orašje povukli su se na lijevu obalu Save, pa su ova mjesta poslije kraće borbe oslobođena. U nastupanju kroz Posavinu, a naročito u Orašju i na poljoprivrednom dobru »Filomena« (ranije »Petar Mrkonjić«), brigada je zaplijenila veći broj jahaćih i teglećih konja, svinja, goveda, nekoliko vagona pšenice, veće količine šećera i soli. Znatan dio namirnica i stoke otpremljen je preko Majevice kao pomoć narodu Birča, jer je taj kraj bio jako ekonomski iscrpljen, zbog dužeg boravka naših većih jedinica i bolnica.

Poslije uspješnog čišćenja Trebave i Posavine, 17. divizija se rasporedila: 6. istočnobosanska brigada u rejonu: selo Miloševac — Bosanski Samac — selo D. Slatina — selo Obudovac — selo D. Zabar — selo Porebrice, sa isturenim dijelovima prema Savi i Brčkom; 15. majevička brigada sa Ozrenskim odredom na prostoriji: selo Srpska Zelinja — selo Kožuhe — selo Vranjak — Modrica — selo Skugrić — Gradačac, sa isturenim dijelovima prema rijekama Bosni i Spreči; Stab divizije sa prištapskim dijelovima i divizijskim sanitetom u Gradačcu.

Divizija je na toj prostoriji: izvršila popunu i sređivanje jedinice; pomagala organizaciju narodne vlasti i ko-

mandi mjesta u Gradačcu i Modriči; formirala treći po redu muslimanski bataljon u Modriči i ponovno formirala Trebavski i novi Posavski odred.

Pri Stabu divizije organizovani su: desetodnevni kurs za komandire četa i vodova, sa 50 slušalaca, kojim je rukovodio načelnik Štaba potpukovnik Vukašin Subotić; srednji politički kurs, koji je pohađalo 34 druga i 2 drugarice — njime je rukovodio partijski instruktor Drago Vučinić; i srednji sanitetski kurs za referente saniteta brigade i bataljona, koji je pohađalo 12 drugova u toku 21 dana. Kursom je rukovodio dr Dragan Jovanović.

Pri štabovima brigada organizovani su kursevi od po 15 dana za 40 četnih bolničarki, a pri Stabu 6. brigade i niži politički kurs za 20 drugova u trajanju od 14 dana.

Noću 12/13. septembra, između sela Kotorskog i Rudanke prebacio se preko rijeke Bosne na Trebavu Stab 1. bosanskog korpusa sa 2. krajiškom brigadom. Istovremeno je na istom prelazu, sa Trebave za Vrhovni štab, prešla grupa partijskih radnika iz Beograda koja se izvjesno vrijeme nalazila pri Stabu divizije.⁶ Sa grupom je otišao i Moša Pijade. Stab korpusa se 14. septembra smjestio u neposrednoj blizini Gradačca (zaselak Vida), a 2. krajiška brigada sjevernije — na prostoriji sela: Paležnica — Zivkovići — Skipovac, sa obezbjeđenjem prema Doboju i Gračanici.

>

⁶ U grupi su bili: Vladimir Ribnikar, Đorđe Andrejević Kun, Nikola Popović, Lepa Pijade, Milada Rajter, Zaga Jovanović, K. Žujović, Petrović i drugi.

III

DEJSTVA DIVIZIJE U SASTAVU 3. KORPUSA

"" " (septembar 1943. — maj 1944)

BORBE U POSAVINI

Dolaskom Štaba 1. bosanskog korpusa — koji je kasnije preimenovan u treći — u istočnu Bosnu — uveliko je bio olakšan rad Stabu 17. divizije, pošto su mnogi vojni i politički poslovi na terenu prešli u njegovu nadležnost.

U isto vrijeme Vrhovni štab je dejstva Korpusa regulisao direktivom iz koje ćemo navesti najvažnije dijelove, neophodne za bolje razumijevanje rada 17. divizije.

1. Komandant Prvog bosanskog korpusa ostaje drug Košta Nađ, za politkomesara postavlja se drug Vlado Popović, za zamjenika komandanta postavlja se drug Toša Vujašinović, za načelnika štaba postavlja se drug Jovan Vukotić ...

2. U sastav korpusa ulaze: V divizija, XII divizija, XVII divizija, Banjalučki odred, Prnjavorski odred, Majevički odred, Biračanski odred ...

3. Komandni uticaj Korpusa proteže se na teritoriju centralne i istočne Bosne ...

a) Na cijelom području razviti najživlju akciju za mobilizaciju boraca ... uz pomoć ... antifašističkih organizacija;

b) Na svim sektorima razviti najživlju akciju za likvidaciju plaćeničkih četničkih bandi;

c) Sa velikim brojem lako pokretljivih jedinica razviti živu partizansku djelatnost na svim komunikacijama ... Naročitu paž-

nju obratiti rušenju pruge Brod — Sarajevo, kao i one od Doboja za Tuzlu ... obratiti naročitu pažnju rušenju drumova, postavljajući zasjede za nanošenje gubitaka i dobijanje plijena;

d) Osobitu pažnju posvetiti formiranju partizanskih odreda... gdje dosada to nijesmo uradili... formirati i učvrstiti odrede na sektorima: Ozren — Trebava, Zenica, Romanija, Glasinac, Jahorina, obuhvatajući teren do Trnova, Kalinovika, Foče i Goražda. Na sektoru Trebevića i Sarajevskog polja mogao bi se formirati samostalni odred. Imati u vidu da će odredi napadati samo u tom slučaju ako im se formira čvrsto jezgro i ako se u svom radu budu naslanjali na naše čvrste operativne grupe;

e) Lakše ranjenike i bolesnike držati u operativnim jedinicama, teže... dekoncentrisati.

Stvarati baze za ranjenike i magazine hrane u teško pristupačnim predjelima...

5. XVII diviziju uputiti na sektor Ozren — Trebava da tamo stvori solidnu bazu za nas...

Pošto se na Majeveci i u njenom predjelu nalaze naše razne ustanove, smatramo da na Majeveci ne treba trpati jake snage niti taj sektor mnogo aktivirati. Na Majeveci treba organizovati prijem boraca iz Vojvodine.

Birčanski odred treba da raširi svoju djelatnost ka Kladnju, Vlasenici i Srebrenici i treba da obezbijedi prikupljanje žetve na tom sektoru.

6. U Istočnoj Bosni nalazi se XVI vojvođanska divizija. Tu diviziju samo privremeno stavljamo pod vašu komandu... Smatramo da ova divizija treba da drži sektor Kladanj, Vlasenica, Srebrenica i da zajedno sa Birčanskim odredom obezbijedi žetvu i njeno sklanjanje u sigurne magazine. Vjerujemo da su garnizoni u Istočnoj Bosni (Olovo, Kladanj, Srebrenica pa i Vlasenica) skoro ispražnjeni te se može staviti u zadatak našim jedinicama da te garnizone likvidiraju...

Od velike je važnosti da uspostavite neposrednu kurirsku vezu sa dijelovima u istočnoj Bosni... Ne bi se smjelo više dozvoliti da rijeka Bosna za nas bude onakva prepreka kakva je do sada bila...

7. Za nas je od velike važnosti da što prije ovladamo sektorom Romanije i tako uhvatimo neposrednu vezu sa Sarajevom kao centrom radništva...

Sektor Jahorina — Kalinovič važan je kao jak topografski sklop, a i zbog veze sa Sarajevskim poljem, Hercegovinom i Crnom Gorom i Sandžakom. Ima uslova da se tamo organizuje jedan partizanski odred. Dajemo vam do znanja da je u pravcu Gornje Drine i Sandžaka upućena II divizija, sa kojom treba uspostaviti vezu. Njeno prisustvo na jugu i jugoistoku vaše teritorije znatno će vam olakšati organizovanje snaga u oblasti Romanija — Jahorina.

⁸ V divizija za sada će ostati u oblasti Gornje Bosne..

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

Nijemci i ustaše prešli su 17. septembra iz Slavenskog Samca preko Save i zauzeli Bosanski Samac. Četa 6. istočnobosanske brigade, koja je branila Bosanski Samac, bila je primorana da se povuče. Zatim je uslijedio protivnapad obje brigade 17. divizije (17/18. septembra), kojim je neprijatelj odbačen preko Save. U gradu je ostalo 48 ustaša i žandarma opkoljenih u žandarmerijskoj kasarni. Pošto se nisu htjeli predati, zgrada je zapaljena. Zarobljeno je 15 žandarma, a zaplijenjeno: 20 pušaka, 7 sanduka municije i sanduk ručnih bombi.

Vrijeme provedeno u Posavini i na Trebavi, pored rada na sređivanju jedinica i organizaciji narodne vlasti, 17. divizija je iskoristila i za intenzivan politički¹³- i kul-

^{1a} U Posavini, Bosanskom Samcu, a vjerovatno i u selima Sladini i Obudovcu, samozvani srpski patrijarh Germogen (koga je Pavelić ustoličio pred sklapanje sporazuma ustaša i četnika u Bosni radi borbe protiv NOP) postavio je kao parohe trojicu čuvara iz sremskih manastira. Kada je vjerski referent 3. korpusa sveštenik Blažo Marković saznao za te lažne parohe, preduzeo je mjere da ih raskrinka pred narodom i raspopi. Saslušao ih je svakog posebno, uz asistenciju pravog sveštenika iz sela Miloševca. Pošto bi svaki priznao javno pred narodom da nije učio bogosloviju, brada mu je obrijana i raspopljen je.

Slučajno sam naišao i zainteresovan sjeo za sto kod sveštenika Blaža, baš kad je saslušavao »popa« iz Bos. Samca. Neki malo pripit seljak iz njegove parohije obrati mi se s molbom da »popa« ne obrijemo i ne raspopimo, jer sve obrede zna kao pravi pop, da sirotinji nije naplaćivao svoje usluge. Da malo dirnem Blaža, rekao sam: »Kad već ovaj »pop« sve po propisu zna, zašto ga mijenjati, pogotovo što je dobar čovjek i nije derikozna?« Na ove moje reči sveštenik Blažo skoči, napade seljaka i uze u zaštitu čistotu svetosavske crkve, te se ja brže-bolje izgubih.

Da bi mi koliko-toliko uzvratio, Blažo je pokušao da mi se »osveti«. Prilikom osveštavanja pravoslavne crkve u Gradačcu, koju su ustaše pretvorile u konjušnicu, a pošto je neprijatelj tvrdio da mi rušimo crkve i ubijamo popove, u Stabu divizije je odlučeno da se ispred crkve postroji jedna četa, a da ja, kao komandant, prisustvujem osveštenju u crkvi, i kao prilog vojske podarim crkvi 200.000 kuna. U prisustvu članova Štaba divizije Blažo mi je odredio da stojim na sredini crkve i da se svaki put poklonim kada on kadionicom mahne prema meni. Međutim, iako je Blažo mahao kadionicom i davao mi znak da se poklonim i prekrstim, ja sam mirno stojao. Dobro sam znao kakva bi peckanja doživio od članova Štaba da sam poslušao Blažu. Blažo je umro poslije oslobođenja.

turno-prosvjetni rad sa narodom. Umjetnička ekipa divizije održavala je po svim većim mjestima i naseljima priredbe koje su masovno posjećivane. Umjetničku ekipu narod je svuda rado prihvatao, pa se njen dolazak u sela pretvarao u pravo slavlje, naročito u Posavini. Posavci, po prirodi veseljaci, uživali su u muzici, skečevima i jednočinkama.

Za vrijeme petnaestodnevnog boravka na Trebavi i u Posavini, 17. divizija uspjela je u velikoj mjeri da razbije četnike. Prisustvo naših jačih snaga na Trebavi, naročito poslije dolaska 2. krajiške brigade, a i povoljna situacija za nas u Posavini, Semberiji i na Majeveci, doprinijeli su da među četnicima na cijelom ovom području nastane demoralizacija. Oni koji su ranije prešli preko rijeke Bosne u okupatorske garnizone počeli su se vraćati kućama ili u manjim grupama prelazili na našu stranu.

Legija koja je do tada bila stacionirana po vodovima i četama po selima i varošicama u Posavini i Trebavi, bila je potpuno razbijena. Njeni pripadnici su stupali u Muslimansku brigadu i ostale naše jedinice.

Priliv boraca omogućio je formiranje Trebavskog odreda (160 boraca — 3 bataljona, s tim što su u treći ušli Muslimani iz Modriče, Gradačca i okoline, a i Posavskog odreda (250 boraca), zatim komande mjesta u Modriči, Gradačcu i Bosanskom Samcu, pa i narodnooslobodilački odbori u selima: Miloševac, Slatina, Obudovac, Žabari, Tramošnica, Mionica, Zelinja, Paležnica, Tolisa i Skugrić.²

² Trebavski odred: komandant Relja Peča, politički komesar Panto Nikolić, zamjenik komandanta Petar Džigum, zamjenik komesara Slobodan Janković i intendant Borde Petrović.

Posavski odred: komandant Nikola Simić, politički komesar Boro Popović, zamjenik komandanta Ibro Dogladović i zamjenik političkog komesara Petar Kaurinović. *Istočna Bosna u NOB-u*, knj. 2, str. 468 i 333; Nikola Simić, Osnivanje i borbe Posavskog NOPO 1943; Mitar Mitrović, Formiranje i prve borbe Trebavskog NOP odreda.

OSLOBOĐENJE I ODBRANA TUZLE

Do pred kraj septembra 1943. godine veliki dio istočne Bosne bio je oslobođen — čitava Semberija, Majevisa, Posavina i Trebava s varošima: Bijeljinom, Janjom, Zvornikom, Gračanicom, Gradačcom, Modricom, Bosanskim Samcem i Orašjem. Neprijatelj je držao jače garnizone samo u Sarajevu, Tuzli i Brčkom, a nešto slabije u Sokocu, Rogatici, Višegradu i Varešu, i duž komunikacija Sarajevo — Doboj, Sarajevo — Višegrad i Doboj — Tuzla.

Naše snage u istočnoj Bosni stalno su rasle. Objke udarne divizije (16. i 17) imale su po tri brojno vrlo jake brigade, a u 16. udarnoj diviziji bilo je u toku formiranje četvrte. Pored tih snaga, na Romaniji se nalazio Romanijski odred od 120 boraca, u Birču Birčanski odred od 400 boraca, na Majevisi Majevički odred od 500 boraca i u Posavini Posavski odred od 250 boraca.

Da bi što uspješnije riješio osnovne zadatke u istočnoj Bosni, postavljene direktivom Vrhovnog štaba, Stab 3. korpusa (1. korpus 5. oktobra 1943. preimenovan je u 3. korpus) donio je odluku da napadne garnizon u Tuzli i najvažnija okolna uporišta tuzlanskog industrijskog basena, te je 23. septembra izdao naređenje snagama korpusa da s prostorije Posavine i Trebave krenu prema dolini Spreče i uz put ruše željezničku prugu i put Doboj — Tuzla, a 2. krajiškoj brigadi i Ozrenskom odredu da likvidiraju uporište u Gračanici i oštete prugu od Karanovca do Bosanskog Petrovog Sela.

Opštu vojno-političku situaciju u svijetu i kod nas u to vrijeme najbolje ilustruje uvodni dio zapovijesti Štaba 3. korpusa od 27. septembra 1943. godine potčinjenim jedinicama za napad na Tuzlu:

»Da bi uspješno riješili osnovne zadatke, koje je Vrhovni štab NOV i POJ postavio pred naše snage u Istočnoj Bosni, Štab 1. korpusa donio je odluku, da kombinovanim snagama izvrši akciju na grad Tuzlu, industrijsko preduzeće Lukavac i okolna neprijateljska uporišta.

Uspješno izvođenje akcije na Tuzlu je od ogromnog vojno-političkog značaja za cijelu Istočnu Bosnu. Okupator i njegove

sluge time gube jedno od važnih svojih vojničkih uporišta, gube bazu rudača (ugljena, soli, sode i špirita) neophodno potrebnih za vođenje rata. Nama, pak, se otvaraju široke mogućnosti za mobilizaciju ljudstva i naročito radnika, koji željno i nestrpljivo očekuju našu vojsku, stvaraju se mogućnosti za uvrštavanje u redove NOV muslimanske legije i muslimana uopšte, produbljuje se već nastala diferencijacija u redovima demoralisanih četnika i omogućava se uspješno izvođenje akcija protiv njih, otvaraju se mogućnosti uspješnog vojno-političkog dejstva naših snaga u cijeloj istočnoj Bosni i učvršćenja pozicija Narodno-oslobodilačkog pokreta.

U momentu pobjedonosnog nastupanja oslobodilačke Crvene armije na istoku, te pojačane aktivnosti savezničkih englesko-američkih armija u Italiji — u času kada naša slavom ovjenčana NOV u Dalmaciji, Primorju, Sloveniji, Bosni, Crnoj Gori itd., oslobađajući kraj za krajem naše otadžbine, vodi teške borbe za konačno oslobođenje svih naših naroda — dužnost je naših komandnata, komandira, pol. komesara i svih boraca, da i ovoga puta, kao i do sada, izvršavajući svoju svetu dužnost prema narodu i otadžbini, daju sve od sebe za izvršenje postavljenog zadatka.«

Noću 23/24. septembra 17. divizija je izvršila pokret i u toku dana se razmjestila: 15. majevička brigada, sa Trebavskim odredom u rejonu sela: Sjenina, Lukavica, Zolje, a sa jednim bataljonom na Dugoj njivi; Muslimanska brigada rasporedila se u selima Srebrenik i Ljenöbud; 6. istočnobosanska brigada u selima: Srnice, Špionica, G. Hrgovi; Posavski odred posjeo je sela: G. Zabari, Bukvik, Porebrice, a Štab divizije, hirurška ekipa i divizijska bolnica u selu Cerik.

Međutim, radi predstojećeg napada na Tuzlu, 6. istočnobosanska brigada je pomjerena na prostoriju Osoje i Čanići, a Muslimanska brigada u sela Mramor i Dobrnju. Štab 3. korpusa je 15. majevičku brigadu zadržao pod svojom komandom, a diviziji je za napad pridao 2. krajišku brigadu i Ozrenski odred, koji su se razmjestili na prostorijski sela Obodnice i Brešaka, a Štab divizije, hirurška ekipa i divizijska bolnica u selu Dobrnji.

U toku 27. septembra primljena je zapovijest od Štaba 1. korpusa za napad na Tuzlu i garnizone u dolini Spreče; slijedeća dva dana vršeni su: izvidanja, prikupljanje podataka i proučavanje situacije, dok su se jedinice intenzivno pripremale za predstojeći teški zadatak.

Neposrednu odbranu Tuzle sačinjavali su fortifikacijski uređeni položaji oko grada u obliku organizovanih otpornih tačaka uglavnom polugtalog tipa, opasani jednim redom bodljikave žice. Sa sjeverne strane pružala su se uporišta: Gradina, Slani bunar, Parlog, Kojšino, Piskavica (k. 387) i Moluhe, a sa južne strane: Miladije, Kužići, Crveno brdo (k. 393) i Ilinčica (t. 463). Oba kasarska logora u gradu (istočni i zapadni), pored toga što su čvrsto zidani, bili su uređeni za kružnu odbranu. Naročito je zapadni logor bio solidno utvrđen, a sa okolnim zgradama predstavljao je najjače i glavno uporište unutar grada. Važnije raskrsnice u gradu i na periferiji branili su pojedinačni betonski bunker. Nešto slabija odbrana bila je na prilazima gradu u rejonu: Gornja Tuzla, Simin Han, Bukinje, Par Selo.

Tuzlu su branili: Tuzlanski zdruk sa domobranskom pukovnijom, 2. lovačka bojna 6. lovačke pukovnije i »Domdo« pukovnija. U gradu su se nalazili još: artiljerijske snage u jačini oko jednog puka, četa lakih tenkova i oklopnih automobila, izvjestan broj ustaša i žandarma (njemačkih i kvislinških) — ukupno oko 4.000 ljudi. U Tuzli se nalazio, radi kontrole eksploatacije rudnog blaga ovog područja, njemački pukovnik Kuhtner sa grupom gestapovaca i feldžandarma. Uoči napada u Tuzlu je stigao u inspeksijsku misiju sa grupom oficira domobranski general Emil Redi — iz Štaba 2. zbornog područja (korpusa) iz Slavenskog Broda.³

Komanda nad svim snagama u gradu i ostalim u Tuzlanskom basenu povjerena je komandantu Tuzlanskog zdruka, domobranskom pukovniku Sulejmanu Filipoviću.

Neprijatelj je, pored snaga u Tuzli, imao izvjesne snage stacionirane u uporištima na komunikacijama Tuzla — Doboj i Tuzla — Zvornik. Tako su se u Lukavcu i Bukinju nalazili: štab i glavnina željezničke bojne (obezbjeđenje željezničkih stanica i važnijih objekata na pruzi),

³ Operativno-teritorijalna komanda u rangu korpusa.

bataljon Tuzlanskog zdruga i četa Nijemaca, u Zivinicama i po okolnim rudnicima snage do jedne domobranske bojne, oko jedna četa Nijemaca i artiljerijski divizion u Capardama, i na položajima oko G. Tuzle, Simin Hana i na Gradovrhu (t. 478) snage do jedne bojne Tuzlanskog zdruga i bojna Domdo pukovnije. Na Ozrenu je bio Ozrenski četnički odred sa oko 500 četnika, a u dolini rijeke Spreče (od Puračića do Doboja) nešto pripadnika legije radi čuvanja i obezbjeđenja pruge i ceste Doboj — Tuzla.

Sve u svemu, objekte planiranog napada 3. korpusa branile su snage do jedne divizije, odnosno oko 8.000 do 8.500 ljudi — raspoređenih tako da glavninom neposredno brane Tuzlu.

Snage 3. korpusa predviđene za ovu operaciju bile su: 16. vojvođanska divizija (2.000); 17. istočnobosanska divizija (1.900); 2. krajiška brigada (oko 450); Majevički odred (oko 600); Trebavski odred (oko 200) i Ozrenski odred (oko 80) — svega 7 brigada i 3 odreda sa oko 5.230 boraca.

Plan operacije 3. korpusa bio je: glavnim snagama likvidirati garnizon Tuzlu i položaje neposredno oko grada, uglavnom 16. i 17. divizijom; a ostale snage upotrijebiti za obezbjeđenje napada na Tuzlu i likvidiranje uporišta u dolini rijeke Spreče i Jale.

Uoči samog napada ideja je nešto izmijenjena zbog zakašnjenja brigada 16. divizije, koje su vodile borbu sa neprijateljem koji je iz Brčkog pokušao da prođe u pravcu Tuzle. Za direktan napad na Tuzlu određene su: 2. krajiška brigada, 6. istočnobosanska brigada, jedna brigada 16. divizije (700 boraca) i Ozrenski odred. Zadatak — likvidacija neprijateljskog uporišta u Gračanici i obezbjeđenje od Doboja dobili su 15. majevička brigada i Trebavski odred (1.000 boraca). Za napad na Lukavac i za obezbjeđenje od Puračića i Doboja upućen je Majevički NOP odred. Za napad na Bukinje i sadejstvo sa snagama koje napadaju Tuzlu sa juga i Lukavac zadužena je Muslimanska brigada (350 boraca), dok su za napad na Gornju Tuzlu i Simin Han kao i obezbjeđenje od Brčkog i Zvornika zadatak

primile dvije brigade 16. vojvođanske divizije (1.400 boraca). Zbog angažovanosti prema Brčkom i Bijeljini, jedna brigada 16. divizije nije stigla da učestvuje u napadu, pa je, namjesto nje, Muslimanska brigada, poslije likvidacije Bukinja, orijentisana (tek drugog dana) sa juga (od Ilinčice) prema Tuzli.

Iz navedenog grupisanja i rasporeda snaga može se zaključiti da je velika pažnja posvećena obezbjeđenju napada na glavni objekat — Tuzlu. Iako 16. divizija nije učestvovala u neposrednom napadu na grad, može se reći da je ona ipak odigrala važnu ulogu u oslobodenju Tuzle, zatvarajući pravac Brčko — Tuzla. Odnos snaga napada i obezbjeđenja bio je 1:2 u korist obezbjeđenja. Taj odnos je prvog dana napada bio još izrazitiji budući da je 16. muslimanska brigada tek drugog dana dodijeljena glavnoj napadnoj koloni.

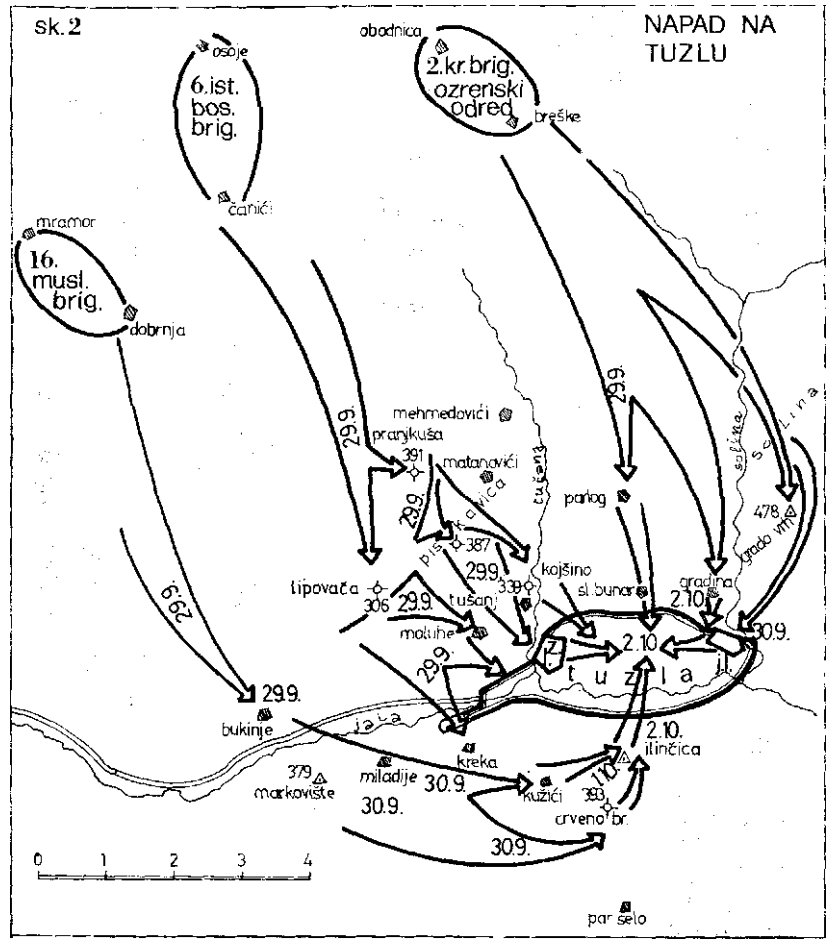
Garnizon je branilo oko 3.000 vojnika sa četom tenkova, 25 topova, 6 bacača mina i velikim brojem drugog teškog i lakog pješadijskog naoružanja, a mi smo napadali prvog dana sa svega oko 1.400, a slijedećeg sa oko 1.700 boraca, 6 bacača mina 81 mm (sa malo municije) i 2 protivtenkovska topa 37 mm.

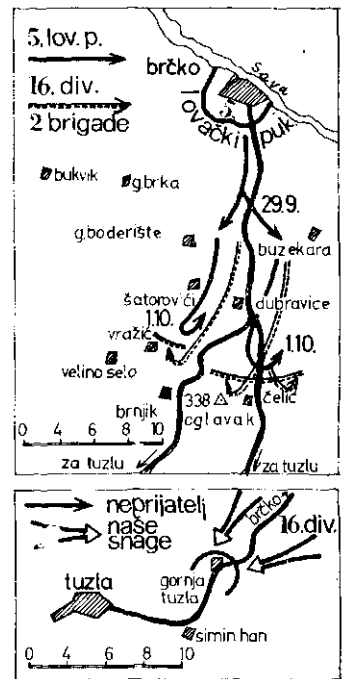
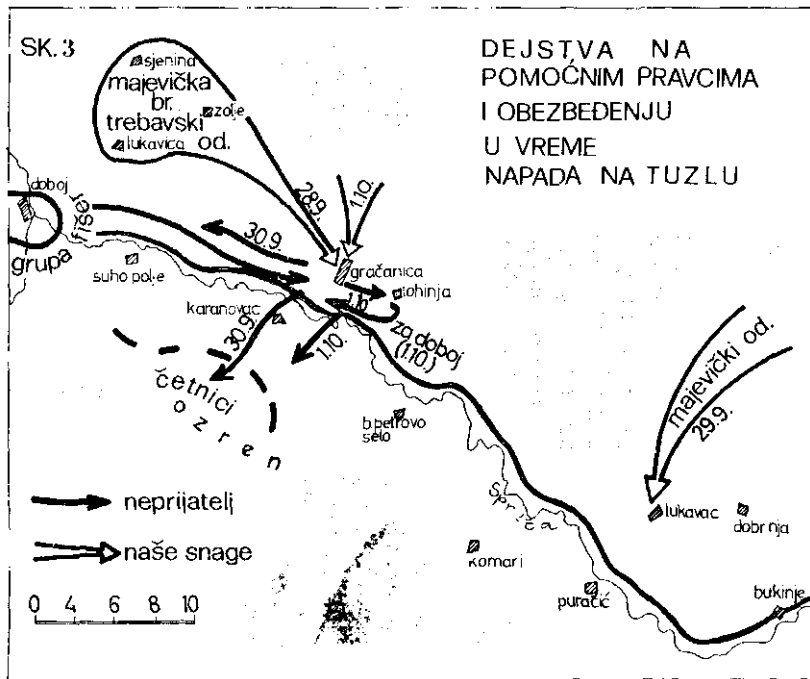
Za rukovođenje napadom na Tuzlu određen je Stab 17. divizije. Plan napada (regulisan zapoviješću divizije 28. septembra 1943. godine) bio je:⁵

— 6. istočnobosanskom brigadom napasti, sa polaznog položaja Lipovača (k. 306) — Pranjkuša (k. 391), opštim pravcem Piskavica (k. 387) — Tušanj, spoljne položaje odbrane (Moluhe, Piskavica i Kojšino — k. 339), a poslije njihova pada zauzeti Zapadni logor i zapadni dio grada;

— sa 2. krajiškom brigadom i Ozrenškim odredom napasti i likvidirati spoljna uporišta odbrane: Parlog, Gradinu i Slani bunar i u daljem prodiranju ovladati Istočnim logorom i istočnim dijelom grada. Sa jednim bataljonom preko Gradovrha (t. 478) napasti grad sa istoka, a sa jednim bataljonom probiti se između potoka Tušanj i Soline u grad i sa leđa napasti neprijatelja u Slanom bunaru i Kojšinu.

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

Stab divizije i hirurška ekipa nalaziće se do početka napada u rejonu Visoko brdo (k. 527), a u toku napada u šumi Pranjkuša. Pozadina divizije i divizijska bolnica u D. Dobrnji.

Početak napada određen je za 29. septembar 1943. u 21 čas. U isto vrijeme bio je predviđen napad i ostalih snaga 3. korpusa na uporišta u dolini rijeke Spreče.

Pošto se predviđala borba protiv tenkova i zauzimanje bunkera, sve jedinice su pripremile dovoljan broj boca sa benzinom, a u svakom bataljonu obučena su posebna odjeljenja za njihovu upotrebu.

Sve jedinice počele su napad tačno po predviđenom planu, izuzev jedinica 16. divizije — iz ranije navedenih razloga.

Jedinice 2. krajiške brigade u toku noći prodrle su u Parlog, a potom se probile do grada, zauzele senjak, pekaru, barutni magazin i artiljerijske položaje kod Istočnog logora, izbile do centra grada, gdje se nalazila komanda odbrane. Pošto mi nismo¹ napali na južne položaje odbrane grada, odbačeni se neprijatelj, pod zaštitom posade sa Ilinčice i s osloncem na Gradinu, prikupio i pribrao, te oko pola noći snažnim protivnapadom prisilio bataljone brigade da se povuku na zauzete spoljne položaje odbrane.

Snage 6. istočnobosanske brigade takođe su u toku noći likvidirale sva spoljna uporišta odbrane — osim Kojšina — zatim Moluhe i Kreku, pa preko Piskavice prodrle pred Zapadni logor, a sa manjim dijelovima do samog centra grada. Na poljani pred logorom zaplijenjena je baterija topova — uprkos snažnom otporu kartečnom vatrom — ali je neprijatelj protivnapadom iz logora vratio bateriju i potisnuo naše snage na južne padine Piskavice. Bataljon koji je napadao jako utvrđeno Kojšino nije uspio da ga zauzme, iako je imao oko 40 izbačenih iz stroja.⁶ Brigada se pred zoru povukla na zauzete položaje spoljne odbrane: Kreka — Moluhe — Tušanj — južne padine Piskavice.

Mada su obje brigade slomile spoljnu odbranu grada i dijelom snaga prodrle do samog centra, neprijatelj nije kapitulirao, jer je i dalje držao ključ odbrane — Ilinčicu,

⁶ Rudi Petovar, *Borbeni put 6. istočnobosanske brigade.*

i pod njegovom zaštitom prikupljao je razbijene snage, a držeći jako utvrđenu Gradinu i Kojšino mogao je da izvodi uspješne protivnapade.

Zorom su se sve jedinice 17. divizije povukle iz grada na zauzete spoljne položaje odbrane (izuzev Kojšina i Gradine). Iako je time divizija u velikoj mjeri imala pregled i kontrolu grada i posade u njemu, daleko bolje bi bilo da su se pojedini dijelovi jedinica zabarikadirali u tvrdo građenim kućama i objektima na periferiji Tuzle, jer bi omogućili ostalim snagama da se ubace u grad. Greška je uočena i objašnjena borcima po bataljonima, te slijedeće noći nije ponovljena. U toku dana divizija se sređivala, popunjavala municijom zaplijenjenom prošle noći, pripremajući se za ponovni napad.

Neprijatelj nije bio naročito aktivan, osim što je s vremena na vrijeme tukao artiljerijskom vatrom položaje 6. i 2. brigade i u nekoliko navrata sa po dva aviona bombardovao i mitraljirao koncentracijsku prostoriju divizije.

Padom mraka, 16. muslimanska brigada brzo je zauzela Bukinje, zarobivši jednu četu domobrana, dok je nešto Nijemaca uspjelo da pobjegne u pravcu Živinica. Brigada je u toku dana stavljena pod komandu divizije i odmah orijentisana preko Markovišta (t. 370) na likvidaciju južnih uporišta odbrane Tuzle.

Majevički odred iznenadnim napadom uspio je da prođe u uporište Lukavac, zarobi veći dio posade i zatvori pravac od Doboja.

Bez naročitog otpora 15. majevička brigada i Trebavski odred ušli su još 28. septembra u Gračanicu i oštetili oko 1 km željezničke pruge Doboj — Tuzla na dionici sela Karanovac — Suho Polje. Poslije podne 30. septembra motorizovana grupa »Fišer«⁷ iz Doboja je cestom prodrla do Gračanice. Iznenadnim i odlučnim protivnapadom, bataljoni 15. majevičke brigade potisnuli su grupu prema Doboju, a jedan dio nabacili na rijeku Spreču, gdje su ga prihvatili ozrenski četnici. Neprijatelj je u toku dana došao oklopnim vozom do mjesta gdje je oštećena željeznička

⁷ Sastav: 2. bataljon 369. pešadijskog puka, ojačani bataljon 178 rezervne divizije, dijelovi Brandenburškog puka i 3. bataljon 4. lovačke pukovnije, pod komandom komandanta 369. pješadijskog puka potpukovnika Fišera — po kome je i grupa dobila ime.

pruga, da bi je popravio, ali su ga stalno ometale naše zasjede.

Petu lovačku pukovnicu 3. lovačkog zdruga, odmah poslije izlaska iz Brčkog, napale su snage 16. vojvođanske divizije, ali je neprijatelj ipak uspio da izbjegne na liniju Boderište — Buzekara (na oko 10 km južno od Brčkog).

U prijedpodnevnim časovima 30. septembra Štab divizije dobio je izvještaj od partijske organizacije Tuzle,⁸ da je poslije noćasnog napada većina domobrana i njihovih oficira spremna da se preda i stupi u NOV. Zato je neophodno nastaviti napad po svaku cijenu. Poslije konsultacija sa Štabom korpusa, Štab divizije je u 13,45 časova uputio ultimatum komandi odbrane Tuzle:

»... Tačno smo obaviješteni da garnizon Tuzle sačinjavaju u većini hrvatski časnici, dočasnici i domobrani, koji ne mogu niti smiju biti neprijatelji narodnooslobodilačke vojske koja vodi borbu za slobodu hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije.

Mi ćemo napad na Tuzlu nastaviti i po svaku cijenu zauzeti je.

Pozivamo vas da odmah po prijemu ovoga ultimatumata predate našim jedinicama grad Tuzlu. Ako tako postupite garantujemo svima časnicima, dočasnicima i domobranima hrvatske vojske, kao i svima vojnicima i starješinama muslimanske milicije (legije), potpunu ličnu i imovnu bezbjednost. Svima onima koji iz bilo kojeg razloga ne bi htjeli da stupe u redove naše narodno-oslobodilačke vojske omogućićemo slobodan i nesmetan odlazak svojim kućama preko našg teritorije...

Kada naše jedinice ovladaju gradom uz borbu, tada neće važiti naš stav prema domobranskoj vojsci i legiji, već će svaki onaj ko do toga časa ne bude položio oružje biti smatran kao okupator...

Najhitnije odgovorite na ovaj ultimatum po donosiocu istog, jer je to u interesu i vašem i stanovništva Tuzle.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za operativni Štab⁹
komandant XVII u. divizije NOVJ
pukovnik Gligo Mandić¹⁰

⁸ Izvještaj je, koliko se sjećam, potpisao sekretar Mjesnog komiteta KPJ Mustafa Vilović.

⁹ Nikakav poseban operativni štab nije bio formiran, nego je ovo napisano, da bi neprijatelj stekao utisak da grad napadaju jače snage a ne samo 17. divizija, čije je približno brojno stanje neprijatelj mogao znati.

¹⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

Pošto komanda odbrane Tuzle nije odgovorila na ultimatum, jer se još nadala da će intervencija njemačkih i domobranskih jedinica iz Doboja i Brčkog uspjeti da deblokira garnizon, nastavljen je napad na grad — odmah pošto je pao mrak. U zapovijesti za napad nije bilo nekih bitnih izmjena u zadacima i načinu dejstva naših snaga. Samo je posebno skrenuta pažnja štabovima brigada da orijentišu jedinice prvenstveno na zauzimanje artiljerijskih položaja, sa kojih je dobro organizovana vatra činila oslonac odbrane grada. Pošto nismo raspolagali artiljerijom, a ono malo minobacača ostalo je bez mina, već prvog dana borbe naređeno je da se iznenadnim prepodom, bombama i automatskim oružjem učutka artiljerija. Isto tako je naređeno da se ne napuštaju zauzeti blokovi i pojedine zgrade u gradu, nego da se iz njih dejstvuje i prodire dalje u grad.

Neprijatelj je prvi juriš 6. i 2. brigade zaustavio jakim artiljerijskom vatrom, ali su jedinice 6. brigade ponovnim jurišem zauzele artiljerijske položaje na zapadnom dijelu grada i satjerale neprijatelja u Zapadni logor. Zatim je protivnapadom neprijatelja odbačena malo unazad. Ipak je brigadi uspelo da većinu artiljerijskih oruđa onesposobi za dejstvo. Međutim, položaj Kojšino se i dalje držao i neprijatelj je sa njega davao žilav otpor.

Dva bataljona 2. krajiške brigade ponovnim jurišem uspjela su da prodru u centar grada, ali su, pošto nije bila likvidirana Gradina, protivnapadom odbačeni. Neprijatelj se potom povukao u Istočni logor i na Gradinu (u koju su se tokom noći povukli svi Nijemci iz komande grada i Gestapoa odvođeci sa sobom zatvorenike, većinom pohvatanu pripadnike NOB) i tu se zabarikadirao.

Šesnaesta muslimanska brigada zauzela je još u toku dana južne položaje odbrane grada: Viš (k. 409), selo Kužići, Crveno brdo (k. 288), podišla Ilinčici i, nakon borbi tokom cijele noći, zauzela je jurišem u zoru. Zarobljena je čitava posada sa svim naoružanjem.

Toga dana je neprijatelj jačim snagama preduzeo nastupanje radi deblokiranja Tuzlanskog garnizona. Na pravcu Doboje — Tuzla pukovska grupa »Fišer« potisla je 15. majevičku brigadu i Trebavski odred i do podne ovladala Gračanicom, a prednjim dijelovima izbila do sela D. Lohi-

nja. Kada je izgledalo da je neprijatelju put ka Tuzli slobodan, prikupljeni bataljoni 15. majevičke brigade sručili su se sjeverno od Gračanice na njegovu kolonu — izduženu od sela Boljanića do sela D. Lohinja. Gračanica je ponovo oslobođena. Razbijeni neprijatelj se u neredu povukao prema Doboju, a odsječeni dio snaga prema Spreči i Ozrenu, gdje su ga prihvatili četnici. Ubijeno je i zarobljeno oko 50 neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno dosta oružja, municije i ostale opreme. Istoga dana pred mrak brigada je napala željezničku stanicu Miričina, porušila željeznički most i tako je za duži period bio prekinut saobraćaj na pruzi Doboje — Tuzla. U selu Miričini zarobljeno je 80 vojnika, a zaplijenjena su 4 puškomitraljeza i veća količina municije. Neprijateljska posada iz Bosanskog Petrovog Sela pobjegla je poslije ove akcije u pravcu Doboja.

Na pravcu Brčko — Tuzla 5. lovačka pukovnija nastavila je nastupanje i u toku ovoga dana i izbila na liniju Čelić — Vražići, potiskujući dijelove 16. divizije, ali se iznenadno pred sami mrak povukla prema Brčkom. Do toga je došlo zato (kako se kasnije saznalo) što je novostvorena 4. vojvođanska brigada, poslije prodora u selo Vrbanju (lijeva obala Save), nastavila pokret ka Brčkom. Taj događaj i uspjeh 15. majevičke brigade na pravcu Doboja presudno su uticali na držanje komande odbrane Tuzle.

Poslije drugog dana borbi i oslobođenjem Ilinčice, Tuzla je bila potpuno okružena. Neprijatelj je satjeran u dva logora, i na položaje Kojšino i Gradinu. Kako je moral domobrana sasvim popustio, pojedine komande manjih jedinica počele su slati pismene ponude za predaju. No, komanda odbrane Tuzle nije odgovorila na naš ultimatum od prošlog dana, nego je uputila Štabu 3. korpusa pismo sljedeće sadržine:

»Žrtve i s jedne i s druge strane potpuno su nepotrebne, tim više što svi znamo od koga dolaze. Domobranstvo, kao i mi svi smo uz vas. Preduzete su mjere da se riješimo onih koji nas spustavaju. Mi smo sporazumni da omogućimo zauzeće Tuzle bez većih žrtava. To bi i ranije učinili, ali smo u teškoj situaciji i što nismo bili na vrijeme obaviješteni. Radi toga molimo po odobrenju Zapovjednika zdruga, da se najnužnije utanači sastanak između njega i Vašeg predstavnika te da taj sastanak što prije omogućite

i osigurate. Do toga momenta ne preduzimajte nikakvih mjera radi sporazumnog zdogovora o lakšem zauzeću Tuzle.

Molim hitan odgovor po donosiocu ovoga pisma.

Pob. — »Domdo« pukovnije
satnik Hadžialijagić¹¹

U Štabu 3. korpusa zaključeno je da se ovim pismom jedino želi dobiti u vremenu, tj. sačekati ishod borbi na pravcima Doboja i Brčkog. Pismo je sa takvim zaključkom odmah proslijeđeno Štabu 17. divizije, s napomenom da odgovor stigne komandi Tuzle do mraka, jer je našim jedinicama već bila upućena zapovijest za treći i odlučan napad na Tuzlu u 20,30 časova. Odgovor je glasio:

»Primili smo vaš dopis od 1. 10. 1943. god., pisan u 13.15 časova, na koji vam odgovaramo slijedeće:

1) Tačno je da su žrtve uzaludne ali samo sa vaše strane, jer žrtve koje daju borci naših jedinica vode ka oslobođenju naših naroda... žrtve pak sa vaše strane su i uzaludne i glupe jer se daju za spasavanje — okupatora...

2) »Tuzla mora pasti«... Taj uzvišeni zadatak naše Narodno-oslobodilačke borbe naši borci će izvršiti... Svaki otpor biće nemilosrdno skršen...

3) ... ako je tačno kao što kažete da su poduzete mjere da se riješite onih koji vas sputavaju... zahtijevamo:

a) Da večeras najdalje do 20 časova po starom jugoslovenskom vremenu pristupite likvidaciji ili hapšenju Nijemaca u Tuzli...

b) Ukoliko pak nijeste spremni da to izvršite, onda najdalje do 20 časova sa vašim snagama izbjegnite u Donje Brdane ili Donje Dolove.

c) Ako ne postupite po gornjem bićete odgovorni za sve žrtve koje bi došle kao posljedica neizvršenja gornjih zahtjeva.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za operativni štab
Komandant 17. u. divizije NOVJ
pukovnik Gligo Mandić¹²

Pošto neprijatelj nije ništa preduzeo do odgovarajućeg roka, počele su posljednje pripreme za odlučan juriš na Tuzlu. Poruku »Tuzla mora pasti« prihvatili su svi borci i rukovodioci 17. divizije, ogorčeni zbog gubitka naj-

¹¹ Zbornik IV/18 dok. 178.

¹² Zbornik tom IV/17, dok. 6, str. 20.

milijih drugova u toku protekla dva dana borbi. Tačno u 20,30 časova otpočeo je napad 17. divizije, prema zapovijesti Štaba divizije izdatoj u 12 časova 1. oktobra 1943. godine.¹³

Poslije koncentričnog napada 6. istočnobosanska brigada je nezadrživo prodirala, iako je neprijatelj pružao žilav otpor tokom čitave noći. Po nekoliko puta su bataljoni jurišem zauzimali artiljerijske i minobacačke položaje oko Zapadnog logora, ali tek pred zoru otpor iz kuća i rovova oko logora bio je skršen. Neprijatelj se povukao u logorske zgrade iz kojih je — blokiran dijelom naših snaga — još izvjesno vrijeme davao otpor. Ostale jedinice brigade nastavile su prodor ka centru grada.

Jedan bataljon 2. krajiške brigade probio se kroz žičane prepreke na Gradini i zauzeo artiljerijske položaje, a zatim produžio da nastupa ka centru grada i Istočnom logoru. Međutim, neprijatelj je snažnim protivnapadom privremeno povratio artiljerijska oruđa, ali su Krajišnici, dobivši pred zoru pojačanje, uspjeli da prodru na vatrene položaje artiljerije.

Bataljoni Muslimanske brigade prodrli su sa Ilinčice u centar grada i zauzeli željezničku stanicu.

Oko 8 časova otpor neprijatelja je naglo oslabio, pa su se domobrani počeli po grupama predavati. Zapadni logor zauzela je 6. istočnobosanska, a Gradinu 2. krajiška. Dijelovi tih brigada su zatim prodrli u centar grada, gdje su se spojili s bataljonima Muslimanske brigade. Ubrzo je otpor i posljednjih grupica skršen, izuzev uporišta Kojšino, koje se žilavo i uporno branilo sve do 12 časova. Njegova posada (jačine jednog bataljona) pokušala se probiti potokom Pušina, ali ju je zarobio 2. bataljon 6. brigade,

¹³ Sve tri brigade prodirale su u grad pravcima datim u ranijoj zapovijesti divizije, s tim što je 2. krajiška brigada težište napada trebalo da usmjeri na zauzimanje Istočnog logora, a dijelom snaga čvrsto zatvori pravac od G. Tuzle i sela Požarnice; težište napada 6. brigade bio je Zapadni logor, a Muslimanska brigada prodire dijelom snaga sa Ilinčice u pravcu željezničke stanice i kaznionice, dijelom snaga sadejstvuje 2. krajiškoj brigadi u zauzimanju Istočnog logora, a ostalim snagama čvrsto zatvara pravac prema Živinicama, sa dodijeljenim bataljonom Majevičkog odreda. Zbornik IV/18, dok. 5, str. 17.

U oslobođenoj Tuzli

koji je tri noći i tri dana sa njom vodio krvavu borbu, pretrpjevši osjetne gubitke (oko 50 izbačenih iz stroja).

Jedna grupa od oko 100 Nijemaca i nešto ustaša, zarokaduranih posljednje noći na Gradini, probila se zorom sa tenkovima i nešto kamiona u pravcu Zvornika, a druga preko Majevice za Brčko. Ovu drugu grupu zarobili su između Simin Hana i G. Tuzle politički komesar 2. krajiške brigade Idriz Čejvan i rukovodilac politodjela Đuro Medenica sa grupom kurira.

Tako je poslije trodnevnih borbi Tuzla oslobođena, a u njoj zarobljeno 2.174 vojnika, podoficira i oficira i 1 general, ubijeno i ranjeno 635 vojnika i oficira, a zaplijenjeno: 1.910 pušaka, 102 puškomitraljeza, 24 mitraljeza, 60 automata, 6 minobacača, 25 artiljerijskih oruđa raznih kalibara, 20 vagona razne municije, 8 radio-stanica, 3.200 vojničkih uniformi i veće količine ratne spreme i namirnica. Iz gradskih kazamata oslobođeno je oko 400 zatvorenika, mahom aktivista i pristalica NOP.

Sedamnaesta divizija je imala 28 poginulih i 98 ranjenih.¹⁴

Oslobodioce su Tuzlaci oduševljeno pozdravili. Još u toku borbi desetine građana s puškama ili bez oružja priključivale su se našim jedinicama (naročito omladinci i rudari Kreke), boreći se za oslobođenje svoga grada. U toku tri dana borbi i staro i mlado bilo je pri ruci našim jedinicama, kao vodiči, kuriri, obavještajci ili donosioci hrane.

Ali tek što je grad oslobođen, nad njim se nadvila opasnost. Neprijatelj je 2. oktobra od Doboja, na sektoru 15. majevičke brigade, izvršio napad i nakon borbe u toku cijelog dana ovladao Gračanicom i položajima istočno od nje. Uprkos nekolikim snažnim napadima brigade (noću 2/3. oktobra), neprijatelj je 3. oktobra, uz jaku podršku avijacije, odbacio brigadu sjevernije od ceste i oprezno produžio nastupanje prema Tuzli. Pred mrak je prednjim dijelovima upao u Lukavac i iznenadio Majevički odred, pošto ga 15. brigada nije obavijestila o novonastaloj situaciji. Odred je pretrpeo osjetne gubitke, ali je ipak uspio da zadrži neprijatelja. Ni Stab 3. korpusa nije bio 3. oktobra obaviješten o situaciji na frontu, pa je u Tuzli mirno vršio raspored jedinica.

U Tuzli je ostala 6. brigada kao posadna jedinica, a 2. krajiška i 16. muslimanska brigada upućene su u napad na Zivinice — jedino nelikvidirano uporište u čitavom tuzlanskom basenu. Brigade su u toku noći 3/4. oktobra napale uporište, ali ga nisu mogle zauzeti zato što je bilo jako utvrđeno, a mi još nismo uspjeli da upotrijebimo zaplijenjena artiljerijska oruđa. Branioci Zivinica su pružili očajnički otpor, vjerujući u brzu pomoć sa pravca Doboja.¹⁵

¹⁴ Zbornik IV/18, dok. 66, str. 166.

¹⁵ Pošto se Zivinice nije moglo savladati, odlučeno je da se blokira manjim snagama 2. krajiške brigade, i tako 16. muslimanska brigada oslobodi za novi zadatak. Kada su jedinice 16. vojvođanske divizije (nakon odbacivanja neprijatelja prema Brčkom i likvidiranja domobranskog garnizona u G. Tuzli) stigle 3. oktobra u rejon južno od Tuzle, naređeno im je da u sadejstvu sa 2. krajiškom brigadom likvidiraju Zivinice.

Zadatak 16. muslimanske brigade bio je da oslobodi Puračić, a zatim da se postavi na prostoriji: Puračić — Milino Selo — Tu-

Odmah su preduzete mjere za odbranu Tuzle. Prema Bukinju je isturena 6. istočnobosanska brigada, a glavnina 2. krajiške povučena je od pravca Živinica u Husino, da pojača lijevo krilo 6. istočnobosanske brigade, dok je 16. muslimanska brigada vraćena prema Živinicama. U rezervi je ostala 16. vojvođanska divizija (južno od Tuzle i u Tuzli), a 15. majevičkoj brigadi i Majevičkom odredu naređeno je da se prikupe sjeverno od komunikacije, s tim da djeluju bočno* i u pozadini neprijatelja (od Lukavca do Bukinja). Od zaplijenjenih artiljerijskih oruđa formiran je divizion sa artiljerijskim majorom Huseinom Kručićem na čelu. Divizion je na rukama i volovskom zapregom izvučen na sjeverne padine Ilinčice, s koje je djelovao po neprijatelju u rejonu Bukinja i komunikaciji prema Lukavcu. Od protivtenkovskih topova formirana je baterija (4 topa) i pridata 6. brigadi, s tim da bude postavljena u rejonu Kreke.

U Tuzli, kada se saznalo da je neprijatelj prodro do pred sam grad, nije nastala panika. Narod je novoformiranoj Komandi mjesta, Gradskom i Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru svesrdno, neumorno, danju i noću pomagao oko sređivanja i evakuacije plijena, a u naše jedinice stupilo je stotine novih boraca. Kako se po gradu krijo još izvjestan broj ustaških i njemačkih oficira i policajaca, narod je s puno patriotskog žara učestvovao s vojskom u

rija radi: prodiranja prema planini Ozren, zatvaranja pravca iz doline Krivaje i sadejstva sa 15. majevičkom brigadom u zatvaranju pravca od Doboja.

Ujutro 4. oktobra krenuo sam automobilom za Lukavac da bih sačekao muslimansku brigadu i na terenu tačno odredio zadatke i sadejstvo Majevičkog odreda i brigade, smatrajući da je put do Lukavca slobodan. Uz put nigdje nismo naišli na naše jedinice niti čuli borbu. Tek pred Lukavcem moj pratilac je primijetio na cesti tenkove — udaljene oko 300—400 metara — i upitao me: »Zar su naši i tenkove zarobili?« Začuden zaustavio sam kola, i tek što smo izašli iz njih, zasjeda neprijatelja, desno od ceste, otvorila je vatru. Sručili smo se u šipražje, a potom prebacili preko ceste i uhvatili vezu sa bataljonom Majevičkog odreda, koji se nalazio sjevernije. Oni nisu znali da li je Štab korpusa izviješten o prodoru Nijemaca, a nisu nas mogli zaustaviti, jer sam vozio brzo. Uzeli smo od bataljona konje i oko 12 časova vratili se u Tuzlu, gdje smo obavijestili Štab 3. korpusa o razvoju situacije na dobojskom pravcu.

njihovom pronalaženju. U narodu je vladalo čvrsto uvjerenje da će njegova vojska odbraniti grad. Pred mrak održan je veliki narodni zbor na trgu pred zgradom opštine, kojem je prisustvovao gotovo čitav grad. Pored ostalih, na zboru je govorio Pašaga Mandžić, član PK BH, koji je pozvao proletarijat i građanstvo da brani svoj grad. Pod parolom »Svi za odbranu Tuzle« omladina i građani uzimali su oružje i pravo sa zbora odlazili u 6. istočnobosansku, 2. krajišku i 16. muslimansku brigadu, da bi pojačali odbranu. Naročito su se isticali rudari Kreke i omladinci.¹⁶

Neprijatelj je u toku 4. oktobra vrlo oprezno nastupao od Lukavca i oko 15 časova prednjim dijelovima ušao u Bukinje. Na Markovištu 6. istočnobosanska nije na vrijeme uspjela da utvrdi položaje za odbranu, a 2. krajiška brigada nije stigla u Husino, pa je neprijatelj pred mrak zbacio bataljon 6. brigade sa Markovišta (t. 370) i zaposjeo ga. Pred zoru 5. oktobra dijelovi 6. i 2. brigade izvršili su neuspjeh protivnapad na Markovište. U toku dana neprijatelj je uz podršku avijacije i artiljerije nekoliko puta pokušao da prodre do Tuzle, ali su ga odbili bataljoni 6. i 2. brigade. U uspješnom odolijevanju napadima značajnu ulogu odigrali su naš artiljerijski divizion i protivtenkovska baterija. Naročito velike gubitke divizion je nanosio neprijatelju izduženom na komunikaciji. To je Nijemce svakako iznenadilo, jer nisu pretpostavljali da zaplijenjenju artiljeriju možemo tako brzo osposobiti za dejstvo, pošto su sve nišanske sprave bile uništene i oruđa dosta oštećena. Za brzo izvlačenje oruđa na vatrene položaje i za njihovo efikasno dejstvo uveliko su doprinijeli snalažljivost, praktičan duh i stručno znanje majora Huseina Kručića.

116. muslimanska brigada u toku noći bezuspješno je napadala Zivinice, jer se neprijatelj uporno branio čekajući pojačanja. Slijedećeg dana jedna neprijateljska jedi-

¹⁶ Oko 20 starih rudara u rejonu Miladije samoinicijativno se prikupilo i na jednoj kosi iznad željezničke pruge iskopalo robove. Upitani da li su povezani sa nekom vojnom jedinicom, odgovorili su da nisu, jer su stari i ne mogu se sa jedinicom »tornatati«, ali »ovuda neprijatelj može proći samo preko mrtvih«. Poslije smo saznali da su ti starci za cijelo vrijeme odbrane grada tu i ostali.

nica iz Bukinja prodrla je preko Kiseljaka i Golušića do Živinica, izvukla odatle svoje blokirane snage i sa njima pred mrak stigla u Bukinje, gonjena od jedinica 16. muslimanske brigade.

Cim se saznalo za povlačenje neprijatelja iz Živinica, Štab 17. divizije (u prisustvu komesara korpusa) zaključio je da se neprijatelj priprema za povlačenje. Stoga je odlučeno da se što prije izvrši opšti napad 17. divizijom, 2. krajiškom brigadom, 1. vojvođanskom brigadom i Majevičkim odredom. Štab 16. divizije sa svoje dvije brigade ostao je u Tuzli, radi obezbjeđenja pravaca od Brčkog i Zvornika. Odlučeno je takođe da se korigira izdata zapovijest što se tiče zadatka 16. muslimanske i 2. krajiške brigade.¹⁷

U duhu ove odluke, a da se ne bi gubilo u vremenu, pozvani su u Štab 17. divizije komandanti i komesari 2. krajiške, 6. istočnobosanske, 16. muslimanske i 1. vojvođanske brigade, gdje im je izložena najnovija situacija i postavljeni konkretni zadaci.

Naređenje za napad predviđalo je slijedeće zadatke jedinicama:

— 6. istočnobosanska brigada napada neprijatelja u Bukinju (lijevo i desno od komunikacije Tuzla — Bukinje), a po njegovom padu, u sadejstvu sa Majevičkim odredom, goni neprijatelja pravcem Plana — Bistarac, a potom se prebacuje preko ceste i pruge i goni neprijatelja u pravcu Puračića;

— 2. krajiška brigada napada neprijatelja na Markovištu, obuhvatajući s lijeva sela Husino i Cerik, i sadejstvuje 6. istočnobosanskoj brigadi pri zauzimanju Bukinja. Po padu Markovišta, Bukinja i Cerika, brigada će krenuti za Živnice, smijeniti jedinice 16. muslimanske brigade, izviđati i obezbjeđivati se od Kladnja i Ribnice;

— 16. muslimanska brigada glavninom snaga ostaje u Živnicama, izviđa i obezbjeđuje pravce od Kladnja i Ribnice, a sa jednim bataljonom napada preko Ljubača, na Kiseljak i cestu Husino — Poljice. Po pristizanju 2. krajiške brigade u Živnice, razmjestiće se na prostorijski sela Poljice i Donje Jaruške;

— Majevički odred napašće neprijatelja u s. Ra:pače, a dolinom potoka Joševica rudnik uglja, dok će desnim krilom sadej-

¹⁷ Tom zapoviješću, izdatam dok se neprijatelj još nalazio u Živnicama, predviđeno je da 16. muslimanska brigada i dva bataljona 1. vojvođanske brigade napadnu Živnice, a 2. krajiška je orijentisana u pravcu Poljica.

stvovati 6. brigadi pri zauzeću Bukinja, a zatim goniti neprijatelja u pravcu Lukavca;

— 15. majevička brigada sa prostorije sela Šikulje — Huskići napadaće komunikaciju Puračić — Lukavac sprečavajući neprijatelja da se neometano izvuče;

— 1. vojvođanska brigada biće u rezervi (rejon s. Orašje), s tim da, po likvidaciji Markovišta i Bukinja, dijelom snaga zaposjedne ova dva sela, a sa dva bataljona, u sadejstvu sa bataljonom 16. muslimanske brigade, goni neprijatelja u pravcu Poljica i Puračića. U dailjem, prema razvoju situacije, brigada će preduzeti opšte gonjenje neprijatelja dolinom r. Spreče u pravcu Doboja i smijeniti jedinice 17. divizije;

— artiljerijski divizion i svi bacači brigada otvoriće vatru na Markovište i Bukinje 10 minuta prije napada.

Protivnapad je otpočeo tačno u 21 čas, a trajao je čitavu noć nesmanjenom, žestinom, da bi tek u zoru bataljoni 2. krajiške brigade ovladali Markovištem i Husinom, dok su se bataljoni 6. istočnobosanske brigade borili iz kuća u Bukinju. Zatim je uslijedio odlučan udar obiju brigada i dvaju bataljona 1. vojvođanske brigade, koji su u zoru razbili neprijatelja i primorali ga da naglo odstupa prema Lukavcu i Puračiću. Gonjen u stopu i napadan bočno, ostavio je na drumu znatan dio komore i oštećenih motornih vozila. Na žalost, uslijed zamorenosti naših jedinica, gonjenje nije bilo brzo i energično, pa je neprijatelj uspio da se u toku 7. oktobra zadrži i utvrdi u Puračiću i Lukavcu, ali ne za dugo. Odlučnim napadom 1. vojvođanske i 15. majevičke brigade, 8. oktobra, na ta mjesta neprijatelj je razbijen, pa se u neredu povukao preko Bosanskog Petrovog Sela i Miričine u pravcu Doboja. Dalje gonjenje su preduzele jedinice 16. vojvođanske divizije.

U borbama za odbranu Tuzle 17. divizija zarobila je 20 neprijateljskih vojnika, ubila i ranila oko 150, a zaplijenila nekoliko kamiona, veći broj tovarnih grla, nešto oružja, znatnu količinu municije i ostalog ratnog materijala. Sopstveni gubici 15 poginulih i 42 ranjena. Ranjen je i komandant 15. majevičke brigade Ratko Perić.¹⁸ Značajnu ulogu u odbrani Tuzle odigralo je i njeno stanovništvo, što se vidi iz depeša 3. korpusa upućenih Vrhovnom štabu.

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

»... U odbrani Tuzle naročito se istakla šesta brigada. Pohvalite nju i njenog divnog komandanta Miloša Zekića.

U toku borbe na vratima grada, radnici i građani su uzimali puške i stupali u naše jedinice. Ističu se krekanjski radnici.

Akcijom je rukovođeno iz grada. Radnici su štampali mobilizacione letke za vrijeme borbe, uvjereni, kao i svi građani, da će naša vojska odbraniti Tuzlu..«¹⁹

Za uspješno izvedenu operaciju oslobođenja i odbrane Tuzle, Vrhovni štab pohvalio je sve jedinice učesnice, a posebno 6. istočnobosansku brigadu i njenog komandanta.

Oslobođenjem čitavog tuzlanskog basena okupatoru je nanesen težak vojni, politički i ekonomski udarac. Izgubio je značajne sirovine kao što su: soda, so, ugalj, špirit i drugo.

Za istočnu Bosnu ova pobjeda je imala ogroman politički značaj, čiji se rezultati ogledaju u razbijanju i naglom brojnom slabljenju četnika i ustaša. Legija je bila gotovo likvidirana i praktično svedena na minimum. Formiranjem 18. hrvatske brigade, hrvatske mase počele su još više prilaziti NOP-u. Većina domobrana i njihovih oficira prišla je dobrovoljno novoformiranoj 18. hrvatskoj brigadi. Domobranski oficiri — njih 77, izdali su i proglas pozivajući domobranstvo da prekine služenje okupatoru.

Ova pobjeda je omogućila popunu postojećih brigada i formiranje 17. majevičke, 18. hrvatske i Birčanske brigade, a od njih 27. istočnobosansku diviziju. Popunjeni su i postojeći partizanski odredi i formiran Tuzlanski odred.

Borci i rukovodioci 17. divizije stekli su veliko iskustvo u napadu i odbrani naseljenog mjesta.

Iskustva iz operacije za Tuzlu bila su od ogromnog značaja za buduća dejstva 17. divizije.

Osnovne slabosti ispoljene u ovoj operaciji u pogledu komandovanja mogle bi se svesti na slijedeće:

— zbog nepostojanja bar približnih podataka o broju ljudi i naoružanju na glavnom objektu napada, određeno je relativno malo snaga za brzu likvidaciju garnizona. Da se raspolagalo jačim snagama, položaji na Ilinčici bi najvjerovatnije pali već prve noći a time i garnizon;

¹⁹ Knjiga depeša 3. korpusa za 1943. i 1944. godinu, str. 8, depeše br. 44, 50 i 02.

— kad se saznalo da brigada 16. divizije ne može stići na vrijeme, trebalo je već prve noći 16. muslimansku brigadu uputiti da napadne grad sa juga. Pošto je napadan Lukavac, Bukinje je trebalo blokirati ili likvidirati jednom četom, najviše bataljonom Majevičkog odreda. Tuzla bi možda pala prve noći da je 16. muslimanska brigada zauzela Ilinčicu i upala u grad 30. septembra u zoru, umjesto 24 časa kasnije. Neprijatelj je prvu noć pružio najslabiji otpor (po nekim podacima iz grada čak je bio spreman da se preda), a samo zahvaljujući osloncu na Ilinčicu organizovao je protivnapade. Drugog dana, kada je saznao da mu je upućena pomoć od Doboja i Brčkog, davao je mnogo žilaviji otpor.

— Stab 17. divizije napravio je grešku što je poslije prve noći napada povukao sve jedinice iz grada, umjesto da je pojedine grupe zabarikadirao u tvrde objekte i time omogućio lakše i bezbolnije prodiranje u grad slijedeće noći. Pri drugom napadu ova greška je ispravljena. Služba izvidanja i obavještavanja bila je slabo organizovana, a posebno veze. Tako Stab korpusa čitava 24 časa nije imao vezu, sa 15. majevičkom brigadom i Majevičkim odredom. Ne poznavajući situaciju, 4. oktobra krenuli su iz Štaba korpusa za Tuzlu načelnik Štaba korpusa pukovnik Jovo Vukotić i načelnik Štaba 16. divizije potpukovnik Ljubiša Urošević i u rejonu Bukinja uletjeli automobilom u njemačku zasjedu, pa je prvi bio lakše, a drugi smrtno ranjen.

POKRET PREMA OZRENU I BORBE U DOLINI BOSNE I SPRECE

Poslije uspješne odbrane Tuzle, a prema opštem planu operacija 3. korpusa u istočnoj Bosni, potčinjene jedinice su dobile slijedeće naređenje: prostorija između rijeka Spreče, Bosne i Drine, sa Majevicom i Trebavom, dodijeljena je 16. vojvođanskoj diviziji, a novoformirana 27. divizija upućena je na Glasinac i Podromaniju sa zadatkom da, oslanjajući se na planine Devetak, Romaniju i Jahorinu, napada garnizone i komunikacije u dolinama Drine i Prače; Ozrenski NOP odred je trebalo da, poslije odlaska 17. divizije u pravcu Vareša, preduzme zatvaranje pravca

od Doboja za Tuzlu i rušenje komunikacije Doboj — Maglaj; 17. divizija dobila je rejon dejstva u međuriječju Eosne, Krivaje i Spreče, s tim da, s osloncem na planine Ozren, Greben, Zvijezdu i Konjuh, likvidira okupatorske garnizone, razbije četnike i ostale kvislinške vojne formacije, i da poruši ili onespособi za saobraćaj prugu Sarajevo — Brod. Pored ovih zadataka, 17. divizija je trebalo da pomogne osnivanje narodnooslobodilačkih odbora i vojnoteritorijalnih ustanova, a i da razvije intenzivan političko-kulturni rad u narodu.

Poslije protjerivanja neprijatelja iz Lukavca i Puračića, jedinice 17. divizije razmjestile su se: 6. istočnobosanska brigada u selima Gornja i Donja Brijesnica; 15. majevička brigada u selima: Katanići, Vasiljevci, Tumare; 16. muslimanska brigada u selima: Muslimanska Orahovica, Donje Jaruške, Gornja Treštenica; a Štab divizije, divizijska baterija, tehnička četa i divizijski sanitet u selu Turiji.²⁰

Na toj prostoriji divizija se odmarala nekoliko dana i popunila novim borcima iz Tuzle, a 14. oktobra njene brigade počele su čišćenje Ozrena od četnika — grupisanih u 3—4 bataljona, većinom po selima na zapadnim obroncima planine, orijentisanih i naslonjenih na garnizone Doboj i Maglaj. Moral im je poslije oslobođenja Tuzle znatno opao, a vodstvo bilo pocijepano na one koji ne bi htjeli borbu sa nama i izrazite koljače (pod komandom Cvijetina Todića), koji nisu mogli natrag zbog svojih zločina pa su prisiljavali narod da se bori protiv nas.

U Doboju se nalazio jači njemačko-ustaški garnizon, a na pojedinim željezničkim stanicama na prugama Zavidovići — Doboj i Doboj — Gračanica — manje njemačko-ustaške snage.

Šesta istočnobosanska brigada, sa Ozrenskim odredom, dobila je zadatak da, nastupajući opštim pravcem Kraljica (t. 884) — V. Ostravica (t. 917) — Gostilj (t. 774) — Jazavac (k. 378), likvidira četnike na prostoriji između lijeve obale Spreče i linije sela: Paklenica — Brezići — Ugarići, a zatim da napadne željezničke stanice u dolini Bosne i

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

Spreče — na odsjecima Doboj — Paklenica i Doboj — Gračanica. Prilikom nastupanja brigada je na Lipovoj kosi (k. 711) razbila četnički bataljon koji se u neredu povukao u pravcu Maglaja. U daljem nastupanju, u rejonu sela Konopljišta i Gostilja, naišla je na glavninu Ozrenskog četničkog odreda. Poslije kraće borbe četnici su se jednim dijelom povukli preko sela Striježevica u Doboj, a drugim preko Paklenice u Maglaj — pod okrilje okupatora. Slijedećeg dana brigada je sa Odredom porušila željezničke stanice Trbuk i Ševarlije (u dolini Bosne) i na tom odsjeku temeljito razorila prugu, a u dolini Spreče željezničku stanicu Zalužani i prugu između Zalužana i Karanovca. Na željezničkoj stanici Ševarlije uništen je voz i ubijeno oko 40 neprijateljskih vojnika.

Zadatak 15. majevičke brigade, sa divizijskom baterijom, bio je da na opštem pravcu nastupanja: selo¹ Mičijevići — selo Rakovac — Haluge — Maglaj, tj. u međuprostoru ograničenom desno linijom: Ugarići — Kobilovac (t. 694) — Riječica, i lijevo linijom Omerova voda — Bočinja, razbije četnike i likvidira garnizon u Maglaju, a zatim onesposobi prugu i drum od Jablanice do Riječice. Brigada je u pokretu nailazila na četničke grupice, koje su se poslije kraćeg prepucavanja povlačile ili bježale prema Maglaju. Od napada na Maglaj odustalo se u posljednjem času, jer su dobiveni podaci govorili da su u grad stigle jače snage njemačke 369. pješadijske divizije. Ubacivanje dijela snaga u Maglaj nije se moglo ostvariti, jer je neprijatelj na vrijeme otkrio naš prilazak gradu. Isto tako nije pošlo za rukom da se poruši željeznički most na Jablanici, jer betonski bunker, iz kojeg su se branili Nijemci, naš protivtenkovski top 37 mm nije mogao neutralisati. Brigada je jedino uspjela da poruši oko kilometar pruge na odsjeku Jablanica — Riječica i ošteti drum.

U toku nastupanja opštim pravcem: selo Orahovica — Podbijelovo — kosa Glavica — selo Rujnica, 16. muslimanska brigada sa dva bataljona porušila je u dolini Bosne drum na odseku selo Junuzovići — Bočinja.

Divizijska rezerva (dva bataljona 16. muslimanske brigade) raspoređena na prostoriji sela D. Rakovac i Brezići — spremna za intervenciju na pravcima 6. istočno-bosanske i 15. majevičke brigade — nije upotrijebljena, a

Štab divizije i divizijski sanitet nalazili su se u selu G. Bukovici.

U ovoj akciji ubijeno je oko 60 Nijemaca, ustaša i četnika, a zarobljen 51 domobran, dok se oko 70 četnika predalo i gotovo svi su stupili u Ozrenski odred. Zaplijenjeno je: 50 pušaka, 2 puškomitraljeza, 150 ručnih bombi i oko 15.000 pušanih metaka.²¹

U Ozrenski odred — postavljen na prostoriji Brezići i Omerova voda — svakodnevno su pristizali novi borci, pa je odred narastao na 150 ljudi (poslije oslobođenja Tuzle i poraza kod Konopijišta i Gostinja među četnicima toga kraja nastala je demoralizacija i dezerterstvo).

*

U drugoj polovini oktobra jače četničke snage prodrle su iz Srbije preko Drine i zauzele Višegrad i Rogaticu, govoreći narodu da idu prema jadranskoj obali, gdje će se, navodno, iskrcati saveznici i dovesti kralja Petra u zemlju. Četnici su odmah otpočeli sa mobilizacijom, uz nasilje i ubijanje svih onih koji su se i najmanje opirali. Naročito strašna zvižerstva izvršena su nad porodicama boraca i simpatizerima NOP i muslimanskim življem rogatičkog kraja.

Time se situacija na Romaniji, Glasincu i okolini Sarajeva naglo pogoršala, a prijetila je i opasnost da, uz pomoć okupatora iz Sarajeva i ustaša iz Sokolca, četnici prodru u Vlasenicu i na slobodnu teritoriju. Zbog toga Štab 3. korpusa orijentiše 17. diviziju prema planinama Zvijezdi i Ozrenu (kod Sarajeva), sa zadatkom: likvidirati njemačko-ustaški garnizon u Varešu, sadejstvujući krajiškim jedinicama u napadu na Zenicu i Travnik; očistiti pomenute prostorije od četnika i prema potrebi sadejstvovati 27. diviziji u čišćenju Glasinca i Romanije od ustaša i četnika. Odustalo se od prethodnog zadatka da 6. istočnobosanska brigada ostane izvjesno vrijeme na Ozrenu (kod Doboja) radi popune, sređivanja i učvršćenja Ozrenskog odreda. Prema Ozrenu i na zatvaranje pravca od Doboja orijentisana je 18. hrvatska brigada.

²⁰ Zbornik IV/18, dok. 48, str. 122; dok. 79, str. 199.

Poslije trodnevnog marša opštim pravcem: Omerova voda — Podsijelovo — Ribnica — Kamenško — Vijaka — Javornik, do zore 20. oktobra 17. divizija se razmjestila, saglasno orijentacionom planu napada na Vareš: 15. majevička brigada na prostorijsi sela Pogari — Dekića Do; 6. istočnobosanska brigada na prostorijsi sela: Javornik — Ponikve; 16. muslimanska brigada u selu Brgule, a Štab divizije, sanitet i ostali dijelovi Štaba u selu Javorniku (zaselak Ponedrica).

Vareš je, pored Zenice, okupatoru bio veoma važan, jer su se tu i u neposrednoj okolini nalazili rudnici gvožđa i visoke peći. Sam grad i njegovu neposrednu okolinu neprijatelj je, pošto mu je zemljište pružalo uslove za organizovanje jake odbrane, fortifikacijski solidno utvrdilo. Zato smo cijenili da će borba oko Vareša biti dosta teška. Tješila nas je činjenica da su većinu snaga činili domobrani i legija. Spoljna odbrana garnizona bila je organizovana na liniji: Pržići — Krst (t. 1184) — Diknić — Krečani (t. 1321) — Zabrezje — Pogar, unutrašnja na periferiji varoši, a fortifikacijski najjače utvrđeni bili su položaji neposredno oko željezare.

Uoči napada, vjerovatno 19. oktobra, pošto je otkrio naš pokret preko rijeke Krivaje, neprijatelj je pojačao garnizon sa 2. i 3. bojnom 6. gorske pukovnije u kojem su već stacionirale: bojna ustaška legija (koja je tih dana pred jedinicama 27. divizije pobjegla iz Kladjna), zatim nešto ustaša i Nijemaca — svega oko 1.300—1.500 ljudi. U okolnim selima nalazilo se nešto seoske muslimanske milicije, a u Okruglici oko 300 četnika, čiji su oficiri pod parolom otvaranja drugog fronta i dočeka kralja Petra vršili masovnu mobilizaciju.

I pored toga što smo saznali za pojačanja, nije se odustalo od akcije. Odlukom za napad predviđeno je da 6. i 2. brigada napadnu garnizon, a 16. muslimanska brigada obezbijedi napad i poruši prugu i drum Breza — Vareš.

Prema izdatoj zapovijesti brigade su 21. oktobra izašle na polazne položaje, sa zadatkom: 15. majevička brigada napasće opštim pravcem: selo Pogar — Vis (k. 1279) — Vrankovci (k. 1286) — Vareš, usmjeravajući glavne snage na željezaru;²² 6. istočnobosanska brigada (bez jednog bataljona) napasće opštim pravcima: Alino korito — Krst (t. 1184) — Vareš i Pržići — željezara;²³ 16. muslimanska brigada biće na osiguranju prema Brezi i Okruglici, s tim da likvidira stanice i ošteti prugu u dolini Stavnje (od željezničkih stanica Pajtov Han do Dabravine) i zatvori pravac selo Podlugovi — Vareš.

Napad je otpočeo po predviđenom planu, u 21 čas 21. oktobra. Spoljna odbrana varoši pružila je dosta jak otpor, na položajima: Pržići — Diknići — Zabrezje, a posebno kod sela Pogara i Zabrezja (Kladanjska ustaška bojna). Bataljoni brigada su zato spoljno utvrđenje blokirali manjim snagama, a glavninom nastavili ka varoši i željezari. Izolovani domobrani u Pržićima i Diknićima, poslije kraće borbe su se predali. Kladanjske ustaše, međutim, pružali su sve do zore žilav otpor, a tek kada je zauzeta željezara, u neredu su se razbježali po šumama, odnosno prema Kladnju. Varoš je oslobođena do pola noći, a ujutru borbe su se vodile jedino oko željezare i Zabrezja. Najjači otpor neprijatelj je pružao iz utvrđenja oko željezare i njenih zdanja, očekujući najavljenju pomoć iz Sarajeva. Odlučnim napadom 6. i 15. brigade oko 8 časova i tu je slomljen otpor. Razbijeni neprijatelj pokušao je da se po grupama probije šumom prema Brezi i Visokom ali su ga u toku slijedeća dva dana pohvatale jedinice 16. muslimanske brigade.

Za vrijeme napada neprijatelj je u toku cijele noći nastojao da se probije ka Varešu oklopnim vozom i pojačanjima od Breze, ali su ga svaki put odbili bataljoni 16. muslimanske brigade.

Poslije likvidacije neprijatelja, u željezari su uništene visoke peći, elektrana i ostala postrojenja, a u dolini

²² Zbornik IV/18, dok. 167, str. 142.

²³ U toku napada čitava brigada je usmjerena na željezaru. Divizijska baterija, predviđena da podržava napad sa položaja Alino korito, zbog teško prolaznog planinskog zemljišta stigla je tek ujutro 21. oktobra, odnosno poslije oslobođenja Vareša.

rijeka Stavlja teško su oštećeni pruga, drum i sva željeznička postrojenja od Pajtova Hana do Dabravine.

Sesta gorska pukovnija bila je razbijena.²⁴ Nekoliko desetina vojnika je ubijeno i ranjeno (tačan broj nije utvrđen), a zarobljeno je prvog dana 484, a kasnije oko 70. Zaplijenjeno je: 593 puške, 19 puškomitraljeza, 6 mitraljeza, 1 protivavionski mitraljez, 11 automata, 2 laka i 1 srednji bacač, 4 protivtenkovska topa, oko pola miliona pušcanih metaka i veća količina razne ratne opreme, hrane i drugog materijala. Naši gubici: 5 poginulih, 20 ranjenih i 1 nestao.²⁵

Brzom i potpunom uspjehu naših jedinica mnogo je doprinijelo iskustvo stečeno u borbama za oslobođenje Tuzle. Naime, ovdje se nije gubilo vrijeme, niti su rasipane snage oko objekata spoljne odbrane, nego se brzo i jakim snagama prodiralo ka čvornim tačkama odbrane — željezari i centru varoši. Dejstvujući tako, grad je oslobođen do pola noći, a time je spoljna odbrana ostala izolovana, pa se ubrzo predala. Isto tako, nije ponovljena greška da se snage po svanuću povlače sa objekata napada na polazne položaje, da bi ih ponovo napale noću, već je izvršen odlučan napad objema brigadama na željezaru i Zabrezje (oko 8 časova).

Vareš je toplo i srdačno dočekaio svoje oslobodiocce. Oko 150 dobrovoljaca je stupilo u naše jedinice. Zahvaljujući velikom plijenu u naoružanju, svaki bataljon do-

²⁴ Kako je prošla 6. gorska pukovnija najbolje pokazuje podatak iz »Opće bojne relacije III zbornog područja« od oktobra 1943. godine, gdje se, između ostalog, navodi:

»21. listopada jake partizanske snage, po dolasku 6. gor. pukovnije u Vareš, istu napadaju sa svih strana i razbijaju. Vareš pao u ruke partizana. 6. gor. pukovnija u potpunom rasulu. Nakon pada Vareša, 369. divizija zapovjeda, da se razbijeni djelovi 6. gor. pukovnije prikupe u Hadžićima pod zapovjedništvom bojnika Spasića Bogdana. Gubici u Varešu kako naši tako ni neprijateljski nisu mogli biti još ni do danas točno ustanovljeni.

Zbog pada Vareša uzet je na odgovornost zapovjednik 6. gorske pukovnije potpukovnik Šram i stavljen pod ratni sud.« Zbornik IV/18, dok. 214, str. 554.

²⁵ Zbornik IV/18, dok. 167, str. 402.

bio je minobacački vod sa 2 minobacača, mitraljeski vod sa 2—4 mitraljeza. Pored 6. istočnobosanske brigade, koja je imala protivtenkovski vod, sada su ga dobile 15. i 16. brigada (po dva topa).

POKRET PREMA ROMANJI I OSLOBOĐENJE SOKOCA

Dok je 17. divizija vodila borbe na Ozrenu, u dolini rijeke Bosne i oko Vareša, jedinice 27. divizije razbile su na Glasincu četničke brigade²⁶ iz Srbije, oslobodile Rogaticu, Mesiće i Goražde i opkolile ustaški garnizon u Sokolcu.

Sokolac je predstavljao jedino značajno neprijateljevo uporište u istočnoj Bosni. Poslije naših pobjeda u istočnoj Bosni, ustaše iz Sokolca popalili su sva okolna srpska sela i opljačkali hranu i stoku. Iz Sokoca protjerali su sve Srbe, a mnoge pobili i poklali. Gotovo cio narod glasinčkog kraja, u strahu od ustaških zvjerstava, pobjegao je na planinu Kopito. Zato ne treba podvlačiti od kakvog bi političkog značaja bio pad Sokoca.

Likvidacijom Sokoca četnički pokret ovoga kraja pretrpio bi gotovo potpun poraz, jer bi već pokolebani i demoralisani četnici tada masovno prišli već znatno ojačanom Romanijskom odredu, koji je tih dana trebalo da pre-raste u Romanijsku brigadu.

Da bi se što čvršće obezbijedila slobodna teritorija istočne Bosne, pružila pomoć 27. diviziji pri oslobađanju Sokoca, a potom omogućilo čišćenje cijelog područja Romanije i Glasinca od rasturenih grupa četnika i ustaša, trebalo je čvrsto zatvoriti pravac od Sarajeva. Zbog toga štab 3. korpusa, odmah poslije oslobodjenja Vareša, orijentiše 17. udarnu diviziju prema Ozrenu (iznad Sarajeva) i Romaniji, radi likvidiranja neprijatelja na Crvenim stijenama (k. 1414) i čvrstog zatvaranja pravaca koji od Sa-

²⁶ Razbijene četničke grupe gonjene su prema Višegradu koji su u međuvremenu oslobodile jedinice 5. udarne divizije, prodirući od Rudog i Priboja.

Do ovih naših uspjeha četnički pokret na Romaniji, pored Ozrena, predstavljao je neku koliko-toliko vojničku snagu, a sad je među četnicima zavlada demoralizacija i osipanje.

Crvene stijene na Romaniji

rajeva vode preko Romanije.²⁷ Divizija je sa 6. i 15. brigadom krenula 22. oktobra, ostavljajući 16. muslimansku brigadu sa dva bataljona u rejonu Vareša, da ga drži i što prije izvuče zaplijenjeno naoružanje i ostali materijal u pravcu Vlasenice.

Sesta istočnobosanska brigada zanočila je 23. oktobra u rejonu sela Okruglice, a sutradan na prostoriji sela Kalauzovića, i počela pripreme za napad.

U toku 24. i 25. oktobra 15. majevička brigada izbila je na prostoriju: Crni vrh (t. 1503) — Bijela stijena (k. 1353) — Zminja glava (k. 1347), posjedajući položaj: Crni vrh (t. 1503), Crni vrh (k. 1328) — Bijela gora (k. 1301) — Vrhovina (k. 1215) — Bijela gora (k. 1301) — Vrhovina (k. 1215) — Tovarnica (k. 1270). U toku pokreta brigada je u Kraljevoj Sutješci zarobila 20 domobrana i 4 žandarma i zaplijenila 20 pušaka i oko 2.000 pušcanih metaka.

²⁷ Zbornik IV/18, dok. 132 i 146, str.

Stab 17. divizije, divizijski dijelovi i dva bataljona 16. muslimanske brigade krenuli su 24. oktobra i poslije dva dana smjestili se u selu Kalauzovićima (zaselak Vrhovine), a 29. oktobra u selu Sahbegovićima (zaselak Bijela Voda).

Vareš je 16. muslimanska brigada (sa dva bataljona) napustila 26. a -u toku 29. oktobra razmjestila se — kao divizijska rezerva — na prostorijsi sela Sahbegovići — Pediše.

Napad na Crvenu stijenu i na drum Mokro — Sokolac izvele su (noću 26/27. oktobra) 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada. Prva je zauzela liniju: Crvene stijene — Gradac (k. 1402) — Orlova strana (t. 1507), a druga Mokro, goneći zatim neprijatelja do utvrđenih položaja spoljne odbrane Sarajeva: selo Sum'bulovac — Zagvozdac (k. 1110) — selo Hreša.

I dalje opkoljeni ustaški garnizon u Sokolcu odolijevao je napadima jedinica 27. divizije. Od predviđenog napada noću 29/30. oktobra odustalo se dok ne stigne artiljerija 17. divizije. Garnizon je bio vrlo dobro utvrđen, sa dosta objekata stalnog tipa i odlično organizovanim vatretnim sistemom, a zemljište oko uporišta ravno i otkriveno, pa ga je zbog toga bilo teško i noću napadati bez težih oruđa, kojima je trebalo neutralisati bunkere.

Nijemci i ustaše pokušali su iz Sarajeva (oko 2.000 ljudi sa 20 tenkova),²⁸ uz artiljerijsku i avio-podržku da zauzmu Crvene stijene, a zatim da se spoje sa opkoljenim garnizonom u Sokolcu. Tri dana i tri noći vođene su teške borbe. Neprijatelj je uspijevao u nekoliko navrata da podiđe pod sami vrh Crvenih stijena, ali je tu u dva maha doživio pravu katastrofu. Bataljoni 6. brigade, držeći Crvene stijene i Orlovu stijenu, zaustavljali su napade dobro organizovanom vatrom, a 15. majevička brigada sa položaja južno od Kadina Sela jurišima u bok odbacivala je neprijatelja na polazne položaje.

Pretrpjevši velike gubitke, neprijatelj je odustao od daljih napada i naredio opkoljenoj posadi u Sokolcu da se sama probije u pravcu Mokrog i dalje za Sarajevo.

²⁸ Njemački 92. motorizovani puk ojačan artiljerijom (najvjerovatnije iz 369. divizije) i satnija ustaša.

Poslije trodnevnih žestokih odbrambenih borbi — uz dosta velike vlastite i osjetne gubitke neprijatelja — 30. oktobra kod jedinica 17. divizije bila je slijedeća situacija: 6. istočnobosanska brigada sa dva bataljona i dalje je držala Crvene stijene i Orlovu stijenu, čvrsto zatvarajući pravac od Sarajeva, a sa ostalim snagama u rejonu sela Lučevnik — Han Obodaš — Zelena voda, spremna da interveniše u pravcu Crvenih stijena ili Sokolca; 15. majevička brigada sa položaja kod Nezgodovine i Kadinog Sela zatvarala je pravce od Mokrog i Bijele stijene prema Starom Gradu i Sahbegovićima; 16. muslimanska brigada u rejonu sela Pediše, pripravna da sadejstvuje 27. diviziji (koja je napadala sa juga i istoka) u napadu na Sokolac — predviđenom za 21 čas. Brigada, kao sjeverna napadna kolona, imala je zadatak da napadne na utvrđeni Pohovac i dalje prodire prema Sokolcu; brdska i protivtenkovska baterija 17. divizije, kao i protivtenkovski i minobacački vod 16. muslimanske brigade raspoređeni su u rejonu Crnog brda (k. 1026) radi artiljerijske pripreme napada na Pohovac i Sokolac.²⁹

Garnizon je branio zloglasni 1. ustaški zdruk (oko 1.000 ljudi), nešto pripadnika legije, 4—5 lakih tenkova i nešto motorizacije.

Pošto je poslije trodnevnih borbi neprijatelj odbačen od Crvenih stijena, računalo se da će opkoljeni ustaški garnizon Sokolac biti potpuno uništen. Nijedan od štabova divizije (17. i 27) nije predviđao da bi neprijatelj noću 30/31. oktobra mogao pokušati samostalan proboj prema Sarajevu. A to je obavezno trebalo da pretpostavi Štab 17. divizije, pošto Nijemci nisu uspjeli da deblokiraju garnizon. Gubeći iz vida tu mogućnost, jedinicama nisu data naređenja u pogledu budnosti i opreznosti, a ni 6. istočnobosanskoj brigadi da temeljno poruši komunikaciju Sokolac — Crvene stijene. Zbog toga propusta, uspjelo je 1. ustaškom zdruhu, sa zloglasnim bojnikom Sudarom³⁰ na čelu, da se probije, iako su postojali svi uslovi da se on uništi.

²⁹ Zbornik IV/18, dok. 167, str. 402.

³⁰ Poznat po zločinima koje je izvršio nad srpskim narodom u istočnoj Bosni. U maju 1945. godine uhvatile su ga jedinice 17. divizije na austrijskoj granici.

Proboj je, u najkraćim crtama, ovako tekao: poslije naše artiljerijske pripreme i pošto su brigade podišle Poliovcu i Sokolcu, osjetilo se da neprijatelj ne pruža otpor kakav je davao prošlih noći. Razlog se krio u tome što su ustaše glavninu snaga, sa tenkovima i motorizacijom, pod zaštitom malih odjeljenja sa starih položaja, koncentrisale na periferiji varošice — prema Podromaniji, i odmah poslije pada mraka, u toku naše artiljerijske pripreme, otpočele izvlačenje prema Crvenim stijenama. Bataljoni 6. istočnobosanske brigade, na Han Obodašu i Bijelim vodama, nisu uspjeli da napadnu motorizovanu kolonu, zbog njene iznenadne pojave i brzine kretanja, tako da se ona (udarivši samo na manje naše dijelove koji su branili Crvene stijene i Orlovu stijenu) probila u Mokro i spojila sa njemačkim snagama. Međutim, pobočnicu i pješadijsku kolonu bataljoni 6. brigade potpuno su razbili. Dok se motorizovana kolona spuštala u Mokro, bataljoni 15. majevičke brigade dočekali su začelje kolone i ubili nekoliko ustaša. Tako je, umjesto da bude uništen, neprijatelj pretrpeo samo manje gubitke (oko 100 izbačenih iz stroja, od kojih oko 50 ubijenih, a sutradan je pohvatano nešto ustaša u šumama Romanije). Zaplijenjena je čitava komora i nekoliko stotina grla sitne i krupne stoke, opljačkane od srpskih porodica sa Glasinca. Stoka je seljacima vraćena.

Oslobođenjem Sokolca i izbijanjem 17. divizije na liniju: selo Gorovići — selo Jelovci — selo Mokro — Bijela stijena — Vučja Luka, a 27. divizije preko Jahorine, i oslobođenjem Trnova, Sarajevo se našlo u poluokruženju.

Poslije ovih borbi gotovo cijela istočna Bosna bila je oslobođena. Jedinice 3. korpusa ozbiljno su ugrožavale dobar dio dolina rijeke Drine, Bosne i Save. Centri političkog i kulturnog života nalazili su se u Vlasenici i Tuzli. Tu su radili Oblasni komitet Partije, Štab 3. korpusa i Oblasni NOO (u organizovanju). Narodna vlast i vojne komande bile su formirane širom Posavine, Trebave, Semberije, Majevice, Birča, Glasinca, Romanije i Jahorine. Uspostavljena je i veza sa Srbijom, jer je 5. krajiška divizija, poslije oslobođenja Višegrada, prodirala prema planinama Tari i Zlatiboru i oslobodila Vardište, Kremnu i Čajetinu.³¹

³¹ Zbornik IV/19, dok. 99 i 100, str. 326—341.

Zahvaljujući tako velikoj slobodnoj teritoriji, bez teškoća se saobraćalo motornim vozilima i zapregama od Bosanskog Samca preko Gračanice, Tuzle, Vlasenice, Rogatice, Goražda i Foče — i obratno. Na toj relaciji vojska i narod snabdijevali su se hranom iz Posavine i Semberije.

U novembru 1943. godine 17. divizija imala je 2.669 boraca, a od naoružanja: 1.885 pušaka, 125 puškomitraljeza, 72 automata, 18 mitraljeza, 14 minobacača, 4 protivtenkovska topa od 37 mm, 2 brdska topa od 75 mm, 2 protivtenkovske puške, 976 ručnih bombi, 310 revolvera, 604 topovske granate, 453 mine za bacač, 247.000 puščanih i mitraljeskih metaka, 3 poljske telefonske centrale, 17 poljskih telefona, 26 km poljskog kabla, 110 jahaćih i 419 tovarnih konja.³²

Pošto se divizija nalazila nadomak Sarajeva, želja svih boraca i starješina bila je da se grad oslobodi. Prijedlog je upućen Stabu 3. korpusa, koji je već razmatrao takvu mogućnost, pa su činjene i izvjesne pripreme. Međutim, od napada se ipak odustalo, na sugestiju Vrhovnog štaba, koji je nazirao izvjesne znake većih ofanzivnih akcija okupatora na istočnu Bosnu.

ODBRAMBENE BORBE NA ROMANJI I OZRENU KOD SARAJEVA

Kad se neprijatelj 2. novembra povukao na spoljne položaje odbrane Sarajeva, 17. diviziji je naredeno da zatvori pravce koji od Sarajeva vode ka oslobođenoj teritoriji istočne Bosne. Radi izvršenja zadatka, 17. divizija je pristupila izvjesnom pregrupisanju svojih snaga: 6. istočnobosansku brigadu smijenila je 15. majevička brigada i sa položaja: Bijela stijena — Gradac (k. 1270) — Crvena stijena — Jelovci trebalo je da čvrsto zatvori komunikacije Sarajevo — Sokolac i da u rejonu Pale — Stambolčić poruši i onesposobi željezničku prugu i drum. Jedinice 16. muslimanske brigade zaposjele su položaje na: Ozrenu (t. 1452) — Mrkovu (k. 1382) — koti 1191 — Crnom vrhu

³² *Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA* (u daljem tekstu: A VII), reg. br. 22-2, k. 407.

(k. 1328), sa zadatkom da onemoguće neprijatelja da preko Kalauzovića, Starog Grada i Šahbegovića izmanevriše naše položaje na Crvenim stijenama. U divizijsku rezervu određena je 6. istočnobosanska brigada i odmah poslije smjenjivanja upućena je u rejon Rakove Noge. Pošto su se u tom rejonu pojavile izvjesne četničke grupe, brigadi je naredeno da ih razbije i protjera. Četnici su se bez borbe razbježali, nekoliko ih se predalo, a zarobljena im je i bolnica u selu Nišićima.³³

Nijemci i ustaše u nekoliko navrata pokušali su 8. i 9. novembra da zauzmu Crvene stijene, napadajući ih frontalno i obilaskom preko Kadina Sela, ali su svaki put odbijeni uz velike gubitke (oko 70 ubijenih i 80 ranjenih). Pod pritiskom 15. i 16. brigade neprijatelj je 10. novembra odstupio sa položaja: Kadino Selo — Velika strana — Bijela stijena — Crni vrh, na spoljne položaje odbrane Sarajeva — prema Glogu (t. 1405) i selu Hreša. Gubici 17. divizije u toku ovih borbi bili su: 18 poginulih i 26 ranjenih boraca.

Pretrpjevši velike gubitke, neprijatelj je uvidio da se položaji na Crvenim stijenama i Orlovoj stijeni, zbog vrlo pogodnih topografskih karakteristika i upornosti naših jedinica, ne mogu lako zauzeti, pa je odlučio da težište napada prenese na desno krilo rasporeda 17. divizije, i to tako što će preko Ozrena i Šahbegovića prodrijeti na Glasinac, čime bi izmanevrisao naše utvrđene položaje na Romaniji, istovremeno oslobodio komunikaciju Sarajevo — Rogatica — Višegrad.

Pošto su uočene namjere neprijatelja, donijeta je odluka da se 11. novembra izvrši izvjesno rokiranje 15. i 16. brigade ulijevo, a 6. brigada (bez jednog bataljona, koji je ostao u rezervi divizije) da posjedne položaj na desnom krilu divizijskog rasporeda: Visovica — Ozren, da bi spriječila nastupanje neprijatelja grebenom Ozrena (prema Šahbegovićima), uništavala četničke bande i izviđala prema Sarajevu i Srednjem, a ako neprijatelj napadne 16. muslimansku brigadu, da dejstvuje bočno u pravcu Vučje Luke i Gloga.

³³ *Zbornih* IV/19, dok. 59, str. 215; knj. 20, dok. 48 i 77, str. 160 i 234.

Mitraljesko odeljenje 16. muslimanske brigade na položaju na Romaniji, novembar 1943.

Snage 16. muslimanske brigade razmjestile su se na prostoriji sela: Bijela stijena — Vrana — Bukovrat — Kalauzovići, sa odsjekom odbrane lijevo: Borovrat (k. 1183) — Vrhovine (k. 1292) — selo Ajdanović (k. 1156), a desno: Vrana — Mrkov (k. 1382) — Ozrenska paljika (k. 1353) i isturenim dijelovima na k. 1130 — k. 1292 — Crnom vrhu (t. 1503) — Mrkovu.

Na položajima Gradac (k. 1270) — Kadino Selo — Crvena stijena, Orlova stijena i dalje je ostala 15. majevička brigada — sa istim zadatkom.³⁴

Divizijska brdska baterija zbog hladnoće i zato što nije mogla smjestiti konje, pa i zbog ograničenog broja granata, povučena je sa vatrenih položaja Dobre vode (k. 1354) i smještena u selu Baltići. Stab divizije i divizijski dijelovi prešli su iz Baltića u Bijeće vode. Divizijska bol-

³⁴ Zbornik IV/19, dok. 59, str. 215.

nica razmjestila se u selu Šahbegovićima. Istoga dana svi teški ranjenici transportovani su preko Sokolca i Vlase-nice za korpusnu bolnicu u Šehoviće.

Na ovim položajima jedinice 17. divizije nisu sve do 19. novembra vodile borbe, izuzev manjih izviđačkih čarki. Neprijatelj je povremeno sa Gloga tukao artiljerijom prostoriju 16. muslimanske brigade i položaje na Crnom vrhu.

Radi likvidiranja ustaške grupe Avdana *Hasića* u rejonu Olova, formirana je 12. novembra udarna grupa od 1. bataljona 6. brigade i jednog bataljona Romanijskog odreda, pod komandom komandanta Odreda Mitra Minića. Noću 14/15. novembra udarna grupa napala je Olovo i oslobodila ga bez jačeg otpora, jer su se ustaše povukli. Iste noći nastavljeno je traganje za Avdanovom grupom i ona je u rejonu Ponjerke, poslije kraće ali oštre borbe, razbijena i protjerana u pravcu Vareša. Zarobljeno je 13, ubijeno 19 i ranjeno 30 ustaša, a zaplijenjeno je 17 pušaka i nešto sanitetskog materijala. Goneći ustaše prema Varešu, udarna grupa je dva dana čistila teren od četnika na prostoriji Nišići — Okruglica — Ravne.

Njemačke snage jačine do jednog puka (iz 369. pješadijske divizije), uz pomoć ustaša i domobrana, a uz jaku podršku artiljerije i avijacije, napale su 19. novembra u nekoliko kolona položaje 6. i 16. brigade. Ali, uprkos šestodnevним napadima, neprijatelj nije uspio da se preko Ozrena probije za Glasinac i tako izmanevriše Crvene stijene. Sve ono što je uspio da zauzme tokom dana, gubio je u noćnim protivnapadima bataljona 6. i 16. brigade. U dva maha pošlo mu je za rukom da ovlada rejonom Kalauzovića, ali je tokom noći sa položaja Girsko brdo (k. 1085) — Krš (k. 1232) — Debeli trn (k. 1048) vraćen na polazne položaje.

Kako *su* ti protivnapadi bili izvođeni i kakvo su sadejstvo, upornost, inicijativu i snalažljivost pokazale brigade najbolje ilustruje dopis komandanta 6. brigade Štabu 16. muslimanske brigade od 20. novembra 1943, u kojem se, između ostalog, kaže: »... Neprijatelj (Nijemci, »čerkezi«, ustaše i domobrani), u jačini 700—800 vojnika vršio je danas napad na našem sektoru... ali smo ga večeras pred mrak oštrim protivnapadom uspjeli da zaustavimo, a potom smo izvršili gonjenje, koje je još u toku.

Sada se neprijatelj pod borbom povlači i nalazi se kod Jele — Visovice, gdje pruža otpor, ali će brzo i odatle da odstupa.

Prenošenje ranjeniku sa položaja na Romaniji u divizijsku bolnicu u s. Šahbegovići

Mi smo izdali naređenje našim jedinicama da neprekidno gone neprijatelja i da mu ne dozvole da noćas konsoliduje položaje, jer bi u tom slučaju sigurno sutra produžio napade i naši današnji protivnapadi i žrtve bili bi uzaludni.

Ako mi noćas hitno i odlučno ne odbacimo¹ neprijatelja nazad, on će konsolidovati položaje. Zbog toga raspalite, a mi smo na svom sektoru sve preduzeli..³⁵

Uvidjevši da su mu dalji napadi na tom sektoru uzaludni, jer je imao oko 78 ubijenih i 81 ranjenog, među kojima i nekoliko oficira, neprijatelj je prešao u odbranu. I 17. divizija je imala osjetne gubitke — 17 poginulih i 50 ranjenih boraca.

U ovim odbrambenim i u napadnim borbama za Tuzlu i Vareš, u brigadama 17. divizije bilo je divnih primjera heroizma među borcima i rukovodiocima. Zahvaljujući tome neprijatelj nije uspio da slomi našu odbranu i da se probije prema Glasincu. Pored starih i prekalje-

³⁵ AVII, reg. br. 10/2, k. 981.

nih brigada, istakla se i novoformirana 16. muslimanska brigada. U izvještaju te brigade Štabu divizije o borbama na Ozrenu, između ostalog, navodi se:

»U ovim borbama, svojom borbenošću i junaštvom, istakli su se mnogi drugovi, a među njima naročito drug Fahrudin Mahmutbegović, borac IV. bataljona, Stupio je u NOV 4. X 1943, poslije pada Tuzle... Kada je oko 1000 Nijemaca napalo položaje IV. bataljona na Vrani 8. XI 1943... on je sa svojom četom bio u protivna, padu. Da bi podigao moral svojim borcima, on je puško-mitraljezom pucao iz stojećeg stava iz neposredne blizine. Metak iz mitraljeza ranio ga je sa boka, tako da mu je odvalio donju vilicu i prekinuo jezik. Iz borbe je neprevijen iznio svoj puško-mitraljez i sa svojom četom došao u takvom stanju u brigadno previjalište na Ozrenu, izgubivši mnogo krvi. Kako nije mogao da govori, tražio je od doktora pismeno da mu pruži ogledalo da se pogleda. Rana je bila tako strašna, da doktor nije imao hrabrosti da mu da ogledalo. Kada mu je kazao da će mu se hrana dostavljati kroz nos i da će mu se poslije rata, vilica moći namjestiti, on je napisao da je zadovoljan. Ni jednim gestom nije pokazao da mu je teško... Pošto njegovu ishranu ljekari nijesu mogli regulisati, poslije nekoliko dana drug Mahmutbegović je umro...«³⁸

U jednomjesečnim upornim odbrambenim borbama borci, rukovodioci i štabovi 17. divizije stekli su veliko iskustvo. Dotada (ako se izuzme Tuzla — ali i tu u vrlo ograničenim razmjerama i za kratko vrijeme) 17. divizija je redovno dejstvovala iznenadnim napadima, a zatim se brzo povlačila, ne dopuštajući neprijatelju da se pribere i iskoristi svoju brojnu i tehničku nadmoćnost, a zatim bi ga ponovo napadala — tamo i tada kad se on nije nadao.

Upornu odbranu nametali su slijedeći razlozi: odbrana slobodne teritorije i njeno organizovano sređivanje, kao baze za ostvarenje namjera Vrhovnog štaba da se sa nje razviju ofanzivna dejstva prema Srbiji i da bi se u istočnoj Bosni razbili četnici i ustaše.

Tokom uporne odbrane borci i starješine pokazali su u punoj mjeri snalažljivost i brzo prilagođavanje vrlo teškim i komplikovanim borbenim situacijama. Starješine od voda do brigade umješno su kombinovali uporna i, naročito noću, elastična i aktivna dejstva na teško prohodnom planinskom zemljištu. Može se slobodno reći da su

³⁶ AVII, reg. br. 10/2, k. 981.

brigade 17. divizije u odbrambenim dejstvima bile među najboljim jedinicama NOV.

Na položajima Ozrena i Romanije 17. divizija je ostala i poslije 25. novembra — djelimično sve do 4. decembra: 6. istočnobosanska brigada na desnom krilu divizije na prostorijsi sela: Visovica, Srednje, Vilić, sa isturenim položajima na Kozu (k. 1257) i Kozjaci (k. 1219); 16. muslimanska brigada u centru divizijskog rasporeda na prostorijsi sela: Kalauzovići — Kostreša — Vrana, sa isturenim položajima na liniji: Sljeme (t. 1372) — Bludna ravan (k. 1191) — Crni vrh (t. 1503) — Okapak (k. 1353) — Kadino Selo (k. 936); 15. majevička brigada na lijevom krilu divizijskog rasporeda, na prostorijsi sela: Mokro — Jelovci — Romanija, sa isturenim položajima Crni vrh (k. 1161) i Gradac (k. 1145), sa zadatkom da fortifikacijski uredi položaje na Crvenim stijenama i Orlovoj stijeni; divizijska baterija — pridata 16. muslimanskoj brigadi — na položaju u rejonu sela Kalauzovića; divizijska bolnica, sa jednim bataljonom 6. istočnobosanske brigade, u selu Sahbegovićima, a Stab divizije sa pratećom i tehničkom četom, kulturnom ekipom i komorom u selu Bijela Voda.³⁷

Pošto neprijatelj poslije neuspjeha nije preduzimao ozbiljnije akcije, 17. divizija je na isturenim položajima prema Sarajevu ostavila manje snage, a glavninu orijentisala na čišćenje teritorije Zvijezde, Romanije i Glasinaca od četničkih i ustaških bandi. Naročito je trebalo dotući ostatke razbijenog Romanijskog četničkog odreda. Njegovom raspadanju zbog pretrpljenog vojničkog poraza doprinio je i naš intenzivan politički rad. Narod ovog izrazito ustaničkog kraja iz 1941. godine, zbog gotovo dvogodišnjeg slabijeg angažovanja naših snaga, uveliko je potpao pod uticaj četničke i ustaške propagande. Sada, poslije razbijanja četnika i likvidacije ustaških garnizona u Sokolcu, Olovu i Varešu, a naročito zbog uspješne jednomjesečne odbrane prema Sarajevu, narod se opet okrenuo ka NOP-u. Tih dana u Romanijski odred stalno su pristizali dobrovoljci, pa je ubrzo narastao na 600 boraca, predstavljajući solidnu vojnu jedinicu iz koje je ubrzo izrasla Romanijska brigada.

³⁷ *AVII*, reg. br. 10/2, k. 981.

I pored neprestanih borbi, našlo se i ponešto vremena za intenzivan vojno-politički rad u jedinicama. To je bilo moguće jer je divizija bila prikupljena, pa su Štab divizije i Divizijski komitet mogli doći do punog izražaja. Ne manje značajno je i to da se čitav život divizije odvijao u znaku njenih velikih pobjeda.

Radeći tako, 17. divizija umnogome je stvorila nove vojno-političke kadrove, na mjesto drugova koje je poslala u novoformiranu 27. diviziju.

Pored niza sastanaka i konferencija sa brigadama, bataljonima i četama, održani su i: partijsko-političko savjetovanje u 6. istočnobosanskoj brigadi; komandno-štabni i partijski sastanak sa Štabom i partijskom organizacijom 16. muslimanske brigade i njenim štabovima bataljona; sastanak političkih komesara 6, 15. i 16. brigade sa komesarom divizije o pitanjima političko-partijskog rada u jedinicama i narodu; sastanak Štaba divizije sa intendantima i njihovim zamjenicima o pitanju organizacije snabdijevanja i ishrane jedinica; sastanak Štaba divizije sa obavještajnim oficirima brigada, radi bolje organizacije obavještajne i izviđačke službe; tri niža partijska kursa pri štabovima brigada, kroz koje su prošla 72 četna i vodna rukovodioca, kao i jedan niži sanitetski kurs pri Štabu divizije (za četne bolničare).

Najmanje uspjeha i rezultata u ovom periodu divizija je imala u političko-kulturnom radu na terenu, jer je njena glavnina bila vezana za položaje (prema Sarajevu), pa su manje ustaške i četničke grupe imale mogućnosti da relativno lako vršljaju po neposjednutim selima. No, i pored iznijetih teškoća, u većini sela održane su konferencije sa narodom i formirani narodnooslobodilački odbori.

Štab divizije radio je dobro, zahvaljujući stručnosti, besprijeckornom zalaganju i inicijativi njegovog načelnika. Poznavajući dobro utvrđivanje i zaprečavanje, a uporno i nesebično prenoseći znanje na potčinjene, diprinio je u velikoj mjeri,³⁸ uz zalaganje boraca i rukovodilaca, uspješnoj jednomjesečnoj odbrani 17. divizije.

³⁸ Potpukovnik Vukašin Subotić bio je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci inženjerijski kapetan.

Zbog nerazvijenosti štabnih službi nisu se mogli sistematski i stručno pratiti obavještajni i izviđački podaci, pa se uvijek manje-više kasnilo u otkrivanju namjera neprijatelja.

Iako je artiljerije bilo malo, ona je efikasno korišćena i u diviziji i u brigadama, jer je imala dovoljno stručnog kadra, a ograničena količina municije nametala je vrlo racionalnu upotrebu.

Za uspješan rad divizijske i brigadnih intendantura velika zasluga pripadala je kapetanu Doku Ivanoviću, koji se sav predao osposobljavanju intendantskog kadra, a kada je premješten u Štab 3. korpusa, uspješno ga je zamjenio kapetan Nenad Radošević.

Veza Štaba divizije sa Štabom 3. korpusa održavana je: radiom, telefonom (od poljske telefonske centrale iz Šahbegovića preko stalne linije Sokolac — Vlasenica) i kuririma (automobilom ili motociklom). Između divizije i brigada veza se uglavnom odvijala pomoću kurira. Zahvaljujući tome da je prilikom oslobođenja Tuzle i Vareša bila zaplijenjena veća količina telefonskog kabla, poljskih centrala i telefona, na položajima prema Sarajevu organizovana je telefonska veza od divizije do brigada, a u brigadama sa pojedinim bataljonima. Inače, redovna veza brigada — bataljon — četa pretežno je održavana kuririma. Pri Štabu divizije bila je četa za vezu sa radio-odjeljenjem, telefonskim i kurirskim vodom; štabovi brigada imali su vod za vezu i telefonsko i kurirsko odjeljenje, bataljoni kurirsko odjeljenje, a komande četa 2—3 kurira. Komandir divizijske čete za vezu i komandiri vodova za vezu pri štabovima brigada bili su istovremeno, iako se tako nisu zvali, načelnici za vezu.

Poslije velikih pobjeda 17. divizije u ljeto i jesen 1943. godine, stvorene su mogućnosti da se sanitetska služba divizije organizuje u duhu naređenja i statuta Vrhovnog štaba. Pošto se divizija sve više udaljavala od bolničkih baza na Majevidi, ukazala se potreba da se formira divizijska bolnica. To je učinjeno u drugoj polovini oktobra kada je iz oslobođenih varoši istočne Bosne došao znatan broj ljekara. U tim varošima, naročito u Tuzli i Varešu, zaplijenjene su veće količine sanitetskog materijala, kojim su snabdjevene sve jedinice divizije. Korpusne re-

Grupa ranjenika i rukovodilaca 17. divizije u s. Šahbegovići, novembar 1943.

zerve čuvale su dva korpusna sanitetska skladišta u Šekovićima i Trnovi. Do početka decembarske ofanzive neprijatelja na istočnu Bosnu, divizija je imala: referenta saniteta — ljekara (kapetan dr Roza Papo), u divizijskoj bolnici dva ljekara (upravnik dr Ivo Lev) i u hirurškoj ekipi hirurga (dr Kajtner), a u svakoj brigadi po jednog ljekara. Referenti saniteta u bataljonima većinom su bile iskusne partizanke prošle kroz dobro organizovani sanitetski kurs pri divizijskoj bolnici. Pri brigadnim ambulantomama stalno su održavani kursevi za četne bolničarke. Redovno su dostavljani sanitetski izvještaji od brigade preko divizije do korpusa. U brigadnim ambulantomama i divizijskoj bolnici vodili su se protokoli ranjenika i bolesnika, a jedno vrijeme ispunjavali i ranjenički kartoni. Pošto su brigade često bile dosta udaljene od divizije, u brigadnim ambulantomama stalno se liječio veliki broj teških ranjenika i bolesnika. Po brigadama i bataljonima postojale su higijenske ekipe, koje su sistematski vršile depedikulaciju, dezinfekciju i dezinsekciju. Hirurška ekipa divizije uspje-

šno je obavljala veliki broj teških zahvata, naročito za vrijeme odbrambenih borbi pred Sarajevom. Tada je ponekad imala znatan priliv teških ranjenika, pa su operacije vršene i noću pri oskudnom osvjetljenju. Manje hirurške intervencije obavljane su, povremeno, i u brigadnim ambulantama.

ZIMSKA OFANZIVA

(decembar 1943 — januar 1944)

Poslije kapitulacije Italije i razoružanja njenih 15 divizija, NOV je naoružala desetine hiljada novih boraca. Formirane su desetine novih brigada i divizija koje su dobile zaplijenjeno lako i teško oružje pa i motorizaciju. Krajem decembra 1943. godine bili su oslobođeni veliki dijelovi Makedonije, južne Srbije, Sandžaka, Crne Gore, Hrvatskog zagorja, Slovenije, Slavonije, gotovo čitava Dalmacija, Lika, Kordun, Banija, Bosanska krajina, Hercegovina i cijela istočna Bosna. Da bi ispunili prazninu nastalu kapitulacijom italijanskih trupa, Nijemci u Jugoslaviju dovlače novih 11 divizija,⁸⁹ te tako raspolažu sa oko 22 divizije, a računaju i na ustaše i četnike, nedićevce, rupnikovce, baliste, belogardejce, Bugare, domobrane i ljotićevce. Sa tolikim snagama Nijemci su planirali da u toku zime 1943/1944. godine izvedu nekoliko operacija u Sandžaku, Bosni i Hrvatskoj. Cilj im je bio da u tim krajevima razbiju naše snage, osujete prenošenje težišta dejstva NOV u Srbiju, obezbijede osnovne komunikacije koje izvode iz doline Save do jadranske obale. S obzirom na situaciju u Sredozemlju, Nijemci su očekivali u proleće saveznički desant na dalmatinsku obalu, pa su i zato željeli da raščiste prostor između Save i Jadranskog mora, da bi do proljeća utvrdili i organizovali odbranu obalnog pojasa i obezbijedili njegovo zaleđe. Izvođenje ove operacije njemačka Vrhovna komanda za Jugoistok povjerila je Stabu 2. oklopne armije (5. SS, 15. brdski i 69. rezervni korpus, ustaške i četničke snage). Planom dejstva uglavnom je predviđeno da se u prvoj fazi ofanzive (u decem-

⁸⁹ *Ratni napori Jugoslavije od 1941—1945. godine*, izdanje VII, str. 18.

bru) brzim prodorima duž komunikacija likvidiraju naše snage u međuriječju: Lim — Drina — Bosna i Una — Kupa, a i na srednjodalmatinskom otočju — do u visini planine Dinare. U slijedećoj fazi (januar — februar) težište ofanzive bi se prenijelo na međuriječje Bosna — Sava — Una i područje Velebit — Dinara.⁴⁰ Obje faze ofanzive mi nazivamo 6. neprijateljskom ofanzivom.

Prozrevši namjere neprijatelja, Vrhovni štab pravovremeno je naredio da naše krupne formacije ne budu na okupu, niti da prihvataju teške frontalne borbe, a još manje da dopuste neprijatelju da ih sabije na uske prostore. Takođe je naredeno da se neprijatelj napada na komunikacijama i uporištima, brzim, energičnim i kratkim udarima.

Ofanzivu protiv Sandžaka i istočne Bosne 2. oklopna armija je povjerila 5. SS brdskom armijskom korpusu⁴¹ (1. brdska i 7. SS divizija »Princ Eugen«, dijelovi 369. legionarske i 187. rezervne divizije, dijelovi 92. i 901. motorizovanog i 1. lovačkog rezervnog puka, dijelovi 24. bugarske divizije, 1. ustaški zdrug i četničke snage sa teritorije Sandžaka i istočne Bosne). Ofanziva je počela pod nazivom »Kugelblic«, a zatim je prerasla u slijedeću — »Šnešturm«. Bile su to dvije odvojene operacije ali međusobno povezane (druga je posljedica neuspjeha prve), tako da se mogu smatrati kao dvije etape jedne ofanzive.

Plan 5. SS brdskog korpusa u prvoj etapi bio je da (dijelovima 369. i 187. divizije i dijelovima 92. lovačkog i 901. motorizovanog puka, te 1. ustaškim zdrugom) brzim prodorima iz rejona Sarajeva, Tuzle i Zvornika zaposjedne zaprečnu liniju: Sarajevo — Sokolac — Han Pijesak — Vlasenica — Srebrenica —• Drina. Zatim da, nastupajući iz Sandžaka sa 1. brdskom, a iz Hercegovine sa 7. SS divizijom »Princ Eugen«, potisne i nabaci naše snage na zaprečnu liniju, a potom ih u drinsko-višegradskoj izbočini opkoli, razbije i uništi.

⁴⁰ *AVII*, reg. br. 1/2», k. 70-9.

⁴¹ U našoj istoriografiji ove operacije vode se pod imenom Limsko-drinska i Krivajska operacija.

Zbornik IV/20, dok. 180, objašnjenje 17; *Hronologija oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945*, VII 1964, str. 618.

U drugoj etapi htjelo se, čvrstim posjedanjem garnizona u dolini Bosne (od Sarajeva do Doboja) i brzim prodorima dolinama Krivaje i Spreče, nabaciti naše preostale razbijene snage na rijeku Bosnu i tu ih uništiti.

Naše snage koje su se našle na području njemačke okupacije bile su: 2. i 5. divizija u dolinama Uvea i Lima; 27. divizija na prostori: Trnovo — Miljevina — Goražde — Prača; 17. divizija na Romaniji i Ozrenu (kraj Sarajeva); 19. birčanska brigada i Srebrenički odred u rejonu Srebrenica — Vlasenica; 18. hrvatska brigada i Ozrenski odred na Ozrenu (kod Doboja); Tuzlanski odred prema Tuzli; Birčanski odred u rejonu Šekovića, a 16. vojvodanska divizija na Trebavi i Majevidi.

Naši korpusni i divizijski štabovi nisu otkrili pripreme neprijatelja, tako da je on uspio da nas u samom početku iznenadi, postigne uspjeh i nanese nam osjetne gubitke.

Trećeg decembra krenuo je 5. SS brdski korpus sa linije Tuzla — Zvornik, prodirući u tri kolone. Desnokrilna borbena grupa »Bricner« (ojačana 2. bataljonom 130. puka) prodirala je od Tuzle preko Živinica i Stupara, a 4. decembra, ne naišavši na jači otpor, ušla u Kladanj gdje se spojila sa ustaškom legijom Avdana Hasića, a 7. decembra stigla je u Olovo. Bobena grupa »Šulcer« (2. bataljon 482. i 2. bataljon 133. puka sa nekoliko tenkova) iz reiona sela Caparda preko Paprače i Šekovića prodirala je prema Vlasenici i, uz jači otpor Birčanske brigade, uspjela da do 6. decembra izbije u rejon Šekovića. Lijevo-krilna kolona (901. parcir-grenadirski puk) iz reiona Zvornika nastupala je dolinama Drine i Jadra i, uz neznatan otpor bataljona Birčanske brigade, do 6. decembra izbila na liniju Milići — Srebrenica.⁴²

Dijelovi 369. divizije — iz reiona Vogošća, Sarajeva i Pala — zorom 6. decembra krenuli su ka Glasincu i, uz jak otpor Romanijskog odreda i dijelova 27. divizije, zauzeli naše utvrđene položaje na Ozrenu i Romaniji, a potom izbili na liniju: Širijevidi — Stari Grad — Naromanija, da bi 9. decembra ušli u Sokolac.⁴³

⁴² Zbornik IV/20, dok. 77 i 202, str. 234 i 704.

⁴³ Isto, dok. 223, str. 764.

Dijelovi 7. SS divizije »Princ Eugen«, nastupajući iz sjeverne Hercegovine, nisu naišli na otpor, pošto se sa linije Trnovo — Goražde povukla 2. krajiška brigada 27. divizije, pa su 6. decembra izbili prednjim dijelovima na liniju: Trnovo — Zagor — Jabuka — Ustikolina.⁴⁴

U dolini rijeke Lima njemačka 1. brdska divizija, pošto je pred zoru 4. decembra iznenadila dijelove 2. proleterske divizije u Prijepolju i nanijela im osjetne gubitke, produžila je nastupanje preko Pljevalja i Priboja ka Višegradu i Rogatici. Odbacivši 2. proletersku diviziju južno od rijeke Čehotine, bez jačeg otpora izbila je 7. decembra prednjim dijelovima na liniju: Čajniče — Ustibar — Priboj.

Dijelovi 24. bugarske divizije posjeli su desnu obalu Drine — od Rogačice do Brusničkog potoka.⁴⁵

Stab 3. korpusa, čim je uočio jaču aktivnost neprijatelja iz rejonu Tuzle u pravcu Birča i Kladnja, pomjerio je 27. diviziju na Romaniju, a od Vrhovnog štaba zatražio da 17. diviziju orijentiše prema Birču i dolini Spreče radi ponovnog oslobođenja Tuzle. Kada je neprijatelj otpočeo 3. decembra da prodire od Tuzle, Caparda i Zvornika prema Kladnju i Vlasenici, Stab 3. korpusa je naredio 18. hrvatskoj brigadi da zatvori pravac prema Kladnju, a 19. birčansku brigadu, Birčanski i Tuzlanski odred upućuje da zatvore pravce od Zvornika i Caparda. Istoga dana naređeno je Stabu 17. divizije da 15. majevičku brigadu sa hirurškom ekipom odmah uputi preko Olova i Kladnja sa Zivinice, sa zadatkom da onemogući neprijatelju dalje prodiranje prema Kladnju i Sekovićima. Brigadi je naređeno da odmah uspostavi vezu sa 18. hrvatskom i 19. birčanskom brigadom koje su pretpotčinjene Stabu 17. divizije radi zajedničke akcije i sadejstva. Sa brigadom je pošao i načelnik Štaba divizije potpukovnik Vukašin Subotić, radi objedinjavanja komande nad sve tri brigade.

Brigada je pošla zorom 4. decembra i sutradan oko 7.30 časova sa tri bataljona napala Kladanj, ne znajući da su se Nijemci u toku noći probili od Tuzle i spojili sa Kladanjskom ustaškom legijom. Borba je — sa manjim pre-

⁴⁴ *Isto*, dok. 195 i 199, str. 697 i 701.

⁴⁵ *Zbornik* 1/16, dok. 86; IV/20, dok. 181.

kidima — vođena tokom čitavog dana, ali nije bila oštra. Čim se uvidjelo da grad brane jače njemačke snage, naše jedinice, koje su prodrle u njega, postepeno su se izvukle. Grad je držan u blokadi čitav dan. Zahvaljujući iznenađenju, neprijatelju su nanijeti gubici od preko 60 poginulih i ranjenih. Naši gubici: 4 poginula i 5 ranjenih.

Načelnik Štaba divizije uspio je u toku dana da uspostavi vezu sa potčinjenim jedinicama i sazna njihov raspored, koji je u zoru 6. decembra bio slijedeći: 15. majevička brigada sa Kladanjskim odredom držala je blokadu Kladnja; 18. hrvatska brigada u selima: Džebar, Gladojevići, Matijevići, sa zadatkom da dejstvuje u pravcu Sekovića i Štupara; 19. birčanska brigada sa prostorije Sekovići — Brainci vodila je borbu sa neprijateljem koji je nastupao od Paprače; Tuzlanski odred se nalazio na prostoriji Javor — Mekote.

Pošto je 4. decembra neprijatelj od pravca Caparda i Zvornika izbio do Paprače i Nove Kasabe, Štab 3. korpusa u 16.00 časova radiogramom iz Vlasenice naredio je Štabu 17. divizije da uputi ubrzanim maršem 6. istočno-bosansku brigadu preko Vlasenice ka Šekovićima. Brigada je sa divizijskom brdskom baterijom u toku noći 4/5. decembra krenula iz rejona: Ozren, Vrana, Vrhovine pravcem Kalauzovići — Šahbegovići i oko 12 časova stigla u Sokolac. Tu se Štab divizije (sa prištapskim dijelovima) priključio brigadnoj koloni i nastavio ubrzanu maršu preko Han Pijeska za Vlasenicu, u koju je stigao 6. decembra u 4.30 — poslije 36 časova neprekidnog marša (sa svega 3 časa odmora). Brigadnu kolonu, na maršu od Sokolca do sela Mrkalja, naizmjenično su bombardovala i mitraljirala dva njemačka aviona (poginula su dva i dva lakše ranjena borca, a ubijeno je 13 tovarnih konja) i tako joj usporavala pokret.⁴⁶

Tek pristigla brigada zatekla je kritičnu situaciju oko Vlasenice. Neprijatelj je od Nove Kasabe tenkovima nastupao uz neznatan otpor jednog bataljona Birčanske brigade, a jača kolona sa nešto tenkova prodirala je preko Borogova i Šekovića, zadržavana od dijelova 18. hrvatske i 19. birčanske brigade. Oko Kladnja vodila je borbe 15.

⁴⁶ Zbornik IV/20, dok. 77, str. 241.

Štabovi 3. korpusa i 17. divizije u pokretu, decembar 1943.

majevička brigada, protiv neprijatelja koji je pokušavao da sadejstvuje snagama u prodoru ka Vlasenici.

Poslije kratkog predaha 6. istočnobosanska brigada oko 12 časova u dvije kolone krenula je prema Šekovićima. Desna kolona (2. i 4. bataljon), pod komandom zamjenika komandanta brigade majora Sava Trikića, uputila se preko Cikota, a lijeva (1. i 3. bataljon, ojačani divizijskom brdskom baterijom) cestom za Šekoviće. Pred mrak prethodnica lijeve kolone (1. četa 1. bataljona) naišla je, na mostu preko rijeke Drinjače, na isturene dijelove neprijatelja. U pitanju su bili minuti — ko će prije zaposjesti dominantne položaje na Gradini. Iako izmoreni od prethodnog marša, borci iz prethodnice bili su brži. Svi pokušaji Nijemaca da ovladaju Gradinom ostali su bez uspjeha. Protivtenkovska baterija brigade branila je prilaze mostu na Drinjači, a divizijska brdska baterija tukla je kolone u pokretu od Šekovića prema selu Jakovicama. Istovremeno, dok se prethodnica hrabro borila za Gradinu, ostale dvije čete 1. bataljona izbile su na Betanj i Bunarić

i odbacile prednje dijelove neprijatelja u dolinu Drinjače, potpuno ovladavši tim položajem.

Šesnaesta muslimanska brigada, koja je svoje položaje predala 17. majevičkoj brigadi, u popodnevnim časovima 5. decembra uiputala se na prenoćište u rejonu sela Sahbegovići — Pediše. Zorom 6. decembra, prema ranijem naređenju, prihvatila je divizijsku bolnicu i preko Sokolca i Han pijeska požurila u Vlasenicu. Na drugom kilometru od Sokolca (prema Kramu) brigadnu kolonu napala su dva mala aviona (»rode«) i mitraljeskom vatrom ranila 2 borca, a 1 borca ili konja ubila.

Zbog novonastale situacije u rejonu Vlasenice, brigada je zorom 7. decembra od Krama i Han Pijeska orijentisana, preko južnih padina Javora, ka Kladnju i Olovu i u toku dana razmjestila se na prostorijsi sela: Žeravice — Slivne — Petrovići.

Od 2. do 8. decembra 27. divizija povlačila se bez borbi južno od Jahorine ka Romaniji i Glasincu.

U toku noći 8/9. decembra, 5. divizija, poslije povlačenja od Bistrice, Jablanice i Rudog, prikupila se na prostorijsi: Bijelo Brdo — Vardište — Višegrad s namjerom da odstupi prema zapadnoj Srbiji. Međutim, 9. decembra Vrhovni štab je naredio diviziji da se ne povlači u zapadnu Srbiju, nego preko Višegrada u istočnu Bosnu. Noću 9/10. decembra cijela 5. divizija prebacila se preko Drine i razmjestila na prostorijsi od Višegrada do Rogatice. Njena 4. brigada u toku dana vodila je žestoke borbe sa Nijemcima koji su nastupali uz jaka bočna obezbjeđenja od Priboja preko sela Strbaca ka Višegradu.⁴⁷

BORBE U ŠEKOVIĆIMA I NA BETNJU

U toku 7. i 8. decembra 17. divizija sa šestom i dijelovima 15. brigade, vodila je u rejonu Sekovića, na položajima: Bunarić — Betanj — Bačkovac, uporne borbe sa grupom »Sulcer« koja je nastojala da se po svaku cijenu spoji sa snagama koje su se od Zvornika probile i zauzele

⁴⁷ Zbornik IV/20, dok. 181; AVII, reg. br. 2/1, k. 2015,

Vlasenicu (6/7. decembra). Sedmog decembra Nijemci su uzaludno vršili jake napade naročito na Betanj. Pojačanja neprijatelju od Šekovića zakrčila su usku dolinu rijeke Drinjače oko sela Jakovice i tako bila odlična meta našoj efikasnoj divizijskoj bateriji i bacačima sa vatrenih položaja na Betnju. U toku noći bataljoni naše desne kolone iz Cikota i sa Bačkovca prebacili su se na Betanj i ojačali ovaj položaj, a na desnoj obali Drinjače ostali su dijelovi 19. birčanske brigade. Neprijatelj je 8. decembra preduzeo oštre napade na položaje Bunarić i Betanj i uspio da odbaci 4. bataljon sa Bunarića, ali je odlučnim protivnapadom 3. bataljona zbačen u dolinu Drinjače, ostavivši na bojištu 27 mrtvih. Pred mrak je neprijateljeva jača motorizovana kolona krenula od Vlasenice prema Šekovićima, u toku noći se kod Jakovice spojila sa svojom opkoljenom grupom i izvukla se prema Vlasenici. U dvodnevnim borbama ta grupa je imala 111 mrtvih i 164 ranjena. I naši gubici, naročito 6. istočnobosanske brigade, bili su osjetni: 25 poginulih, 55 ranjenih i 13 nestalih.⁴⁸ U borbama na Betnju 15. majevička brigada učestvovala je dijelom snaga, a glavninom na komunikaciji Vlasenica — Kladanj, radi obezbjeđenja naših snaga u dolini Drinjače. Na Javorniku bila je 18. hrvatska brigada, radi osiguranja od Kladnja i Zivinica, a 16. muslimanska brigada kretala se 7. decembra od Krama i Han Pijeska ka prostoriji sela: Žeravice — Slivne — Petrovići, sa zadatkom da zatvori pravac od Olova.

Nastupajući preko Šekovića, neprijatelj je popalio nekoliko sela i zlostavljao stanovništvo Birča, a Vlasenicu je djelimično popalio i strijeljao 15 građana.

Poslije probijanja neprijatelja od Šekovića za Vlasenicu, 17. divizija je dobila od Štaba 3. korpusa slijedeće zadatke: da se postavi prema komunikaciji Tuzla — Kladanj, likvidira Kladanj i izvida u pravcu Tuzle i doline Spreče. Prema divizijskoj zapovijesti od 9. decembra, jedinice divizije su u toku slijedećeg dana bile raspoređene:

— 6. istočnobosanska brigada na prostoriji sela Tupkovići — Lukavica sa zadatkom: izvidanje i obezbjeđenje

⁴⁸ Zbornik IV/20, dok. 77.

pravca Tuzla — Zvornik i uspostavljanje veze sa 16. vojvođanskom divizijom; sa jednim bataljonom i minerskom grupom ostati u Sekovićima i temeljito porušiti most na Drinjači kod Crvene stijene i minirati stijene.

— 15. majevička brigada, sa divizijskom brdskom baterijom, na prostoriji sela: Đurđevik — Kovači — Bašigovci, sa zadatkom da čvrsto zatvori pravac Tuzla — Kladanj. Ako se neprijatelj ne bude nalazio u Živinicama, to mjesto će odmah posjesti jednim bataljonom. Glavninu brigade Štab će držati zapadno od ceste, da bi se u slučaju nepredviđene situacije brigada mogla što prije orijentisati prema Ozrenu (kod Doboja). Pod komandu Štaba brigade stavljen je i Ozrenski odred, s tim da sa njim odmah uspostavi vezu i orijentiše ga na prostoriju Puračić — Bosansko Petrovo Selo, sa zadatkom da djeluje u dolini Spreče i ruši komunikacije —• most kod sela Miričine;

— 18. hrvatska brigada na prostoriji sela: Zukići — Kršići — Kastana, kao rezerva divizije, dobila je zadatak da obezbjeđuje divizijsku bolnicu u selima Gladojevići i Naseoci (sa jednim bataljonom) i da temeljno poruši komunikaciju na odsjeku sela Zukići •— Stupari ;

— 16. muslimanska brigada, sa Kladanjskim odredom, dobila je zadatak da likvidira ustašku posadu u Kladnju (pošto su Nijemci prethodnog dana s motorizacijom otišli prema Tuzli, a dijelom pješadijskih snaga produžili za Olovo i dolinom Krivaje). Poslije zauzimanja Kladnja brigada je imala zadatak da sa najpovoljnijih položaja oko grada čvrsto zatvori pravce Olovo — Kladanj i Vlasenica — Kladanj.

Pored Ozrenskog i Kladanjskog, privremeno je pod komandu divizije stavljen i Tuzlanski odred, koji je dobio zadatak da sa prostorije Gračanica — Potkraj izviđa i vrši manje prepade u pravcu sela Osmaci i Caparde.

Divizijska bolnica smjestila se u selima Gladojevići i Naseoci, a Štab divizije i hirurška ekipa u selu Donja Lukavica.⁴⁹

²⁵ Zbornik IV/18, dok. 167, str. 402

U posljednja tri dana — do 9. decembra, neprijatelj je gotovo bez borbe (osim u rejonu Šekovića) uspio da zaposjedne planiranu zaprečnu liniju grupacijama iz Sarajeva, Tuzle i Nevesinja i ovlada komunikacijama Zvornik — Srebrenica — Vlasenica — Han Pijesak — Sokolac — Sarajevo, Tuzla — Kladanj — Olovo i Sarajevo — Prača — Jabuka — Goražde — Ustiprača. Time je on 10. decembra uspio da okruži naše dvije divizije (5. i 27) i jednu brigadu u Višegradsko-drinskoj izbočini (prostorija: Sokolovići — Zepa — Rogatica). Štabovi divizija, pa i Štab 3. korpusa, ne uočavajući novonastalu situaciju, i dalje su držali snage na toj prostoriji, vodeći manje dnevne okršaje duž komunikacija Sokolac — Han Pijesak (27. divizija) i na Sjemeću (5. divizija).

Noću 7/8. decembra 27. divizija se povukla na planinu Kopito, a slijedeće noći na planinu Devetak, vodeći manje borbe protiv neprijatelja koji je nastupao od Sokolca prema Han Pijesku.

Zorom 11. decembra, preko Drine kod Starog Broda prebacila se 1. južnomoravska brigada, koja je iz Srbije dolinom Lima odstupala sa 5. divizijom, i razmjestila se u selima južno od planine Bokšanice.

Neprijatelj je 12. decembra preduzeo nastupanje od Višegrada prema Rogatici i poslije kraćeg sudara na Sjemeću sa dijelovima 4. krajiške brigade produžio za Rogaticu, a u toku 13. decembra na komunikaciji Rogatica — Sokolac povezo se sa snagama 7. SS divizije »Princ Eugen«. Jedanaestog decembra pred mrak 1. bataljon 14. puka 7. SS divizije izbio je na komunikaciju Podromanija — Rogatica i u toku 12, 13. i 14. decembra ostao na prostoriji sela: Gazivode, Kusače, Šenkovići, čvrsto držeći planinu Kopito, čekajući na njoj da 1. brdska divizija izbije u Rogaticu. Kad se to dogodilo, SS bataljon otpočeo je 15. decembra nastupanje preko Sokolovića i Devetaka. Izbijanjem 1. brdske divizije u rejon Rogatice 27. i 5. divizija i Južnomoravska brigada nabačene su na planine Devetak i Bokšanicu.

Poslije dogovora između štabova 5. i 27. divizije 12. decembra, odlučeno je da se 5. divizija orijentiše prema

Srebrnici, a 27. divizija probije preko ceste Sokolac — Han Pijesak u pravcu planine Ozrena (sjeverno od Sarajeva). Kada se izviđanjem utvrdilo da je neprijatelj posjeo prelaze preko planine Javora i da se nalazi u Srebrenici, Štab 5. divizije odlučio je 14/15. decembra, pošto naših snaga nije bilo južno od linije Rogatica — Podromanija, da se probija prema Kalinoviku. Oko 8 časova u rejonu Sjeverskog i Sokolovića došlo je do žestoke borbe, jer su istovremeno prema sjeveru počeli prodirati 1. brdska divizija i 1. bataljon 14. SS puka. Poslije upornih borbi neprijatelj je u toku dana ovladao linijom Žepa — Sjeversko — Sokolovići. Noću 15/16. decembra, 5. divizija sa 1. južnomoravskom brigadom pod borbom se probila preko komunikacije Vlasenica — Sokolac i produžila ka planini Konjuhu i 19. decembra stigla u rejon sela Tuholja i Tareva. Sa te prostorije divizija je bez 1. južnomoravske brigade orijentisana prema dolini Krivaje. Južnomoravska brigada ostala je u rejonu Tareva i privremeno je stavljena pod komandu 17. divizije.

Noću 13/14. decembra 27. divizija se pod borbom probila preko ceste Vlasenica — Sokolac i preko Ozrena i Zvijezde 18. decembra napala i likvidirala neprijateljski garnizon u Varešu.⁵⁰

U toku 11. i 12. decembra 17. divizija (bez 16. muslimanske brigade koja je ostala na sektoru Kladnja da bi zatvorila pravce Olovo — Kladanj i Vlasenica — Kladanj) pomjerila se prema Tuzli i dolini Spreče, radi obezbjeđenja od Tuzle.

U toku 11. decembra 15. majevička brigada likvidirala je zelenokadrovsko⁵¹ uporište u Zivinicama i zatvorila

⁵⁰ Zbornik, IV/20, dok. 181, str. 588 i 619.

⁵¹ Poslije našeg napuštanja Tuzle i za vrijeme ofanzive, Nijemci i ustaše mobiliseli su gotovo sve ljudstvo sposobno za oružje na sektoru Spreče u zeleni kadar. Međutim, iako se ovo stanovništvo držalo po strani od NOP-a, pa dijelom bilo i protiv njega, sa

pravac od Tuzle, odakle su Nijemci tenkovima češće ali bezuspješno napadali.

Sa prostorije sela Bašigovci i Lukavica 6. istočnobosanska brigada prebacila se noću 12/13. decembra preko ceste Zivinice — Kladanj, orijentišući se prema Ozrenu i dolini Spreče, radi čišćenja četničkih bandi na Ozrenu i dejstva protiv neprijatelja na drumu i željezničkoj pruzi Doboj — Tuzla. Brigada je sa Ozrenskim odredom u selima Poljice i Tumare razbila jednu četničku grupu, a zatim, produžujući nastupanje sa dva bataljona preko Milina Sela, napala posadu željezničke stanice Bosansko Petrovo Selo i zarobila 29 domobrana sa puškama, a sa dva bataljona preko sela: Tumare — Vasiljevci — Stupari razbila i protjerala četničke bande prema vrhu Ozrena. Tom prilikom ubijeno je 10 četnika, 12 ranjeno i 5 zarobljeno. Mi smo imali gubitke od 5 ranjenih boraca. Oko 800 četnika, uz pomoć Nijemaca, 17. decembra napali su 1. bataljon i Ozrenski odred na položajima Stupari — Tumare. Intervencijom ostalih snaga brigade, poslije kraće borbe, razbijeni četnici su se povukli prema vrhu Ozrena i Maglaju. U borbi je ubijeno 14 četnika, zarobljeno 9 i više ranjeno, a naši gubici: 1 poginuo i 4 ranjena. Poslije ove borbe brigada se razmjestila na prostoriji sela: Turija — Orahovica — D. Brijesnica, a Ozrenski odred kod Tumara i Stupara.

U toku 14. decembra 18. hrvatska brigada prebacila se preko komunikacije Zivinice — Kladanj i razmjestila u širem rejonu sela Priluka. Brigadu je prilikom pokreta (na drumu Kiseljak — Svatovac) za selo Prokosoviće na-

mobilizacijom. nije išlo lako. U zeleni kadar ušlo je kao okosnica ljudstvo iz razbijene »Domdo« pukovnije. Idejni vođ zelenog kadra bio je ustaški ideolog Nešet Topčić, profesor iz Zvornika. On je u septembru 1943. godine imao u Zvorniku grupu od oko 150 ljudi, a početkom 1944. godine oko 3.000 ljudi. Od njih je 18. januara, odlukom Ministarstva odbrane NDH, formirana ponovo pukovnija pod nazivom Bosanski planinci, sa 10 bojni. Štab pukovnije nalazio se u Tuzli, a bojne: 1. — Međaši, 2. — Zivinice, 3. — Puračić, 4. — Miričina, 5. — Srebrenik, 6. — Teočak, 7. — Zvornik, 8. — Čelić, 9. — Gračanica i 10. — Bosanski Samac. Pukovnija je privremeno, dok se ne formira posadni zdrug Tuzlanskog područja, bila potčinjena 1. lovačkom zdrugu.

palo oko 150 konjanika (Čerkeza) i nešto pješadije. Njen 1. bataljon poslije kraćeg okršaja povukao se na kose sjeverno od sela Poljica.

Štab divizije i divizijska bolnica 15. decembra prebacili su se iz sela D. Lukavice u selo D. Višća, dok je divizijska brdska baterija pridata 15. majevičkoj brigadi (na vatrenim položajima južno od Živinica) radi podrške snaga na zatvaranju pravca Tuzla — Kladanj.⁵²

Predah između perioda njemačke ofanzive od 11. do 12. decembra, pored navedenih zadataka, iskorišćen je i za sređivanje jedinica — posebno 18. hrvatske brigade, koja je došla u sastav 17. divizije — i za popularizaciju istorijskih zaključaka AVNOJ-a, u prvom redu stvaranja Nacionalnog komiteta. U Štabu divizije održan je sastanak sa štabovima 6, 15, 16. i 18. brigade, na kojem je raspravljano o uspjesima i nedostacima u posljednjim borbama, i o kadrovskoj problematici i ostalim pitanjima iz života i rada brigada. Najvažnija tačka dnevnog reda bila je kako pomoći 18. hrvatskoj brigadi (500 boraca)⁵³ da riješi pitanje komandnog i političkog kadra. Odlučeno je da joj se dodijeli još nekoliko rukovodilaca iz 6. istočno-bosanske i 15. majevičke brigade. I u 15. majevičkoj brigadi održano je partijsko-političko savjetovanje.

Relativno zatišje iskorišćeno je da niži partijski kursevi (pri štabovima 6, 15. i 16. brigade) nastave rad, koji je bio prekinut zbog pokreta sa Romanije i borbi na Javoru i Birču. Sa odlukama AVNOJ-a, koje je poslao Štab 3. korpusa, upoznati su svi borci divizije i narod mjesta kroz koja je ona prolazila.

⁵² Zbornik IV/20, dok. 43, 46, 57, 77 i 110, str. 142, 153, 186, 234 i 381.

⁵³ Formirana poslije oslobođenja Tuzle, brigada je tada imala preko 500 boraca. Ali, za nešto više od mjesec dana iz nje se osulo oko 150 ljudi. Brigada nije raspolagala potrebnim brojem starijih i iskusnijih vojnih i političkih rukovodilaca, a partijska organizacija bila je malobrojna. Brigada je iz 6. ofanzive izašla sa samo oko 120 boraca. Politički razlozi u istočnoj i centralnoj Bosni, gdje se još glavnina hrvatskog stanovništva nalazila izvan NOB, a manji dio u neprijateljskom taboru, nalagali su da se brigada što prije sredi i učvrsti.

U DOLINI KRIVAJE I NA OZRENU

Ne uspjevši da uništi naše snage u dolini Lima i Drine, neprijatelj je 18. decembra iz rejon: Tuzla — Vlasevica — Han Pijesak — Sokolac i Sarajevo otpočeo drugu fazu ofanzivnih operacija pod nazivom »Šnešturm«.

Pošto se djelimično već ranije okrenula prema Ozrenu i dolini Spreče, po izbijanju 5. divizije u rejon Kladnja, prema zapovijesti 3. korpusa, 17. divizija (osim 16. muslimanske brigade koja je ostala u Kladnju) orijentisana je prema Ozrenu sa zadatkom da razbije četničke bande i ofanzivno djeluje na komunikacijama Doboj — Tuzla i Doboj — Maglaj.⁵⁴ Takav zadatak je uslijedio i zato da se izbjegne jača koncentracija naših snaga oko komunikacije Kladanj — Zivinice, radi prihvatanja ranjenika 5. divizije i da bi se 17. divizija odmorila i sredila poslije teških borbi.⁵⁵

U duhu dobijene zapovijesti od 19. decembra, 17. divizija se tokom 20. decembra razmjestila: 6. istočnobosanska brigada i Ozrenski odred na prostoriji sela: D. Rakovac — Brezici — Konopljište — Boljanić, sa zadatkom da razbije četnike na Ozrenu i aktivno djeluje na komunikacijama Doboj — Tuzla i Doboj — Maglaj; 15. majevička brigada sa divizijskom brdskom baterijom na prostoriji sela: Bukovica — Omerova Voda — Petrovići, sa zadatkom ofanzivnog dejstva na pruge Maglaj — Zavidovići i Zavidovići — Olovo; 18. hrvatska brigada na prostoriji Ozren manastir — selo Stupari (pod Ozrenom), sa zadatkom aktivnog dejstva u dolini Spreče — na liniji Bosansko Petrovo Selo — Puračić, s tim što će jednim

⁵⁴ Zbornik IV/20, dok. 89, str. 300.

⁵⁵ Iako je neprijatelj do* 19. decembra (od Han Pijeska), goneći u stopu 5. diviziju, izbio u rejon sela Žeravice, i uprkos obavještenju od Štaba 5. divizije da neprijatelj nastupa jakim snagama, Štab 3. korpusa nije situaciju cijenio naročito ozbiljnom. To se vidi i iz njegove odluke da 5. diviziju orijentiše glavninom prema Spreči i Komjuhu, pa i iz depeše Vrhovnom štabu (20. decembra) u kojoj se, između ostalog, navodi: »Štab 5. div. nerealno gleda na situaciju. Precjenjuju snage neprijatelja. Vode kurs za prebacivanje preko Bosne. U tu svrhu koriste vaše naredenje da se orijentišu prema Krivaji... K. V.« Zbornik IV/20, dok. 106 i 180, str. 363 i 572..

bataljonom obezbjeđivati divizijsku bolnicu u selu Turnare; 16. muslimanska brigada do daljeg naređenja u rejonu Kladnja; Tuzlanski odred smjenjuje 15. brigadu na pravcu Živinice — Kladanj, a u slučaju jačeg napada od Tuzle ili Kladnja prebaciće se u pravcu selo Tupkovića i nasloniti na snage 5. divizije, a Štab divizije i hirurška ekipa u selu Orahovici.

U zapovijesti je naređeno da se na određenu prostorijsku izbjegu u toku 21. decembra, ali je i predviđeno, ako neprijatelj bude jačim snagama napao prije pokreta, da se glavnina od njega brzo odlijepi (ostavljajući jača zaštitnička odjeljenja) i povuče usiljenim maršem opštim pravcem predviđenim zapoviješću.⁵⁶

Neprijatelj je u toku 20, 21. i 22. decembra nastupao: dijelovima 7. SS divizije i 1. ustaškim zdrugom od Sarajeva, Sokolca i Olova prema Zvijezdi i Ravan planini, a iz Han Pijeska, Vlasenice i Tuzle 1. brdskom divizijom, dijelovima 187. rezervne divizije dolinom Krivaje, preko Konjuha i Ozrena (Sarajevo). Po naređenju Vrhovnog štaba 5. divizija se 20. decembra povukla iz rejona Kladnja — dolinom Krivaje — prema Ravan planini, a neprijatelju se u rejonu Kladnja suprotstavila 16. muslimanska brigada. Do mraka 21. decembra neprijatelj je jednom kolonom ušao u Olovo, drugom u Vlasenicu i Kladanj, a jačim izviđačkim dijelovima produžio prema grebenu Konjuha protiv dijelova 16. muslimanske brigade, koja je odstupala prema selu Repniku i selu Omazići, ka glavnini divizije. S trećom ojačanom kolonom neprijatelj je nadirao preko Šekovića ka Stuparima i Đurđeviku i do mraka stigao do linije Bijelo Polje — Džebar. Motorizovanom kolonom od Tuzle, jačine do jednog bataljona sa nešto tenkova, poslije kraće, ali oštre borbe, odbacio¹ je Tuzlanski odred prema selima Bašigovcima i Đurđeviku i ovladao Živinicama.

U novonastaloj situaciji, kada još ni Štab divizije ni Štab 3. korpusa nisu potpuno nazreli namjere neprijatelja, donijeta je odluka da 17. divizija prekine ofanzivna dejstva prema dolinama Bosne i Spreče (predviđena zapoviješću od 19. decembra), prikupi se na prostorijski sela

⁵⁶ Zbornik IV/20, dok. 106, str. 363.

Omazići — Tumare — Brezici — Seona, i sa nje razvije što intenzivniju izviđačku i obavještajnu djelatnost, da bi se što prije otkrila namjera neprijatelja i izbjegao frontalni sudar sa njim.

Neprijatelj je 22. decembra ovladao komunikacijom: Tuzla — Živinice — Kladanj — Olovo i u popodnevnom vremenu otpočeo da nastupa dolinom Krivaje i od Kladnja i Stupara preko Tuholja i Tareva ka vrhovima Konjuha. Tuzlanski odred, u duhu ranijeg naređenja, odlijepio se od neprijatelja i preko Tupkovića povukao prema Rakinom Brdu i Borogovu, a 16. muslimanska brigada pod borbom se povlačila preko Konjuha u pravcu sela Repnika i Jaruške — ka glavnini divizije.

Štab 3. korpusa u toku noći 22/23. decembra stigao je sa zaštitnim bataljonom u selo Orahovicu kod Štaba 17. divizije. Procjenom situacije, zaključeno je da neprijatelj vrlo oprezno nastupa i sistematski pretražuje sve staze i grebene Konjuha, pa očigledno namjerava da 3. korpus nabaci na rijeku Bosnu i tu ga na već pripremljenoj zaprečnoj liniji uništi, a ostacima ne dozvoli povratak u istočnu Bosnu, nego ih potisne prema centralnoj Bosni. Pošto je još ranije 27. divizija bila orijentisana ka Zvijezdi i Romaniji, a 5. divizija odstupala dolinom Krivaje (nije se tačno znalo da li će se orijentisati ka Ozrenu ili Zvijezdi, jer sa njom nije bilo radio-veze), a da bi se izbjeglo jače grupisanje snaga na uskom prostoru, donijeta je odluka da se 17. divizija podijeli u dvije manevarske grupe koje su, prema trenutnoj lokaciji i predviđenom manevru, nazvane Krivajska i Ozrenska.

Krivajska manevarska grupa (15. majevička i 16. muslimanska brigada, Štab divizije i divizijska bolnica), prikupljena na prostoriji sela Repnik — Jaruške — Seona, dobila je zadatak da se prebaci preko rijeke Krivaje i orijentiše prema Varešu, kojeg su prethodnog dana oslobodile jedinice 27. divizije. Sa grupom se kretao i Štab 3. korpusa.

Ozrenska manevarska grupa (6. istočnobosanska brigada, 1. južnomoravska brigada, 18. hrvatska brigada i Ozrenski odred) prikupila se na prostoriji sela: Brijesnica — Konopljište — manastir Ozren — Tumare — Kamenica. Pod komandom komandanta 17. divizije, grupa je

imala zadatak da manevrom preko Ozrena, ne upuštajući se u odsudnu borbu, izmanevruje neprijatelja i zabaci mu se u pozadinu. Takođe je predviđeno da se obje grupe, poslije izvršenog manevra, prikupe na prostoriji Birča, gdje su ostali Birčanska brigada, Birčanski i Tuzlanski odred.

BORBE MANEVARSKIH GRUPA

Krivajsku manevarsku grupu, pošto se u toku 23. decembra prikupila u rejonu sela Seona, prilikom prebacivanja preko Krivaje 24. decembra napala je lijevokrilna kolona 1. brdske divizije koja je preko Konjuha (M. Ribnica i Vozuća) prodirala prema Zavidovićima. U žestokoj borbi Krivajska manevarska grupa pretrpjela je osjetne gubitke, naročito Prateći bataljon Štaba korpusa i komora 15. majevičke brigade. Bataljon 15. majevičke brigade, koji se nalazio u zaštitnici, napao je komoru njemačke kolone od oko 300 tovarnih konja i gotovo je potpuno uništio.

U toku borbe pao je u ruke neprijatelja šef engleske vojne misije kapetan Vilson sa dva podoficira. On je smatrao situaciju bezizlaznom i nije imao smjelosti da pređe preko rijeke. Nenaviknut na tako teške situacije, tvrdio je i ubjeđivao pojedine naše starješine da je jedino rješenje časna predaja ili smrt. Na prijelazu preko rijeke poginuo je domobranski general Emil Redi, koji je zarobljen prilikom oslobođenja Tuzle.

Poslije prebacivanja preko Krivaje manevarska grupa zadržala se kraće vrijeme na prostoriji sela Potoka i Brda, odakle je nastavila put prema Varešu i Zvijezdi. U toku pokreta primijećene su jače njemačke snage na maršu od sela Vijaka prema selu Dubošćici i Borovačkim njivama.⁵⁷ Prema neprijatelju istureni su dijelovi 16. brigade. Uslijed opterećenosti manevarske grupe teškim ranjenicima divizijske bolnice, donijeta je odluka da se promijeni pra-

⁵⁷ To je bio 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen«, koji je poslije teških okršaja 23. 24. i 25. decembra u rejonu Manjin vrh — Dubošćica dijelovima naše 5. i 27. divizije produžio nastupanje u pravcu Kaknja i Zenice.

Nijemci za sobom ostavljaju plamene tragove

vac kretanja i izbjegne frontalna borba. Preko Ravan planine i Romanovca (k. 1239) manevarska grupa se spustila u selo Džine, odakle se 28. decembra ponovo' prebacila preko rijeke Krivaje (kod Stjepin Hana) i produžila preko sela G. i D. Predražići u selo Zeljovu, gdje se zadržala radi dvodnevnog odmora, a potom je sa Štabom-divizije i Šta'bom 3. korpusa nastavila put preko sela Repnika i Gornje Višće i kod sela Vrnojevića prešla preko drumu Kladanj — Zivinice. Odatle je produžila za Birač gdje se sastala sa već ranije prispjelom Ozrenskom manevarskom grupom i razmjestila radi odmora i sređivanja.

Uslovi -pod kojima se Krivajska manevarska grupa probijala bili su veoma teški. Sastav grupe otežavao je u velikoj mjeri brzinu manevrovanja. Pored osjetnih gubitaka prilikom prvog prelaska preko Krivaje, zbog pustog terena, velike hladnoće i slabe odjeće i obuće, grupa je imala veliki broj promrzlih boraca, a oko 60 ranjenika i bolesnika iz divizijske bolnice potpuno su se smrзли.

Pošto naređenje od 22. decembra nije pravovremeno stiglo do brigada, *Ozrenska manevarska grupa* je krenula prema naređenju od 21. decembra: 6. istočnobosanska bri-

gada preko sela Konopljišta i Paklenice, radi dejstva na komunikaciji Doboj — Maglaj, a 18. hrvatska brigada i Ozrenski odred prema Gračanici i dolini Spreče. Zato su odmah preduzete mjere da se brigade što prije obavijeste o novoj situaciji i da se otpočinu prikupljati. Zatim je oko 21 čas 23. decembra održano savjetovanje štabova brigada sa komandantom 17. divizije, na kome je odlučeno da se do zore sve brigade povuku u šumarke zapadno od sela Tumare (Tumarsko brdo t. 553), odakle će 24. decembra preduzeti proboj preko Konjuha u pravcu Birča.

Prema u toku dana prikupljenim podacima saznalo se da je neprijatelj stigao do linije sela Puračić — Turija — Orahovica, pa je ocijenjeno da će nastupati s dvjema kolonama od Orahovice, preko Omerove vode u pravcu Maglaja i od Turije preko vrha Ozrena ka Doboju. Stoga je odlučeno, čim jedinice stignu na prostoriju zapadno od Tumara i na brzinu se nahrane, da zakopaju i djelimično unište teško oružje, a potom odmah krenu u jednoj koloni radi što neprimjetnijeg probijanja kroz redove neprijatelja i zabacivanja u njegovu pozadinu.

Sve tri brigade oko 6 časova 24. decembra prikupile su se na određenoj prostoriji i oko 9 časova krenule u proboj pravcem: Tumare — Brijesnica — Orahovica. Svaka brigada isturila je po jedan bataljon kao bočno obezbjeđenje. Istoga dana u zoru neprijatelj je sa nekoliko kolona otpočeo da nastupa sa linije Orahovica — Turija ka Omerovoj vodi i od Bosanskog Petrovog Sela i Puračića preko dominantnih visova Ozrena u pravcu Doboja. Prethodnica 6. brigade, u rejonu k. 385 (južno od sela Tumara) sukobila se oko 10 časova sa prethodnicom neprijateljske kolone koja je nastupala od Turije prema Omerovoj vodi. Poslije kraće i oštre borbe neprijateljska prethodnica je odbačena pa je započela borba naše prethodnice protiv glavnine kolone. Pošto su lijevo i desno osmotrene dvije kolone u nastupanju ka Omerovoj vodi, naše snage su na brzinu povučene prema Omerovoj vodi (koristeći pošumljen teren, da bi zavarale neprijatelja), ostavljajući u zaštitnici puškomitralješka odjeljenja radi otcjepljivanja glavnine snaga. Osim toga po jedan bataljon iz svake brigade izbačen je prema selu Mičijevićima pred neprijateljsku kolonu koja je nastupala od Bosanskog Petrovog Sela

preko Lipove glave (t. 672), takođe radi uspješnijeg izvlačenja glavnine.

Poslije izbijanja pred Omerovu vodu naša kolona je krenula ulijevo (preko potoka Brijesnice i G. Brijesnice) probijajući se po gustom magli čitavom kolonom između neprijateljskih kolona u nastupanju prema selu Orahovici. Pri prelasku preko potoka Brijesnice na začelju kolone zametnula se borba sa njemačkom pobočnicom. Tom prilikom zarobljena su tri vojnika i jedan podoficir, od kojih se saznalo da se njihov bataljon kreće od sela Tumara za selo Bukovicu (susjednom kosom lijevo od nas). U jednom trenutku, zbog nebudnosti zaštitnog voda divizije, zarobljeni njemački podoficir, koristeći gustu maglu, pobjegao je niz pošumljenu kosu. Da se ne bismo otkrili, nismo pripucali, ali smo još više ubrzali već usiljeni pokret.

Prema koloni neprijatelja koja je nadirala preko Lipove glave, naši istureni bataljoni, sa linije Mičijevići — Omerova voda, vodili su zaštitničke borbe i organizovano se povlačili za glavninom.

Poslije proboja naša kolona se prikupila južno od Orahovice i nakon kratkog predaha nastavila pokret preko rijeke Turije i sela Jaruške, s namjerom da se prebaci preko ceste (selo Poljice — selo Ribnica) u rejonu D. Treštenice. Kod prelaza na rijeci Turiji ostavljen je 1. bataljon 6. istočnobosanske brigade da prihvati dio zaostalih ranjenih i iznemoglih boraca i potom krene na začelju kolone.

Oko pola noći kod sela Selomića došlo je do borbe naše prethodnice s manjom grupom Nijemaca — vezista koji su kupili telefonski kabl iza kolone. Poslije kraćeg okršaja Nijemci su razbijeni, ostavljajući veću količinu telefonskog materijala i nešto tovarnih konja. Ubijeno je 17 vojnika i oficir, a zarobljeno 13. Naši gubici: 3 ranjena.

Od zarobljenika smo saznali: da pripadaju 1. brdskoj diviziji; da su jedinice njihovog puka nastupale od Kladnja preko Konjuha i zorom iz sela Jaruške i Treštenice produžile prema Zavidovićima, dok će komanda puka krenuti u istom pravcu iz Treštenice tek poslije podne. Pošto je zaključeno, s obzirom na to da su vezisti skupljali telefonski kabl, da iza njih nema drugih jedinica (a to su

izjavili i zarobljenici), marš je nastavljen u dvije kolone. Sa 6. istočnobosanskom, dijelom komore i bolnicom krenuo je komandant 17. divizije. Ova grupa preko sela Tulovića i Čitluka stigla je i razmjestila se na prostorijsi sela Repnika (zaselak Hrvati), a Južnomoravska brigada i dijelovi 18. hrvatske brigade sa glavninom komore preko sela Brezja i Banovića dospjela je na prostorijsi sela Željova.

Neprijatelj je 26. decembra s manjim snagama otpočeo napad od Banovića i Omazića, ali su naše kolone pod zaštitom manjih dijelova produžile prema Birču: lijeva kolona (iz Repnika) preko G. Višća da bi oko 24 časa (u rejonu sela Jelaha) prešla preko komunikacije Živinice — Kladanj i do zore 27. decembra razmjestila se na prostorijsi sela Naseoci i Gladojevići; desna kolona, sa prostorijsi Željova, maršujući preko sjevernih padina Konjuh, do mraka je stigla u selo Tarevo, gdje je zanoćila. Zorom 27. decembra prebacila se preko komunikacije i oko 11 časova razmjestila se na prostorijsi sela Bijelo Polje i Javor.

U rejonu Sekovića nalazili su se dijelovi 16. vojvodske divizije (koji su u toku ofanzive, pod pritiskom neprijatelja, odstupali sa Majevice preko rijeke Spreče), a 29/30. decembra pomjerali se prema Spreči — radi ponovnog prelaska na Majevicu. Poslije odlaska jedinica 16. divizije, na prostorijsi Sekovići — Pobedarje upućena je 6. istočnobosanska brigada kao obezbjeđenje od rijeke Spreče i Zvornika.

Prva južnomoravska brigada razmjestila se na prostorijsi sela Šadići i Bjelanovići, a 18. hrvatska brigada na prostorijsi sela Bijelo Polje i Zepinići. Bataljoni brigada, koji su ostali 24. decembra odsječeni na Ozrenu, stigli su 30. decembra u Šekoviće — organizovano i bez velikih gubitaka.⁶⁸

Jedinice 6. istočnobosanske, 1. južnomoravska brigada i Ozrenski odred izišli su očuvani i bez većih gubitaka, dok je 18. hrvatska brigada, uslijed napornih marševa i opšteg stanja koje je vladalo u njoj, imala oko 30 ranjenih i promrzlih, a gotovo stotinu iznemoglih i zaostalih boraca pali su u ruke neprijatelja. Od 23. do 27. decembra

⁶⁸ Zbornik IV/21, dok. 35, str. 107; AVII, dok. br. 3—7, k. 982.

Ozrenska manevarska grupa pretrpjela je slijedeće gubitke: 27 poginulih, 42 ranjena, 30 promrzlih i 118 nestalih; gubici neprijatelja: oko 35 mrtvih, 120 ranjenih i 14 zarobljenih (neprovjereno).

Iako je pretrpjela osjetne gubitke (155 poginulih, 167 ranjenih, 67 promrzlih i 294 nestala) 17. divizija sa svih 5 brigada izašla je iz ofanzive organski očuvana. Jedino je najveći dio teškog oružja (topova, dio bacača i mitraljeza), uslijed nedostatka tovarnih grla i municije, a radi veće pokretljivosti jedinica, bio djelimično uništen ili zakopan.⁵⁹

U toku ofanzive do osipanja je najviše dolazilo u odredima.⁶⁰ Ali, ogromna većina boraca nije se predala neprijatelju, nego se privremeno prikrla kod svojih kuća. Uzroka za to bilo je dosta. U prvom redu nesnalaženje neiskusnog komandnog kadra i masa tek pridošlog ljudstva (stari borci, neposredno pred ofanzivu, popunili su brigade 17. i 27. divizije). Osim toga, nikada prije teritorijom istočne Bosne nije prošlo toliko neprijateljskih snaga.

Zahvaljujući požrtvovanom radu i besprijeckornom zalaganju ljekara i bolničkog osoblja, svi su ranjenici i bolesnici po bolnicama i ambulantom spaseni. Mnogi od sanitetskog osoblja izgubili su živote. Najteže gubitke pretrpio je divizijski sanitet: od 7 ljekara ostalo je samo 3 (divizija je ostala bez hirurga specijaliste). Poginulo je dosta nižeg sanitetskog kadra, naročito bolničara. Zbog napornih marševa tovarna grla su iznemogla, pa su ostavljena, a s njima su propale i znatne količine sanitetskog materijala. Pri kraju ofanzive u dolini Krivaje rasformirana je divizijska bolnica, a ranjenici i bolesnici raspoređeni po brigadnim ambulantom.

U ofanzivi neprijatelj je znatno izmijenio datadanju taktiku, uglavnom ispoljenu u brzom nastupanju duž komunikacija i zauzimanju većih naseljenih mjesta. Ovoga puta prilagodio se teško prolaznom planinskom zemljištu.

⁵⁹ *Zbornih* IV/23, dok. 44; *AVII*, reg. br. 3—7, k. 982.

⁶⁰ Potpuno su se raspali Kalinovački, Srebrenički i Trebavski odred, a Tuzlanski je pretrpio osjetne gubitke. Nekoliko uglednijih rodoljuba iz Tuzle, koji su se povukli prilikom njenog napuštanja i nalazili kod Odreda, poginulo je ili palo u ruke neprijatelja.

Kolona na prtini, decembar 1943.

Motorizovanim i oklopnim jedinicama zaposjedao je dominantne položaje i naseljena mjesta duž komunikacija, obrazujući zaprečne linije, da bi sa njih, dobro izvježbanim jedinicama za brdsko-planinsko ratovanje, mnogobrojnim manjim i većim kolonama, sistematski pretresao predjele planina: Romanije, Zvijezde, Javora, Konjuha, Majevice, Ozrena i Trebave.

U nastupanju, kao i uvijek, Nijemci su činili strašna zvjerstva nad nezaštićenim stanovništvom istovremeno uništavajući njegovu imovinu. Tako su na Glasincu od 32 sela ostala nepopaljena svega 2; u opštini Borike od 17 ostalo ih je svega 5; u opštini Rogatica od 10 jedino 2; u pračanskoj opštini od 20 sela ostalo ih je 5; u knežinskoj opštini od 20 ostala su čitava 3 sela, a u Šekovićima popaljeno je oko 60 kuća. U muslimanskom selu Podgorju (sjeverne padine Konjuha) Nijemci su naočigled seljaka ubili 30 ljudi. Po svim selima i varošima nisu izostali pljačka i silovanja.⁶¹

I pored svih stradanja narod nas je poslije proboja dočekao sa oduševljenjem. Još jednom je uvidio da nema sile koja nas može uništiti. Time su naše pozicije u ovim krajevima istočne Bosne postale čvršće.

Pošto su ih već ranije razibile naše snage, četnici iz istočne Bosne u ovoj ofanzivi nisu učestvovali (izuzev kod Zenice i Doboja) — osim kao vodiči Nijemcima. Izvjestan dio jedinica zelenog kadra u dolini Spreče bio je aktivan, ali su ga jedinice 16. vojvođanske divizije razbile, pa se povukao i prikrrio po selima.

Za vrijeme neprijateljske ofanzive svi naši štabovi ispoljili su najveću slabost u oblasti obavještajne službe. Podaci o neprijatelju prikupljani su gotovo isključivo borbom, pa su stoga bili ograničene vrijednosti što se tiče njihovog sadržaja i vremena kada su dobiveni, a naročito u otkrivanju opšteg cilja i namjera neprijatelja. Slično je bilo i sa izjavama zarobljenika i zaplijenjenim dokumentima. U to vrijeme i kanali i veze obavještajne mreže, po privremeno okupiranim naseljenim mjestima i teritoriji, teško su mogli prikupljene podatke na vrijeme poslati. No i pored nepotpunih i nesigurnih podataka, ipak

⁶¹ Zbornik IV/23, dok. 44, str. 201 i dok. 223, str. 764.

je širom i realnijom procjenom situacije trebalo otkriti namjere neprijatelja, čim se uočilo da je njegovom ofanzivom zahvaćena velika prostorija i da su pravci nastupanja usmjereni prema jugoistočnoj Bosni.

Već 6. decembra neprijatelj je zauzeo Pljevlja i nastupao prema Čajniču i Priboju, iz Hercegovine je izbio na liniju Dobro Polje — Foča, iz Sarajeva zauzeo liniju Naromanija — Kostreša, a iz Tuzle i Zvornika liniju Kladanj — Šekovići — Milici. Ali ni tada, kao ni 9. decembra — kada je neprijatelj ovladao linijom Jablanica — Bijelo Brdo — Jabuka — Podgrab — Sokolac — Han Pijesak — Vlasenica — Kladanj — naši štabovi nisu uočili namjere neprijatelja, te nisu mogli donijeti odgovarajuće odluke.⁶²

Zbog takve procjene situacije ponovo je došlo do velike koncentracije naših snaga (11 brigada i 3 odreda) na prostoriji Javornik — Konjuh — Zvijezda.⁶³ Tek kada je neprijatelj otpočeo nastupanje jakim snagama: od Tuzle prema Kladnju, od Vlasenice preko Sekovića za Zivinice, od Vlasenice prema Kladnju i od Han Pijeska prema Olovu, i 22. decembra izbio na liniju Zivinice — Džebar — Kladanj — Olovo i od Breze za Vareš, nastala je dekoncentracija naših brigada i divizija.

I pored svih naših propusta neprijatelju nije uspjelo da realizuje planiranu drugu fazu svoje ofanzive zahvaćujući natčovječanskom naporu svih naših jedinica.

Poslije ofanzive Nijemci su u štampi objavili:

»U Istočnoj Bosni po nezgodnom vremenu i nezgodnim terenskim prilikama jake komunističke grupe bandi sabijene su na uzan prostor i u teškim borbama uništene ili razbijene. Neprijatelj je izgubio više od 8000 mrtvih, 2688 zarobljenih, 24 topa, preko 100 motornih vozila, među kojima oklopnih i oklopno-blindiranih automobila, kao i veću količinu pješadijskog oružja, municije i drugog ratnog materijala.«⁶⁴

Podaci o našim gubicima su neistiniti, jer u to vrijeme toliko partizana jedva da je bilo u čitavoj istočnoj Bosni. Da su naše snage bile uništene, kako bi ubrzo mog-

⁶² *Zbornik IV/20*, dok. 180, str. 572.

⁶³ *Zbornik IV/20*, dok. 180, str. 572.

⁶⁴ Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, III dio, str. 140.

lo doći do uspješnog napada na Vlasenicu, Bosanski Samac, Srebrenicu, Bratunac, Vareš i Bijeljino, a 16. januara 1944. godine i do napada na jako utvrđen garnizon Tuzlu? Sto se tiče teškog naoružanja i motorizacije, brojke su donekle tačne, s napomenom da smo taj materijal, otet od neprijatelja, sami uništili ili ga zakopali. Realniju sliku dao je Stab 3. korpusa depešom Vrhovnom štabu (januara 1944).

SREĐIVANJE DIVIZIJE POSLIJE 6. OFANZIVE

Poslije ofanzive Stab 3. korpusa orijentisao je 5. diviziju (po naređenju Vrhovnog štaba) sa prostorije Višegrad — Goražde prema Sandžaku, a 27. diviziju ka Devetaku, Romaniji i Jahorini; 16. diviziju ostavio je i dalje na Majevidi i Tebavi da djeluje na komunikaciju Zvornik — Tuzla — Doboj; 17. diviziju dekoncentrisao je po brigadama — na njihovu matičnu prostoriju — da bi se najlakše i najbrže popunile novim ljudstvom, tj. 15. majevučku i 18. hrvatsku brigadu, sa teškim ranjenicima divizijske bolnice, na Majevidu i u Semberiju. Sa brigadama su pošli komesar i načelnik Štaba divizije. Brigade su dobile zadatak da se poslije popune postave na komunikaciju Brčko — Tuzla, u rejonu sela Lopare i Površnica; 16. muslimanska brigada, sa Ozrenskim odredom, na prostoriju sela: Banovići — Omazići — Zivinice — Puračić, gdje će prikupljati podatke o neprijatelju u Tuzli i ofanzivno djelovati na pruzi Tuzla — Doboj; 6. dstočnobosanska brigada — u srebrenički i bratunački kraj, da čvrsto zatvori pravac: Zvornik — Drinjača — Vlasenica, ponovo formira Srebrenički odred i organizuje narodnu vlast. Sa brigadom je otišao komandant divizije. Na taj sektor upućena je i 1. južnomoravska brigada — radi odmora i sređivanja, jer je trebalo da se vrati u Srbiju.⁶⁶

⁶⁶ Po naređenju Vrhovnog štaba 1. južnomoravska brigada pošla je krajem novembra 1943. iz Toplice preko Gruže za Šumadiju sa zadatkom da se spoji sa 1. šumadijskom brigadom radi zajedničkog odlaska za Bosnu. Do spajanja nije došlo, jer je nešto ranije 1. šumadijska brigada krenula prema Sandžaku. Sa brigadom se kretao i dio partijskog i vojnog rukovodstva Srbije (Bla-

Na svojim prostorijama brigade nisu čistile teren od ustaških i četničkih bandi, osim 16. muslimanske brigade, koja se, zbog aktivnosti ustaša i zelenog kadra na širem području Spreče (prema Sekovićima, gdje se nalazila korpusna bolnica), pomjerila na prostoriju sela G. Lukovica — Gračanica — Tupkovići.

Pošto su naše jedinice bile dekoncentrisane na širokoj prostoriji, zelenokadrovci su drskim ispadima iz svojih sela uznemiravali naše jedinice i u zasjedama sačekivali patrole i kurire, a naročito transporte hrane sa Majevice za Birač (u rejonu sela Kalesije i Memići).

Papračko-sprečanski četnici za vrijeme ofanzive naročito su se »istakli« kao vodiči Nijemaca radi otkrivanja naših baza s ranjenicima i potkazivači simpatizera NOP. Tu njihovu izdajničku ulogu zabilježio je i izvještaj 3. lovačkog zdruga iz Tuzle od 5. januara 1944. godine:

»... Zaipovjednik Papračko-sprečanskog odreda četnika, Đorđić Petko doveo je i predao zdruhu 17 zarobljenih partizana, koje je zarobio u borbama sa partizanima oko s. Paprače. Od istog se saznalo da se u Sekovićima partizani prikupljaju, te da ih ima oko 2000...«

Pošto su je svakodnevno uznemiravale manje grupe ustaša i zelenog kadra, 16. muslimanska brigada se, radi odmora i sređivanja, povukla glavninom na prostoriju sela Bijelo Polje — Žepinići — Javor.

Poslije 6. ofanzive otpočeo je intenzivan političko-kulturni rad po jedinicama i u narodu. Pored upoznavanja sa vojno-političkom situacijom u ovom dijelu naše zemlje, posebno se radilo na popularizaciji ciljeva i odluka AVNOJ-a i Nacionalnog komiteta. Takođe su preko partijskih i vojnih sastanaka sva vojno-politička rukovodstva upoznata s najnovijim direktivama vrhovnog komandanta

goje Nešković, Milka Minić i dr.). Brigada se iz Šumadije preko zapadne Srbije prebacila 11. decembra preko rijeke Drine u istočnu Bosnu i u rejonu Žepe povezala sa jedinicama 5. divizije. Krajem januara 1944. godine 1. južnomoravska brigada upućena je u Sandžak, gdje se spojila sa 1. šumadijskom brigadom. Od ove dvije brigade 10. februara 1944. godine formirana je 3. srpska brigada i ušla u sastav 2. proleterske divizije.

⁶⁷ Zbornik IV/21, dok. 220.

druga Tita, odnosom prema saveznicima, s tim da ih prenesu preko konferencija, zborova i sastanaka borcima i narodu.

U sve tri brigade formirani su niži partijski kursevi u koje je uključeno oko 35 slušalaca.

Kod 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade izašao je i drugi broj brigadnog lista, a kod 16. muslimanske prvi broj. Divizijski list, koji je bio pokrenut ranije i materijal pripremljen, nije mogao izaći zbog nedostatka tehnike.

Kulturno-umjetnička ekipa dala je nekoliko uspješnih priredbi za narod i vojsku (Živinice, Šekovđei, Vlasenica, Srebrenica, Bratunac, Milići, Teočak, Bijeljina i dr.).

DRUGI NAPAD NA TUZLU

(16—20. januara 1944)

Poslije istočne Bosne neprijatelj je nastavio ofanzivna dejstva na teritoriji centralne i zapadne Bosne,⁶⁸ te su zato, u duhu direktive Vrhovnog štaba, sve naše jedinice, trenutno neobuhvaćene neprijateljskom ofanzivom, prešle odmah u ofanzivu. Zato je Štab 3. korpusa donio 9. januara odluku da sa 16. i 17. divizijom i partizanskim odredima likvidira garnizon Tuzlu i okolna uporišta u dolini Spreče.⁶⁹ Smatralo se da je pad Tuzle neophodan i zato jer je neprijatelj iz ovog grada jako otežavao snabdjevanje iz Posavine i Semberije naših snaga u Birču i na Romaniji. To je siromašno područje u toku ofanzive i dobrim dijelom popaljeno i potpuno opljačkano, pa je tu trebalo, pored vojske, prehraniti i narod.

⁶⁸ Smatrajući da su u decembarskim operacijama u Sandžaku, istočnoj Bosni, Dalmaciji i u srednjem dijelu Hrvatske postigli planirane ciljeve, a u vezi sa opštim planom zimskih dejstava 1943/1944. godine, Nijemci su odlučili da ofanzivu prenesu u centralnu i zapadnu Bosnu, a zatim preko Drine u sjevernu Dalmaciju. Time su htjeli razbiti, djelimično uništiti i potisnuti 1. proleterski, 5. i 8. udarni korpus iz te pretežno planinske oblasti koja je gotovo dvije godine imala operativno-strategijsku ulogu u dejstvima NOV na glavne komunikacije u dolinama Save, Bosne, Vrbasa, Une i ka srednjem Jadranu. *Zbornik IV/21*, dok. 47, prim. 3 i 4.

²⁵ *Zbornik IV/18*, dok. 167, str. 402.

Sa operativno-taktičkog gledišta slobodna Tuzla bi za nas predstavljala čvor za čvrsto držanje pretežnog dijela istočne Bosne, a solidan oslonac za koncentraciju naših jačih snaga za pohod prema Srbiji, što je postalo vrlo aktuelno.

Štab 17. divizije otpočeo je 9. januara pomjeranje jedinica prema Tuzli: 6. istočnobosanska i 1. južnomoravska brigada prebačene su iz srebreničkog kraja preko D. Birča i rijeke Spreče u rejon sela Lukavice, Bašigovaca i Živinica. U pokretu brigade su čistile od četnika rejon Paprače i Borogova, a idući preko Rakinog Brda, Tupkovića i Bašigovaca razbile su zeleni kadar i protjerale ga preko rijeke Spreče u pravcu Tuzle. Nešto sjevernije, na prostoriju Zlo selo — Gračanica — Tupković, pomjerila se 14. januara 16. muslimanska brigada sa Ozrenskim odredom. Za napad na Tuzlu 15. maja jevička brigada stavljena je pod komandu Štaba 16. divizije i pomjerena sa Majevice ka G. Tuzli i Simin Hanu. Po odluci Štaba 3. korpusa brigada je dobila kao istočna kolona manje-više samostalan pravac napada: Lopare — Površnice — G. Tuzla — Simin Han — Tuzla. Pod komandu komandanta sjeverne kolone (komandanta 16. divizije pukovnika D. Lekića) trebalo je da potpadne tek pred sam napad na G. Tuzlu (na liniji Brđani — Rasovac — Cerovi). Sa brigadom se kretao i komesar 3. korpusa (Vlado Popović). Rasovac je predviđen za komandno mjesto komande sjeverne kolone.

Prema naređenju Štaba 3. korpusa od 9. januara 19. birčanska brigada i Romanijski odred zaduženi su da oslobode Kladanj i potom se do 14. januara postave na prostoriju sela: Živinice — Đurđevak — G. Višća, s time da Romanijski odred uputi jednu četvu u Malo Polje radi izviđanja i dejstva na komunikaciju Han Pijesak — Vlasevica. Brigada je stigla 15. januara i razvila se na prostorijski sela Lukavica i Svojat i odlukom Štaba 3. korpusa potčinjena je Štabu 17. divizije (južna napadna kolona). Romanijski odred, takođe pod komandom 17. divizije, zadržao se na prostorijski sela Matijevići i Tarevo (Lupoglav) radi obezbeđenja pravca Kladanj — Živinice.⁷⁰

⁷⁰ Zbornik IV/21, dok. 47 i 64, str. 157 i 200.

Borci 16. muslimanske brigade prelaze rijeku Drinjaču preko porušenog mosta, januar 1944.

Od 1. januara 1944. godine garnizone u dolini Spreče i Tuzle branio je 3. lovački zdrug (5. i 8. lovačka pukovnija). Štab 3. zdruha sa prištapskim dijelovima i 5. lovačkom pukovnijom nalazio se u Tuzli, s tim što je 2. bojna 5. lovačke pukovnije osiguravala Simin Han i G. Tuzlu. Grad Gračanicu je posjela 8. lovačka pukovnija sa jednom bojnom u selu Miričini. Prugu Gračanica — Lukavac držala je jedna domobranska bojna; jedinice zelenog kadra nalazile su se na komunikaciji Simin Han — Caparde, u dolini Spreče, na južnim prilazima Tuzle i u Zvorniku.

Neprijatelj je zapazio pokrete i jače prikupljanje naših snaga oko Tuzle, pa je zato 12. januara povukao: 8. lovačku pukovnicu sa Štabom i 3. bojnom iz Gračаницe u Lukavac, 1. bojnu (bez jedne satnije) u selo Miričinu, a ostale snage pukovnije u Tuzlu. Bojeći se da ponovo ne izgubi Tuzlu i Sprečki basen, noću 13/14. januara njemačka »Kampfgrupa Švarc« (Kampfgruppe Schwartz),⁷¹ pod

⁷¹ Zbornik IV/21, dok. 220.

komandom generala Svarcnekera (Schwartznecker), ušla je u Tuzlu i preuzela komandu odbrane grada, stavljajući 3. lovački zdrug neposredno pod svoju komandu. Radi što sigurnije odbrane grada Švarcneker je 14. januara povukao u Tuzlu i 8. lovačku pukovnicu, u Lukavac uputio ojačanu četvu Nijemaca, a jednu ustašku satnicu ostavio u selu Miričini.

Spoljnu odbranu oko Tuzle na liniji: Bukinje — Doolovi — Šolina — Vršani — Par Selo — Husino, branile su jedinice zelenog kadra iz Spreče i mjesne ustaše, a Simin Han i G. Tuzlu 1. bojna 5. lovačke pukovnije.

Sjeverni odsjek neposredne odbrane grada (Moluhe — Kojšino — Slani Bunar) branila je 2. i 3. bojna 5. lovačke pukovnije, a jugozapadni odsjek (Miladije — Kužići — Crveno brdo (k. 298) — Ilinčica) 8. lovačka pukovnica.

Grupa »Švarc«⁷² bila je raspoređena jednom četom u Lukavcu, dijelom snaga u Istočnom i Zapadnom logoru, a glavninom na Gradini — kao rezerva.

Položaji na spoljnim prilazima nisu bili fortifikacijski uređeni, a oni za neposrednu odbranu grada uglavnom kao i prilikom prvog našeg napada. Jedino je na južnim prilazima gradu (Ilinčica) ispred prednjih rovova postavljeno dosta gusto polje nagaznih protivpješadijskih mina.⁷³

Naš plan napada, izražen u zapovijesti Štaba 3. korpusa od 10. januara, bio je slijedeći:⁷⁴

— sa sedam brigada napasti Tuzlu, a četiri brigade i četiri odreda na obezbeđenju;

— jedinice pod komandom štaba 16. vojvođanske divizije (1. vojvođanska, 15. majevička i 18. hrvatska brigada i Tuzlanski odred),⁷⁵ kao sjeveroistočna napadna kolona, imale su zadatak da napadnu Tuzlu od Moluha

⁷² Ne znaju se pouzdano njen sastav i brojno stanje. Pošto joj je komandant bio general i da je imala četvu tenkova i nešto tanketa, kao i divizion artiljerije, pretpostavljalo se da ima 1.000—2.000 vojnika.

⁷³ Zbornik IV/29, dok. 64, str. 200.

⁷⁴ Zbornik IV/21, dok. 220.

⁷⁵ Drugog dana napada uvedena je na ovom sektoru i 5. vojvođanska brigada.

preko Kojšina, Slanog Bunara, Gradine do zaključno Istočnog logora i ovladaju sjeveroistočnim dijelom grada;

— jedinice pod komandom štaba 16. vojvođanske divizije (6. bosanska, 16. muslimanska, 19. bričanska, 1. južnomoravska brigada i Ozrenski odred), kao južna napadna kolona, napašće od Miladije i ovladati jugozapadnim dijelom grada;

— 2. i 3. vojvođanska brigada i Trebavski odred zauzimaju Gračanicu i aktivnim dejstvima na komunikaciju Doboj — Miričina obezbjeđuju napad na Tuzlu od Doboja;

— 5. vojvođanska brigada i Majevički odred sa prostorije Čelić — Mačkovac — Lopare obezbjeđivaće napad od Brčkog;

— 4. vojvođanska brigada sa prostorije Caparde — Zvornik na osiguranju od Zvornika;

— Romanijski odred će sa prostorije Lupoglav — Matijevići — Štupari zatvarati pravac Kladanj — Zivinice.⁷⁶

Načelnik obavještajne službe 17. divizije saopštio je Štabu, ujutro 14. januara, da je jača njemačka motorizovana kolona sa tenkovima i artiljerijom, pred mrak i u toku noći 13. januara, stigla u Tuzlu sa pravca Zvornika. Vijest je odmah saopštena Štabu 3. korpusa, s napomenom — pošto je već bila izdata zapovijest Korpusa za napad — da bi možda bolje bilo izvesti demonstrativan a ne odlučan napad. Komandant korpusa se nije složio, smatrajući da to nisu ozbiljnije snage i da je neprijatelj u velikoj mjeri demoralisan i sklon brznoj predaji, pa je ostalo da napad otpočne 16. januara u 20.00 časova.

U duhu korpusne zapovijesti, Štab 17. divizije izdao je 14. januara svoju zapovijest u kojoj su potčinjenim jedinicama precizirani slijedeći zadaci — u sastavu korpusnih kolona:

— *lijeva kolona:* (6. istočnobosanska brigada i Ozrenski odred) napada opštim pravcem: Zivinice — Husino — Kreka — Tuzla (Zapadni logor i zapadni dio grada);

⁷⁶ Ovaj odred, kao i južnomoravska brigada, odlukom Štaba 3. korpusa od 14. januara stavljeni su pod komandu Štaba 17. divizije i prema razvoju situacije mogli su biti upotrijebljeni i za napad na Tuzlu.

— *srednja kolona*: (19. birčanska brigada) napada pravcem: Lukavica — Sprečki Han — Par Selo — Crveno brdo — Tuzla;

— *desna kolona* (16. muslimanska brigada) napada opštim pravcem: Vukovije — Orašje — Ilinčica — Tuzla (željeznička stanica i most preko Jale), zauzimajući istočni dio grada;

— *I. južnomoravska brigada* na prostorijsi sela Dubrave, Par Selo — kao opšta rezerva i obezbjeđenje hirurgijske ekipe u Par Selu;

— *Romanijski odred* sa prostorijsi sela Matijevići — Lupoglav (Tarevo), i jednim bataljonom kod Stupara, zatvarače pravac Kladanj — Zivinice.

Štab 17. divizije 15. januara bio je u selu Svojat, a slijedećeg dana u 20 časova u Par Selu.

Napad je izvođen prema planu Štaba 3. korpusa, ali sa izvjesnim zakašnjenjem u pogledu utvrđenog časa napada na garnizon.⁷⁷ Do njega je došlo zbog toga što se prilikom planiranja marša nije uzelo u obzir da je zemljište raskvašeno, a uz to su ustaše i zeleni kadar pružili 6. istočnobosanskoj, 19. birčanskoj i 16. muslimanskoj brigadi jači otpor no što se očekivalo — sa linije: Sprečki Han — Jeginov lug — Dubrave — Vukovije.

I sjeverna napadna kolona je zakasnila zbog angažovanja 1. vojvođanske brigade protiv Nijemaca u predjelu V. njiva (k. 760) — Dokanj, gdje je izbila u popodnevnim časovima. Brigada (osnovna udarna snaga sjeverne kolone) tek je oko 17 časova uspjela da potisne neprijatelja sa Doknja u Tuzlu. Zbog lošeg puta sporo se kretala i haubička baterija 16. divizije,⁷⁸ pa je tek oko 21 čas izašla na vatrene položaje, sa kojih je u toku noći neuspješno dejstvovala, jer su zatvarači bili duže vrijeme zakopani u zemlju, a uz to zbog hladnoće i smrznuti. Baterija je zato ispalila svega oko 20 granata.

Kako se sa protjerivanjem istaknutih neprijateljskih dijelova sjeverno i južno od Tuzle zakasnilo, napad na

⁷⁷ *Zbornih* IV/21, dok. 79 i 86, str. 245 i 281.

⁷⁸ Prema zapovijesti komandanta sjeverne kolone trebalo je da u 19 časova otvori vatru po sjevernim i južnim uporištima, neku vrsu artiljerijske pripreme. Baterija je za vrijeme 6. ofanzive bila skrivena na Majevici.

uporišta neposredne odbrane garnizona uslijedio je tek nešto poslije pola noći 17. januara — vremenski nepovezan i bez većih rezultata.

Jedinice južne kolone, poslije razbijanja i protjerivanja neprijatelja u dolini Spreče, nastavile su napredovanje prema Crvenom brdu i Ilinčići, a desno i prema Bukinju. Do zore je 6. istočnobosanska brigada ovladala položajima: Markovište (t. 370) — Vis (k. 409) — Crveno brdo (k. 416) — Kužići, a 16. muslimanska brigada Orašjem i prvom lijinom bunkera uporišta Ilinčica. Zadržana u oštroj borbi protiv ustaša i Nijemaca u rejonu Sprečkog Hana, 19. birčanska brigada je tek u zoru stigla na Crveno brdo — koje su već bile zauzele jedinice 6. istočnobosanske brigade. Na tim položajima jedinice su ostale u toku dana, pripremajući se za odlučan napad slijedeće noći (17/18. januara).

Napad sjeverne kolone otpočeo je tek oko 23 časa nepovezanim čarkama, bez dovoljno odlučnosti i upornosti.⁷⁹

Pošto je zauzela Piskavicu, a zbog uporne odbrane neprijatelja na Kojšinu, 18. hrvatska brigada i Tuzlanski odred zadržali su se u toku 17. januara na Piskavici i prema Moluhama. Pošto nije ovladala Kojšinom i Slanim Bunarom, 1. vojvođanska brigada povukla se u zoru na liniju položaja Matanovići — Parlog.

Sjeveroistočna kolona (15. majevička brigada) nije uspjela da stigne a samim tim ni da učestvuje u napadu, niti da se poveže sa jedinicama sjeverne kolone.

U toku 17. januara jedinice obje napadne kolone ostale su na zauzetim položajima, a u 20 časova ponovo su otpočele juriš na neposrednu odbranu grada. Sjeverna kolona poslije pregrupisanja i nekoliko jačih napada na uporišta odbrane (Kojšino, Slani Bunar, Gradina) nije uspjela da ih likvidira u toku noći, pa se u zoru (uz osjetne gubitke) povukla na polazne položaje. Veza i sadejstvo između jedinica kolone bili su loši za cijelo vrijeme na-

⁷⁹ U analizi operacija za januar 1944. godine Štab 16. divizije o ovom napadu, pored ostalog, kaže: »Dobijao se utisak da se ne radi, ne samo o organizovanom napadu na grad, nego, štaviše, ni o jednom demonstrativnom napadu«. *Zbornik* IV/21, dok. 175, str. 585.

pada, a naročito veza sa sjeveroistočnom kolonom, koja ni ove noći nije dejstvovala na Gradinu — najjače uporište.

Južna kolona ove noći imala je nešto više uspjeha, jer je 6. istočnobosanska brigada zauzela Kreku i prednjim dijelovima upala u zapadni dio Tuzle, dok je 16. muslimanska brigada silovitim naletom zauzela utvrđeno uporište Ilinčicu i spustila se prednjim dijelovima ka Tuzli. Dijelovi 19. birčanske brigade sišli su u dolinu Jale (prema Istočnom logoru) i zauzeli nekoliko rovova, koje su morali ubrzo napustiti zbog jake minobacačke i artiljerijske vatre sa Gradine. Nijemci su pred zoru, podržani artiljerijom sa Gradine, protivnapadom zbacili sa Ilinčice 16. muslimansku brigadu.

Jedinice 6. istočnobosanske brigade ostale su u toku dana na zauzetim položajima Kreka — Kumići i u kućama zapadnog dijela grada.

U toku 18. januara naše jedinice su čvrsto držale ranije polazne položaje, koje je neprijatelj s vremena na vrijeme obasipao jakom artiljerijskom i minobacačkom vatom, a povremeno bombardovao i mitraljirao sa po dva aviona. Noću 18/19. januara ponovo je izvršen napad objema napadnim kolonama (u istom rasporedu), ali bez naročitog uspjeha. Jedinice 6. istočnobosanske brigade i ove noći prodrle su dublje u grad, vodeći ulične borbe, ali kako je izostalo sadejstvo sjeverne i ostalih jedinica južne kolone, kao i zbog upornog držanja neprijatelja (Kojšino, Gradina i Ilinčica) u toku dana povukle su se prema Kreki i Kumićima.

Jedinice 1. lovačkog združenja otpočele su 18. januara nastupanje od Doboja i u toku dana potisle jedinice 16. divizije iz Gračanice prema Srebreniku i Miričini, nastavljajući prodor u pravcu Tuzle.

Istog dana neprijatelj je u nekoliko navrata jakim napadima, podržanim snažnom artiljerijskom vatom, uzalud pokušavao da odbaci 6. istočnobosansku brigadu iz zapadnog dijela Tuzle i Kreke.

Poslije uvođenja 5. vojvođanske brigade u borbu (sjeverna kolona) i Romanijskog odreda (južna kolona), u 20 časova 19. januara otpočeo je četvrti napad na grad, ali i ovoga puta bez uspjeha, te su se jedinice u toku noći povukle na polazne položaje (sjeverna kolona: Piskavica

— Matkovići — Parlog, a južna kolona: Orašje — Crveno brdo — Kužići — Vis).

Neprijatelj je 20. januara, pošto je potisnuo naše obezbjeđujuće dijelove, otpočeo ubrzano nastupanje od Miričine i Zvornika prema Tuzli. U novonastaloj situaciji Štab 3. korpusa hitno je povukao južnu napadnu kolonu prema Birču. Komandant 17. divizije odmah je otpočeo sa povlačenjem jedinica, izuzev 16. muslimanske i 6. istočnobosanske brigade koje su morale ostati na položajima: Vis (k. 409) — Crveno brdo (k. 416 i 398) — Rovine (k. 473), jer je neprijatelj, uz podršku jake artiljerijske vatre, oko 9 časova, žestoko napao njene položaje južno od Ilinčice. Pošto su se na prostoriji Par Selo — Dubrave — Vukovije nalazile sve jedinice južne napadne kolone, položaji na pomenutoj liniji nisu se mogli napustiti, nego se borba morala prihvatiti sve dok glavnina divizije, odnosno južna kopona, ne pređe preko rijeke Spreče. Otpočelo je ubrzano povlačenje. U prethodnicu su upućeni Romanijski odred i 1. južnomoravska brigada pravcem: Dubrave — Vukovije — Krivače — Gračanica — Šekovići, a za njom su oko 13 časova pošli divizijska bolnica i pozadinski dijelovi divizije sa 19. birčanskom brigadom kao zaštitnicom — koja je poslije prelaska korpusnih i divizijskih dijelova preko mosta na Spreči (između Jeginovog Luga i Krivače), trebalo da ostavi obezbjeđenje sve dok preko mosta ne pređe i Štab 3. korpusa. Komandant divizije ostao je sa glavninom (6. i 16. brigada i Ozrenski odred), s tim da se u najpogodnijem momentu odvoji od neprijatelja i po- vuče prema Birču.

Kako se na položajima Vis — Crveno brdo — Rovine čitav dan vodila uporna borba, nije se moglo većim snagama odlijepiti od neprijatelja. Čak su, sa već izvučenim jedinicama, vršeni protivnapadi, da bi se do mraka zadržali dominantni položaji. Neprijatelj je pred mrak uspio da potisne bataljone 6. istočnobosanske brigade sa Visa i Crvenog brda na kose iznad Par Sela. U toku noći povukla se 16. muslimanska brigada i prikupila u selu Dubravama, dok je 6. istočnobosanska brigada (bez jednog bataljona) sa Ozrenskim odredom zaposjela manjim snagama položaje: Rovine (k. 473) — Vršani (k. 466) — k. 517 — Guvništa (t. 506), a glavninom (prikupljenom u selu

Dubravamama) bila spremna na povlačenje za 16. muslimanskom brigadom. Jedan njen bataljon upućen je pred zoru u Jeginov Lug kao bočno obezbjeđenje prolaska brigade preko Vukovijskog polja.

Zorom 21. januara 16. muslimanska brigada sa dijelom Štaba 17. divizije krenula je iz sela Dubrava pravcem: Vukovije — Krivače — Gračanica. Istoga dana u zoru i jedna njemačko-ustaška kolona uputila se od sela Caparda za Tuzlu. Kod Prnjavora se dio te kolone odvojio i krenuo preko sela Rajinaca ka Jeginovom Lugu i Vukovijama. Manja grupa Nijemaca — naoružanih automatima — nepaženo od bataljona 6. istočnobosanske brigade — probila se kroz šumu Crna bara i postavila u zasjedu kod mosta na Spreči. Pošto je osmotrila 16. muslimansku brigadu na Vukovijskom polju, propustila je preko mosta neke naše zaostale dijelove divizijske bolnice, da bi napala čelo kolone 16. muslimanske brigade na samom mostu i tako omogućila svojim snagama (na putu prema Jeginovom Lugu) da je što uspješnije napadnu s boka.

Brigadu izmorenu u četvorodnevnom borbama, prorijeđenu zbog osjetnih gubitaka i opterećenu velikom bolnicom pokretnih ranjenika, dočekala je ubitačna vatra. Bataljon — koji se nalazio na čelu kolone (zajedno sa komandantom divizije) — poslije kratke pometnje, silovitim naletom bombaša pregazio je neprijatelja na mostu i u njegovoj neposrednoj blizini, a odmah potom komandant divizije naredio je organizovano povlačenje preko mosta u pravcu sela Tupkovića. Bataljon 6. istočnobosanske brigade iz Jeginovog Luga brzo je intervenisao i dijelom snaga preuzeo odbranu mostobrana, a glavninom se sukobio sa neprijateljem koji je nastupao od Rajinaca prema Jeginovom Lugu.

U ovom iznenadnom kratkom okršaju poginulo je 16 boraca, među kojima i rukovodilac politodjela 16. brigade Milić Maksimović, komesar Ozrenskog odreda Sima Lukić i komandant bataljona iz 16. muslimanske brigade zvani Brana. Neposredno oko mosta ubijeno je 6 njemačkih vojnika i 1 podoficir.

U početku borbe oko mosta komandant 16. muslimanske brigade uputio je bolnicu i komoru sa jednim bataljonom kao zaštitom nizvodno prema Bašigovcima, ne zna-

jući za orijentaciju glavnine prema selu Tupkoviću. Ovaj dio se po grupama probijao cijeli dan na lijevu obalu Spreče, pri čemu je veći dio komore i bolnice pao u ruke zelenog kadra i ustaša.

Izjutra, 21. januara, neprijatelj je od Tuzle preko Par Sela i Vršana napao 6. istočnobosansku brigadu. Pošto su neprijateljske snage od Rajinaca preko Jeginovog Luga prodirale prema Vukovijama, 6. istočnobosanska brigada sa Ozrenskim odredom našla se u borbi na dva fronta. Da bi izbjegla okruženje, pod borbom se povukla preko Oštre glave (k. 526) i G. Čaklovića ka Požarnici. U toj dosta teškoj situaciji, blagodareći umješnosti njenog Štaba, koji je dobro poznao zemljište, brigada je imala samo 7 lakše ranjenih, dok je neprijatelj imao preko 30 poginulih.

U četvorodnevnom borbama za Tuzlu neprijatelj je pretrpio znatne gubitke, a zaplijenjeno je: 15 automatskih oruđa, nekoliko desetina pušaka, 20.000 puščanih i mitraljeskih metaka, 3 vagona brašna, veće količine soli, 200 pari cipela i druge opreme. Naši gubici: 300 što mrtvih, što teže i lakše ranjenih.⁸⁰ Pri jurišu na uporište Ilinčicu od nagaznih mina izgubilo je jednu ili obje noge oko 20 boraca 16. muslimanske brigade.

Zahvaljujući primjernom zalaganju sanitetskog kadra (naročito referenta saniteta divizije kapetana dr Rože Papo) preko brigadnih ambulanti evakuisani su svi ranjenici, a iz hirurške ekipe teški su ranjenici, poslije obrade, transportovani za selo Šekoviće — u korpusnu bolnicu. U hiruršku ekipu divizije postavljen je pred napad na Tuzlu Ijekar sa izvjesnim hirurškim iskustvom od prije rata. Za vrijeme napada na južnom sektoru fronta sa korpusnom hirurškom ekipom, prema direktivi referenta saniteta korpusa, spojila se i hirurška ekipa divizije i — radeći na priličnom broju teških hirurških intervencija — njeno novo i neiskusno osoblje steklo je dragocjeno iskustvo.

U toku četvorodневnih borbi za Tuzlu jedinice 3. korpusa nisu uspjele da izvrše postavljeni zadatak, iako su se hrabro borile, prodirući kroz bodljikavu žicu i minsko polje — uprkos snažnoj vatri branioca. Postavlja se pitanje, zašto? Razloga ima više.

²⁵ Zbornik IV/18, dok. 167, str. 402.

Izvršujući direktivu da se pomogne našim snagama u centralnoj i zapadnoj Bosni, gdje je punom žestinom nastavljena 6. neprijateljska ofanziva, Štab 3. korpusa je, zbog nerealnog razmatranja opšte situacije, izabrao Tuzlu kao cilj napada, što je u datoj situaciji prelazilo njegove mogućnosti poslije 6. ofanzive na njegovoj teritoriji.

Prikupljanje snaga i pripremanje napada na Tuzlu vršeni su relativno dugo (od 9. do 16. januara), pa je to neprijatelj otkrio i 13/14. januara doveo jače snage u Tuzlu, te je iznenađenje, kao pozitivan faktor u datoj situaciji odnosa snaga za ostvarenje tako zamašno postavljenog cilja, sasvim izostalo.

Nije se uvidjelo da bi se i demonstrativnim napadom vezivale znatne neprijateljske snage u Tuzli i oko nje i tako izvršila direktiva Vrhovnog štaba, uz daleko manje žrtve. To nije uočeno ni u toku napada, kada su izgledi na uspjeh očigledno dovedeni u pitanje.

Poslije drugog napada trebalo je otpočeti povlačenje nagomilanih dijelova južne kolone prema Birču i nipošto ne uvoditi u borbu Romanijski odred ni 1. južnomoravsku brigadu.

Kada je 20. januara neprijatelj uspio da deblokira Tuzlu, dio snaga južne napadne kolone doveden je u vrlo tešku situaciju i tek tada je naređeno povlačenje koje se moralo vršiti na brzinu i pod jakim pritiskom neprijatelja.⁸¹ U toku 20. i 21. januara, južno i jugoistočno od Tuzle, Nijemci su, znajući u kakvoj smo situaciji, žestoko napadali, nastojeći da nam onemoguće izvlačenje i najašu na »leđa«.

Vojnički neuspjeh napada došao je kao posljedica nesinhronizovanog napada južne i sjeverne kolone, kao i unutar kolona. To je bila pojava za cijelo vrijeme borbe. I upavo zbog toga pojedinačni uspjesi brigada nisu mogli odlučiti o sudbini neprijateljskog garnizona. Nije bilo dovoljno teškog oružja, koje bi moglo da likvidira utvrđene tačke na Kojšinu, Gradini i Ilinčici i da osujećuje česte protivnapade neprijatelja uz veliku podršku artiljerijske i minobacačke vatre. Baterija 16. divizije (2 haubice sa 470 granata), zbog slabe pokretljivosti i nepreciznog ga-

⁸¹ Zbornik IV/23, dok. 44, str. 212.

danja, nije mogla da izvrši postavljene zadatke. Procjena »da borbenost neprijatelja nije na visini, da mu je moral slab i da postoji mogućnost predavanja većih dijelova«, nije bila realna. Naprotiv, borbenost i moral bili su mu na visini, a o predaji ni najmanjih dijelova nije bilo ni govora. Utvrđenja ne samo da nisu bila oštećena poslije našeg napuštanja Tuzle, nego su u velikoj mjeri ojačana.

ORIJENTACIJA DIVIZIJE PREMA SEMBERIJI I POSAVINI

Poslije napada na Tuzlu sve jedinice 17. divizije (osim jednog bataljona 6. istočnobosanske brigade — koji je ostao u rejonu Paprača — Podborogovo), odlukom Štaba 3. korpusa, upućene su na Majevicu i Posavinu, gdje je trebalo da se što prije popune, odmire i srede (a poslije da se vrate na prostoriju: Kladanj — Vlasenica — Srebrenica) i organizuju prikupljanje i transportovanje hrane za Birač i Romaniju kojima je prijetila glad. U naročito teškom položaju u pogledu ishrane nalazila se bolnica u Šekovićima.

Zadatak 6. istočnobosanske brigade nije bio, u stvari, da se prebaci na Majevicu, ali je ona na to rješenje bila primorana, ne mogavši da se povuče prema Birču. Brigada je od sela Požarnice preko Busije stigla 23. januara na prostoriju sela Priboja i Trnjaka na kojoj je, po odluci komandanta Glavnog štaba Vojvodine i komesara 3. korpusa, primila kao popunu 300 boraca iz Srema, a u Bogutovom Selu prihvatila od komande Majevičkog vojnog područja kolonu sa hranom za Šekoviće (75 tovarnih grla). Noću 27/28. januara prešla je preko ceste Caparde — Tuzla (u rejonu sela Kalesije) a u toku dana preko sela Vukovija i Rakina Brda stigla u Šekoviće. Brigada je po naredjenju Štaba 3. korpusa upućena u selo Papraču sa zadatkom da likvidira četničke bande koje su se ponovo u tom kraju prikupile, organizovale i počele da napadaju naše manje dijelove i ubijaju kurire.

Kako su, zbog našeg odsustva u bratunačkom i srebreničkom kraju, ustaše i četnici počeli da dižu glavu, a pronosile su se i glasine o skorom upadu četnika iz Srbije pod komandom majora Dangića (ranije komandant čet-

nika u istočnoj Bosni), 6. istočnobosanska brigada je upućena na sektor Bratunac — Srebrenica, sa zadatkom da razbije ustaške i četničke grupe, a istovremeno izviđa, kontroliše i obezbijedi sektor Bratunac — Skelane od eventualnog upada četnika s desne obale Drine. Pored tog zadatka trebalo je da prikupi, popuni i organizaciono učvrsti Srebrenički odred i formira u pojedinim selima narodnooslobodilačke odbore (NOO), a u Bratuncu i Srebrenici i komande mjesta. Prema informacijama dobijenim od naših simpatizera, na tom terenu, kod seoske muslimanske milicije, ustaških i četničkih simpatizera nalazilo se oko 500—600 pušaka i nešto puškomitraljeza. To oružje moralo se oduzeti i njime naoružati novomobilisano ljudstvo. Brigada je, takođe, trebalo da prikuplja hranu i preko NOO i komandi mjesta pošalje korpusnoj bolnici u Sekovićima i jedinicama i narodu na Glasincu.

Poslije napada na Tuzlu, 15. majevička brigada povukla se preko Gornje Tuzle i Lopara i razmjestila na prostorijsi sela: Pušilovac — Tutnjevca — Zabrđe, sa zadatkom da u sadejstvu sa Majevičkim odredom, koji se nalazio na prostorijsi Vukosavci — Bogutovo Selo, zatvori pravce od Koraja i Lopara za Bijeljinu. Do 27. januara brigadom se mirno popunjavala i sređivala — sve do pojave jače njemačke motorizovane kolone koja je od Čelića preko Koraja nastupala prema Bijeljini i u toku dana prodrila do sela Tutnjevca. Žestok pritisak brigade primorao je neprijatelja da se pred mrak povuče u Koraj. Slijedeća akcija (30/31. januara) bio je napad dva bataljona brigade i dva bataljona Majevičkog odreda na Koraj, koji nije uspio jer je neprijatelju u toku borbe stiglo pojačanje od Čelića (oko 20 kamiona punih pješadije i nešto tenkova). U zoru neprijatelj je počeo prodor prema Bijeljini i, uprkos stalnim napadima brigade i Odreda duž komunikacije, do mraka (uz teške gubitke) ušao je u selo Tutnjevca i tu zanoćio. Slijedećeg dana produžio je nastupanje i do mraka, pod tenkovskom zaštitom, prednjim dijelovima stigao u Bijeljinu. Zbog nedostatka municije brigada je prestala da ga prati.⁸²

⁸² *Zbornik* IV/21, dok. 155, str. 508, knj. 22, dok. 10 i 147, str. 64 i 538; *AVII*, reg. br. 1-1/3, k. 993.

Poslije borbi brigada se razmjestila na prostoriji sela: Koraj — Tutnjevaca — Zabrđe, sa koje je sa Štabom divizije — poslije prihvata transporta hrane za Šekoviće — noću 4/5. februara prešla preko ceste Caparde — Tuzla (kod sela Kalesije) i preko sela Vukovija i Rakina Brda stigla 6. februara u Šekoviće. Otud je u dva navrata, po naređenju Štaba 3. korpusa, obezbeđivala transporte hrane sa Majevice. Pošto je oba puta došlo do izvjesnog osipanja novomobilisanog ljudstva sa Majevice i iz Semberije, upućena je na Birač i prema Drini — radi organizacionog sređivanja i vojno-političkog učvršćenja novomobilisanog ljudstva.

Šesnaesta muslimanska brigada sa Štabom 17. divizije i dijelom ranjenika korpusne bolnice stigla je 24. januara na prostoriju sela Sniježnice i Teočaka, a Štab divizije u Bogutovo Selo. Odatle je brigada trebalo da izviđa ceste Zvornik — Bijeljina i Zvornik — Lopare, s tim da ovu drugu čvrsto zatvori. Posle odlaska 6. istočnobosanske brigade iz rejonu sela Priboja i Trnjaka, 16. muslimanska brigada preuzela je izviđanje u pravcu Tobuta — radi obezbjeđenja od četničkih grupa iz planinskih sela Majevice, te radi eventualnog sadejstva snagama 15. majevičke brigade i Majevičkog odreda u zatvaranju pravca Lopare — Bijeljina i Koraj — Bijeljina.

Neuspjeh napada na Tuzlu imao je vidnog odraza na borbenu sposobnost 16. muslimanske brigade: izgubila je oko 110 ljudi, među kojima i veliki broj vojnih i političkih rukovodilaca, a i komoru, te za kraće vrijeme nije bila sposobna za teže zadatke. Zato su preduzete potrebne organizacijske, mobilizacijske i kadrovske mjere da što prije stane u red sa ostalim brigadama divizije. U rejonu sela Trnova brigada je od 3. vojvodanske brigade dobila izvještaj broj boraca Muslimana koji su se nalazili u toj brigadi. Osim toga, radi dalje što uspješnije popune, odmora i sređivanja, 16. muslimanska brigada se, sa komandantom divizije, prebacila 3. februara preko Majevice i uputila prema Srebreniku i Posavini.

Od Tuzle je 18. hrvatska brigada odstupila preko Majevice, zadržavši se izvjesno vrijeme na prostoriji sela Špionica — Hrgovi — Bjela, da bi se poslije 1. februara pomjerila dijelom snaga prema Semberiji (na prostoriju

sela Zabrđa). Cim je 16. muslimanska stigla u Gradačac, brigada je krenula prema Posavini na prostoriju Modrice i B. Samca — radi što brže popune i organizacionog sređivanja i učvršćenja (pošto je u tom kraju dosta hrvatskih sela) i tu je ostala sve do izlaska iz sastava 17. divizije.⁸³

Čitav februar i do druge polovine marta 17. divizija se nalazila na dva odvojena sektora: prvi — Birač — Srebrenica (6. istočnobosanska i djelimično 15. majevička brigada), drugi — u Posavini i na Majevidici (16. muslimanska i 18. hrvatska brigada). Pored odmora, popune i sređivanja, jedinice su na tim prostorijama imale zadatak da likvidiraju ustaške, četničke i zelenokadrovske bande, koje su za vrijeme njemačke ofanzive i zbog našeg privremenog odsustva ponovo živnule. Isto tako trebalo je ponovo formirati razbijene ili rasturene partizanske odrede (Trebavski i Srebrenički) i pomoći im (Posavski) oko organizacije i učvršćenja organa vlasti.

Sesta istočnobosanska, ojačana jednim bataljonom 19. birčanske brigade i Birčanskim odredom, zorom 5. februara preduzela je čišćenje Paprače, Podborogova i Snagova od četničkih grupa. Akcija nije u potpunosti uspjela, jer su je četnici otkrili i na vrijeme se povukli u Zvornik kod ustaša i zelenog kadra. Kako je došlo do pojačanog aktiviranja muslimanske legije i ustaša na Ludmeru i Osatu, brigada je upućena na tu prostoriju i 12. februara izbila u sela Šušnjari, Miločevići, Musi. Potočari, Srebrenica. Prvo je uslijedio napad na Bratunac jednim bataljonom, ali bez uspjeha, jer su oko 100 ustaša i legionara iz kuća pružili snažan otpor. Bataljon se povukao na liniju Budak — Zagoni. Ne znajući za upad naših jedinica u selo Potočare i Srebrenicu, ustaše i legionari pokušali su pred mrak proboj iz Bratunca u Srebrenicu, pa je u rejonu sela Budaka došlo do borbe sa iznenađenim 3. i 4. bataljonom, koji su ipak, poslije kratkog okršaja, natjerali neprijatelja da se povuče u Bratunac, a u toku noći prema selima Fakovići i Skelani. Gubici 3. i 4. bataljona bili su: 7 poginulih

⁸³ Brigada je 10. marta 1944. ušla u sastav novoformirane 38. divizije. *Zbornik* IV/23, dok. 44, 45, 110, 115 i 125, str. 198, 219, 418, 429 i 466.

i 5 ranjenih, a neprijatelja: 5 mrtvih, 5 ranjenih i 3 zarobljena legionara, a zaplijenjeno je 10 pušaka.⁸⁴

Brigada se 13. februara prebacila na prostoriju sela: Bratunac — Suha — Hranči — Glogova radi čišćenja planine Glogova, jer su dobiveni podaci da se na nju sklonio dio mještanske legije sa oružjem. Slijedeća 4 dana glavnina brigade čistila je Glogovu i tom prilikom razoružala 47 legionara.

Oko 18 časova 14. februara 60 ustaša i oko 120 legionara napali su Bratunac (od pravca Fakovića i Srebrenice), u kojem se nalazio 1. bataljon brigade. Vješto manevrišući u povlačenju prema selu Suhoj i odlučnim protivnapadom bataljon je uspio da razbije neprijatelja i odbaci ga ka selu Fakoviću. Tom prilikom je ubijeno: 3 ustaše, 7 ranjeno i 1 zarobljen, a zaplijenjeno: 1 mitraljez sa 550 metaka i laki bacač sa sandukom mina. Bataljon je imao 1 poginulog i 2 lakše ranjena druga.

Sa Ludmera 6. istočnobosanska brigada je 17. februara krenula u dvije kolone prema Osatu do linije sela Fakovići — Poznanovići — Osmače, radi uništenja ustaških i legionarskih grupa i organizovanja prikupljanja i transporta hrane za Šekoviće i Romaniju. Kolone su na predviđenu liniju izbile 17. februara, bez borbe, jer se neprijatelj blagovremeno povlači prema selu Skelama. Uz put je desna kolona zarobila i razoružala u Srebrenici 4 mještanska legionara. Na Osatu brigada nije imala borbi — osim manjih čarki sa grupama ustaša koje su vršile ispad od pravca sela Skelana. U tom periodu ubijena su 3, ranjeno 6 i zarobljeno 9 ustaša i legionara, a zaplijenjeno 11 pušaka. Sopstveni gubici: 1 poginuo i 3 ranjena. U ovom periodu brigada je prikupila i organizovala dva transporta hrane za vojsku i narod Sekovića i Glasinca.⁸⁵

Na Ludmer brigada se prebacila 29. februara i razmjestila na prostoriji Srebrenica — Potočari — Bratunac — Hranča.

Noću 4/5. februara 15. majevička brigada, sa Štabom 17. divizije i transportom hrane, u pokretu sa Majevice za Birač, a pri prelasku preko ceste Zvornik — Tuzla (u re-

⁸⁴ Zbornik IV/23, dok. 45, str. 2:19.

⁸⁵ Zbornik IV/23, dok. 45 i 115, str. 219 i 429.

jonu Kalesije) vodila je kraću borbu sa zelenim kadrom. Do 23. februara brigada se zadržala na relaciji Majevice — Birač i obezbjeđivala transporte ranjenika iz Šekovića za Semberiju i hrane iz Semberije za Birač i Glasinac. Sa tri bataljona upućena je 24. februara prema Drini i razmjestila se na prostoriji sela: Drinjača — Paljević — Hrnčići, radi obezbjeđenja od Zvornika, kontrole Drine i čišćenja sela od četničkih i ustaških grupica. Drugi bataljon brigade 24/25. februara upućen je kao zaštita ranjenika za Majevicu, a odatle za prihvatanje transporta hrane za Birač. Poslije povratka ušao je u sastav brigade i postavio se na prostoriji sela Nova Kasaba — Milići, radi kontrole komunikacija Drinjača — Vlasenica i čišćenja sela duž nje od četničkih grupica.

U toku 3, 4. i 5. marta brigada je ponovo čistila od četničkih grupica naselja: D. Zalukovik, Neđelište, Pobude i Kravice, a 6. marta postavila se sa tri bataljona na prostoriji sela: Glogova — Hranča — Bratunac — Suha, smijenivši na njoj bataljone 6. istočnobosanske brigade. Drugi bataljon brigade (koji je stigao sa Majevice) zadržan je na liniji sela Drinjača — Nova Kasaba, radi zatvaranja pravca od Zvornika. Prilikom čišćenja 15. majevička brigada razoružala je oko 70 četnika i legionara i zaplijenila 70 pušaka i 2 puškomitraljeza.⁸⁶

Preko Majevice stigla je 6. februara u Srebrenik 16. muslimanska brigada, gdje se nalazio i Štab Tuzlanskog odreda. Tu, na sektoru: Gračanica — selo Ljenobud — selo Srnice — selo Međeđa, počele su se raspadati formacije zelenog kadra i priličan broj njegovog naoružanog ljudstva prišao je Tuzlanskom odredu. Takav priliv boraca omogućio je da se iz Odreda prebaci 70 naoružanih boraca sa 3 puškomitraljeza u 16. muslimansku brigadu. Pred Odred je postavljeno da nastavi intenzivan rad na raslojavanju zelenog kadra i na mobilizaciji ljudstva za Odred i Brigadu.⁸⁷

Poslije predaha i izvjesne popune, brigada je 7. februara preko sela Srnica, Vučkovaca i Mionice stigla u rejon Gradačca, u kojem su se nalazili dio Štaba 16. vojvođanske

⁸⁶ *Zbornik* IV/23, dok. 45 i 15, str. 219 i 429.

⁸⁷ *Zbornik* IV/22, dok. 44, str. 198.

divizije i Stab Posavskog odreda. Tu se saznalo da je Trebavski odred (osim Modričkog bataljona), sa komandantom Reljom Pećom i njegovim zamjenikom Petrom Džigumom, prišao četnicima.⁸⁸

Posavski odred ostao je očuvan (270 boraca, organizovanih u dva bataljona Srba i jedan bataljon Muslimana). Naime, nemajući vezu ni sa jednom našom operativnom jedinicom za vrijeme ofanzive, Stab je rasporedio Odred po četama na prostorijski Posavine, s tim da se poslije ofanzive prikupi u rejonu sela Bukvika. Dio kolebljivog ljudstva, iscrpljen i fizički slab, Stab je razoružao i poslao kućama na odmor, a odmah poslije ofanzive pozvao ih i naružao.

U dogovoru sa Štabom 16. divizije odlučeno je da tri brigade 16. divizije očiste noću 8/9. februara sela od četničkih grupica i stvore uslove za ponovno formiranje Trebavskog odreda, a da 16. muslimanska brigada, ojačana Modričkim bataljonom Trebavskog odreda i Posavskim odredom, napadne u Posavini četnike Pavia Gajića i zelenokadrovce.

Pošto se glavnina četnika nalazila u rejonu sela G. i D. Zabara, odlučeno je da se napad izvrši obuhvatno: Posavski odred sa linije sela Porebrice — D. Skakava u pravcu D. Zabara, a 16. muslimanska brigada dijelom snaga sa linije sela G. Mionica — Muslimanske Ledenice u pravcu Obudovca i G. Zabara, a dijelom snaga do Modriče preko sela Miloševca u pravcu Bosanskog Samca. Jedinice su dobile zadatak da poslije likvidacije četnika u selu Zabaruu nastave pokret prema selima Obudovcu i Slatini, a odatle prema Orašju i Bosanskom Samcu, obuhvatajući na taj način čitavu Posavinu.

Napad je počeo kako je bilo predviđeno. U selu D. Zabaruu nije došlo do jače borbe, jer se četnička glavnina, blagovremeno obaviještena o našem pokretu, povukla dijelom za Brčko, a dijelom preko Save u selo Posavski Podgajci. Naše jedinice su slijedećeg dana ušle u Orašje i Bo-

⁸⁸ To se dogodilo za vrijeme njemačke decembarske ofanzive na istočnu Bosnu. U odredu su, uglavnom, bili novi borci iz srpskih sela sa Trebave, nenaviknuti na teške borbe. Većina njih je ponovo napustila četnike i prešla NOV, pa i Petar Džigum (kasnije poginuo u borbama oko Doboja).

sanski Samac, gdje su manje četničke i zelenokadrovske grupe razoružane bez naročito otpora. Tom prilikom zarobljeno je 47 četnika i 22 zelenokadrovca, a zaplijenjeno oko 70 pušaka sa nešto municije.⁸⁹ Radi kontrole i čišćenja putova Posavine, te obezbjeđenja od Save i Brčkog, 11. februara izvršen je razmještaj jedinica: Posavski odred u selima: D. Žabar — Obudovac — Orašje, radi zatvaranja pravca od Brčkog ka Gradačcu, a i čišćenja od četničkih grupica međuriječja rijeka Tinje, Tolise, Save do linije selo Dubrave — selo Tramošnica; 16. muslimanska brigada sa linije Gradačac — Modriča — Bosanski Samac obezbjeđivala je pravac od Samca i Odžaka i čistila međuriječja rijeka Tolise, Bosne i Save od četničkih i zelenokadrovskih grupa. Brigada se u Posavini dobro odmorila, popunila do brojnog stanja od 720 boraca i organizaciono sredila. Pošto je Posavsko-trebavski odred čišćenjem Posavine brojno ojačao, oduzeto mu je 120 naoružanih boraca Muslimana i priključeno brigadi. U Odredu je ostalo oko 350 boraca, ali on će se ubrzo opet popuniti, s obzirom na prisustvo naših jačih jedinica na Trebavi i u Posavini.

Brigadu je 26. februara smijenila 18. hrvatska brigada, a ona se prebacila na prostoriju sela Maoča — Ralić — Čelić — Koraj.

Na Trebavi jedinice 16. divizije nisu uspjele da razbiju četnike, koji su se sa svojim komandantom popom Savom Božićem blagovremeno povukli u Doboj, odakle su sa ustašama i Nijemcima preduzimali svakodnevne ispade prema našoj pozadini, pa su se jedinice 16. divizije morale više angažovati prema komunikaciji Doboj — Gračanica — Srnice. Zbog toga nije bilo uslova za ponovno formiranje Trebavskog odreda. Komandant 17. i komesar 16. divizije odlučili su da Modrički bataljon (koji je za vrijeme čišćenja Posavine ojačao na oko 150 boraca), priključe Posavskom odredu, odnosno formiraju Posavsko-trebavski odred.⁹⁰ Zatim su održali sastanke sa Koman-

⁸⁹ Zbornik IV/22, dok. 44, str. 198.

⁹⁰ U Štab odreda su ušli: komandant kapetan Nikola Simić, dotada komandant Posavskog odreda; zamjenik Mate Bjelić, dotada komandant Modričkog bataljona; politički komesar Panto Nikolić, dotada komesar Trebavskog odreda; zamjenik političkog

dom Po'savsko-trebavskog područja i komandama mjesta u Modriču, Gradačcu i Srebreniku, izvršili izvjesne kadrovske promjene i preduzeli preko Područja formiranje novih komandi mjesta u selima Bjeloj i Zabaru.

Tada je 7. februara primljena radio-depeša od komandanta 3. korpusa.

»... Požuri sa prebacivanjem hrane. Bolnica broji sa osobljem 400 drugova. Sa sledećim transportom ranjenika krenuće za Majevicu oko 200 izbjeglica sa Glasinca. Oni su stigli u Šekoviće, a hrane nema ni za bolnicu...«

K. (Košta Nađ)

Preko Komande područja organizovan je 11. februara transport hrane (50 kola) za Srebrenik i bolnicu u selu Jablanici, a 14. februara poslato je oko 2—3 vagona kukuruza, pšenice, masti i suvog mesa za Birač i Glasinac. Narod Posavine nesebično je davao hranu, ali nerado stoku za transport. Zbog nesigurnih cesta, teškog zemljišta i neredovne ishrane, mnogo tovarnih grla je stradalo.

U čast godišnjice Crvene armije po svim većim mjestima Posavine organizovani su 23. februara narodni zborovi, a u Modriču je prisustvovalo više od 4.000 osoba — iz okolnih sela Posavine i Trebave. Na zbor su došli i delegati iz neoslobođenih mjesta centralne Bosne — čak od Dervente. Govorio je član AVNOJ-a Aleksandar Preka, sveštenik Blažo Marković, komandant 17. divizije i predstavnici omladine i žena.

Kada je 18. hrvatska brigada stigla u Gradačac (ne uspjevši da se popuni u Semberiji), a pošto je od oko 270 njenih boraca bilo samo 120 naoružanih, dobila je odmah oko 100 pušaka i oko 20 boraca Hrvata iz Modričkog bataljona. Pošto je brojno stanje njenog ljudstva bilo malo, brigada se duže zadržala na prostoriji Modriča i Samca, postepeno se popunjavajući iz Posavine i centralne Bosne, na koju će polovnom aprila odstupiti (zbog jačeg pritiska Nijemaca u Posavini) i jedno vrijeme biti u sastavu 11. divizije. Sa brigadom je ostala i grupa Hrvata rodoljuba

komesara Petar Kaurinović, dotada zamjenik političkog komesara Posavskog odreda i načelnik Štaba Ibro Dogladović, dotada komandant Muslimanskog bataljona Posavskog odreda. *Zbornik IV/22*, dok. 44, str. 198; *Istočna Bosna u NOB*, knj. 2, str. 468.

(članovi HSS) sa članom AVNOJ-a Aleksandrom Prekom, kao pomoć u agitaciji za NOB i popunu brigade.

S obzirom na važnost Majevice i Posavine u mobilizacijskom i još više u ekonomskom pogledu, Štab 3. korpusa predložio je Vrhovnom štabu da mu odobri formiranje i treće istočnobosanske divizije na sektoru Majevice. Vrhovni štab je prijedlog prihvatio 10. marta 1944. godine. Novoformirana 38. divizija⁹¹ oslobodila je 17. diviziju organizacije i obezbjeđenja transporta hrane i ranjenika. Da bi se popunila 27. divizija (koja je 17. majevičku brigadu dala 38. diviziji) u njen sastav je ušla 16. muslimanska brigada, a 17. divizija je dobila Romanijski odred, s tim da ovaj što prije preraste u brigadu.⁹²

Štab 3. korpusa naredio je 7. marta radiogramom komandantu 17. divizije da odmah krene sa 16. muslimanskom brigadom sa Majevice za Vlasenicu. Pošto transport hrane i stoke nije mogao biti organizovan prije 10. marta, brigada je krenula iz Bogutova Sela sutradan u zoru i pred mrak 12. marta stigla u Šekoviće, a slijedećeg dana u rejon Vlasenice. Poslije kraćeg odmora nastavila je pokret i 18. marta dospjela na prostoriju Ustiprača — Gorazde, u sastav 27. divizije. Do prebacivanja brigade došlo je zato što se pretpostavljalo da će brigada još brojno ojačati i u pogodnom momentu prerasti u diviziju,⁹³ pošto su većinu stanovnika na toj prostoriji sačinjavali muslimani.

Odlaskom 16. muslimanske i 18. hrvatske brigade, u 17. diviziji privremeno su ostale samo 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada.

⁹¹ Formirana je u selu Brđanima (kod Bijeljine) od slijedećih jedinica: 17. majevička i 18. hrvatska brigada, Majevički, Tuzlanski i Posavsko-trebavski odred. Komandant je bio major Miloš Zekić (dotada komandant 6. istočnobosanske brigade), politički komesar Vlado Rolović (dotada rukovodilac politodjela 15. majevičke brigade), zamjenik komandanta major Ratko Perić, načelnik Štaba major Husein Krupić, referent saniteta dr Dorđe Dragić, a obavještajni oficir major Akif Bešagić.

⁹² Romanijska brigada je formirana tek 19. maja 1944. godine, od Romanijskog odreda i jednog bataljona 15. majevičke brigade, i ušla u 27. diviziju na mjesto 2. krajiške brigade koja je 6. maja pripala 17. diviziji — pred pokret za Crnu Goru.

⁹³ Sticajem okolnosti to se nije dogodilo; brigada je do kraja rata ostala u 27. diviziji.

NA LUDMERU I OSATU

Divizija se početkom marta 1944. godine, pošto je više od dva mjeseca bila razdvojena, prikupila i razmjestila: 6. istočnobosanska brigada na Osatu, 15. majevička brigada na Ludmeru, Romanijski odred na prostoriji sela: Podžeplje — Džimrije — Sokolovići — Godomilje, a Stab divizije u Srebrenici.

Stab 3. korpusa postavio je kao osnovni zadatak 17. diviziji prikupljanje podataka i izviđanje prema Srbiji, s tim da kontroliše Drinu — od sela Drinjače do sela Skelana. Ne manje važan zadatak divizije bio je i dalje vojno-političko uzdizanje jedinica, s obzirom na to da je primila veliki broj novomobilisanih boraca iz Srema, Majevice i ovoga kraja, kao i na veliki odliv starješinskog kadra u 38. diviziju. Zato su odmah pri štabovima brigada organizovani niži vojni i partijski kursevi, a pri Stabu divizije jedan niži vojni i po jedan srednji vojnosanitetski i intendantski kurs, dok se pri Stabu 3. korpusa (u Vlasenici) održavao srednji partijski kurs na koji je iz brigada upućeno 11 vojno-političkih rukovodilaca.⁹⁴

Na velikom zboru u Bratuncu 5. marta, na kojem je govorio komesar divizije, svečano je proglašeno formiranje Srebreničkog odreda i pozvani svi Srbi i Muslimani (sposobni za oružje) da stupe u njegove redove.⁹⁵

⁹⁴ Zbornik IV/23, dok. 46, str. 231; knj. 24, dok. 4, 69, i 168, str. 20, 220. i 545.

⁹⁵ Na zboru su objavljena imena članova privremenog Štaba odreda: komandant Andrija Marković, iz okoline Srebrenice, stariji čovjek, ali vrlo hrabar i omiljen u ovom kraju; njegov zamjenik Dževad Mujagić, obavještajni oficir jednog bataljona 6. istočnobosanske brigade; politički komesar Bogomir Karaklajić — politički komesar bolnice 17. divizije. Odred je prije zbora imao 54 druga; 9 drugova (uglavnom rukovodilaca) dodijeljeno je iz 17. divizije, a 2 iz OK Partije, — a 26. marta 272 boraca, svrstana u dva bataljona, i 15. aprila — kada je izašao iz sastava divizije — 345 boraca. Novu komandu Odreda imenovao je Štab 3. korpusa: komandant Đorđe Simić, politički komesar Fazlija Alikalfić, intendant Miloš Vilotić. Zamjenici politkomesara nisu postavljeni, nego su komesari privremeno zaduženi i za partijski rad — dok se ne završi partijski kurs pri Štabu 3. korpusa i Oblasnom komitetu.

Petog marta predali su dužnost u 6. istočnobosanskoj i 15. majevičkoj brigadi Miloš Zekić i Vlado Rolović i krenuli na novu dužnost, a naredbom Vrhovnog štaba postavljeni su major Savo Trikić za komandanta 6. istočnobosanske brigade, dotadanji zamjenik komandanta, a za zamjenika komandanta kapetan Nikola Zvicer, komandant 2. bataljona iste brigade.

U duhu osnovnog zadatka dobijenog od Štaba 3. korpusa Štab 17. divizije je uputio svoje jedinice na određenu prostoriju.

Šesta istočnobosanska brigada sa prostorije: Bratunac — Hranča — Potočari upućena je 6. marta ka Osatu i razmjestila se: s 3. bataljonom na prostoriji sela Brezovice — Magudovići — Fakovići; 1. bataljonom na prostoriji sela Jagodnja — V. Delogošta — Zabokovica, sa isturenim dijelovima prema Skelanima; 4. bataljonom u rejonu sela Osmače — Takoljak — Ljeskovik; 2. bataljonom u Srebrenici — radi organizovanja i praćenja transporta hrane za Šekoviće i Glasinac. Štab brigade u Poznanovićima.

Zadaci brigade bili su: obezbjeđenje doline Drine — lijevo od Bjelovačke rijeke, desno od Skelana; hvatanje i razoružavanje legionara i četničkih grupa; mobilizacija i popuna jedinica, te njihov odmor i sređivanje; formiranje i učvršćenje NO odbora u selima: Magudovići, Poznanovići, Jagodnja, Tokoljak, Osmače i Ljeskovik. Preko NO odbora brigada je trebalo da prikuplja hranu za svoje jedinice i opustošena sela Glasinca i Šekovića i da je šalje u Srebrenicu i Bratunac.

Brigada je na navedenu prostoriju došla 6, 7. i 8. marta, ne naišavši na ozbiljan otpor. Jedino se grupa ustaša, sa nešto legionara, suprotstavila 3. bataljonu u selu Fakovićima, a 4. bataljonu u selu Osmače. Razbijeni neprijatelj pobjegao je prema Skelanima i preko Drine, ostavivši nekoliko ubijenih i 9 zarobljenih sa 11 pušaka i lakim bacačem sa 12 mina.

Bataljoni brigade počeli su 10. marta detaljno čišćenje sela neposredno uz Drinu radi pronalaženja oružja i rekvizicije hrane od okorjelih neprijatelja (pobjeglih preko Drine). U toj akciji ubijeno je 8 ustaša, ranjeno 11 legionara, a 19 zarobljeno. Zaplijenjeno je: 37 pušaka, laki

bacač sa 12 mina, oko 2.500 pušćanih metaka, nekoliko rućnih bombi, a u magacinima legije (Skelanima i Fakovićima) dosta žita i ostale hrane, te nešto stoke.

Radi sopstvene popune, ojačanja 6. istoćnobosanske brigade i zatvaranja pravca od Zepe, upućen je 14. marta Srebrenićki odred na prostoriju sela Osmaće — Ljeskovik i privremeno stavljen pod komandu Štaba 6. istoćnobosanske brigade.

Pošto su primijećeni izvjesni pokreti Nijemaca od Rogaćice prema Ljuboviji i Bajinoj Basti, a četnici, uz podršku artiljerijske vatre Bugara⁹⁶ iz Bajine Bašte, postali sve agresivniji i u manjim grupama prelazili preko Drine, brigada se 15. marta pomjerila ponovo prema rijeci: glavninom 3. bataljona kod sela Magudovića, a manjim dijelovima u selima Zalužje i Brezak; 1. bataljonom u selu Jagodnji, s isturenim dijelovima prema Fakovićima i Breljevini; 4. bataljonom u V. Delogoštu, sa dijelom snaga prema selima Skelani i Oporci; Srebrenićki odred u selima Osmaće i Ljeskovik, sa obezbjeđenjem od Zepe. Štab brigade u selu Poznanovićima. U pokretu prema Drini dijelovi 1. i 4. bataljona iznenadili su legionare u Branjevini i Skelanima, izvjestan broj pobili i 11 zarobili a zaplijenili 11 pušćaka i 9 rućnih bombi.

U iznijetom rasporedu brigada je ostala sve do 21. marta, kada se rokirala udesno, žbog povlaćenja Srebrenićkog odreda u rejon Srebrenica — Bratunac. Pošto je 3. bataljon (bez jedne čete) smijenio u Srebrenici 2. bataljon, ovaj je odmah upućen na dosadašnje položaje 1. bataljona (Jagodnja — Zanjevo — Brezak). Jedna četa 3. bataljona ostala je na prostoriji sela Pirići, radi kontrole Drine od sela Zalužja do sela Vošnjaka. Na toj prostoriji i u tom rasporedu jedinice brigade su čistile teren (zarobljeno 17 legionara i zaplijenjeno: 21 pušćka, 1 automat, nekoliko rućnih bombi i nešto pušćane municije), popunjavale se i sređivale sve do kraja marta. Takođe su formirani NO odbori u selima: Poznanovići, Magudovići, Jagodnja, Takoljak i Osmaće.⁹⁷

⁹⁶ Bugarski bataljon držao je položaje na desnoj obali Drine — od Rogaćice do Brijesnićkog potoka.

⁹⁷ *AVII*, reg. br. 7/3, k. 982.

Noću 30/31. marta, jedan bataljon nedićevaca iz Ljubovije (oko 350) neopaženo se prebacio preko Drine (između sela Voljevci i Rakovac) i zorom produžio za Bratunac. Poslije kratke žestoke borbe, oko 8 časova ovladao je ovom varošicom, potisnuvši iz nje 2. bataljon 15. majevičke brigade na obližnje kose. Zato su iz Srebrenice hitno upućeni 3, a iz Jagodnje 2. bataljon 6. brigade da u sadejstvu sa 2. bataljonom 15. majevičke brigade protjeraju neprijatelja. Oko 12 časova izvršen je napad na zaštitničke dijelove nedićevaca, čija se glavnina blagovremeno izvukla iz Bratunca i prebacivala preko Drine. Razbijeni zaštitnički dijelovi pobjegli su prema Drinjači, ostavljajući 30 ubijenih i ranjenih. Poslije borbe 3. bataljon se vratio u Srebrenicu, a brigada se sa ostala tri bataljona razmjestila: Štab brigade sa 1. bataljonom u selu Poznanovićima; 4. bataljon u selima Fakovićima i Vošnjaku, a 2. bataljon u selima Pirici i Zalužje.⁹⁸

Iz Rogatice je 1. aprila iz 27. divizije stigao bataljon "Italijana" i ušao u sastav 6. istočnobosanske brigade kao njen 5. bataljon (smjestio se u selu Potočarima). Osim ovog pojačanja, od dolaska na ovu prostoriju do 4. aprila u 6. istočnobosansku brigadu se dobrovoljno prijavilo 156 drugova i 9 drugarica.

Na prostoriji Poznanovići — Fakovići — Zalužje brigada je ostala sve do zore 5. aprila, kada je izvršila pokret i u toku noći smijenila 15. majevičku brigadu na prostoriji: Bratunac — Drinjača — Hranča.¹⁰⁰ Zbog pojave ma-

⁹⁸ *Zbornik* IV/24, dok. 4, str. 20.

⁹⁹ Formiran krajem marta 1944. od ostataka 3. italijanske brigade koju je iz Pljevalja uputio 2. korpus 3. korpusu. Brigadu su u drugoj polovini marta (rejon Rogatice) žestoko napali 1. stajaći ustaški zdrug i Nijemci. Zbog osjetnih gubitaka brigada je preformirana u bataljon.

¹⁰⁰ početkom aprila izvjesne četničke snage iz Srbije prebacivale su se preko Drine i u rejonu Sokolovića povezale sa rogatičkim i romanijskim četnicima, preduzevši akcije protiv Romanijskog odreda. Sa tom grupom četnika prebacio se 1 zamjenik Draže Mihailovića, major Zaharije Ostojić (»Čika Brana«) — određen za komandanta istaknutog dijela Vrhovne četničke komande u istočnoj Bosni. Pošto su Nijemci planirali i pripremali, a djelimično i otpočeli ponovni napad na 3. korpus u istočnoj Bosni, zadatak Ostojića i njegove komande bio je da sa četnicima iz

njih grupa četnika u D. Birču (Cikote — Nova Kasaba), upućen je iz Bratunca 2. bataljon 6. istočnobosanske brigade da taj teren očisti i zaštiti korpusnu bolnicu u Šekovićima.

U ovakvoj situaciji, brigada je 11. aprila jedan bataljon prebacila od Bratunca na prostoriju Vošnjaka i Fakovića — radi kontrole Drine od Fakovića do Voljevice, a bataljon iz Cikota koncentrisala u Novu Kasabu, kao rezervu brigade i ojačanje snaga prema Zvorniku. Preostala dva bataljona ostali su na prostoriji Bratunac — Drinjača. Brigada je sa dijelovima pojedinih bataljona sprovodila i štitila komore poslone po hranu na Majevicu. Bataljon iz Bratunca je 7. aprila vatrom iz protivtenkovskog topa uništio 3 kamiona na desnoj obali Drine (cesta Ljubovija — Zvornik) i zaplijenio splav sa 25 m³ daske i istovario ga u selu Polomu. Italijanski bataljon je 13. aprila porinjen u selo Kravicu. Pošto se u bataljonu pojavio pjevavi tifus, formirana je u tom selu bolnica i ljudstvo stavljeno u strogi karantin.

Na prostoriji Fakovići — Bratunac — Drinjača — Nova Kasaba brigada je ostala do 24. aprila (kada su je smijenile jedinice 16. vojvođanske divizije) i u vezi sa novim zadatkom postavila se na prostoriju Pirići — Srebrenica — Požočići — Fakovići radi obezbjeđenja Drine od sela Boljevića do sela Voljevice i priprema za prelazak u Srbiju. Za to vrijeme brigada nije vodila borbe, osim manjih čarki sa grupama četnika preko Drine. Zatišje je iskoristila za čišćenje terena, mobilizaciju i sređivanje jedinica, intenzivan politički rad u narodu, formiranje i učvršćivanje narodne vlasti po selima gdje su se nalazile jedinice brigade.

Poslije podne 24. aprila na poljanu između rijeke Drine i Bratunca spustila su se dva aviona »brege« sa dvije jedrilice (nestalo im je goriva). Avionima se nije moglo prići u toku dana, jer su nedićevci iz Srbije tukli

Srbije prikupi razbijene četničke grupice u istočnoj Bosni i priključi se Nijemcima. Kadi brzog razbijanja ove grupe, Štab 3. korpusa naredio je 17. diviziji da odmah dijelom snaga preduzme akciju. Na izvršenje ovog zadatka pošao je komandant 17. divizije sa 15. majevičkom brigadom i Romanijskim odredom.

mitraljezima i bacačima, a piloti se branili mitraljezima iz aviona. Padom mraka jedinice brigade prišle su avionima i jedrilicima i zapalile ih, s tim što su prethodno demontirani mitraljezi i izvučena municija. Kada je na jednoj jedrilici jedan od boraca otvorio vrata, eksplodirala je mina i ubila ga a drugog lakše ranila. Njemački avijatičari su se kroz žbunje pored Drine, pod zaštitom mraka, povukli u pravcu Zvornika. Dvojicu su u selu Polomu uhvatili borci 2. bataljona 2. vojvođanske brigade.

Brigada se 25. i 26. aprila ubrzano pripremala za prelazak preko Drine, a 26. noću pomjerila se malo udesno, na prostoriju sela Radovčići — V. Delegošta — Bošići; 2. bataljon otišao je u Srebrenicu, jer je određen da se kreće sa Štabom divizije.¹⁰¹

Petnaesta majevička brigada, kad joj je sa Majevice stigao 2. bataljon, u toku 6. i 7. marta smijenila je 6. istočnobosansku brigadu i razmjestila se na prostoriji: Bratunac — Drinjača — Nova Kasaba — Magašići. Zadatak joj je bio obezbjeđenje doline Drine od Voljevice do Drinjače i razoružavanje legije i četnika. Štab brigade smjestio se u selu Hranča. Kada ju je 5. aprila smijenila 6. istočnobosanska brigada, pomjerila se na prostoriju: Seona — Toplica — V. Delegošta — Blažijevići — Srebrenica, s tim što je 1. bataljon 18. marta upućen na Cikote da protjera četničke grupice koje su iz zasjeda ometale i napdale naš saobraćaj na putu Vlasenica — Sekovići.

Neprijatelj je u dva navrata sa desne obale Drine tukao jačom artiljerijskom vatrom prostoriju Drinjače i položaje 3. bataljona, a 25. marta oko 200 ustaša, četnika i zelenokadrovaca privremeno su potisnuli bataljon iz Drinjače prema selu Maljeviću. Ali je ubrzo 3. bataljon protjerao neprijatelja u pravcu Zvornika, izbacivši mu iz stroja 10—15 ljudi. Gubici bataljona: 1 teže i 2 lakše ranjena.¹⁰²

U Bratuncu je 26. marta na svečan način proslavljena godišnjica formiranja brigade, na kojoj su učestvovali i mještani Bratunca i okolnih sela. Kulturna ekipa divizije dala je u školi priredbu za vojsku i narod.

¹⁰¹ Zbornik IV/24, dok. 168, str. 545.

¹⁰² Zbornik IV/23 i 24, dok. 115 i 4, str. 429 i 20.

Jedinice brigade ostale su na prostorijsi sela Fakovići — Delegošta — Srebrenica do 11. aprila, a onda su se, zbog pojačane aktivnosti četnika u selima Podžeplje i Sokolovići (područje planine Devetak), usiljenim maršem u toku noći 11/12. koncentrisale u širem rejonu Srebrenice. Poslije dva dana brigada je (bez jedne čete koja je ostala u Srebrenici, radi obezbjeđenja divizijske bolnice i brigadne ambulante) krenula pravcem Viogor — Palež i oko 22 časa izbila u selo Dile. Sa brigadom su krenuli: komandant divizije, radio-stanica i hirurška ekipa divizije. Dalji pokret preko Bature ometao je dubok snijeg, te je zato brigada ostala u selu Đile do zore 13. aprila, kada je uz pomoć vodiča produžila preko Paleža. Kod sela Stubića uputila se sa tri bataljona i Štabom brigade za selo Podžeplje prteći put planinom, dok su komore, pod zaštitom jednog bataljona, preko Kruševa Dola i Cavčića (pl. Zvijezda) stigle u Brložnik slijedećeg dana oko 10 časova. Prikupljena 14. aprila na prostorijsi sela Podžeplje — Plane — Brložnik, odmah je uspostavila vezu sa Štabom Romanijskog odreda u selu Džimrijama. Poslije podne na sastanku Štaba brigade i Štaba odreda sa komandantom 17. divizije odlučeno je da se zorom 15. aprila četnici u Sokolovićima obilaznim manevrom oko planine Devetak iznenade, razbiju i po mogućnosti unište.

Dva bataljona 15. majevičke brigade krenuli su pravcem Stoborani — Mislovo, s tim da sa linije Džindići — Grbići obuhvate sela na padinama Devetaka i Kopita, nastupaju prema selu Vraneši, prema kome je orijentisan i treći bataljon — preko sela Džimrija i planine Devetak. Romanijski odred upućen pravcem Mičivode — Mandra — Miletići dobio je zadatak da lijevim obuhvatom sprječujući povlačenje četnika preko Kopita i nabaci ih prema selu Vraneši — gdje će ih zajedno sa 15. majevičkom brigadom opkoliti i uništiti.

Četnici iz Srbije, sa domaćim grupama (600—700), koncentrisali su se, uglavnom, u centralnom dijelu Sokolovića, naoružani, prema prikupljenim podacima, sa oko 500 pušaka, 12 puškomitraljeza i 1 bacačem sa malo mina.

Sve jedinice brigade i odreda izbile su bez otpora između 4 i 5 časova 15. aprila na prostorijsi predviđene planom napada. Samo bataljon 15. majevičke brigade, koji

je nastupao preko Devetaka, naišao je na manji otpor u selu Vraneši. Četnici, vjerovatno na vrijeme obaviješteni o našem pokretu, povukli su se preko Kopita — dijelom prema Rogatici, a dijelom ka Sokolcu.

Poslije pretresa sela, 15. majevička brigada razmjestila se na prostoriji sela Kalimanići — Gradići — Točionik — Barnik — Džimrije, a Romanijski odred u selima Mandra i Mičivode.¹⁰³ Kada su dobiveni podaci o izvjesnim četničkim grupicama prikupljenim na prostoriji Malo Polje, upućen je zorom 1. bataljon 15. majevičke brigade iz Džimrija. Četnici su se odmah povukli u pravcu Olova i Klادنja. Bataljon se u toku noći vratio preko ceste Vlasenica — Sokolac u Crnu Rijeku. Istovremeno kad i 1. bataljon, upućen je i 2. bataljon iz Kalimanića u Džimrije radi obezbjeđenja akcije 1. bataljona i Podžeplja.

Oko 500—600 Nijemaca i četnika krenulo je zorom 17. aprila od sela Zakomo i Kalimanići u dvije kolone: desnom prema selu Grbići, a lijevom preko sela Selišta na sela Mandra i Mičivode, u namjeri da opkole naše snage u rejonu sela Bornik — Vraneši. Neprijatelj je na vrijeme primijećen, ali nakon kraće borbe, pod pritiskom jake artiljerijske i minobacačke vatre, bataljoni brigade i odreda povukli su se na kose Devetaka i osloncem sa tih povoljnih položaja snažnim protivnapadom protjerali neprijatelja i ponovo ovladali prostorijom Sokolovića. Neprijatelj je imao oko 30 izbačenih iz stroja, a brigada 2 ranjena borca.

U toku 19. aprila 15. majevička brigada sa tri bataljona ušla je u sela Čovčići — Zepa — Luka, a jedan bataljon sa komorama upućen je u Srebrenicu.¹⁰⁴ Romanijski odred ostao je na prostoriji Sokolovići — Džimrije. Zadatak bataljona bio je da sela detaljno pretresu i oduzmu oružje, jer je uticaj ustaša u njima bio dosta jak. Redovno se događalo da, čim naiđu naše jedinice, stanovnici, naročito muškarci, bježe u šumu i sa sobom odvođe stoku i odnose hranu, uvjereni da partizani ubijaju, pljačkaju, siluju žene, odvođe djecu i slično.

¹⁰³ Zbornik IV/23, dok. 168, str. 545.

¹⁰⁴ Isto.

Prilikom pretresa sela pronađeno je 20 pušaka i 6.000 metaka, a u jednoj špilji veća količina hrane (šećer, ulje, makaroni itd. — dobiveni iz Rogatice kao sljedovanje) i jedan sanduk puščane municije. Po šumama, u dolinama rječica i potoka prikupljen je veći broj sitne i krupne stoke i na zborovima u selima ona je vraćena vlasnicima. Seljacima je rečeno da smo mi narodna vojska te nema razloga da se sklanjaju, a za potrebe narodne vojske davače svaki građanin prema imovnom stanju — preko narodnih odbora koje sami izaberu.

Brigada se po izvršenom zadatku vratila preko Stublića na Osat i razmjestila na prostoriji sela V. Delegošta — Blažijevići — Toplica, očekujući naređenje za prelazak u Srbiju. Dvadesetog aprila brigada se pomjerila prema sektoru prelaza — na prostoriju sela Peći — Dirzovići — Dobrak, na koju je tokom dana trebalo da stigne i 2. krajiška brigada.¹⁰⁵ Brigada se 26. i 27. aprila intenzivno pripremala za prelazak preko Drine, prikupljajući čamce i splavove i ostala priručna sredstva.

Romanijski odred na prostoriji sela Sokolovići — Džimrije — Crna Rijeka imao je slijedeće zadatke: da čvrsto zatvori komunikaciju Sokolac — Vlasenica, s tim da obezbijedi na njoj transporte hrane sa Majevice i od Srebrenice za Glasinac, kao i kurirske veze između Štaba 3. korpusa i Štaba 27. divizije; čišćenje Romanije i Devetaka od četničkih bandi; mobilizacija novog ljudstva radi popune Odreda i prerastanja u brigadu.

Pored navedenih zadataka, Odred je neprekidno vrlo intenzivno radio na političkom, a naročito vojno-stručnom uzdizanju ljudstva, na čemu je osobito insistirao dinamični komandant Odreda kapetan Mitar Minić. Zahvaljujući tome, Odred su odlikovali velika pokretljivost i udarnost.

U rejonu sela Osova Romanijski odred je 20. marta, pri povratku sa Ustiprača, napao bojnu 1. stajaćeg ustaš-

¹⁰⁵ Pošto još nije bila formirana 20. romanijska brigada, Vrhovni štab je naredio da u sastav 17. divizije uđe 2. krajiška brigada — na mjesto 16. muslimanske brigade. Međutim, kako je uslijedila neprijateljska ofanziva i odložen prelazak u Srbiju 28/29. aprila, 2. krajiška se uklopila u 17. diviziju tek 6. maja 1944. godine — kada je divizija krenula prema Crnoj Gori i Sandžaku.

kog zdruga i nanio joj gubitke od 5 mrtvih i 1 zarobljenog, a zaplijenio: 10 pušaka, puškomitraljez, automat, 5 pištolja, 3 signalna pištolja, 25 mina za bacač, 37 ručnih bombi, 1.000 puščanih metaka, 8 konja i ostalu opremu. Sopstveni gubici: 5 lakše ranjenih.

Odred je 23. i 24. marta preduzeo čišćenje prostorije sela Vrbica — Babine — Malo Polje od četničkih bandi koje su se tu prikupile i aktivirale zbog prisustva Nijemaca u Sokolcu i Rogatici. Zarobljeno je 7 četnika, nekoliko ubijeno i ranjeno, dok se većina povukla u pravcu Olova i Sokolca, a zaplijenjeno je 7 pušaka, nekoliko pištolja i nešto municije. Poslije te akcije Odred se zadržao na prostoriji sela Mrkalji — Džimrije, gdje su ga 29. marta napale jače njemačko-ustaško-četničke snage. Poslije višečasovne borbe neprijatelj je uz osjetne gubitke odbačen prema Sokolcu. Prvi bataljon, koji je nosio težinu borbe, imao je 5 poginulih, 1 ranjenog i 3 zarobljena, a izgubio je puškomitraljez i 2 puške. Ove gubitke »naplatilo« je jedno bombaško odjeljenje odreda noću 30. marta, prilikom napada na štab 12. ustaške bojne u Sokolcu, ubivši 1 oficira i 17 ustaša.¹⁰⁶

Srebrenički NOP odred, odmah poslije formiranja, izvršio je pokret sa jedinicama 6. istočnobosanske brigade na prostoriju sela Fakovići — Skelani — Osmaće radi popune i naoružavanja. Odred je u svim selima Osata održavao zborove naroda na kojima je vršio mobilizaciju, organizovao i formirao organe narodne vlasti i preko njih prikupljao hranu i slao je u Štab 17. divizije (Srebrenica).

Odred je 20. marta, radi reorganizacije i sređivanja, povučen bliže Štabu 17. divizije (Srebrenica — Bratunac).

Zahvaljujući prisustvu naših jačih snaga i činjenici da je dosta boraca već služilo vojsku i učestvovalo u ranijim borbama, Odred je pokazivao dobre rezultate, ali je politički nešto zaostajao, pošto nije imao dovoljno partijskog kadra, niti se u tome moglo osjetnije pomoći iz divizije. Jedva su Štab odreda i štabovi bataljona popu-

¹⁰⁰ Sve do 24. aprila, kada je izašao iz sastava 17. divizije i stavljen pod neposrednu komandu Štaba 3. korpusa, Romanijski odred neprestano je bio ili u pokretu ili u borbi protiv četnika. *Zbornik* IV/24, dok. 69, str. 200, objašnjenje 26, str. 225.

njeni političko-partijski kadrom, dok su svi komesari četa i vodni delegati nedavno postali skojevci. U političko-partijskom radu Odredu su veliku pomoć pružali političko-partijski radnici Okružnog komiteta, koji su se većinom kretali sa Odredom.

Prilivom novih boraca sve je više rastao broj Muslimana (početkom aprila iz bratunačke i kravičke opštine za nekoliko dana stigla su 32 borca). Ali baš kada se ova akcija razmahala, Odred je morao 12. aprila ponovo na sektor fakovičke i skelanske opštine, da bi smijenio 15. majevičku brigadu, koja je, zbog pojave četničkih bandi iz Srbije, upućena prema Sokolovićima. Na tom terenu rad na mobilizaciji bio je daleko teži zbog jakog ustaškog uticaja i činjenice što je dosta boraca iz tog kraja već primljeno' u 6. i 16. brigadu.¹⁰⁷

Štab 17. divizije sa divizijskom bolnicom, pošto su mu se jedinice prikupile i rasporedile na prostoriji Ludmera i Osata, prešao je 5. marta iz sela Glogova u Srebrenicu i tu ostao sve do 27. aprila. Za obezbjeđenje Štaba divizije i divizijske bolnice, pored zaštitne čete, uvijek se nalazio u rejonu Srebrenice jedan bataljon (ili najmanje četa) neke od brigada.

Pored razrađivanja i konkretizovanja zadataka (dobijenih od Štaba 3. korpusa), pred Štab divizije se kao prioritetan zadatak postavilo vojno-stručno i partijsko-političko uzdizanje i osposobljavanje starješinskog kadra. Zato su odmah pri štabovima brigada organizovana dva niža partijska kursa (po 20 dana), kojima su rukovodili članovi politodjela brigada, pri Štabu 3. korpusa (Vlase-nica) srednji partijski kurs (20 dana), pri Štabu 17. divi-zije (Srebrenica) jedan srednji i jedan niži vojnostručni kurs, dva sanitetska pri divizijskoj bolnici i jedan intendant-ski kurs pri Štabu divizije.

¹⁰⁷ Pred pokret Romanijski odred je imao 328 drugova i 9 drugarica; a od oružja: 164 puške, 3 puškomitraljeza, 3 automata, 10 revolvera, 4.654 pušanih metaka i 24 ručne bombe.

Odred je bio 27. aprila na prostoriji Srebrenica — Bukovica — Milici, pod neposrednom komandom Štaba 3. korpusa. *Zbornik* IV/24, dok. 69, str. 220, objašnjenje 26, str. 226.

Vojnostručnim kursevima divizije rukovodio je načelnik Štaba potpukovnik Vukašin Subotić, intendantskim intendant divizije kapetan Nenad Radošević, a sanitetskim referent saniteta kapetan dr Roza Papo i šef hirurške ekipe dr Ervin Ginzberg. Kursevi su bili potrebni, pored ostalog, i zbog velikog odliva starješinskog kadra u 38. diviziju.

Niži vojni kursevi trajali su od 7. do 27. marta, a pohađala su ih 32 slušaoca (zamjenici komandira četa i komandiri vodova). Zahvaljujući povoljnim okolnostima, velikom interesovanju, marljivosti i trudu kursista, a i zalaganju nastavnika, kurs je potpuno uspio. Ispitu su prisustvovali članovi Štaba divizije. Sa odličnim uspjehom kurs je završilo 8 slušalaca, 15 sa vrlo dobrim i 9 sa dobrim.

Srednji vojni kurs pri štabu divizije trajao je od 1. do 20. aprila, a pohađalo ga je 30 starješina (komandanti bataljona, njihovi zamjenici, komandiri četa i njihovi zamjenici). Kurs je imao teorijsko-praktični i primijenjeni dio. Prvi dio trajao je 15 dana. Od 135 časova na borbenu obuku je otpalo 27, na čitanje karata 27 i političku nastavu 24 časa. Prorađene su slijedeće teme: Fašizam; Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji i uloga KPJ u njoj; NOV i POJ, NO odbori i vojno-pozadinske vlasti, AVNOJ, Nacionalni komitet i Zemaljsko antifašističko vijeće Bosne i Hercegovine, SKOJ, USAOJ, AFŽ, SSSR. Na strojevu obuku utrošeno je 14, za opis naoružanja 10, ratnu službu i administraciju 10, nastavu gađanja 7, borbu protiv tenkova i motorizacije 6, stražarsku službu 4, službu veza 3 i utvrđivanje 3 časa. Drugi — primijenjeni dio kursa trajao je 6 dana. Od 45 časova, za rješavanje taktičkih zadataka utrošeno je 25, a za njihovu kritiku 20 časova. Nastavnici su bili kapetan Arsen Dukić i poručnik Milan Njegovan.

Pred članovima Štaba divizije i komandantima 6. i 15. brigade 21. aprila održan je ispit. Od ukupno 30 slušalaca kurs su završili: sa odličnim uspjehom 9, sa vrlo dobrim 11 i sa dobrim 7 slušalaca, dok 1 zamjenik komandanta bataljona i 2 zamjenika komandira čete nisu zadovoljili. Prvom u rangu, zamjeniku komandanta bataljona

u 6. istočnobosanskoj brigadi Radi Čorku, Stab divizije predao je kao poklon automat.

Pošto čitava dva mjeseca nije bilo borbi u kojima bi se potpunije i jače angažovale jedinice 17. divizije, po svim jedinicama intenzivno je sprovedena vojnostručna i partijsko-politička nastava (desetodnevni vojno-stručni kursevi za vodnike i desetare).

U toku marta i aprila 17. divizija primila je veću količinu oružja avio-pošiljkama od saveznika, što je omogućilo da se po bataljonima formiraju protivtenkovska odjeljenja sa protivtenkovskim puškama, a pri brigadama, u sklopu inženjerijskih vodova, odjeljenja protivtenkovskih i protivpješadijskih mina. Pošto je primljeno i takvo oružje sa kojim naši borci nisu rukovali (protivtenkovske puške, protivtenkovske i protivpješadijske mine, puškomitraljezi i automati), organizovana je po četama i bataljonima nastava za brzo upoznavanje novog oružja. Vojnostručnom uzdizanju mnogo je doprinijelo i »Uputstvo za izvođenje vojničke obuke« koje je kao priručnik svim jedinicama napisao načelnik Štaba 17. divizije potpukovnik Vukašin Subotić.

U relativnom zatišju sanitetska služba divizije razvila je veoma intenzivnu djelatnost. Divizijska bolnica ponovo je formirana i smještena u zgradi civilne bolnice u Srebrenici. Međutim, u sanitetskom materijalu se i dalje oskudijevalo, iako je nešto nađeno u oslobođenim varošima Posavine, u Bratuncu i Srebrenici, a u manjim količinama stizao je i od saveznika avio-pošiljkama. Naročito se oskudijevalo u serumu protiv tetanusa, dok je od saveznika dobijena dovoljna količina vakcine protiv pjegavog tifusa (vakcinisano je cijelo ljudstvo divizije).

Kako je više od polovine boraca Italijanske brigade oboljelo je od pjegavca, sanitet divizije preduzeo je sve dezinsekcione, izolacione (bolnica u selu Kravici) i liječničke mjere radi sprečavanja da epidemija ne zahvati ostale jedinice divizije, u čemu je potpuno uspio.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Sa ostacima italijanske brigade došla su i tri talijanska ljekaira. Jedan je umro u toku proljetne ofanzive od pjegavca, drugi nestao za vrijeme borbi na Ravnoj gori 30. aprila 1944. godine, a treći je ostao u diviziji, pa je poslije njenog dolaska u Crnu Goru prebačen avionom u Italiju.

U hirurgskoj ekipi divizije vršene su razne hirurgske interverncije, iako ih tada nije bilo mnogo zbog odsustva većih borbi. Ekipa je ukazivala pomoć i narodu na čitavoj prostoriji dejstva 17. divizije. Teži ranjenici i bolesnici upućivani su u korpusnu bolnicu (u Šekovićima).

Pri divizijskoj bolnici održana su tri sanitetska kursa: jedan za referente saniteta u bataljonima i četama (20 slušalaca), a dva za bolničare (36 slušalaca). Po prvi put je održan kurs (15 dana) za nosioce ranjenika, na kome je bilo po 30 boraca iz 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade, od kojih su formirani sanitetska četa Štaba divizije i sanitetski vodovi štabova brigada.

Poslije teškog udara koji je pretrpio sanitet divizije u toku decembarske ofanzive, zahvaljujući naporima i nesebičnom zalaganju referenta saniteta divizije, ljekara i osoblja divizijske bolnice, putem pomenutih kurseva sanitet divizije podignut je na gotovo predofanzivni nivo, što će se ubrzo pokazati u teškim borbama na Javor-pladini (28, 29. i 30. aprila), pa i u daljem probijanju preko Žepe i komunikacije Vlasenica — Sokolac ka Romaniji i Zvijezdi.

Intendantska služba za čitavo vrijeme relativnog zatišja, pored snabdijevanja jedinica, organizovala je prikupljanje i transport hrane za korpusnu bolnicu u Šekovićima i narod popaljenih Šekovića i Glasinca. Intendantska služba je organizovala po jedinicama prihvata, prikupljanje i distribuciju oružja, municije, odjeće, obuće i sanitetskog materijala bačenih iz aviona saveznika. Pri brigadnim intendaturama i intendanturi divizije formirane su krojačke radionice za šivenje rublja od padobrana.

Način snabdijevanja namirnicama i u ovom periodu ostao je teritorijalan. Hrana je prikupljana u brigadi i potom upućivana bataljonima. Samo bataljoni na posebnim zadacima ili previše udaljeni od brigade dobijali su rejon sa kojega su se snabdijevali preko NO odbora. U diviziji su držane manje rezerve za bolnicu i prištapske jedinice.

Pri Štabu divizije u Srebrenici od 25. marta do 15. aprila održan je kurs za intendante bataljona i ekonome četa, koji je pohađao 21 intendantski rukovodilac. Kurs

su završili: 6 drugova sa odličnim uspjehom, 5 sa vrlo dobrim, 9 sa dobrim, a 2 druga su pala. Intendant divizije, kapetan Nenad Radošević, uručio je pismene svjedočbe svakom slušaocu.

I kulturno-prosvjetnom radu, gotovo zamrlom poslije 6. ofanzive, posvećena je puna pažnja: od 125 nepismenih u brigadama opismenjeno ih je 111. Pošto je u brigadama bilo 236 boraca koji su znali samo ćirilicu i 175 koji su znali samo latinicu, preduzete su mjere da nauče oba pisma. U tu isvrhu komesar divizije izdao je uputstvo komesarima brigada i kulturno-prosvjetnim odborima u kojem je, pored savjeta za rad, bilo zakazano takmičenje među jedinicama.

Insistiralo se i na člancima i reportažama za list »Front slobode« i brošuru »Politički komesar«. Rezultat nije izostao: iz divizije za »Front slobode« poslat je 21 članak i reportaža, a za brošuru »Politički komesar« 28 članaka.

Na kulturno-umjetničkom polju, pored ekipe 6. i 15. brigade, mnogo je doprinijela i kulturno-umjetnička grupa Štaba divizije, koja je dobro uvježbala program i prikazivala ga u jedinicama i narodu.

Štab divizije je posebnu pažnju posvetio radu sa muslimanskim masama, s obzirom da je u istočnu Bosnu došla 13. SS planinska divizija.¹⁰⁹ Po selima su održavane konferencije sa narodom na kojima je objašnjavana opšta politička situacija, a posebno namjere 13. SS divizije. Organizovana su i dva velika narodna zbora, u Bratuncu i Novoj Kasabi, na kojima je, pored ostalih, govorio i komesar 3. korpusa Vlado Popović. Uporni rad dao je rezultate: iako je ovaj kraj bio pod dosta jakim uticajem ustaške propagande, u naše jedinice stupilo je više od 100 Muslimana. Veliku pomoć Štabu divizije pružili su par-

¹⁰⁹ Narodnj je diviziju zvao »Handžar« zbog njenih zločina. Vojnici su, uglavnom, regrutovani iz redova bosansko-hercegovačkih Muslimana, a jedan broj bio je i sa ove teritorije. Izvjesni dijelovi divizije nalazili su se na Majeveci i u Semberiji, na liniji Brčko — Čelić — Koraj. Jedinice naše 16. 36. i 38. divizije već su vodile protiv 13. SS divizije žestoke borbe. U nekoliko navrata bacani su leci iz aviona, sa tobožnjim potpisom vojnika 13. SS divizije rodnom iz ovog kraja, koji su pozivali Muslimane da im se pridruže.

tijski radnici sa terena i članovi Oblasnog komiteta Partije.

U to vrijeme došlo je u Srbiji, na liniji: Pecka — Ljubovija — Bajina Bašta, do borbi između četnika i ljo~tićevaca. Pošto su ove posljednje izdašnije pomagali Nijemci, četnici su se našli u nezgodnoj situaciji. Trvenja među njima bila su pojačana razvojem vojno-političke situacije u svijetu i kod nas, a naročito prisustvom naših jedinica neposredno na lijevoj obali Drine. Iz tih razloga počeli su pojedinci pa i grupice četnika da se prebacuju u Bosnu, a poneki da prilaze i našim jedinicama. Da bi se produbilo osipanje četnika, Šta'b divizije odmah je izdao upustvo štabovima brigada za politički i propagandni rad, koji se uglavnom svodio na to da se omogući prelazak preko Drine svim zavedenim četnicima i da se oni prihvate, sami ili sa porodicama; da se intenzivno dostavlja naš propagandni materijal preko Drine; da se upućuju pisma porodicama prebjeglih u Srbiju s pozivom da se vrate, garantujući im ličnu i imovinsku bezbjednost i si. Stab divizije je organizovao i veliki narodni zbor u Srebrenici na kojem je govorio član AVNOJ-a Pero Dukanović — rodoljub iz ovoga kraja. On je pozvao prebjegle u Srbiju da se vrate, a poslao je i pisani proglas. Stab 3. korpusa izdao je takođe proglas. I narod je počeo da se vraća, ali je njemačka ofanziva na istočnu Bosnu, u drugoj polovini aprila, omela taj proces, pa je on nastavljen početkom ljeta.

Organi divizije u punoj mjeri su se u ovome periodu angažovali i oko pomoći »Narodnooslobodilačkom odboru za istočnu Bosnu«¹¹⁰ u bilježenju zlodjela okupatora.¹¹¹

¹¹⁰ Riječ je o Inicijativnom oblasnom odboru, koji je formiran poslije oslobođenja velikog dijela istočne Bosne na konferenciji održanoj u Tuzli početkom novembra 1943. godine na kojoj su učestvovala najistaknutije pristalice NOP iz grada i najbliže okoline. Uz puno angažovanje Odbora formirana su u toku novembra i četiri privremena okružna NO odbora: Majevički, Posavsko-trebavski, Tuzlanski i Birčanski. Šesta i sedma ofanziva spriječile su da se izvrši izbor Oblasnog NO odbora, pa je on izabran tek 5. septembra 1944. u šumarku iznad sela Vasilića (Birač) — na Oblasnoj konferenciji, kojoj je prisustvovalo 100 delegata.

¹¹¹ Trebalo je prikupiti slijedeće podatke: »1. Broj popaljenih domaćinstava, kuća, štala, itd., ko ih je popalio, ustaše, Ni-

Naređenjem Štaba 3. korpusa za prikupljanje ovih podataka, 17. divizija je zadužena za srebrenički i vlase- nički srez. U tome radu najaktivnije su sa članovima Ini- cijativnog oblasnog i okružnog odbora saradivali štabovi Srebreničkog i Birčanskog odreda i komande njihovih ba- taljona i četa.

Divizija je u toku dva mjeseca, uglavnom, izvršila sve zadatke postavljene direktivom Štaba 3. korpusa: gro muslimanske milicije je razoružan (oko 400); četničke gru- pice razbijene i većim dijelom razoružane; formiran je i naoružan Srebrenički odred; formirane komande mjesta u Bratuncu i Srebrenici i NO odbori u svim većim selima.

Zaplijenjeno je: oko 510 pušaka, 3 puškomitraljeza, 4 laka mitraljeza, 5 automata, laki bacač mina, 8 piš- tolja, oko 30.000 puščanih i mitraljeskih metaka, 5 tovar- nih konja, 25 m³ dasaka i veća količina životnih namir- nica. Oštećeno i uništeno: 11 kamiona, 2 aviona i 2 je- drilice.

Divizija se popunila, naoružala, odmorila i organi- zaciono sredila, tako da je ponovo bila sposobna za teže zadatke. U borbenom pogledu gotovo je bila došla u stanje prije ofanzive. Brojno stanje i naoružanje divizije 26. aprila bilo je sljedeće: 2.281 drug i 178 drugarica. Divi- zija je raspolagala sa: 171 tovarnim grlom za intendantsku komoru, 41 za bojnu komoru i 76 jahaćih konja pri šta- bovima divizije, brigada, ambulanta i divizijskoj bol- nici. Od naoružanja je imala 1 protivtenkovski top 47 mm, 12 protivtenkovskih pušaka, 6 srednja bacača, 4 laka ba- cača, 4 mitraljeza, 8 laka mitraljeza, 86 puškomitraljeza, 59 automata, 1.426 pušaka, 179 pištolja, 6 raketnih piš- tolja, 41 ručnu bombu, 48 granata, 12 mina za srednji bacač, 64 mina za laki bacač, 53.137 puščanih metaka, 6.636 metaka za automat, 1.242 metka za protivtenkovsku pušku, 1.225 komada pištoljske municije, 32 metka za ra- ketni pištolj, 41 protivtenkovsku minu i 64 protivpešadij- ske mine, poljsku telefonsku centralu, 11 poljskih tele-

genici, Talijani, četnici. 2. Broj poubijanog stanovništva ili zakla- nog, ko ih je poubijao, klao. 3. Površina obradive zemlje sa in- ventarom, plugovi, ralice, drljače, vršalice i druge. 4. Broj napušte- nih ustaških i četničkih imanja.«

fona, 2 km poljskog telefonskog kabla, 200 kg eksploziva, 450 m štapina i 150 kapisla.

Brojno stanje po jedinicama: Štab divizije i dijelovi oko Štaba: 123 druga i 12 drugarica; divizijska bolnica: 143 druga i 13 drugarica; 6. istočnobosanska brigada 905 drugova i 71 drugarica; 15. majevička brigada: 758 drugova i 74 drugarice; Srebrenički NOP odred 352 druga i 8 drugarica.¹¹²

¹¹² Zbornik IV/24, dok. 168, str. 545.

IV

DEJSTVA U SASTAVU OPERATIVNE GRUPE ZA PRODOR U ZAPADNU SRBIJU

(april—maj 1944)

PRIPREME ZA PRELAZAK PREKO DRINE

Vojna i politička situacija na evropskom i jugoslovenskom ratištu koncem 1943. godine omogućavala je da se težište dejstva NOV u toku 1944. godine prenese iz centra zemlje na istočni dio, u prvom redu u Srbiju.

Narodnoslobodilački pokret u Srbiji koncem 1943. i početkom 1944. godine ponovo je poprimio ustanički karakter, naročito u južnoj Srbiji i Sumadiji, gdje su, pored već postojećih odreda, stvoreni novi, pa i brigade. Da bi već ostvareno dobilo još širi zamah, NOP-u u Srbiji je bila neophodna neposredna podrška većih snaga NOV, pogotovu da se kontrarevolucionarne snage Draže Mihailovića i Milana Nedića, a i njihov upravni aparat, što prije razbiju i unište. Četničke i nedićevske jedinice, iako su u velikoj većini bile stvorene prisilnom mobilizacijom, predstavljale su u Srbiji vojnu snagu na koju su se oslanjali i Nijemci a ne samo domaća reakcija u zemlji i inostranstvu.

Za dalji razvoj NOB i konačnu pobjedu narodne revolucije oslobođenje Srbije imalo je odlučujući vojni i politički značaj, što je istaknuto i u depeši Vrhovnog štaba

od 29. aprila 1944. godine komandantu Operativne grupe divizija (16. i 17. udarne divizije), general-majoru Danilu Lekiću, gdje se, između ostalog, kaže:

»... od izvanredne je važnosti da naše divizije pređu u Srbiju ... Ne zaboravite da je za čitav oslobodilački pokret danas od primarne važnosti Srbija. Pitanje likvidacije izbjegličke vlade i priznanje nacionalnog komiteta zavisi od Srbije, odnosno naših snaga u njoj.«¹

Vrhovni štab, uviđajući da vojište u Srbiji poprima u operativno-strategijskom smislu odlučujući značaj za razvoj ratnih operacija na Balkanu, i cijeneći da od ishoda, odnosno pobjede u tim operacijama zavisi i puna afirmacija narodnooslobodilačkog pokreta na međunarodnom planu, počinje da priprema dio svojih snaga za upad u Srbiju. Tako su već u novembru 1943. godine orijentisana dva jaka udarna korpusa prema Srbiji (u Crnoj Gori i Sandžaku 2. udarni korpus (4 divizije), a u istočnoj Bosni 3. udarni korpus (4 divizije)).

Početak marta 1944. godine Operativna grupa divizija (2. proleterska i 5. udarna divizija), pod komandom pukovnika Milutina Morače, pokušala je prodor prema Toplici i Jablanici, ali su je na Ibru odbile jače snage Nijemaca i Bugara. Pošto taj pokušaj nije uspio, Vrhovni štab je orijentisao Operativnu grupu iz doline Ibra ka izvornom dijelu Zapadne Morave i prema Valjevu. Istovremeno, 21. aprila naredeno je Štabu 3. korpusa da sa dvije divizije pređe preko Drine, uđe u Srbiju i olakša prodor Operativne grupe na liniju planina: Medvednik — Maljen — Suvobór. Još 13. aprila 3. korpus dobio je naređenje od Vrhovnog štaba da bude spreman na prelaz preko Drine i prodor prema Valjevu.² Za izvršenje

¹ AVII, k. 408A, reg. br. 2/29-8/1.

² Prema tome naređenju Štab 16. divizije imao je zadatak da do 28. aprila izvrši izviđanje Drine na sektoru Zvornik — Bratunac, prikupi podatke o neprijatelju, odredi najpogodnija mjesta za prelaz i obezbijedi sredstva za prelaz. AVII, reg. br. 19-1, k. 408.

tog zadatka Stab 3. korpusa odredio je 16. i 17- udarnu diviziju.

Plan Vrhovnog štaba bio je uglavnom slijedeći: sa Operativnom grupom (2. proleterskom i 5. udarnom divizijom) iz doline Ibra preći komunikaciju Višegrad — Užice — Požega i prodirati prema planinama Medvedniku, Maljenu i Suvoboru, a sa Operativnom grupom (16. i 17. udarnom divizijom) iz istočne Bosne, uz sadejstvo ostalih snaga 3. korpusa, preći preko Drine na odsjeku Drinjača — Bajina Bašta i prodirati prema Užicu i Valjevu, a potom u sadejstvu sa snagama 2. proleterske i 5. udarne divizije solidno zaposjesti zapadnu Srbiju i tako omogućiti dalje prodiranje našim snagama ka Sumadiji i južnoj Srbiji.³

Na sastanku Štaba 3. udarnog korpusa (24. aprila u Vlasenici) sa komandantima i komesarima 16. i 17. udarne divizije, na kojem je pretresena situacija u Srbiji, formirano je zajedničko operativno rukovodstvo i postavljeni zadaci divizijama:⁴ 16. udarna divizija prelazi preko Drine na odsjeku Drinjača — Bratunac, oslobađa Ljuboviju i prodire preko Pecke ka drumu Valjevo — Loznica, obezbjeđujući se dijelom snaga od Krupnja; 17. divizija prelazi preko Drine u širem rejonu Bajine Bašte i pošto je zauzme produžava prema istoku, s tim da u rejonu sela Duba zatvori pravac Užice — Bajina Bašta, a potom nastavi nastupanje prema Kosjeriću i drumu Užice — Valjevo; 36. udarna divizija: napada posadu u Zvorniku i onemogućava neprijatelju da interveniše sa sjevera prema mostobranu; 27. udarna divizija aktivnim dejstvima prema Višegradu štiti mostobran sa juga.

Pripreme je trebalo završiti do 28. aprila, a prelaz izvršiti noću 28/29. aprila. Na sastanku je određeno da u sastav 17. divizije uđe 2. krajiška udarna brigada (27. udarne divizije), kojoj je naređeno da dođe na prostoriju sela Fakovići — Skelani.⁵

³ Zbornik IV/24, dok. 108, str. 341, objašnjenje 2, str. 342.

⁴ Za komandanta operativne grupe postavljen je komandant 16. divizije general-majior Danilo Lekić, a za načelnika Štaba general Jovan Vukotić, načelnik Štaba 3. korpusa.

¹¹² Zbornik IV/24, dok. 168, str. 545.

Sa sastanka štaba 3. korpusa i štabova 16, 17. i 36. divizije, april 1944.

Istog dana, poslije sastanka u Štabu 3. korpusa, Štab 17. divizije održao je sastanak sa štabovima 6. istočnobosanske i 15. majevičke brigade (u Srebrenici) na kojem im je prenio direktivu korpusa i orijentirno odredio zadatke za prelazak preko Drine. Odmah se pristupilo ispitivanju najpogodnijih mjesta prelaska — na sektoru od Ljubovije do Bajine Bašte, i otpočelo sa prikupljanjem i pravljenjem čamaca, skela i ostalog priručnog materijala, pa i pronalaženju mještana vičnih veslanju.

Divizija je noću 25/26. aprila pomjerila jedinice prema rejonu prelaska: 6. istočnobosansku brigadu na prostoriju sela Radovčići — Delogošta — Božići — Srebrenica; 15. majevičku brigadu na prostoriju sela Peći — Dobrava, a Štab divizije, sa 2. bataljonom 6. brigade i bolnicom, ostao je u Srebrenici.

U najvećem jeku priprema za prelazak, Štab 17. divizije dobio je 26. aprila obavještenje od Štaba 3. korpusa da Nijemci sa svih strana nadiru prema Vlasenici.⁶ U to

⁶ Ofanzivu je preduzeo 5. SS brdski korpus sa 13. SS i dijelovima 7. SS divizije »Princ Eugen«, koje su ojačane ustaškim i domobranskim snagama iz Sarajeva, Sokolca i Tuzle, četnicima sa Romanije i letećom četničkom brigadom majora Todorovića iz Srbije.

vrijeme, u širem rejonu Vlasenice, pored Štaba 3. korpusa, nalazile su se korpusna bolnica i ostali korpusni dijelovi, bez jače neposredne zaštite. Po kasnije prikupljenim podacima utvrđeno je da je neprijatelj otkrio naše namjere (preko naših radio-depeša) te je zato preduzeo koncentričan napad protiv snaga grupisanih prema Drini. Jedan ojačani puk 13. SSS divizije sa Majevice i iz Semberije prešao je 26. aprila preko Spreče i brzim prodiranjem na pravcima Caparde — Paprača i Prnjavor — Rakino Brdo — Brajinci, prinudio 36. udarnu diviziju da odustane od napada na Zvornik, povuče se na desnu obalu Drinjače i posjedne položaje za odbranu.

Istovremeno iz Tuzle glavnina 13. SS divizije i 3. dombranski zdrug nastupali su pravcem Stupari — Kladanj i 27. aprila ovladali selom Sekovićima. Slomivši otpor 36. divizije neprijatelj je dijelom snaga 28. aprila ušao u Vlasenicu. Radi sadejstva snagama iz doline Spreče i okruženja naših snaga, neprijatelj je 27. aprila preduzeo nastupanje (7. SS divizija, ustaše i četnici) sa linije Rogatica — Sokolac preko planine Javor u pravcu Vlasenice i Srebrenice.

Komandat Operativne grupe ocijenio je da neprijatelj namjerava ovladati komunikacijom Zvornik — Drinjača — Vlasenica i svim prolazima preko planine Javora — od Vlasenice do Slapa — pa, čvrsto držeći Birač, preduzeti koncentričan napad na Srebreničku izbočinu, da bi potom 16. i 17. diviziju nabacio na Drinu. U takvoj situaciji, a ne poznavajući situaciju u Srbiji, komandant Operativne grupe predložio je Stabu 3. korpusa da privremeno odustane od planiranog prelaska u Srbiju i da se 16. i 17. divizija izvuku iz džepa i dekoncentrišu. Prijedlog je prihvaćen, pa je 27. aprila 17. divizija dobila naređenje da usiljenim maršem krene ka selu Nurićima, a odatle preko Karaule (Žeženica k. 1222) izbije prije neprijatelja na Kraljevu goru (Javor).

Namjera 3. korpusa bila je da brzim manevrom divizija prema sjeveru i jugu izbjegne opkoljavanje naših snaga i njihovo nabacivanje na Drinu. U duhu takve ideje manevra 17. divizija dobila je zadatak da primi borbu sa

jedinicama 7. SS divizije⁷ južno od Vlasenice i na taj način omogućiti ostalim snagama 3. korpusa izvršenje zadatka, a u vezi s time izvlačenje korpusne bolnice iz doline Jadra.

BORBE NA KRALJEVOJ I RAVNOJ GORI

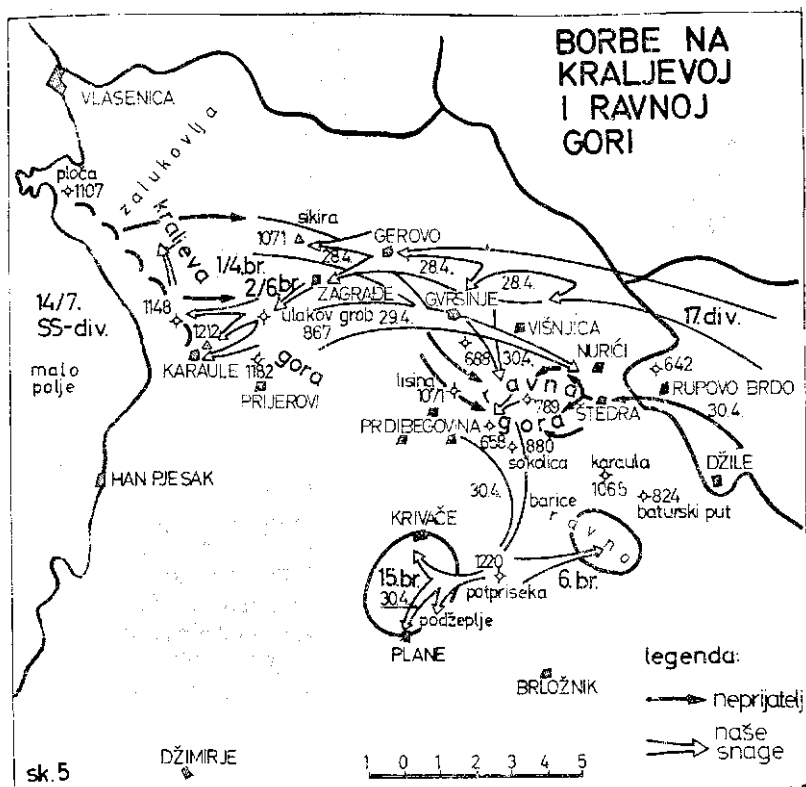
(20—30. aprila)

Sedamnaesta divizija je usiljenim maršem (oko 30 časova) do mraka, 28. aprila, izbila na liniju položaja u visini sela Višnjica — G. Vrsinje — Gerovo — Zgrade.

Prethodnica 6. istočnobosanske brigade (2. bataljon koji je ranije bio u Srebrenici) u predvečerje 28. aprila, odmah pošto je stigla na greben Kraljeve gore, u sadejstvu sa jednim bataljonom 4. vojvođanske brigade, otpočela je borbu protiv jedinica 14. SS brdskog puka 7. SS divizije u rejonu Karaula. Ali, pod jačim pritiskom neprijatelja povukla se oko 18 časova nešto sjevernije — na prostoriju Ulakov grob (k. 867) — Sikira (k. 1071). Oko 18 časova na tu prostoriju izbila je i glavnina 6. istočnobosanske brigade, a za njom odmah i 15. majevička brigada. Obje brigade napale su neprijatelja, koji je već zaposjeo greben Kraljeve gore (od Ploča k. 1107 do Karaule) i time zatvorio sve prolaze na pravcu Han Pijesak i Malo Polje. Napad je preduzet na brzinu, jer se računalo da su tu samo neprijateljevi prednji dijelovi — još neorganizovani za odbranu, što je u osnovi bilo tačno. Napad je izvršen dvjema kolonama: desna kolona (tri bataljona 6. istočnobosanske brigade i jedan bataljon 15. majevičke brigade) uspjela je da ovlada Zeženicom (k. 1222) i k. 1148; lijeva kolona (dva bataljona 15. majevičke brigade) potisla je neprijatelja lijevo od Zeženice — sve do same Karaule. Međutim, obje kolone neprijatelj je zaustavio snažnom mitraljeskom vatrom. I pored nekoliko uzastopnih juriša (noću 28/29) neprijatelj je održao centralni položaj Karaule. U toku napada neprijatelju su nanijeti

⁷ Na položajima južno od Vlasenice: Kraljeva gora — Ravna gora — Batura — Stubič nalazile su se jedinice 14. SS brdskog lovačkog puka 7. SS divizije »Princ Eugen«.

osjetni gubici, ali su i gubici brigada bili vrlo veliki, naročito u nestalim, zbog nevičnosti novomobilisanih u noćnim borbama. Posebno teško su prošli bataljoni 6. istočnobosanske brigade koji su tih dana primili oko 500 novih boraca, što znači da je oko 3/4 ljudstva prvi put učestvovalo u borbi.

U toku noći 28/29. aprila neprijatelj je dovukao pojačanja (naročito u artiljeriji i minobacačima) i ojačao položaje na Kraljevoj gori, a zatim protivnapadom oko 23 časa potisnuo bataljone na centru (Zeženica) u pravcu Ulakovog groba, a 1. i 3. bataljon 6. istočnobosanske brigade sa k. 1148 prema selu G. Zalukoviku, te ih tako

odvojio od glavnine (kasnije su se priključili jedinicama 16. udarne divizije).

Sa položaja zauzetih tokom noći, brigade su u zoru preduzele odlučan napad na Karaulu, čijim bi padom bilo omogućeno probijanje 17. divizije u pravcu Malog Polja i izbijanje na manevarski prostor u rejonu Sokolovića i planine Devetaka.

Na lijevom krilu (Prijerovi i k. 1182) ostao je jedan bataljon 15. majevičke brigade, a ostale snage divizije povukle su se na liniju Ulakov grob — Sikira (1071). Zbog takvog razvoja situacije, a primivši u toku dana obavještenja da je neprijatelj prodro od Han Pijeska preko Ploča u Vlasenicu, a da 16. divizija sa pravca Ploča — Vlasenica kreće na novi zadatak (prema Kladnju i Olovu), Stab 17. divizije odustao je od daljih napada i oko 16 časova izdao naređenje za povlačenje u pravcu sela Nurića i proboj preko Ravne gore (k. 789) za Podžeplje. Oko 18 časova Stab 17. divizije sa 6. istočnobosanskom brigadom i divizijskom bolnicom iz rejona Han Sikira, preko sela Gerovo, G. Vrsinje i Višnjica, stigao je u selo Nuriće oko 1 čas 30. aprila. Pokret je, pored iscrpljenosti u borbama i marševa u posljednjih pet dana, naročito otežavala divizijska bolnica, koja je, uz veliki broj ranjenika (preko 50 na konjima), imala i 10 teških ranjenika na nosilima (iz borbi prethodna dva dana).

Na položajima prema Kraljevoj gori ostala je do mraka 29. aprila 15. majevička brigada, a potom se povukla u selo G. Vrsinje. Ostatak noći iskorišćen je za kuhanje hrane (što u toku borbi posljednja dva dana nije bilo moguće) i odmor pod vedrim nebom, jer je sela neprijatelj spalio.

Oko 6 sati 30. aprila izvidnica 6. istočnobosanske brigade primijetila je njemačku kolonu koja se spuštala niz kosu sjeverno od sela Džile — preko Rupovog brda, u pravcu sela Stedre i k. 642 koja dominira nad selom Nurićima. Odmah je izdato naređenje brigadama za pokret i probijanje preko Ravne gore ka Podžeplju i Brložniku. Zbog brzine izvlačenja kolone su formirane u pokretu. Prethodnica (2. bataljon 6. istočnobosanske brigade), izbivši na padine Ravne gore (k. 789), sukobila se sa njemačkom zasjedom na Prdibegovini, ali se brzo snašla i

odbacila neprijatelja prema k. 658. Kako je koji bataljon 6. istočnobosanske brigade pristizao, uvođen je u napad, ali bez uspjeha, jer se neprijatelj uprno branio, a borbena prednost jedinica 6. istočnobosanske brigade, zbog velike zamorenosti i gubitaka u protekla dva dana borbe, osjetno je opala.

U pokretu iz sela G. Vrsinje pobočnica 15. majevičke brigade sukobila se sa zasjedom neprijatelja južno od k. 688, brzo je odbacila u pravcu k. 1071 i produžila ka Ravnoj gori. Istovremeno, kada je 15. brigada izbila na Ravnu goru, neprijatelj je od sela Nurića nastavio da nastupa, te u rejonu k. 789 nastaje borba sa zaštitnicom divizije (4. bataljon 6. istočnobosanske brigade). Tako se 17. divizija našla u okruženju na Ravnoj gori. U Štabu divizije došlo je do male pometnje i nedoumice, ali je kriza brzo prebrođena. Donijeta je odluka da se izvrši proboj pravcem Sokolića (k. 880) — Podžeplje. U borbu je iz pokreta uvedena 15. majevička brigada. Na čelo brigade stao je načelnik Štaba divizije (potpukovnik Vukašin Subotić, zemljak većine boraca te brigade) i poveo je u nezadrživi juriš na k. 658. Brigada je, tako reći pregaživši neprijatelja, obezbijedila diviziji proboj.⁸ Ostaci razbijenog protivnika nabačeni u potok Stedrić, povukli su se u pravcu katuna Lisina.⁹

Iz kasnije zaplijenjenih depeša 1. bataljona 14. SS brdskog puka (od 28, 29. i 30. aprila) ustanovljeno je da je riječ o borbenoj grupi jačine ojačane čete,¹⁰ a zadatak joj je bio da po svaku cijenu brani položaje na Ravnoj gori.

Dok se na Prdibegovini vodila uspješna borba, dotle je na začelju divizije u divizijskoj bolnici i zaštitnici nastala pometnja. Ne znajući kakva je situacija na čelu divizije, odnosno pretpostavljajući da je gora nego što je bila, zaštitnica se sa divizijskom bolnicom sručila u jarugu potoka Stedrić, kad je neprijatelj od sela Nurića izvršio jači vatreni pritisak, umjesto da se razvila na kosi

⁸ Za ovaj podvig i za pokazano junaštvo i upornost u toku trodnevnih borbi 15. roajevičku brigadu pohvalio je Vrhovni štab.

⁹ *Zbornik* IV/24 dok. 4 i 168, str. 20 i 545; dok. 108, str. 341.

¹⁰ Brojino i naoružanjem jača od naša tadašnja dva bataljona.

Svuda su za sobom ostavljali zgarišta

i prihvatila borbu. Zbog nesnalaženja Štaba bataljona nastradala su 3 teška i 10 lakših ranjenika, a od bataljona se odvojilo 90 boraca i 30 Italijana, koji su se kasnije priključili 16. diviziji.

U toku borbe na Prdibegovini neprijatelj je ostavio na bojištu 30 mrtvih, a sa sobom je izvukao neutvrđen broj mrtvih i ranjenih. Zaplijenjeni su: 2 mitraljeza »šarac«, puškomitraljez, 3 automata, 10 pušaka, laki minobacač sa 50 mina, oko 2.000 puščanih metaka i drugi materijal. Naši gubici: 9 mrtvih i 16 ranjenih.

Kako su Nijemci u sadejstvu sa četnicima nastojali svim silama da opkole i razbiju jedinice 17. divizije vidi se i iz radiogramskog naređenja komande 14. SS brdskog puka od 1. maja 1944. godine svome 1. bataljonu, gdje se, između ostalog, kaže:

»5—7000¹¹ ljudi se probilo preko Ravne gore ka jugu. Bataljon ima zadatak da goni neprijatelja. 1/4 kreće odmah i nadire za neprijateljem koji se probio preko s. Vrsinje — s. Lisina — s.

¹¹ Pretjerana cifra; tada je divizija imala oko 2.000 boraca.

Prdibegovina u pravcu Brložmka. Padobranski bataljon takođe angažovan od Han-Piješka preko Podžeplja. Komandno mjesto puka u Prdibegovini..«¹²

U naređenju komandanta istaknutog dijela Vrhovne četničke komande Zaharija Ostojića od 23. aprila (dopunjeno izvještajem od 29. i 30. aprila) stoji:

»Gospodin Ministar voj., morn. i vazd. sa str. Pov. Ob. Br. 358 od 20. ov. mes. izvoleo je narediti da se 25. ov. mes. preduzme zajednički napad na komuniste u Vlaseničkom i Srebreničkom srezu. Napad će se izvesti sa snagama iz Bosne i Srbije i to: sa Majevice, od Drinjače, od Bajine Bešte i od Sokolovića i Malog Polja.

Nijemci sa ustašama vrše napad na komuniste pravcem: drum Sokolac — Vlasenica, kao i iz prostora: Kladanj — Olovo . . . Stežu obruč oko komunista, koji daju otpor u Crnoj Reci i Baturi. . .

U napadu će učestvovati slijedeće jedinice: letuća brigada majora Todorovića, Romanijski četnički odred, letuća brigada Romanija, I Sarajevska brigada, I i II bataljon Vlaseničke brigade, Olovski bataljon Kladanjske brigade, Ozrenska letuća brigada i jedan bataljon od 100 ljudi Visočke brigade.«¹³

Poslije uspješnog razbijanja neprijatelja na Ravnoj gori, 17. divizija je oko 9 časova nastavila pokret pravcem: Prdibegovina — Sokolića — Barice — Ravno — Potpriseka — Podžeplje i razmjestila se u popodnevnom časovima: 15. majevička brigada sa Štabom divizije i divizijskom bolnicom na prostori selu: Podžeplje — Krivače — Plane sa obezbjedenjima od pravca Han Pijeska — Džimrija i Brložnika; 6. istočnobosanska brigada razmjestila se na katunima planine Ravno, obezbjeđujući se od pravca Ravne gore, Karaule (k. 1065) i Baturskog puta (k. 824).

U borbama na Kraljevoj gori i Ravnoj gori, prema neprovjerenim podacima, neprijatelj je imao oko 126 poginulih, 196 ranjenih i 10 zarobljenih vojnika i oficira, dok su gubici 17. divizije iznosili: 84 poginula, 98 ranjenih i 120 nestalih boraca.¹⁴

¹² Zbornik IV/25., dok. 114, str. 369 objašnjenje 6.

¹³ Zbornik IV/24, dok. 165, str. 492 i objašnjenje 65 i 70, str. 504 i 505.

¹⁴ Zbornik IV/25, dok. 114, str. 396.

Treba istaći da Stab divizije do 28, pa ni u toku borbi 28/29. i 29/30. aprila nije raspolagao ni najosnovnijim podacima o neprijatelju. Zbog toga su, uglavnom, jedinice brzopleto i nepovezano ubacivane u borbu i time trpjele nepotrebne gubitke. Isto tako nije posvećena dovoljna pažnja izviđanju duž grebena Javora za sve vrijeme borbi, što je imalo za posljedicu opkoljavanje divizije.

u PODZEPLJU I NA DEVETAKU

Poslije višednevnih oštrih borbi i napornih marševa Stab 17. divizije namjeravao je da jedinice na novoj prostorijski odmori i sredi. Iz tih razloga 15. majevička brigada pomjerena je 1. maja prema komunikaciji Sokolac — Vlasenica i smještena na prostorijski selo Džimrije i selo Mrkalje, 6. brigada u selima Podžeplje, Plane, Krivača, a Stab divizije i divizijska bolnica u selu Džimrije. U toku 1. i 2. maja neprijatelj je ispoljavao aktivnost sa komunikacije Žljebovi — Han Pijesak, pretežno ustaše i četnici u pravcu sela Džimrija, dok su Nijemci iz rejonu Han Pijeska povremeno tukli artiljerijom širu prostorijsku Podžeplja.

Obavještenjem mještana i izviđanjem jedinica primijećeno je jače grupisanje Nijemaca na Ravnoj gori i komunikaciji Vlasenica — Sokolac i u rejonu sela Krama i Han Pijeska, a četnika i ustaša u selima Mislovu i Mrkaljima.

Ocijenivši da neprijatelj namjerava da izvrši koncentričan napad, Stab divizije je odlučio da se tokom noći 2/3. maja u dvije kolone prebaci zapadno od komunikacije Sokolac — Vlasenica. Međutim, odluku Štaba divizije je osujetio popodnevi napad neprijatelja iz rejonu sela Mrkalji na položaje 15. majevičke brigade (istočno od tog sela). Brigada je do mraka, pod pritiskom jačih snaga, morala da napusti zaseoke Dundići i Ljuti Brijeg i povuče se na kote 1172 i 1174. U nastaloj situaciji donijeta je odluka da se namjeravani prelazak preko komunikacije odgodi za 24 sata, a jedinice za mraka povuku na planinu Devetak i tu u toku dana odmore, s tim da se slijedeće noći prebace preko komunikacije u širi rejon naselja Kne-

žine. Odustalo se i od probijanja u dvije kolone, pa je 6. istočnobosanska brigada, preko sela Rijéke i Džimrije, stigla u zoru 3. maja na Devetak (rejon Lipovac, k. 1049).

Tim manevrom zavarano je neprijatelj, pa su se jedinice 17. divizije tokom dana u šumama odmorile, a noću 3/4. maja u jednoj koloni, preko sela Mičivode i Mačkovac, neometano stigle u rejon sela Zljebovi, prešle preko komunikacije i u toku slijedećeg dana razmjestile na prostoriji sela: Žunovi — Magurići — Vrapci — Kruševci.

U toku dana stigla su u sastav 6. istočnobosanske brigade i ona dva bataljona koja su u toku borbe na Kraljevog gori (29. aprila) odbačena prema selu G. Zalukoviku. Uspostavljena je i veza sa 27. divizijom, koja je bila raspoređena na prostoriji Rakova Noga — Vladojevići.

Oko 15 časova jedna manja borbena grupa 14. SS lovačkog brdskog puka probila se kroz šumu do iznad sela Vrapci, gdje ju je dočekaao 3. bataljon 15. majevičke brigade i nakon kraće borbe odbacio u pravcu sela Krama.

Stab 17. divizije 5. maja pomjerio se sa jednim bataljonom 6. istočnobosanske brigade iz sela Kruševaca u selo Medojevići, te se tako brigada prikupila na prostoriji sela Žunova i Medojevića sa zadatkom da obezbijedi divizijsku bolnicu i izviđa i obezbjeđuje od pravca sela Knežina i Zagrada.

Na istoj prostoriji do mraka ostala je 15. majevička brigada, a onda je preko sela Kruševaca i Dugandžića krenula za Olovo, s namjerom da u njemu likvidira ustašku postaju Avdage Hasića.

I toga dana poslije podne brigada je vodila borbu u rejonu sela Vrapci protiv izviđačkih dijelova 1. bataljona 14. SS brdskog lovačkog puka. Poslije kraće borbe njen 3. bataljon protjerao je neprijatelja, nanijevši mu gubitke od 1 mrtvog i 5 ranjenih. Istovremeno je zaplijenjena poljska radio-stanica. Bataljon je imao 1 poginulog isturenog izviđača.

Naveče je održan sastanak Štaba 17. divizije sa Štabom 27. divizije na kojem je zaključeno da se napadne garnizon u Varešu. Za tu akciju formiran je poseban štab. Takođe je dogovoreno da se dejstvo 17. divizije ispolji sa

platoa planina Ozrena i Zvijezde u pravcu Sarajeva i Vareša, a 27. divizije sa Romanije i Javora na komunikaciju Sokolac — Vlasenica.

Oko podne 6. maja neprijateljski avion bombardovao je i mitraljirao selo Zunovi, u kojem su se nalazili Štab 6. istočnobosanske brigade i divizijska bolnica, i ubio 4 borca a 8 ranio. Po svoj prilici Nijemce su obavijestili četnici.

Oko 17 časova 14. SS lovački brdski puk preduzeo je napad sa tri pravca: od Sokoca preko sela Zagrada i Jabuke; od Krama preko sela Knežine i od Han Pijeska preko Rondila i sela Gurdića na položaje 6. istočnobosanske brigade, koja se prikupljala i pripremala za pokret u pravcu Vareša. Brzo potiskujući obezbjeđujuće dijelove brigade, neprijatelj je do mraka uspio da izbije na liniju selo Mangurići — Lisac (k. 995) i tako ugrozi Štab divizije i divizijsku bolnicu u selu Medojevićima. Zahvaljujući brzom intervenciji bataljona 6. istočnobosanske brigade, neprijatelj je zaustavljen i zbačen sa Lisca, a brigada je dijelom snaga zaposjela položaje na zapadnoj obali rječice Bioštica, čvrsto držeći Lisac.¹⁵ U toku noći 6/7. maja glavnina 6. istočnobosanske brigade, Štab 17. divizije i divizijska bolnica prešli su preko potoka Kaljine i smjestili se u selu Banjalučice.

U jeku pregrupisavanja i orijentacije jedinica obiju divizija prema Varešu, Štab 17. divizije dobio je direktivu od Štaba Operativne grupe divizija prema kojoj, na osnovu naređenja Vrhovnog štaba, 16. i 17. divizija treba odmah ponovo da krenu ka Drini, pređu je na odsjeku Stari Brod — Slap, izbiju na planinu Taru i dejstvom u pozadinu neprijatelja olakšaju položaj 2. proleterskoj i 5. udarnoj diviziji koje su se borile na Medvedniku i Maljenu. U toj direktivi, pored ostalog, je stajalo:

»... 2. U toku 5 o.m. neprijateljske snage koje su dejstvovale na čitavom sektoru južno od linije Tuzla — Zvornik do Han Pijeska povukle su se naglo, dijelom prema Tuzli, a glavninom preko Han Pijeska prema Sokoli» i Sarajevu. Prema podacima nepri-

¹¹² Zbornik IV/24, dok. 168, str. 545.

jatelj je dobio hitan pokret prema moru. Tako je čitavi sektor napušten od neprijatelja.¹⁶

S obzirom na takvo stanje na ovom sektoru, riješili smo da se 16. divizija prebaci na sektoru Fakovića, dok će se vaša divizija prebaciti na sektoru Slap — Stari Brod...

Morate biti spremni da sve teškoće na koje naidete savladate i da izvršite postavljeni zadatak, kojeg je odredio V. Š. u prkos svim teškoćama na koje nailazimo.«

U toku noći održan je kratak sastanak štabova 17. i 27. divizije na kome je odlučeno: da se odustane od namjeravanog napada na Vareš, a dbje divizije još u toku noći što neprimjetnije odvoje od neprijatelja, zavaraju ga manevrom prema Olovu, s tim što će se 27. orijentisati prema Birču, a 17. divizija prema Drini; da, po već ranijem naređenju, 2. krajiška brigada¹⁷ uđe u sastav 17. divizije,

¹⁶ U toku akcije pokazalo se da je ovaj podatak netačan, jer su jedinice 7. SS i 13. SS divizije i dalje ostale u istočnoj Bosni i intervenisale u rejonu Slapa.

¹⁷ Brigada je formirana 2. avgusta 1942. u selu Bošnjacima kod Sanskog Mosta. U njen sastav su ušli: 1. kozarački i 1. grmečki udarni bataljon, 4. bataljon 2. krajiškog odreda i 4. bataljon 1. krajiškog odreda ušao je u brigadu tek u februaru 1943. U brigadi je bilo 1.135 boraca, od kojih 151 član Partije, 63 kandidata i 285 skojevaca. Do decembra 1942. brigada je pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu i ističe se u borbama za oslobođenje Jajca i Bihaća. Od decembra 1942. do aprila 1943. u sastavu je 4. divizije, gdje se ističe u borbama na liniji Bosanski Novi — Ljubija, Bosanska Gradiška — Banja Luka, da bi se ponovo za vrijeme 4. ofanzive vratila u Podgrmeč, gdje se suprotstavlja nadirućim kolonama neprijatelja u rejonu Sanskog Mosta. Poslije dužih i teških borbi potisnuta je u Grmeč odakle je izvela zbijeg od oko 10.000 ljudi. U aprilu je pod neposrednom komandom 1. bosanskog korpusa i bori se sa Nijemcima i četnicima kod: Paunova, Roča, Vognja i Štekerovaca. Početkom maja 1943. prelazi u centralnu Bosnu i tu se zadržava do septembra, najprije u sastavu 4. a potom 11. divizije. Ističe se u borbama za oslobođenje Prnjavora, te u borbama oko: Kotor Varoša, Teslića, Tešnja, Šehera i Dervente. Od 12. septembra do 10. oktobra 1943. ponovo je potčinjena 1. bos. korpusu i ističe se u borbama za oslobođenje i odbranu Tuzle. Od 10. oktobra 1943. do 6. maja 1944. u sastavu je novoformirane 27. divizije, a ističe se u borbama protiv četnika na Glasincu i Romaniji, te pri oslobođenju: Sokolca, Rogatice, Višegrada, Goražda, Foče, Kalinovika i Trnova. Od 6. maja 1944. do konca rata u sastavu je 17. divizije. Brigadu je pet puta pohvalio Vrhovni komandant. Odlikovana je: Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem, Or-

a teške ranjenike 17. divizije prihvati divizijska bolnica 27. divizije. Da bi se plan ostvario, izdato je naređenje 15. majevičkoj brigadi (u zoru 7. maja), dok je bila u pokretu od Olova i Olovskih Luka (mjesto koja je prethodnog dana zauzela) i čelom kolone stigla u selo Vladojeviće, da se vrati i čvrsto zaposjedne Olovo kao mostobran divizije na Krivaji i Bioštici. Ostalim snagama 17. divizija je krenula sa prostorijske sela Medojevića i Banjalučica preko Vučje jame i sela Kruševa za Olovo i u toku dana se razmjestila na prostorijske sela D. Berisalići — Dugandžići.

Zbog brzine pokreta i naglog mijenjanja pravca izgubljena je veza između štabova brigade i bataljona. Tako je Štab 2. krajiške brigade izgubio vezu sa svoja dva bataljona koji su, ne znajući za promjenu pravca kretanja brigade i divizije, prešli preko potoka Kalina maršujući prema prethodnom naređenju u pravcu sela Jabuke. Zato je u rejonu sela Medojevića ostavljen 1. bataljon 6. istočno-bosanske brigade da se u toku dana poveže sa bataljonima 2 krajiške brigade. Bataljon u tome nije uspio, jer se sudario sa glavninom 14. SS brdskog lovačkog puka, kojeg je 17. divizija, pokretom prema Olovu, izmanevrisala. Time je, iako neplanirano, u potpunosti zavaran neprijatelj, pa je divizija neometano marševala prema komunikaciji Sokolac — Vlasenica. Tek nakon dva dana neprekidnih borbi i pokreta, 1. bataljon probio se preko komunikacije Sokolac — Vlasenica i u selu Džimrijama priključio se brigadi. Zasluga za samoinicijativu, snalažljivost i upornost 1. bataljona pripada njegovom štabu, u prvom redu komandantu kapetanu Čedomiru Đukiću, koji je odlično poznao zemljište. Bataljoni 2. krajiške brigade, upoznati sa osnovnim zadatkom brigade, poslije proboja, priključili su se brigadi 8. maja u selu Drapnićima.

Prilikom pokreta 15. majevičke brigade od Olova — lijevom obalom rječice Bioštice — u pravcu sela Vlado-

denom partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem. U njenim redovima borilo se devet narodnih heroja. Prilikom ulaska u 17. diviziju u Stabu brigade bili su: komandant Dragan Stanić, komesar Idriz Cejvan, zam. komandanta Milan Zgonjanin, zam. komesara Vojkan Lukić, načelnik štaba Ivan Krilov, intendant Ranko Zgonjanin, referent saniteta Hajro Kulenović.

jevića, njen 1. bataljon upućed je iz Olovskih Luka u pravcu sela Žunova — desnom obalom pomenute rječice — pa je i sa njime izgubljena veza. Bataljon, ne znajući za promjenu pravca kretanja brigade, nije uspio da se poveže sa brigadom, već se samoinicijativno uputio prema Birču, gdje je zadržan. Tako je i 15. majevička brigada ostala sa svega tri bataljona. Nešto kasnije, prilikom formiranja 20. romanijske brigade 27. NOV divizije, bataljon je ušao u njen sastav.

Kad su teški ranjenici predati bolnici 27. divizije, doneta je odluka da se rasformira bolnica 17. divizije, a lakši i srednji ranjenici (koji su mogli da se drže na konjima) raspoređeni su po brigadnim ambulantomama. Hirurška ekipa ostala je i dalje pri Štabu divizije.

POKRET PREMA DRINI I POKUŠAJ PRELASKA

Sa prostorijske sela D. Berisalići — Dugandžići 17. divizija je u zoru 8. maja krenula pravcem preko sela: Gurdići — Drapnići — G. Babine — Vrabačka — Podvisočnik — Visočnik — G. Čapori. Maršujući čitavog dana i noći (sa malim dnevnim predahom na Slemenskoj planini i noćnim u šumi kod sela Vrabačka) u zoru 9. maja divizija je neometano prešla preko ceste u rejonu sela G. Čapori u dvije kolone; desna: 2. krajiška i 6. istočnobosanska brigada prebacile su se južnije od sela G. Čapori i produžile pravcem Ljuti Brijeg — Džimrije — Mislovo i do podneva 2. krajiška brigada smjestila se u selima Brestovače i Mislovo, a 6. istočnobosanska u selima Strmići i Džimrijama; lijeva kolona — 15. majevička brigada i Štab 17. divizije sa divizijskom bolnicom — prešla je preko ceste sjevernije od sela G. Čapori i produžila pravcem: Kusače — Podžeplje — Brložnik, smjestivši se nakon završetka marša u selima: Plane, Podžeplje, Brložnik. Prilikom prelaska preko ceste, izvidnica i zasjeda brigade, postavljene prema Han Pijesku, zaspale su (iscrpljene od višednevnih borbi i napornih marševa), pa su tri kamiona puna njemačkih vojnika projurila cestom kroz kolonu 15. majevičke brigade prema Sokolcu. Neočekivana situacija omela je naše najbliže jedinice da ma šta ozbiljnije preduzmu.

U popodnevnim časovima jedinice divizije trebalo je koliko-toliko odmoriti i nahraniti, a i prikupiti potrebne podatke o neprijatelju i situaciji u rejonu Bokšanica i na prelazima kod Slapa i Starog Broda. U tom smislu dostavljena su pismena naređenja štabovima brigada.

Noću 10/11. maja jedinice 17. divizije krenule su da posjednu položaje za obezbjeđenje prebacivanja preko Drine u rejonu Šlapa. Zapovijest je predviđala da 15. majevička brigada zaposjedne Žepu i Slap — kao obezbjeđenje sa sjeverne strane, a 6. istočnobosanska brigada liniju Mandre — Vrtar — Ribioći kao obezbjeđenje od sela Sjeverskog i Godomilja, dok je 2. krajiška brigada upućena na liniju: Brložnik — Gođeno — Purtići, obezbjeđujući diviziju od Srebrenice i komunikaciju Vlasenica — Sokolac. Štab divizije kretao se sa 15. majevičkom brigadom i smjestio se u selu Zepi.

U prijepodnevnim časovima 15. majevička brigada izbila je na određenu prostoriju i preduzela izviđanje radi prikupljanja podataka o tisanju na suprotnoj obali Drine i sabiranja priručnog materijala za splavove, — a već se raspolagalo jednim splavom i splavarom.

U pokretu na određenu prostoriju 6. istočnobosanska brigada sukobila se u zoru sa 2. bataljonom 14. SS brdskog lovačkog puka kod sela Mandre.¹⁸ Poslije dvočasovne borbe brigada se povukla i zauzela položaje južno od sela Stoborana i tako skrenula sa planiranog pravca. Oko podne su je napale jake snage neprijatelja podržane žestokim bombardovanjem i mitraljiranjem iz vazduha. Poslije vrlo oštrih borbi brigada je potisnuta na položaje južno od sela Podžeplja. U izuzetno oštrim borbama brigada je nanijela neprijatelju velike gubitke, ali su i njeni bili osjetni, naročito od mitraljiranja iz vazduha (12 poginulih i 18 ranjenih, dok su 3 kurira nestala — upućena radi veze sa štabom divizije). Istovremeno je neprijatelj napao i na 3. bataljon 2. krajiške brigade sjeverno od sela Mislova, koji se pod borbom povlačio prema selu Planama, nanijevši neprijatelju znatne gubitke i uz sopstvene od 3 poginula i 4 ranjena borca.

¹⁸ *Zbornik* IY/25, dok. 114, str. 396 i objašnjenje 22, 23 i 24.

Odstupanjem 6. istočnobosanske brigade od predviđenog pravca, desni bok 15. majevičke brigade ostao je nezaštićen, pa je hitno iz Žepe upućen 3. bataljon 15. majevičke brigade da zaposjedne Vratara i zatvori sve prilaze Drini preko Bokšanice. Bataljon je uspio da zadrži neprijatelja na kosama južno od Vratara sve do pred mrak, kada se po naređenju povukao preko sela Žepe i Purtića i u selu Radovi priključio brigadi. Prilikom naglog povlačenja u nabujaloj Rijeci utopila su se dva borca i jedna drugarica i nestao jedan puškomitraljez.

Od 10 časova tokom cijelog dana neprijatelj je u nazmjeničnim vazдушnim naletima sa po 10 do 12 »štuka« bombardovao i mitraljirao prostoriju prikupljanja 17. divizije, naročito sela: Mandra, Podžeplje i Slap. Osjetni gubici bili su, uglavnom, od mitraljeske vatre iz aviona.

Poslije povlačenja 16. divizije sa komunikacije Vlasenica — Han Pijesak (9. maja), i otkrivši naš pokret ka Drini, neprijatelj je kamionima vrlo brzo u toku dana prebacio dio snaga u rejon Rogatice i prema Drini.

Pošto je Štab 17. divizije uočio reagovanje neprijatelja, a nemajući mogućnost da prebaci čitavu diviziju u toku nastupajuće noći (zbog nedostajanja tehničkih sredstava, malo vremena i teške situacije u kojoj bi se divizija našla podijeljena Drinom u toku 11. maja), odlučio je da odustane od daljih priprema za prebacivanje, pa je naredio brigadama da se povuku u toku noći na prostoriju sela Radova i Bangura (šumski masiv Batura). O donijetoj odluci odmah je obaviješten Štab 3. korpusa.

Do odustajanja od prelaska preko Drine u prvom redu došlo je zato jer su nedostajali tačni podaci o neprijatelju. Pogrešni podaci »da je neprijatelj preduzeo hitan pokret prema moru i da je čitav sektor ovog dijela istočne Bosne napustio« morali su dovesti i do pogrešnih zaključaka, odnosno odluka. Istočna Bosna bila je veoma važna neprijatelju, ne samo radi Srbije već i dobrog dijela jugoistoka Balkana. Osim toga neprijatelj je znao za grupisanje naših snaga u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, i šta se sa njima želi, te nikako ne bi mirno ostavio istočnu Bosnu kao odskočnu dasku za prodor u Srbiju.

Štab 17. divizije, osim najopštijih podataka o 7. SS diviziji, od 27. aprila do 16. maja 1944. godine niti je do-

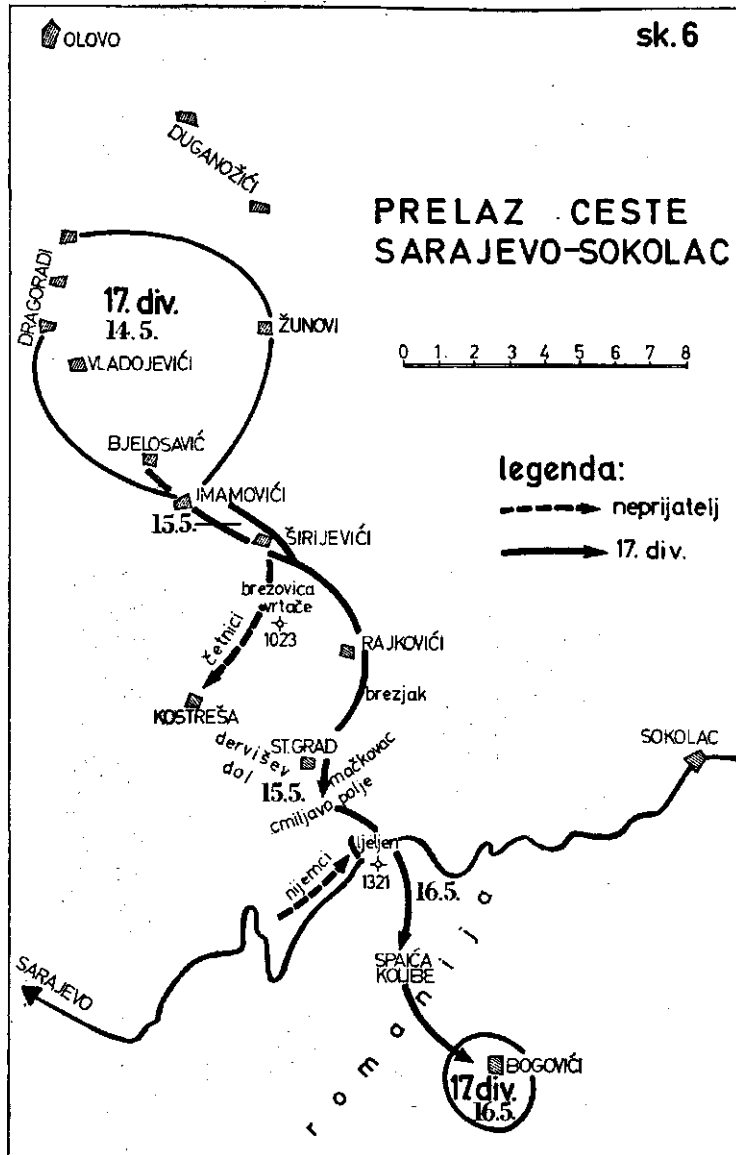
bio, niti je prikupio bilo kakve podatke o jačini i lokaciji neprijatelja. Otuda se divizija morala boriti nasumice, u borbenoj situaciji koja se stalno mijenjala, što je sve dovelo do nepoželjnih iznenađenja, nepovezane upotrebe jedinica, gubljenja vremena, opkoljavanja i proboja, pa i do nepotrebnih žrtava.

ORIJENTACIJA DIVIZIJE PREMA 2. KORPUSU

U toku noći 11/12. maja, 17. divizija dobila je radiogramom saglasnost 3. korpusa da može odustati od prelaska preko Drine, uz obavještenje da se Operativna grupa pukovnika Morače povlači pod pritiskom preko planine Tare ka Goliji, te zato planirani prelazak preko Drine za sada nije aktuelan. Diviziji je naređeno da orijentiše svoja dejstva južnije od komunikacije Sokolac — Rogatica — Višegrad. U vezi s tim naređenjem, a pošto je jedinice divizije, poslije višednevnih borbi i marševa, trebalo koliko-toliko odmoriti i srediti, i kako je pravac prema Rogatici neprijatelj čvrsto zaposjeo u toku dana, riješeno je da divizija krene prema Ozrenu (sarajevskom) i Romaniji. Radi zavaravanja neprijatelja odlučeno je da se maršuje pretežno noću i van naseljenih mjesta, koristeći šumske revire. Divizija je u jednoj koloni pošla pravcem: Potprijeska — Ogorelača — Mrkalje, a zatim pred mrak, poslije kraćeg odmora u šumi, prešla preko ceste južnije od Han Pijeska. Poslije tridesetčasovnog marša divizija se razmjestila: 15. majevička brigada u šumi istočno od sela G. Babine; 2. krajiška brigada u selima Berkovini i Vrabački, a 6. istočnobosanska brigada sa Štabom divizije u šumi južno od sela Vrabačke.¹⁹ Na ovoj prostoriji jedinice nisu bile uznemiravane osim od jedne grupe četnika (u predjelu Berkovine) koju je jedan bataljon 2. krajiške brigade rastjerao.

Divizija se 13. maja pomjerila: 15. majevička brigada u sela Gurdiće i Dagandžiće; 6. istočnobosanska brigada u sela Vukmanoviće, Manguriće, Kruševce; 2. krajiška

¹¹² Zbornik IV/24, dok. 168, str. 545.

brigada u sela G. Babine i Vrabačku, a Štab divizije u šumu južno od G. Babine.

Nijemci su tog dana otkrili naš pokret i odmah aktivirali kvislinške jedinice duž komunikacije Vlasenica — Sokolac, a u popodnevnim časovima tukli su povremeno artiljerijom iz rejonu Han Pijeska prostoriju oko sela Vrabačke i ranili 3 borca 2. krajiške brigade. Isto tako aktivirali su četnike i ustaše iz rejonu Srednjeg i Olova, koji su po grupicama uznemiravali naše prikupljene jedinice ili u pokretu.

Divizija je nastavila pokret noću 13/14. maja i u toku dana prikupila se na prostoriji sela Dragoradi — Žunovi — Imamovići, a Štab divizije i divizijska bolnica u selu Vladojevićima.

Zaštitnicu 15. majevičke brigade (2. bataljon) napali su ustaše i četnici u selu Dugandžićima, ali poslije žestoke borbe neprijatelj je potisnut prema Olovu, uz veće gubitke. Zaštitnica je imala dva poginula i jednog ranjenog borca. U isto vrijeme Nijemci su ubrzano prebacivali snage na komunikaciji Sokolac — Han Pijesak.

Pred mrak 14. maja primljena je depeša od Štaba 3. korpusa u kojoj je prenijeta odluka Vrhovnog štaba da se 17. divizija orijentiše prema 2. korpusu koji se nalazio u Sandžaku i Crnoj Gori i njemu potčini. Odmah je održan sastanak sa štabovima brigada u selu Vladojeviću na kojem su upoznati s najnovijim naređenjem. Pretresanjem stanja u jedinicama konstatovano je da su one veoma iscrpljene zbog neprekidnih petnaestodnevnih borbi i marševa, nedovoljno hranjene, znatna brojno oslabljene i sa vrlo malo municije. Zbog toga je odlučeno da se divizija što prije poveže sa jedinicama 2. korpusa i pod njihovom zaštitom odmori i sredi. Pokret je planiran slijedećom rutom: preći preko Romanije, zatim preko Prače (u rejonu Podgrab — Prača — Renovica) kod Ustikoline preći preko Drine i u Sandžaku uhvatiti vezu sa 2. korpusom.

Divizija je krenula oko 8 časova 15. maja, dvjema kolonama:²⁰ desna: 2. krajiška brigada, Štab divizije pravcem: Bjelosavić — Imamovići — Širijevići — Brezovica — Vrtače (k. 1023) — Dervišev dol — Cmiljevo polje;

²⁰ AVII, reg. br. 2-2, k. 987.

Povratak izbjeglica u svoja sela

lijeva kolona: 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada
pravcem: Imamovici — Sirijevići — Rajkovići — Brez-
jak — St. Grad — Mačkovac.

Lijeva kolona je nešto ranije pošla i u selu Širijevićima njeno čelo (6. brigada) naišlo je na četničku kolonu i protjeralo je preko Brezovice u pravcu sela Kostreša. Izgubivši tako nešto vremena, lijeva se kolona našla na pravcu kretanja desne kolone, pa je u selu Sirijevićima nastala mala pometnja uslijed ukrštanja jedinica. Da se ne bi gubilo u vremenu, a nemajući ni dovoljno vodiča, Štab divizije je naredio da divizija nastavi marš u jednoj koloni, pravcem ranije naznačenim lijevoj koloni. Na prostoriju Mačkovac — Cmiljevo polje jedinice divizije stigle su pred mrak i u okolnim šumarcima dat je kraći odmor.

Oko 21 časa divizija je nastavila pokret i zapadno od Ljeljena (k. 1321) prešla preko ceste Sarajevo — Sokolac, a oko pola noći stigla i razmjestila se, radi kraćeg odmora, u rejonu Spaića kolibe. Radi što veće brzine, prebacivanje preko ceste izvedeno je na širokom frontu (po bataljonima), sa jakim bočnim obezbjeđenjima. Oko 22

časa, kada su gotovo sve jedinice prešle preko ceste, naišlo je od Sarajeva 6 njemačkih kamiona natovarenih mazgama, konjima i živežnim namirnicama. Kolonu je u zasjedi sačekalo bočno obezbjeđenje (2. bataljona 2. krajiške brigade), napalo je i uništilo. Ubijeno je 10 njemačkih vojnika, zaplijenjeno 15 konja i mazgi i izvjesna količina živežnih namirnica (pretežno mesnih konzervi i dvopeka), dok su kamioni zapaljeni. Uspjela zasjeda veoma povoljno je odjeknula u svim jedinicama divizije. Zaplijenjenih 15 tovarnih grla došlo je u pravi čas, jer su komore jedinica, zbog neprekidnih pokreta, slabe i neredovne ishrane grla, bile osjetno proređene.²¹

Poslije kraćeg odmora, 17. divizija je zorom, prikriveno (kroz šumu preko Romanije), nastavila pokret i oko 10 časova razmjestila se u širem rejonu sela Bogovića.

BORBE U REJONU BOGOVIĆA I POKRET PREKO JAHORINE

Po pristizanju u rejon sela Bogovića, Štab divizije je zatražio preko 3. korpusa avio-pošiljku municije, sanitetskog materijala, odjeće i obuće. Ali, do isporuke nije moglo doći, jer su Nijemci oko 11 časova 16. maja počeli od Prače da tuku artiljerijom južni dio sela Bogovića, istovremeno napadajući zajedno sa četnicima od pravca sela Nepravdića na položaje 6. istočnobosanske brigade (Šiljeva glava, t. 1152). U početku je brigada potisla neprijatelja, ali je on, dobivši pojačanja oko 16 časova, protivnapadom prisilio brigadu da napusti južni dio sela Bogovića, pa je ona zauzela položaje sjeverozapadnije od rječice Gračanice (k. 1036 i k. 1116). Neprijatelju su naneseni znatni gubici, naročito u fazi povlačenja, ali je i brigada imala 4 poginula i 10 ranjenih.

Zbog nepovoljnog razvoja događaja, a dobivši obavještenja da je neprijatelj noću 15/16. i 16. maja ojačao postaje duž drumu i železničke pruge Stambolčić — Prača — Renovica i ispoljio aktivnosti, Štab divizije odustao je od planiranog prelaska preko rijeke Prače na tom sektoru.

²¹ Zbornik IV/25, dok. 114, str. 396.

Poslije analize novonastale situacije, Štab divizije zaključio je da diviziju od borbi na planini Javoru (28. aprila) pa sve do sela Bogovića prati 14. SS puk divizije »Princ Eugen«, te da uvijek blagovremeno reaguje na svaki naš pokret. Sumnjajući da neprijatelj dešifruje naše depeše 3. korpusu, Štab divizije odlučio je da svoje namjere 0 pokretima ne javlja korpusu, nego samo prostoriju koncentracije — i to naknadno. Osim toga, s obzirom na premorenost jedinica divizije, brojno oslabljenih i sa ograničenom količinom municije, Štab je odlučio da se izvjesno vrijeme izbjegavaju jače borbe, a brigade što prije prebace prema Jahorini — radi odmora. Da bi se neprijatelj obmanuo i izmanevrisao, trebalo je preći preko ceste i pruge što bliže Sarajevu, u rejonu sela Gorovića, 1 pod zaštitom mraka dospjeti do Ravne planine.

U duhu te odluke, sa prostorije prikupljanja u šumi sjevernije od Podmjedenika, divizija je krenula u jednoj koloni, čim je pao mrak, pravcem: Gaj — Ravna njiva (k. 1216) — Tabakova Česma — Careve Vode — Gorovići — Vranjak (k. 1121) — Rastik — Ravna planina (Saračevo polje) — Gornja Prača — Knička k. (k. 1375 — Modro Polje). Raspored divizije u pokretu bio je: 2. krajiška brigada, Štab divizije, 15. majevička brigada, 6. istočno-bosanska brigada. Usljed kiše, jake pomrčine, lošeg i blatnjavog puta, a i brzog kretanja, u toku marša prekinula se veza u koloni 6. brigade, zbog čega se izgubilo oko 2 časa, što se kasnije moralo nadoknaditi usiljenim maršem. U svitanje čelo kolone (2. krajiška brigada) izbilo je na cestu kod sela Gorovića, a začelje je u 6 sati prešlo preko željezničke pruge kod Rastika. Pokret i prelazak preko komunikacije izvršeni su neprimjetno sve do Gornje Prače i naslona na Ravnu planinu, tako da je i straža na mostu (Jahorinski potok kod Rastika) pohvatana. Domobrani su razoružani i pušteni kućama.

U toku dana divizija je nastavila pokret pravcem Saračevo polje — Gornja Prača — Brateljevići — Knička k., i krajem dana dospjela na prostoriju Rodelj — Stojkovići — Modro Polje. Po izbijanju u selo Oglavak prethodnica 2. krajiške brigade naišla je na grupu Nijemaca i četnika, razbila ih i potisnula i sa jednim bataljonom otpočela gonjenje prema Podgrabu. Poslije prolaska glavnine divi-

zije, neprijatelj je dobio pojačanja i ponovo napao bataljon, ali ga je on odbacio, a potom se kao zaštitnica divizije povlačio prema glavnini sve do Kničke kose, odakle je u toku noći preko Modrog Polja pošao u sastav brigade. Bataljon je napadao neprijatelja iz zasjeda i ubio mu 6 ljudi a 5 ranio, među kojima i jednog SS oficira. Gubici bataljona: 3 poginula i 1 teško ranjen, a izgubljeni su mitraljez i puškomitraljez. Pošto nekoliko konja, zbog iscrpljenosti i blatnjavog zemljišta, nisu mogli biti izvučeni uz Korijen (k. 1140), jedan minobacač zakopan je južno od sela Brateljevića.

Poginuli esesovci pripadali su 14. SS puku, istim snagama s kojima je divizija vodila borbu još od 28. aprila, što je još jače potkrijepilo uvjerenje da neprijatelj dešifruje naše depeše 3. udarnom korpusu. Zato je ponovo odlučeno da se tokom dana ne koriste radio-veze, nego tek kasno u noći ili sutrašnjeg dana — sa prostorijske prikupljanja.

Cijelog 18. maja divizija se, uglavnom, zadržala na istoj prostorijskoj, izuzev malog pomjeranja južnije, zahvatajući selo Jabuku.²²

U toku dana neprijatelj je pokušavao da proдре od pravca sela Gornja Prača i Prača na prostorijsku prikupljanja 17. divizije, ali su ga bataljoni 15. i 6. brigade odbili sa linije Trijeska (k. 1806) — Knička kosa (k. 1375) — Mačak (k. 1514) — Mlječnik (k. 1638), a od pravca Ustikoline 2. krajiška brigada na kosu istočno od sela Jabuke. U nekoliko navrata neprijatelj je bombardovao i mitraljirao sa po desetak aviona prostorijsku prikupljanja divizije i položaje na liniji: Vrijeska — Knička Kosa — Mačak. Naročito jako je bombardovao 2. krajišku brigadu i Štab divizije u selima Tahuljići, Modro Polje, Jabuka. Gubici toga dana bili su 7 poginulih i 10 ranjenih boraca, uglavnom dejstvom iz vazduha.

Sa položaja Mačak borci 3. bataljona 6. istočnobosanske brigade oborili su u popodnevnom časovima puškomitraljeskom vatrom izviđački avion »roda«, ali su avijatičari pobjegli.

²² Zbornik IV/25, dok. 114, str. 396.

Poslije razmatranja situacije, Stab 17. divizije utvrdio je da je neprijatelj otkrio našu namjeru o prelasku preko Drine kod Ustikoline, a s obzirom na aktivnost koju je ispoljio u toku dana, namjeravao je da nas na ovoj prostoriji koncentrično napadne i razbije. Zbog toga se odustalo od prelaska preko Drine, a jedinicama je naredeno da se u toku noći odmore i nahrane, a zorom prikupe u rejonu sela Mrežica i odatle brzim pokretom pređu preko komunikacije Foča — Kalinovik u pravcu doline rijeke Sutjeske, a potom na odsjeku Bastasi — Šćepan Polje pređu preko Drine i probiju se za Sandžak, ili preko Sutjeske i Dragaš sedla na Vučevski /plato.

Zastoj u selu Mrežicama bio je nepoželjan za prikupljanje divizije, ali se njime jednovremeno željelo zavarati neprijatelja o daljim namjerama divizije, odnosno navesti ga da krene prema selu Jabuci.

Brigade su krenule zorom 19. maja i oko 14 časova prikupile se na široj prostoriji sela Mrežica. Poslije kraćeg odmora divizija je pošla u tri kolone:

— desna kolona (6. istočnobosanska brigada) preko sela Trnjine — Jasenova — Metvina, oko pola noći prebacila se u rejon sela Ocrkavlja (tu je razbila četnike), a zatim prešla preko komunikacije i stigla u selo Rataje;

— srednja kolona (15. majevička brigada i Štab divizije) preko sela Derolova i Smajlova Dola dospjela je u rejon Nozdre (k. 757), a poslije prelaska preko komunikacije nastavila ipreko sela Rataja i stigla u selo Trebičinu. Pri prolasku kroz Miljevinu prethodnica brigade je kod seoske crkve razbila njemačko-četničku zasjedu;

— lijeva kolona (2. krajiška brigada) krenula je pravcem Glušci — Hum (t. 1081) — G. Budanj — Miljevina — Rataji. U rejonu Miljevine iznenadila je Nijemce i četnike, koji uopšte nisu očekivali napad. Poslije kratkog okršaja neprijatelj je u neredu odstupio prema Foči. Ovom akcijom bio je obezbijeđen i relativno lak prelazak preko ceste i srednjoj koloni. Tako je oko pola noći 17. divizija prešla preko ceste i prikupila se po šumarcima Rataja i Trebičine.

Izjava zarobljenog četničkog komandanta da su Nijemci i četnici trebali zorom da krenu dolinom Kolunske rijeke i napadnu naše jedinice u selu Jabuci, te činjenica

da je pokret prošao bez većih borbi, očit su dokaz da je predah u selu Mrežicama trenutno prevario neprijatelja u pogledu naše namjere. Zato je diviziju trebalo odmah, još u toku noći, pokrenuti prema Sutjesci i tako bar za 24 sata izmaći neprijatelju. Na žalost, ideja se nije mogla sprovesti u djelo zbog premorenosti jedinica i većeg broja iznemoglih boraca izostalih iza kolone —• koje je trebalo sačekati. Nije preostalo ništa drugo no da se divizija u toku dana prikupi na prostorijsi sela: Lju'bina, Vrbnica i Luče. Predah je bio nephodan diviziji i zato da bi u toku narednih dana primila avio-pošiljku municije.

Divizija se razmjestila: 2. krajiška brigada u selu Zakmuru, s jačim obezbjeđenjem na Kmuru (t. 1509) i Crvenim stijenama (k. 1144); 15. majevička brigada s jednim bataljonom na Goloj rudi, radi obezbjeđenja od sela Rataja i Jeleča, a sa jednim bataljonom u selu Vrbici radi obezbjeđenja od Zelengore, neposrednog obezbjeđenja i priprema za prihvata avio-pošiljke; 6. istočnobosanska brigada u selu Lučama, s tim da izviđa i obezbjeđuje diviziju od eventualnog napada Drinom i Sutjeskom; Štab divizije i brigadne bolnice 2. i 15. brigade u selu Vrbici.²³

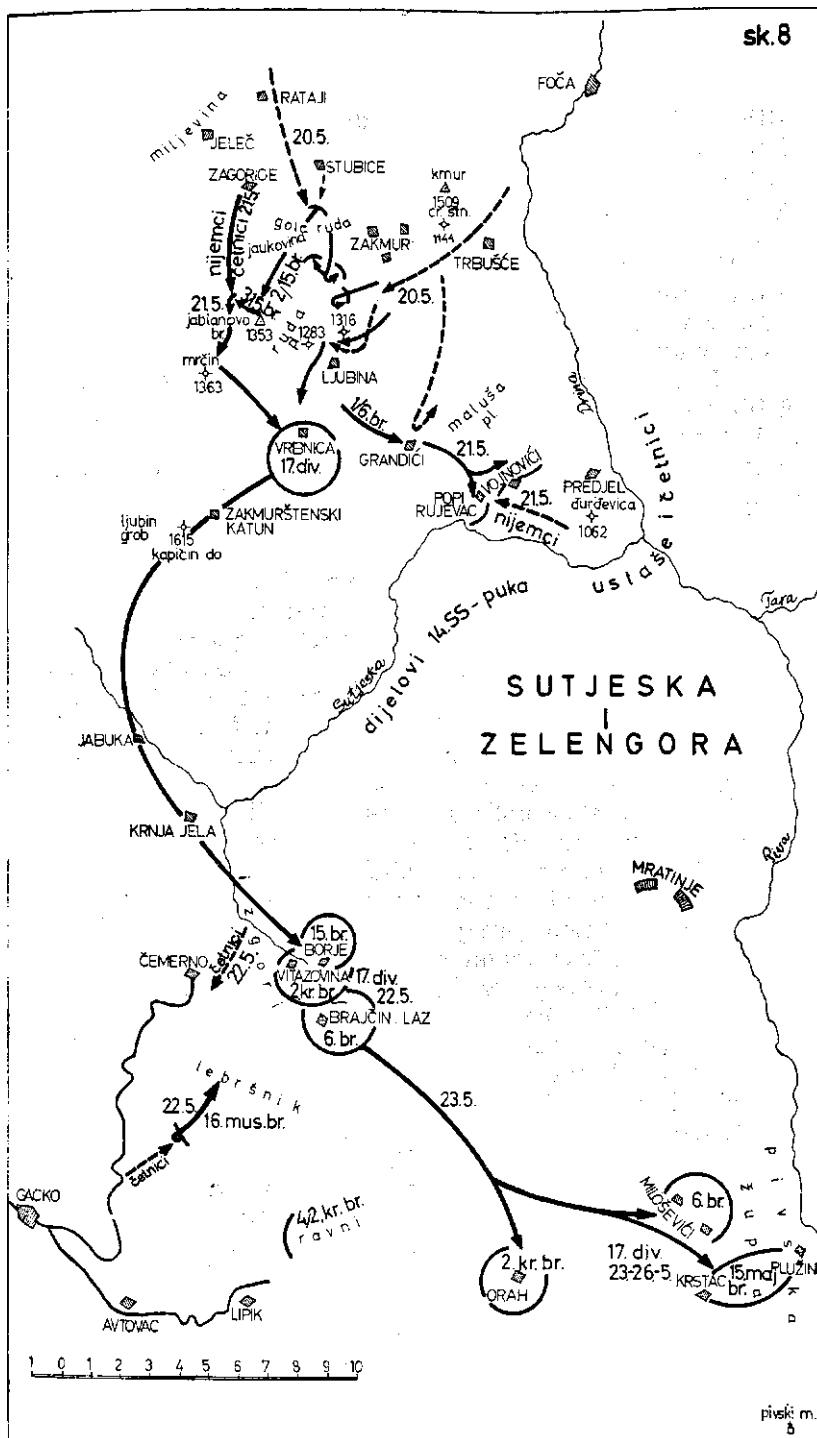
SUTJESKA I ZELENGORA

Oko 17 časova 20. maja od pravca Miljevine i Foče napalo je položaje 2. krajiške brigade 400—500 Nijemaca, ustaša i četnika. Poslije dvočasovne borbe brigada se povukla i zauzela položaje na planini Rudoj (između Zakmura i Ljubina). I 1. bataljon 6. istočnobosanske brigade (prethodnica) pri izbijanju u zaselak Grandiće sukobio se sa grupom četnika Zakmurskog bataljona, ali ih je brzo protjerao preko planine Maluša u pravcu Foče, zaplijenivši nekoliko pušaka i mitraljez sa 1.000 metaka.

U toku noći primijećeno je da se Nijemci povlače iz Zakmura u pravcu Trbušća. Na položajima oko Zakmura ostali su samo četnici i nešto ustaša.

Pred zoru naređeno je: 2. krajiškoj brigadi da ponovo zauzme Zakmur i zaposjedne položaje Kmur i Crvene

²³ Zbornik IV/25, dok. 114, str. 3i96.

stijene; 15. majevičkoj brigadi da njen bataljon iz Ljubinja posjedne liniju Jaukovina — Gola ruda, radi zatvaranja pravaca od Rataja i Jeleča; 6. istočnobosanskoj brigadi da čvrsto zaposjedne položaje na liniji Durđevica (k. 1062) — Predjel i prelaze preko planine Malusa ka dolini Sutješke. Zbog veoma ograničene količine municije jedinicama je naloženo da neprijatelja puste na blisko odstojanje i tek tada ga dočekaju jakom puškomitraljevskom vatrom i bombama.

Neprijatelj je, međutim, poremetio sve naše planove. Izbivši motorizovanom kolonom oko 10 časova istočno od sela Popi, oko 350 Nijemaca, ustaša i četnika napali su 1. bataljon 6. brigade u pokretu za Đurđevicu. Tek poslije višečasovne borbe bataljon je uspio da potisne neprijatelja i da na liniji Rujevac — Popi — Vojinovići organizuje odbranu. Poslije podne, dobivši pojačanje, neprijatelj je napao položaje brigade na Rujevcu i nakon dvočasovne vrlo oštre borbe i na bliskom odstojanju odbačen je oko 18 časova na polazne položaje. Uspjeh je plaćen osjetnim gubicima (poginuo je komandir čete, a 14 boraca ranjeno — među njima i komandant 1. bataljona kapetan Čedo Đukić, koji je ranjen na istom položaju i u isto mjesto na nozi, kao i prije godinu dana za vrijeme bitke na Sutjesci).

Oko 11 časova kolonu od oko 600 Nijemaca i ustaša, koja je krenula iz sela Zagorice u pravcu Jablanova brda (t. 1353), dočekao je u zasjedi 3. bataljon 15. majevičke brigade i nanio joj znatne gubitke. Pošto se pribrao i razvio za borbu, neprijatelj je prinudio 3. bataljon da se povuče. U međuvremenu neprijatelj je od Stubice napao 2. bataljon na Goloj rudi i potiskivao ga prema Jablanovu brdu, ugrozivši tako desni bok 3. bataljona koji se zbog jakog pritiska s fronta i pomanjkanja municije brzo odvojio od neprijatelja i preko planine Mrčina uputio prema Vrbnici. Pred mrak se 3. bataljon bez naređenja povukao sa Jablanova brda, ne obavijestivši susjedni bataljon 2. krajiške brigade na pravcu Zakmura. Neprijatelj je nastavio kretanje za bataljonom i pred sam mrak izbio na k. 1283 i k. 1316 — kod sela Ljubine. Time je Štab 2. krajiške brigade, sa dva bataljona u Zakmuru, bio odsječen od divizije i neobaviješten o razvoju situacije. U pokretu

prema Vrbnici, ne znajući za najnoviju situaciju, bataljon i Štab 2. krajiške brigade naišli su iznenada na neprijatelja u Ljubini. Srećom i neprijatelj nije znao pravu situaciju, što je omogućilo Stabu brigade i bataljonima da se brzo snađu i poslije kraćeg okršaja probiju prema Vrbnici. Pri tome je izgubljen dio brigadne komore sa prikupljenom hranom u kojoj se posljednja dva dana oskudijevalo.²⁴

S obzirom na aktivnost neprijatelja i stanje u brigadama, naročito zbog nestašice municije, u toku popodneva Štab divizije ocijenio je situaciju kao vrlo kritičnu. Pošto je neprijatelj ponovo prebacio dio snaga 14. SS puka sa ustašama i četnicima u dolinu Drine i Sutjeske i zatvorio prelake preko njih, a glavnim snagama otpočeo napad sa sjevera, zaključeno je da nas namjerava nabaciti na kanjon Sutjeske da bi nas tu uništio. Zato se više nije mogla čekati avio-pošiljka municije, niti izvesti proboj prema Sandžaku ili Vučevu. Nije preostalo ništa drugo no da se divizija prikupi u rejonu sela Vrbniče, a potom, u toku noći, prelaskom preko Zelengore, zavara neprijatelja, i preko Sutjeske prebaci na prostoriju Izgora.

U duhu ove odluke, a nakon pristizanja 2. krajiške brigade, divizija je oko pola noći iz rejona Vrbniče pošla u koloni pravcem: Zakmurštenski katun — Ljubin grob (k. 1615) — Kapičin do — izvorni dio rječice Jabušnjica — Jabuka — Krnja jela, a zatim preko rijeke Sutjeske prema Izgorima. Nakon 20-časovnog napornog marša, divizija je stigla na prostoriju Izgora, razmjestivši se: 15. majevička brigada i Štab divizije u selu Borju; 2. krajiška brigada u selu Vitazovini; 6. istočnobosanska brigada u selu Brajčin Laz. Jača obezbjeđenja postavljena su na komunikaciju — u pravcu Gacka i Tjentišta.

Zbog napornog marša veći broj iscrpljenog ljudstva izostao je iz kolone. Iz istih razloga napušten je i veliki broj tovarnih i jahaćih grla. Uz primjerno zalaganje svih ljekara, bolničkog osoblja, boraca i starješina, na preostalim konjima prenijeti su svi ranjenici u Izgore. Za spas

²⁴ Iako je oskudijevao u namirnicama (pošto je ova pristorija iscrpljena u vrijeme 5. neprijateljske ofanzive), narod je, naročito Vrbnica, davao i posljednje zalogaje.

ranjenika na Zelengori uništen je izvjestan broj bacača i mitraljeza, da bi se došlo do slobodnih tovarnih grla.

Istoga dana gatački četnici napali su 16. muslimansku brigadu — koja se povukla prema Lebršniku. Osjetivši da se mi približavamo, četnici su se brzo povukli iz Izgora prema Čemernu. Oko pola noći jedan bataljon 16. brigade, misleći da se četnici nalaze u Brajčinu Lazu, napao je 6. istočnobosansku brigadu, ali je zabuna brzo uočena i veza uspostavljena, pa se počelo od radosti i pucati. U sastavu 16. brigade privremeno se nalazio 4. bataljon 2. krajiške brigade, koji se vratio u matičnu brigadu. Brigada je privremeno ušla u sastav 17. divizije.

Sutradan divizija je pošla za Pivsku Župu i do mraka se razmjestila na prostoriji: 2. krajiška brigada u selu Orahu, sa zadatkom da uspostavi vezu sa svojim 4. bataljonom koji je držao položaje na Ravnima i obezbjeđivao pravac od Gacka; 6. istočnobosanska brigada u selu Miloševićima sa obezbjeđenjem prema Mratinju; 15. majevička brigada u selima Plužine i Krstac, a Štab divizije u selu Plužinama.

Na ovoj prostoriji divizija je ostala tri dana, preduzimajući, zajedno sa štabovima brigade, sve potrebno¹, u granicama mogućnosti, da odmori i sredi jedinice. Preko Pivskog manastira telefonom je uspostavljena veza sa Štabom 2. korpusa i od njega je dobivena načelna direktiva za rad na ovoj prostoriji i obavještenje o najavljenoj pošiljci materijala od saveznika.

U toku 24. maja izvršene su pripreme u Plužinama za prihvatanje avio-pošiljki, a noću 24/25. i 25/26. maja 10 savezničkih aviona bacili su dosta opreme, oružja, municije i hrane, tako da se divizija prilično odjenula i snabdjela municijom i hranom. Predah i primljena pošiljka pozitivno su uticali na moral jedinica. Intendantura divizije je organizovala raspodjelu materijala po jedinicama. Kako nije bilo dovoljno konja za dotur, a da bi se što prije snabdjela, 2. krajiška brigada prebačena je na prostoriju Plužine — Krstac.

Zbog malog brojnog stanja u bataljonima 6. istočnobosanske brigade riješeno je da se 4. bataljon rasformira, a njegovim ljudstvom popune ostala tri bataljona.

Divizija je 25. maja imala: 1.564 borca, 883 puške, 115 puškomitraljeza, 5 lakih mitraljeza, 2 mitraljeza i 7 protivtenkovskih pušaka.

Gubici divizije od 27. aprila do 25. maja bili su: 331 poginuo, 177 ranjenih i 326 nestalih boraca, a izgubljeno je: 378 pušaka, 23 puškomitraljeza, 3 laka mitraljeza, 4 mitraljeza, 4 protivtenkovske puške, a sve teško naoružanje zbog pomanjkanja municije i tovarnih konja je uništeno.²⁵

U istom periodu, prema neprovjerenim podacima, neprijatelju su naneseni slijedeći gubici: 240 ubijenih, 348 ranjenih i 18 zarobljenih.²⁶

Period od 27. aprila do 25. maja karakterisan je:

1. Stalnim borbama, napornim i dugim marševima koji su, pored slabe i neredovne ishrane, fizički iznurili borački sastav divizije, pa otuda 326 nestalih boraca. Izostajući za kolonom, jedan dio boraca je zarobljen, a drugi se probio do svojih kuća ili najbližih partizanskih jedinica. Do napornih marševa došlo je zbog upornog nastojanja Štaba divizije da ostvari glavni zadatak postavljen od Vrhovnog Štaba, a i zbog toga što je neprijatelj dešifrovao naše depeše, pa je, zahvaljujući motorizaciji, na vrijeme reagovao.

2. Imajući punu inicijativu, neprijatelj je uspijevao relativno malim snagama — u odnosu prema ranijim borbama²⁷ — (14. SS puk potpomognut ustašama i četnicima) da diviziji nametne svakodnevne borbe i nanese joj osjetne gubitke. Otkrivši preko naših depeša da oskudijevamo u municiji, bio je veoma agresivan u pokretima i u napadima, što mu inače nije bio običaj. To je natjeralo, iako dosta kasno (tek južno od Jahorine), naše bataljone da ga dočekuju na bombaškom odstojanju i u zasjedama, prinuđavajući ga na opreznost.

3. Ofanzivna dejstva neprijatelja karakterisale su neke novine. U ranijem periodu njegove akcije bile su,

²⁵ Nije urafrjnat 1. bataljon 15. majevičke brigade koji se 7. maja odvojio i ostao na prostorijski 3. korpusa.

²⁶ *Zbornik IV/25*, dok. 114, str. 396.

²⁷ Samo 14. SS puk bio je bar dva puta brojniji od 17. divizije, a daleko bolje naoružan.

uglavnom, kratke, dok ih je sada izvodio postepeno, sa dužim zadržavanjem na zauzetom zemljištu. Njegova obavještajna služba koristila je grupe opremljene malim radio-stanicama, a takođe ustaše i četnike.

4. Neprijatelj je preduzimaao akcije sa više pravaca — veoma pokretnim i dobro naoružanim vodovima i četama — i nastojao da zadrži punu inicijativu — i pored znatnih gubitaka. Dužim zadržavanjem i relativnim mirovanjem na osvojenom zemljištu, stvarao je utisak, bar u početku, da neće nastaviti napade. I dok su se zbog toga naše snage osjećale bezbjednim na svojoj prostoriji, neprijatelj bi ih napadao artiljerijskom i avio-vatrom, a zatim kidisao kopnenim snagama. Ova njegova taktika uočena je tek južno od Romanije.

5. Mjesec dana neprekidnih borbi i marševa bila je teška škola za Štab divizije, potčinjene štabove i jedinice. Divizija kao cjelina i pojedinci su pokazali visoku disciplinu, izdržljivost, upornost i heroizam, kada je trebalo spasavati ranjenike. To je bio najteži period za diviziju poslije 5. neprijateljske ofanzive.

Propusti i slabosti bili su posljedica i nedovoljno organizovane i spore izviđačke i obavještajne službe, kako u Štabu 17. divizije, tako i u potčinjenim jedinicama.

Masovnom upotrebom automatskog oružja neprijatelj je zaprečnom vatrom na relativno širokom frontu stvarao pogrešan zaključak kod nas da je daleko brojniji no što je stvarno bio. Zbog toga su donošene pogrešne odluke, pa su više puta bez potrebe angažovane cijele brigade, pa i divizija. Zbog toga, a i pomanjkanja odgovarajuće inicijative kod štabova divizije i brigada, nije se brzo reagovalo, tj. naše manje jedinice (oslobođene komore) nisu zabacivane na bokove i u pozadinu neprijatelja.

Grupisanjem i angažovanjem naših većih snaga na uzanom prostoru, neprijatelju je, s obzirom na vatrenu nadmoćnost, polazilo za rukom da nas prvim pokretom primora na probijanje (Prdibegovina), umjesto da smo se dekoncentrisali po brigadama, pa i bataljonima, i ofanzivno djelovali na njegove bokove i pozadinu.

Zemljište i maskiranje nisu dovoljno korišćeni kao zaštita od vatre, naročito iz aviona, a posljedica su bili teži gubici.

6. Sanitetska služba divizije bila je stavljena pred veoma teške zadatke, posebno prilikom probijanja iz okruženja. Samo za dva dana borbi na položajima Karaula — Žeženica — Ulakov grob divizija je imala više od 100 ranjenika. Spašavanju ranjenika veoma mnogo su doprinijeli divizijska sanitetska četa i brigadni vodovi nosilaca ranjenika, koji su sa položaja prebacili ranjenike do hirurške ekipe i divizijske bolnice. Prilikom probijanja do sela Žunova nosioci ranjenika su na leđima prenijeli sve nepokretne ranjenike preko teško prohodnog zemljišta uprkos ranama na ramenima izazvanim nosilima. Mnogi od ranjenika i danas su zahvalni za svoj spas tim bespriječornim i duboko humanim sanitetskim jedinicama i pojedincima. Hirurška ekipa u borbama kod sela Jabuke izgubila je dio instrumentarija, pa je zato privremeno rasformirana. Blagodareći u prvom redu sanitetskom kadru, naročito referentu saniteta kapetanu dr Rozi Papo, nije se pojavio niti jedan slučaj pjegavog tifusa. Iako su borbe i marševi bili teži nego u 6. ofanzivi, nije izgubljen nijedan ljekar, a ostali sanitetski kadrovi manje su stradali nego ranije. Pored veće brige starješinskog kadra i štabova, tome je doprinijelo iskustvo i prekaljenost sanitetskog kadra. Poslije dolaska u Crnu Goru svi teži ranjenici upućeni su u bolnicu na Boanu.

7. Mada brojno i materijalno oslabljena, 17. divizija je izišla iz borbi jaka, prekaljena, a njeni rukovodioci borbeno iskusniji i snalažljiviji.

VI

DEJSTVA DIVIZIJE U SASTAVU 2. KORPUSA

(jun—jul 1944)

BORBE U SANDŽAKU

U aprilu i u prvoj polovini maja jedinice 2. korpusa uspjele su da razbiju neprijatelja u južnom i zapadnom Sandžaku, uđu u Brodarevo i izbiju na komunikaciju Prijepolje — Pljevlja, a potom u Sandžaku i dolini Lima zauzmu slijedeći raspored: 37. udarna divizija na sektoru: Prijepolje — Pljevlja — Priboj; 5. udarna divizija: Pljevlja — Brodarevo — Potpeće; 3. udarna divizija: Brodarevo — Sjenica — Bihor; 2. proleTERSka divizija: Berane — Rožaj — AndrijeVica.

Naređenjem Štaba 2. korpusa, izdatim preko telefona 25. maja, 17. divizija je upućena preko rijeke Tare u rejon sela Prenčana radi zaposjedanja prostorije Čajniče — Čelebići — Meljak, obezbjeđujući se od Drine i Pljevlja, a čvrsto održavajući vezu sa 37. i 5. divizijom. Na toj prostoriji trebalo je jedinice odmoriti, a po mogućnosti popuniti ljudstvo. Na toj prostoriji nalazile su se neznatne četničke snage i nešto muslimanske milicije, koje je trebalo razbiti i razoružati.

Zbog najavljene savezničke avio-pošiljke nije se odmah postupilo po naređenju korpusa, već je glavnina 17.

Sakupljanje materijala kojeg su bacili saveznički avioni, ljeto 1944.

divizije (6. i 15. brigada) sa Štabom divizije ostala i 26. maja na prostoriji Plužine — Krstac, dok je 2. krajiška brigada zorom toga dana preko Pirnog i Dobrog dola (k. 1647) do mraka stigla u selo Virak.

Noću 25/26. maja saveznički avioni spustili su tovar (nešto materijala nije pronađeno jer se rasturio na velikoj površini) pa je glavnina divizije 27. maja u 5 časova krenula za Jezera pravcem Krstac — Pirni do — Dobri do — Virak i do mraka razmjestila se na prostoriji Matički gaj — Virak — Pošćenski kraj — Pašina voda.¹

Tu je divizija ostala i slijedećeg dana radi odmora i sređivanja. Ishrana je organizovana preko Komande mjesta u Žabljaku. Kako je u toku dana stigla pismena zapovijest Štaba 2. korpusa za prelazak divizije u Sandžak, ona je krenula zorom 29. maja (zasebnim ešelonima u vremenskom razmaku od 1 časa) pravcem Negovuđa — Palen, stigla na rijeku Taru i prešla je preko mosta u rejonu sela Prenćana, a potom se do mraka razmjestila na prostoriji sela Čavanj — Pašinjski Do — Selac — Prenćani.

¹ Zbornik IV/25, dok. 138, str. 498.

Prema prikupljenim podacima u toku slijedećeg dana, jače njemačke snage nalazile su se u Prijepolju i Pljevljima, a u Čajetini, Goraždu i Foči nešto ustaša i legionara kao i snage Drinskog četničkog korpusa.

Sutradan zorom divizija se prebacila na novu prostoriju: 2. krajiška brigada u rejon Višnjica — Zahum — Meljak sa zadatkom izviđanja i obezbjeđenja od Pljevalja i rijeke Čehotine, a Štab divizije u selu Višnjici; 6. istočnobosanska brigada na prostoriji sela Kakmuže — Hoćevina, sa zadatkom izviđanja i obezbjeđenja od Pljevalja; 15. majevička brigada razmjestila se po zaseocima Meki Do — Jovići — Morajce sa zadatkom izviđanja i obezbjeđenja od Čelebića.²

Naredna tri dana jedinice 17. divizije (od čete pa naviše) iskoristile su za sastanke, na kojima su analizirani rezultati i ponašanje pojedinaca u toku jednomjesečnih borbi. Takođe su organizovani zborovi sa narodom i formirani seoski narodni odbori u selima: Bobovo, Kakmuže, Hoćevina, Zahum i Meljak, te Komanda mjesta u Meljaku, preko kojih je organizovano prikupljanje hrane. Predah je iskoristila i umjetnička ekipa divizije za vrlo uspješnu priredbu u Meljaku i Zahumu.

Nešto poslije pola noći 2/3. juna upućen je bataljon 2. krajiške brigade u selo Potkovač radi veze sa 37. divizijom, ali se u toku dana vratio neobavljena posla, jer je divizija u međuvremenu krenula prema Rudom, o čemu je naknadno stiglo naređenje Štaba 2. korpusa.

U toku slijedeće noći krenule su brigade 17. divizije i u popodnevnim časovima 4. juna razmjestile se na prostoriji: 2. krajiška brigada u rejonu Strahov Do — Potkovač, sa zadatkom da posjedne komunikaciju Pljevlja — Čajniče (između Metaljke i Boljanića), a na planini Kovaču da je onesposobi za saobraćaj; da se obezbijedi od Pljevalja; 6. istočnobosanska brigada na prostoriji Kakmuže — Hoćevina — Zahum, sa zadatkom: da u sa dejstvu sa 4. krajiškom brigadom 5. divizije, koja se nalazila u rejonu Potpeća, čvrsto zatvori pravac od Pljevalja prema rijeci Tari i Podgori, održavajući vezu i sa 2. krajiškom brigadom prema Čajniču; 15. majevička brigada

¹ Zbornik IV/25, dok. 138, str. 498.

u rejonu Čele'bići — Ječmišta, sa zadatkom izviđanja i obezbjeđenja od Bukovice, Foče i Uzlupa.

Prilikom pokreta 15. majevička brigada sukobila se u rejonu Suhog Polja sa jakom grupom četnika Drinskog korpusa, koji su držali položaje: Velika ravan (t. 1216) — Oštra glava — Viševina (t. 1289). Poslije viščasovne borbe dva bataljona brigade uspjela su da četnike protjeraju prema Foči, nanoseći im velike gubitke. U borbi su poginula 2, ranjena 2 i nestala 2 borca brigade. Tokom čitavog dana brigadu su uznemiravali četnici — prepućavanjem sa obližnjih visova. Pred mrak četnici su kroz šumu u rejonu Velika ravan napali jednu našu desetinu isturenu radi obezbjeđenja prema Uzlupu. Tom prilikom nestala su 4 druga i 1 drugarica.®

U toku narednog dana vladalo je zatišje, ali je primijećeno oko 100 njemačkih kamiona u pokretu od Prijepolja prema Pljevljima. Poslije podne jedna jača motorizovana kolona Nijemaca krenula je od Pljevalja prema rijeci Tari. Cilj neprijatelja bio je da prodre prema Zabljaku i zahvati naš aerodrom preko kojeg smo transportovali ranjenike u savezničke baze u Italiji i djelomično se snabdijevali oružjem, municijom, sanitetskim materijalom, odjećom i obućom. U rejonu Potpeća dočekali su je dijelovi 4. krajiške brigade, ali ih je neprijatelj potisnuo sa ceste i do mraka prednjim dijelovima izbio na Taru.

U vezi s novonastalom situacijom Štab 17. divizije dobio je (oko 20 časova) radio-depešu od 2. korpusa u kojoj je obaviješten da će se 16. muslimanska brigada postaviti na prostoriju Kosanica — Glibači radi zatvaranja pravaca od Pljevalja i Tare i povezivanja sa snagama 5. divizije. Sedamnaestoj diviziji naređeno je da odmah orijentiše jednu brigadu ka odsjeku komunikacije Odžak — Vlahovići radi sadejstva sa jedinicama na sektoru Kosanica — Glibači.

U vezi s ovom direktivom, Štab divizije izdao je zapovijest 6. istočnobosanskoj brigadi da usiljenim maršem krene i bočno napadne neprijatelja na sektoru Odžak — Vlahovići, 2. krajiškoj brigadi da se pomjeri nešto južnije, a 15. majevička brigada nešto istočnije — jer se u Štabu

¹ Zbornik IV/25, dok. 138, str. 498.

Članovi štabova 17. divizije i 15. majevičke brigade, ljeto 1944.

divizije ocijenilo da neprijatelj ima ozbiljnije namjere prema slobodnoj teritoriji Crne Gore.

Sesta istočnobosanska brigada, noću 6/7. juna, sa dva bataljona napala je Nijemce i prinudila ih na povlačenje. Nijemci su imali 14 poginulih i više ranjenih, a uz to su izgubili: kamion (koji je zapaljen), 12 pušaka, 23.000 puščanih metaka, laki mitraljez »šarac«, 100 bacačkih mina, 100 tromblonskih i 60 ručnih bombi. Brigada je imala 1 poginulog i 3 ranjena.

U toku dana 15. majevička brigada pomjerena je na prostoriju Suša — Popov Do — Vrba, sa zadatkom obezbjeđenja od Čehotine i Čelebića. Na desnoj obali Čehotine ostala je 2. krajiška brigada sa dva bataljona (G. Brvenica — Glisnica) radi obezbjeđenja prema selu Boljanićima i dejstva prema Pljevljima, a sa dva bataljona na lijevoj obali Čehotine (D. Brvenica — Hoćevina) sa zadatkom da djeluje prema Pljevljima i da obezbijedi lijevi bok 6. istočnobosanske brigade na komunikaciji Odžak — Vlahovići. Bataljoni na desnoj obali Čehotine u toku dana raz-

bili su četnički bataljon u selu Gotovuši i zaplijenili 8 tovarnih konja. Druga dva bataljona na lijevoj obali Čehotine izveli su noću 6/7. demonstrativni napad na Pljevlja sa sjeverozapadne strane. Taj napad je, zajedno sa pritiskom bataljona 2. krajiške brigade na Pljevlja, povezan sa napadom bataljona 6. istočnobosanske brigade na komunikaciju Odžak — Vlahovići, presudno uticao na naglo povlačenje neprijatelja 7. juna — koji je, prešavši preko rijeke Tare na Jezerima, popalio Njegovuđu, Ninkoviće i Žabljak.

U toku 6. juna neprijatelj je (pojačan iz Pljevalja) uspio da potisne sa komunikacije 4. krajišku brigadu, a sa glavninom snaga u toku noći prešao je preko rijeke Tare, ostavljajući motorizaciju na desnoj obali (u rejonu Durđevića Tare) s manjim obezbjeđenjem.

Tek oko 20 časova Štab 2. korpusa obavijestio je Štab 17. divizije dokle se neprijatelj probio, naredivši mu da divizija izvrši napad sa sjevera.⁴ Ali, kako su sve brigade bile dosta udaljene, osim 6. istočnobosanske, nisu mogle odmah intervenisati, pa je tek u 22 časa 7. jula izdata zapovijest za opšti napad na liniju Potpeće — rijeka Tara, i to: 15. majevička brigada napada neprijatelja na Lever Tari, s tim da ga nabaci u kanjon Tare i tako odvoji od ostalih snaga na koje je trebalo da napadnu 2. krajiška i 6. istočnobosanska brigada; 2. krajiška brigada, preko Kakmuža i Glibaća, napada neprijatelja na prostoru Bitinskog i Kosaničkog polja, čvrsto sadejstvujući sa snagama 4. krajiške brigade (iz 5. divizije); 6. istočnobosanska brigada glavnim snagama napada neprijatelja duž komunikacije Potpeće — Vlahovići, a pomoćnim na liniji Kruševo — Hoćevina, istovremeno obezbjeđujući lijevi bok divizije.⁵

U toku dana brigade su dospjele u određenom roku na polazne položaje za napad, osim 2. krajiške brigade — koja je zbog udaljenosti nešto zakasnila. Ne naišavši na neprijatelja, brigada je produžila preko Bitinskog polja i Kosanice i oko 2 časa poslije pola noći napala glavni logor neprijatelja na Kutuši i Pušanjskom Dolu. Poslije

⁴ AVII, reg. br. 2/18-7, k. 982.

⁵ Zbornik IV/26, dok. 62, str. 239.

vrlo oštre borbe neprijateljska motorizovana kolona (u pokretu za Pljevlja) morala se vratiti. Do sađejstva sa 4. krajiškom brigadom nije došlo, jer se ona poslije prethodne borbe povukla prema Crnom vrhu (t. 1635). Tek nešto kasnije Stab 2. krajiške brigade uspostavio je sa njom vezu i zatražio da otpočne napad. Ali, dosta kasno! Pošto je već bilo svanulo, neprijatelj je protivnapadom primorao bataljone 2. krajiške brigade da se povuku sa čistine u šumarke zapadno od komunikacije ka Mosuru i Ravnoj gori. U tim borbama 2. krajiška brigada ubila je oko 70 i više od toliko ranila neprijateljevih vojnika, uz sopstvene gubitke od 3 poginula i 9 ranjenih boraca. Uništeni su tariketa i motocikl, oštećeno nekoliko kamiona, a zaplijenjeno 200 ovaca i 7 tovarnih konja koje je okupator odveo sa Jezera.

Izbivši na Lever Taru, 15. majevička brigada nije naišla na neprijatelja, pa je ostala čitavu noć na toj prostoriji. U zapovijesti Štaba divizije potkrala se i greška pri preciziranju zadatka 15. majevičkoj brigadi. Naime, pošto se raspolagalo italijanskim sekcijama 1 : 100.000 na kojima je pogrešno ucrtana cesta Pljevlja — Zabljak preko Lever Tare, a ne poznavajući zemljište, brigada je dobila zadatak da napadne na Lever Taru umjesto na Đurđevića Taru.

Pogriješio je i Stab 5. divizije kad je 16. muslimansku brigadu 6. juna ponovo prebacio preko Tare ka Kučajevici i Njegovuđi (umjesto da je upotrijebi za bočni udar od Prenčana prema Kutuši i Đurđevića Tari) te nije mogla da učestvuje u najodsudnijem momentu borbe.

Stab 2. korpusa: iako ga je 4. juna Stab 5. divizije obavijestio da je u Pljevlja stiglo oko 100 kamiona, kasno je orijentisao glavninu 5. i 17. divizije na pravac: Pljevlja — Đurđevića Tara — Zabljak.

Zahvaljujući ovim našim propustima, neprijatelj je uspio da se oko 8 časova s glavninom snagom povuče u Pljevlja — uz neznatne gubitke.

U toku noći 6/7. juna i 6. istočnobosanska brigada napala je neprijatelja na položajima između Vlahovića i Potpeća. Nijemci i četnici ubrzo su natjerani u bjekstvo prema Pljevljima. Zarobljen je jedan četnik, zaplijenjeno 100 ovaca i uništen jedan kamion.

U toku 8. i 9. juna 17. divizija se razmjestila duž komunikacije Pljevića — Tara i to: 15. majevička brigada u rejonu Đurđevića Tare; 2. krajiška brigada u selima Glibići i Bitine; 6. istočnobosanska brigada u selima Kakmuže — Kruševo, a Štab divizije u Glibićima. Slijedećeg dana 15. majevička brigada pomjerila se na prostoriju Potpeće — Odžak, sa zadatkom da čvrsto zatvori pravac od Pljevalja i ošteti komunikaciju. Toga dana stigla je u privremeni sastav divizije 16. muslimanska brigada i smjestila se u selu Kosanici.

U toku noći primljeno je naređenje Štaba 2. korpusa da se divizija ponovno pomjeri prema Foči i Čajniču, s tim da dijelom snaga ovlada ovim mjestima, a ostatak postavi na pogodnu prostoriju sa koje će vršiti pritisak prema Pljevljima i, u danom momentu, sadejstvovati snagama u napadu na garnizon.

U vezi s dobijenim naređenjem, Štab divizije je odlučio da orijentiše: 2. krajišku i 6. istočnobosansku brigadu prema Foči, a 15. majevičku i 16. muslimansku brigadu prema Čajniču i Pljevljima. Zapovijest za pokret i marševski cilj brigade su dobile u toku noću, a u zoru 11. juna pošle su na izvršenje zadatka: 2. krajiška brigada pravcem Glibići — Meki do (sa prenoćištem u rejonu Bobovo — Konjsko polje) na prostoriju Čelebići — Ječmište — Kunovo, obezbjeđujući se i izviđajući u pravcu Foče; 6. istočnobosanska brigada pravcem Hoćevina — Meljak — Popov Do (sa prenoćištem u rejonu Petine — Nange) na prostoriju Bukovice (zaseoci: Kržava — Kovačevići — Selišta); 15. majevička brigada pravcem Kruševo — Hoćevina (sa prenoćištem u rejonu G. i D. Brvenica — Glisnica — pl. Korjen) na prostoriju Pliješaničko brdo — Mirovići — Đurovići, sa zadatkom: oštetiti komunikaciju preko planine Korjena i prema Pljevljima, a zatvoriti pravac Pljevlja — Čajniče; 16. muslimanska brigada i Štab divizije pravcem Glibići — Kakmuž (sa prenoćištem u selima Višnjica, Zahum, Popov Do, Nange, Potkovač) u zaseoke Raščica, D. i G. Dubac, Krstače, Pužići.

Sve brigade izbile su na određene prostorije u toku popodneva 12. juna, ne nailazeći na otpor neprijatelja, jer

su se četničke bande razbježale po šumama ili povukle prema Foči, Čajniču i Goraždu.⁶

Pošto se u toku pokreta došlo do podataka da u Foči i Čajniču nema mnogo Nijemaca, već da oba garnizona, uglavnom, drže četnici i domaća ustaška milicija, Štab 17. divizije je odlučio da noću (13/14. juna) 2. krajiška i 6. istočnobosanska brigada likvidiraju garnizon u Foči, 16. muslimanski brigada u Čajniču, dok će 15. majevička brigada visiti pritisak prema Pljevljima.

U podilaženju ka Foči jedan bataljon 6. istočnobosanske brigade razbio je četničku grupu južno od sela Ponikava, a kod sela Vukušića drugi bataljon zarobio je četničku komoru (koja se kretala od Priboja za Foču) sa 11 tovara soli.

Napad na Foču izvršen je oko pola noći. Kako su se četnici Drinskog korpusa povukli bez jačeg otpora, obje su brigade već nešto poslije pola noći ušle u grad. Četnici su se postavili na visove na lijevoj obali Drine, ali ih je 2. krajiška brzo razbila i protjerala prema Kalinoviku i Goraždu.

U pokretu ka Čajniču 16. muslimanskoj brigadi suprotstavili su se četnici na liniji Ponikve — Trojan (k. 1340) — Stražica (t. 1439). Poslije viščasovne borbe četnici su potisnuti, te je brigada oko 14 časova dijelom snaga ušla u Čajniče, a s ostalim snagama nastavila gonjenje četnika i do mraka izbila na liniju Ifsar — Podkozara — Miljeno.

U toku dana 15. majevička brigada pomjerila se na komunikaciju Pljevlja — Čajniče (Boljanići — Korjen) i otpočela temeljno rušenje komunikacije i gonjenje četnika prema Pljevljima.⁷

Štab 17. divizije smjestio se u selu Ponikve, a pošto su noću 13/14. juna saveznički avioni spustili oružje, opremu i sanitetski materijal za diviziju, u zoru je privučen 2. bataljon 15. majevičke brigade radi obezbjeđenja prikupljanja padobranima spuštenog tovara.

Zorom 14. juna 6. istočnobosanska brigada je izašla iz Foče i razmjestila se na prostorijsi sela Boljoradina —

⁶ Zbornik IV/26, dok. 43, str. 180.

⁷ Zbornik IV/26, dok. 51, str. 211.

Han Soha — Slatina, isturajući izviđačka odjeljenja sve do Drine. U Foči je Štab 2. krajiške brigade ostavio jedan bataljon, drugi na Crnom vrhu, a sa dva bataljona posjeo položaje na lijevoj obali Drine: Gradaeka stn. (t. 889) — Borovac (k. 917) — Tjemenik (k. 1021), sa zadatkom da zatvore pravce od Kalinovika i Goražda.

Noću 14/15. juna dva bataljona 2. krajiške brigade prodrli su u Ustikolinu i ubila 20 ustaša, a zarobila 7 milicionera; u plijen su joj pali: 2 kamiona, puškomitraljez, 20 pušaka i veća količina puščane i minobacačke municije i namirnica.

U toku 15. juna sve jedinice divizije na svojim prostorijama tragale su za grupicama četnika koji su iz zaseda napadali pojedince ili manje grupe, i u posljednja dva dana ubili jednog i ranili jednog borca 16. muslimanske brigade.

U borbama od 26. maja do 15. juna neprijatelju su naneseni osjetni gubici, uz sopstvene: 7 poginulih, 15 ranjenih i 10 nestalih. Zaplijenjeni su: 31 puška, puškomitraljez, pištolj, 200 ručnih bombi, 41.000 puščanih metaka, 457 bacačkih mina, 100 tromblonskih bombi, 144 topovske granate i 26 tovarnih konja, a uništeni: tanketa, motocikl i 8 kamiona.

Divizija je ostala na istoj prostoriji 16. i 17. juna, s tim što je 6. istočnobosanska brigada pomjerena na prostoriju oko Čajniča, odnosno da sa položaja Ifsar — Miljeno zatvori pravac Goražde — Čajniče i obezbijedi se od rijeke Lima, a 16. muslimanska brigada na prostoriju: Slatina — Raskršće (k. 1221) — Banjača (k. 1232) — Goli vrh (t. 1309), isturajući dio snaga do same Drine — prema Osanici i Ustikolini — radi kontrole i zatvaranja ceste i pruge Goražde — Foča.

U vezi s naređenjem Štaba 2. korpusa (primljenog u toku dana) 15. maja je 6. majevička brigada pomjerena je na prostoriju: Boljanići — G. i D. Brvenica — Gotovuša, radi ofanzivnog dejstva prema Pljevljima, s tim da istovremeno održava vezu lijevo za 37. divizijom, a desno sa 5. divizijom.

Pošto se 2. jula navršavala godina dana od formiranja 17. divizije, donijeta je odluka da se raspiše 15-

dnevno takmičenje u svim jedinicama, a godišnjica što svečanije proslavi.

U toku 18. juna pomjerene su jedinice u duhu izdate zapovijesti prethodnog dana. Za vrijeme pokreta 15. majevička brigada razbila je grupu četnika u selu Brvenici, a noću je napala četnike na položajima: Jugovo — Bušnje — Bušanjsko brdo (nanijevši im gubitke od 1 mrtvog i 2 ranjena) i potisnula ih na liniju Munići — Kaljina — Gosteč (k. 1088).

Sve do 4. jula divizija je ostala na istoj prostoriji, koristeći predah za odmor, sređivanje i popunu jedinica materijalom primljenim avionima od saveznika. Istovremeno u jedinicama je izvođena intenzivna vojno-stručna nastava i izvršeno bojno gađanje. Na četnim, bataljonskim i brigadnim konferencijama analiziran je rad u proteklom periodu i postavljeni novi zadaci. Intenzivno se radilo i na opismenjavanju nepismenih boraca, a kulturno-umjetnička ekipa divizije dala je 7 priredbi za borce i narod. Po selima je osnovano 9 mjesnih odbora, a u Foči, Slatini, Čelebiću i Čajniču opštinski i komande mjesta u Foči i Čajniču.

Kako su Srbi ovog kraja bili pod uticajem četnika, a Muslimani zbog ustaške propagande bili dosta nepovjerljivi prema nama, pa su se čak mnogi muškarcu sklanjali u šume, posebna pažnja posvećena je živom političkom, kulturnom i zdravstvenom radu sa narodom. I rezultati nisu izostali: narod je počeo da se vraća, a konferencije po selima sve su masovnije posjećivane. Naročito je pojava 16. muslimanske brigade politički efikasno djelovala kod muslimanskog življa, pa je u nju dobrovoljno stupilo oko 50 omladinaca, a u 6. istočnobosansku brigadu oko 20.

Sa svoje prostorije jedinice divizije djelovale su ofanzivno prema Kalinoviku, Goraždu i Pljevljima, dok je neprijatelj iz pomenutih garnizona manjim povremenim ispadima napadao naše manje isturene dijelove.

Noću 19/20. jedan bataljon 2. krajiške brigade razbio je prikupljene četnike u selu Miljevini, izbacivši im 10 četnika. Bataljon je imao 1 ranjenog.

U toku 20. juna oko 140 Nijemaca i četnika napali su isturene položaje 15. majevičke brigade na liniji Jugovo — Gotovuša. Nakon kratke ali oštre borbe neprijatelj je

15. majevička brigada u pokretu

odbačen uz gubitke od 1 mrtvog i 5 ranjenih. Iz brigade je samo 1 borac lakše ranjen. Istoga dana oko 300—400 četnika napalo je od Kalinovika bataljone 2. krajiške brigade zapadno od Foče, ali su odbijeni i pri tome pretrpjeli gubitke od 3 mrtva i 5 ranjenih. Naši gubici: 1 poginuo i 1 lakše ranjen.

Noću 21/22. juna dva bataljona 15. majevičke brigade napala su uporišta neposredno oko Pljevalja (Rudnice — Srdakov grob — Zidovići) bacačkom vatrom i, po pričanju mještana, nanijela neprijatelju gubitke od 50 do 60 mrtvih i ranjenih. Neprijatelj nije pružio jači otpor, nego se povukao u grad.

Jedan bataljon 6. istoenobosanske brigade napao je 23. juna četnike u rejonu sela Međuriječje — Kovačevići i poslije kraće borbe protjerao ih u pravcu rijeke Lima, nanijevši im gubitke od 1 mrtvog, 2 ranjena i 3 zarobljena, a zaplijenio: 3 puške, 9 tovarnih konja, 5 grla krupne i 11 grla sitne stoke.

Nijemci i četnici napali su 25. i 26. juna iz Pljevalja 15. majevičku brigadu na položajima Jugovo — Bušnje, ali su odbijeni uz gubitke od 2 mrtva, više ranjenih i 1 zarobljenog Nijemca. U tim borbama ranjen je u stomak intendant 1. bataljona Tešo Nakić, pa je nešto kasnije izdahnuo.

Jedna četa 2. krajiške brigade napala je noću 26/27. juna ustaško-milicionerske snage na prostoriji Zebina Suma — Osanica — Ravna njiva. Poginulo je 7 ustaša a 12 milicionera zarobljeno (od kojih se 5 prijavilo u brigadu). Zaplijenjeno je: 10 pušaka, 10 ručnih bombi, 4.000 do 5.000 pušanih metaka, 7 tovarnih konja i veća količina namirnica.

Bijesni zbog našeg danonoćnog pritiska i osjetnih gubitaka, okupator i izdajnici u Pljevljima pojačali su teror nad simpatizerima NOP-a i partizanskim porodicama i — prema izvještaju dobijenom iz grada — za posljednja dva dana ubili su ili zaklali 15 lica.

U 17 časova 27. juna oko 300 Nijemaca, četnika i milicionera iz Pljevalja napali su 15. majevičku brigadu na položaju Srdakov grob — Stražica (t. 1028), ali su nakon jednočasovne borbe odbijeni uz znatne gubitke, dok je brigada imala 1 poginulog.

Kako je slijedećeg dana bio Vidovdan, organizovana je svečana proslava. Jedinice su održale zborove sa narodom na kojima su govorili komandanti i komesari o značaju Vidovdana kao nacionalnog praznika srpskog naroda, ističući primjer Obilića i osuđujući izdaju Brankovića. Takođe se govorilo o sarajevskom atentatu i o herojskom i rodoljubivom podvigu nacionalno-revolucionarne omladine sa Gavrilom Principom na čelu, a svi vidovdanski godađaji povezani sa našom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika. Poslije zborova održane su priredbe.

U toku noći 30. juna dva bataljona 2. krajiške brigade napala su četnike na položajima: Kulina (t. 829) — Budanj — Debelo brdo (k. 769) — Radoviš (k. 714) i poslije jednočasovne borbe protjerali ih prema Miljevini i Kalinoviku.

Na prvu godišnjicu divizije, 2. jula prije podne izvršena je smotra jedinica i održani su prigodni govori, a poslije podne, uz prisustvo naroda, izveden je kulturno-umjetnički program. Centralna proslava održana je u Čajniču gdje je, pored Štaba divizije, učestvovalo i 50 delegata iz brigada sa komesarima brigada na čelu. Pošto je komandant divizije pročitao naredbu o proslavi, komesar divizije je, pored ostalog, iznio i rezultate borbi divizije za proteklu godinu:

Ubijeno i ranjeno: Nijemaca i ustaša 4.384, domobrana 936, četnika 1.442; zarobljeno: Nijemaca i ustaša 519, domobrana 3.437, četnika 987,⁹ zaplijenjeno: topova raznih kalibara 38, teških bacača 13, lakih bacača 8, tromolona 3, mitraljeza 35, lakih mitraljeza 40, puškomitraljeza 172, automata 105, pištolja 327, pušaka 4.458, protivavionskih mitraljeza 2, ručnih bombi 10.824, topovske, bacačke, puščane i druge municije 560 vagona, eksploziva, štapina 1 kapisla 65 vagona, radio-stanica 11, radio-aparata 33, kamiona 22, osobnih automobila 19, motocikla 9, bicikla 956, lokomotiva 9, šinobusai 2, vagona 122, pisanih mašina 63, poljskih telefonskih centrala 37, poljskih telefona 97, telefonskog kabla 339 km, jahaćih konja 87, tovarnih konja 375, teglećih konja 120, životnih namirnica i soli 830 vagona, duvana 20 vagona, sanitetskog materijala 2 vagona; uništeno, porušeno ili oštećeno: tenkova 11, aviona 3, kamiona 34, osobnih automobila 6, motocikla 7, jedrilica 2, lokomotiva 6, vagona 143, oklopna voza 2, željezničke pruge 10,6 km, ceste 4,7 km, telefonske linije 44 km, mostova i propusta 108, električnih centrala 4, fabrika 9, rudnika 7, željezničkih stanica 31, poštanskih stanica 7.

U toku godine formirana su 234 seoska i opštinska NO odbora, održano 21320 političkih časova i konferencija u jedinicama i 485 zborova i konferencija sa narodom, izdato 110 listova i drugih publikacija, održane 264 priredbe za narod i jedinice, a opisano se i naučilo četiri osnovne računске radnje 639 drugova i drugarica.¹⁰

Poslije izlaganja komesara divizije, izvedena je priredba uz veliko učešće boraca i stanovnika iz mjesta i okolnih sela (500—600).¹¹

Noću 2/3. jula jedan bataljon 2. krajiške brigade napao je ustaše u selu Vranićima, razbio ih i zaplijenio: puškomitraljez, 3 puške, 800 puščanih metaka, pištolj, 15 ručnih bombi i 3 tovarna grla. Slijedećeg dana uspostavljena je veza sa 1. proleterskom divizijom koja je izbila na liniju Trnovo — Kalinovik. Kako je Štab 17. divizije u isto vrijeme doznao da se motorizovani neprijatelj kreće od Goražda prema Ustikolini, a od Sarajeva ka Goraždu, ocijenio je da neprijatelj želi prodrijeti u Foču da bi odbacio 1. proletersku diviziju od Drine, pa je ona o tome obaviještena preko 2. krajiške brigade.

⁹ Podaci o ubijenim i ranjenim neprijateljskim vojnicima dobijeni su od brigada i nisu provjereni.

¹⁰ *AVII*, dok. 1/5, k. 982.

¹¹ Davao se neki borbeni komad pa je ispaljeno nekoliko petardi. Misleći da je neprijatelj napao varoš, narod se razbježao. Kada su se duhovi smirili, veselje je nastavljeno.

Štab 2. korpusa naredio je 4. jula 17. diviziji da sa jednom brigadom zatvori pravac Pljevlja — Tara, a sa ostalim snagama ostane na prostoriji Foča — Čajniče, a potom se — po dolasku 1. proleterskog korpusa — prebaci na prostoriju Mejjak — Kakmuže — Kosanica, i zatvori pravac Pljevlja — Tara, vezujući se desno sa 37. divizijom (u rejonu Pljevlja — Šahovići) i 1. proleterskim korpusom (u pravcu Foče).

Međutim, kako se na sektoru Foča — Goražde situacija izmijenila, Štab 17. divizije je naredio 2. krajiškoj brigadi da ostane na sektoru Foče, sa zadatkom da ga čvrsto drži i tako omogući prelazak 1. proleterskog korpusa na desnu obalu Drine, održavajući desno vezu sa jedinicom 16. muslimanske brigade koja je postavljena na prostoriju Kozarevina — Goli vrh — Raskršće (k. 1221), da bi onemogućila eventualni prelazak neprijatelja preko Drine i osmatrala pravac prema Goraždu i Čajniču. Prostoriju Potpeća posjela je 15. majevička brigada, s tim da zatvori pravac Pljevlja — Tara, povezujući se sa 37. i 5. divizijom. S prostorije Gradac — Meljak — Hoćevina 6. istočnobosanska brigada kontrolisala je dolinu Čehotine i pravac prema Pljevljima, održavajući vezu sa 2. krajiškom i 15. majevičkom brigadom.¹²

Tokom dana i do pred mrak Nijemci, ustaše i četnici počeli su od Goražda preko Ustikoline nadiranje prema Foči — lijevom obalom Drine pravcem Ustikolina — Grad (t. 801) — Pijevac (k. 918). S manjim dijelom snaga prešli su na desnu obalu rijeke i krenuli od sela Dragojevića preko Bojčina brda (t. 798) prema Korjenu (k. 1623). Dva bataljona 2. krajiške brigade, orijentisani prema Ustikolini, povukli su se na povoljnije položaje (Patkovina — Golo brdo). U isto vrijeme jedan bataljon 3. krajiške brigade 1. proleterske divizije krenuo je u napad od Tjemenika (k. 1021) prema Pijevcu.

Štab divizije je reagovao naredjenjem po kojem će: 16. muslimanska brigada napasti neprijatelja (još dok je u pokretu) iz pozadine i u bok — pravcem prema Bojčinom brdu i Korjenu, s tim što će dijelom snaga čvrsto

¹² AVII, dok. 1/5, k. 982.

držati Krčino brdo (t. 844) i zatvarati pravac od Ustikoline za Slatinu; 2. krajiška brigada napasće od Ilova brda (k. 860) prema Korjenu i Bojčinu brdu, da protjera i nabaci neprijatelja na Drinu.

Nešto poslije pola noći uslijedio je napad kojim je neprijatelj potisnut na lijevu obalu Drine i gonjen do Ustikoline. Neprijatelju su naneseni znatni gubici, uz sopstvene: 1 poginuo i 5 ranjenih drugova. Zaplijenjeno je: 18 pušaka, automat, 2.200 puščanih metaka i tovarni konj.

Oko podne 5. jula u Foču su stigle jedinice 1. proleterske divizije i počele da prelaze na desnu obalu Drine. Poslije podne 2. krajiška brigada već je bila na desnoj obali Drine i nastavila pokret na prostoriju Miljeno — Međurečje, sa zadatkom da zatvara pravac Gorazde — Čajniče i kao obezbjeđenje od Lima.

U toku noći 5/6. jula 16. muslimanska brigada prebacila se na prostoriju: planina Kovač — Metaljka — Čajniče, radi zatvaranja pravca od Pljevalja.

Zorom 6. jula 6. istočnobosanska brigada krenula je pravcem: Nange — Popov Do — Meljak i razmjestila se na prostoriju Pliješevina — Šljivensko — Hoćevina, radi kontrole doline Čehotine i Volodera, održavajući vezu desno sa 15. majevičkom brigadom i lijevo sa 16. muslimanskom brigadom. Štab 17. divizije prebacio se iz sela Ponikve u selo Vrbu.

Još u toku noći 15. majevička brigada razmjestila se na prostoriji Gornje Selo — Crnoborje — Vlahovići i zatvorila pravac Pljevlja — Tara, a sutradan u Štab brigade stigla je saveznička vojna misija na putu za Štab 17. divizije, sa kapetanom Smitom na čelu.

Od Štaba 3. korpusa dobiveno je 7. jula naređenje da se 16. muslimanska brigada odmah uputi u rejon Sokolovića u sastav 27. divizije. Brigadu su smijenile jedinice 1. proleterskog korpusa, a ona se u toku noći 7/8. jula prebacila preko Drine.

Poslije podne su 2. krajišku brigadu smijenile jedinice 1. korpusa, a ona se oko 20 časova prikupila u rejonu sela Trpinja i Pisanice.

Po dolasku 1. korpusa na prostoriju Foča — Čelebić — Čajniče, 17. divizija je dobila novi zadatak: da čvrsto

zatvori pravac Pljevlja — Tara i održi neprekidnu vezu desno sa 5. i 37. divizijom (na pravcu Pljevlja — Sahovići) i lijevo sa jedinicama 1. korpusa — sve radi bezbjednosti aerodroma u Njegovuđu — na koji su slijetali saveznički avioni sa ratnim materijalom, a u povratku prebacivali ranjenike u Italiju.

U vezi s novim zadatkom, jedinice 17. divizije su noću 8/9. jula izvršile pokret i u toku dana zauzele slijedeći raspored: 2. krajiška brigada na lijevoj obali Cehotine (D. Brvenica — Meljak — Pliješevina) sa zadatkom aktivnog dejstva prema Pljevljima; 6. istočnobosanska brigada (rezerva divizije) u rejonu Hočevina — Kakmuže — Kruševu; 15. majevička brigada u selima Vlahovići — Potpeće — Odžak, s tim da čvrsto zatvori komunikaciju Pljevlja — Tara i održava vezu (desno) sa 5. i 37. divizijom; Štab divizije u selu Glibaćima.¹³ Na toj prostoriji divizija je provela 5 mirnih dana, osim što su noću 10/11. jula dva bataljona 6. istočnobosanske brigade i jedan bataljon 2. krajiške brigade razbili Pljevaljsku četničku brigadu na prostoriji: Vidre — Vučje — Pauče, nanijevši joj teške gubitke. Zaplijenjeno je 13 pušaka i veća količina puščane municije.

Dan ustanka crnogorskog naroda, 13. jul, divizija je svečano proslavila uz prisustvo mjesnog stanovništva, iako je 12. i 13. jula pojačala budnost s obzirom na to da su Nijemci ojačali garnizon Pljevlja sa oko 1.500 vojnika, artiljerijskim divizionom i nešto tenkova.

Naređenjem Štaba 2. korpusa od 15. jula divizija *je* dobila zadatak da se prebaci sjeverno od komunikacije Pljevlja — Prijepolje, radi dejstva na komunikacijama Pljevlja — Prijepolje i Pljevlja — Ustibar — Priboj.

Poslije pristizanja 1. proleterske divizije na komunikaciju Pljevlja — Tara, 17. divizija je izvršila pokret noću 15/16. jula i do 17. časova razmjestila se:¹⁴ 2. krajiška brigada u selima Krnjača — Granica, sa zadatkom da čvrsto zatvori pravac Pljevlja — Ustibar; 6. istočnobosanska brigada u selima G. i D. Babine radi dejstva na ko-

¹³ Zbornih III/8, dok. 12, str. 22.

¹⁴ Zbornik III/8, dok. 20, str. 41.

muni'kacijama Prijepolje — Pljevlja i Prijepolje — Priboj; 15. majevička brigada u selima Kaluđerovići i Bučje, sadejstvujući sa 2. krajiškom i 6. istočnobosanskom brigadom, a i radi kontrole desne obale Lima i dejstva na komunikaciji Ustibar — Priboj; Štab divizije i hirurška ekipa u selu Bučje.

POKRET KA LIMU I BORBE U NJEGOVOM
IZVORNOM DIJELU

Da bi imali što povoljniju situaciju u Srbiji, Nijemci su polovinom jula 1944. godine preduzeli snažna ofanzivna dejstva radi uništenja jedinica NOV na jugu Srbije, a istovremeno svim silama nastojali da spriječe prodor naših snaga iz istočne Bosne i Crne Gore u Srbiju. Ofanzivom prema Crnoj Gori (»Drufgenger«) Nijemci su predviđali da jednovremenim dejstvom duž doline Lima omoguće glavnoj grupaciji (21. SS divizija »Skenderbeg«, 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbeni grupa »Stripel«), sa prostorije Gusinje — Plav — Čakor, obuhvat naših snaga u rejonu Andrijevića — Berane (Ivangrad), a potom njihovo nabacivanje na crnogorske gudure, radi uništenja.¹⁵

Zbog novonastale situacije na sektoru Andrijevića — Berane i predstojećeg zadatka za pokret u Srbiju, Štab 2. korpusa 17. jula naredio je 17. diviziji da se najhitnije prebaci na prostoriju Štitari — Berane, gdje će primiti novi zadatak.

Po brigadnim kolonama divizija je noću 17/18. jula prešla preko ceste Prijepolje — Pljevlja i u toku dana razmjestila se na prostoriji Kamena gora — selo Erakoviće. U pokretu nije došlo do borbi, osim što je tenkovska zasjeda iz rejona Jabuke ubila jednog našeg borca i dvojicu ranila. Slijedećeg dana, 19. jula, divizija je nastavila pokret i pri kraju dana 20. jula stigla u rejon Berana, gdje se razmjestila na široj prostoriji sela Mašte — Dragosava — Budilje — Zaostro.¹⁶

¹⁵ AVII, dok. 1/6, k. 9.

¹⁶ AVII, dok. 1/5, k. 982.

Nijemci su ostavljali pustoš

Istoga dana u Štabu 2. korpusa održan je sastanak sa komandantima i komesarima 2, 3, 5. i 17. divizije, na kojem je konstatovano da su 14. SS puk, dijelovi albanske kvislinške divizije »Skenderbeg«, albanska kvislinška milicija i četnici napali naše snage u rejonu Andrijevića — Murina — Kuti, i uspjeli — uz pomoć motorizacije, artiljerije i avijacije, poslije teških borbi 21. jula, da ovladaju Andrijevićem i prodru lijevom obalom Lima do linije Rujišta — Trepča, dok su desnom obalom nadirali od sela Šekular i Kaludra. Neprijatelj je želio da nas odbaci od Lima, zauzme aerodrom u Deranima i onemogući naš dalji prodor ka istoku. Zato je, iako je neprijatelj zaustavljen na liniji Rujišta — Trepča, bilo potrebno što prije otkloniti opasnost od Šekulara i Kaludre.

Jedinice 2. proleterske divizije povukle su se sa 2a-Ijevice i Stanjevog brda zbog artiljerijske vatre i u toku popodneva posjele liniju Vranja glava (k. 1762) — Zminja glava (k. 1734) — Volujnik — Vjetarnik (k. 1473) — Drezga (k. 1014).

Poslije analiziranja situacije odlučeno je da se noću 21/22. jula napadne neprijatelj lijevo i desno od rijeke

Lima i odbaci prema Peći. Napad će izvesti 2. proleterska divizije duž komunikacije prema Andrijevići i preko Šekulara ka Velikoj, a 17. divizija sa položaja Simovče (k. 1346) — Radovana brdo (k. 1373) — Babino brdo (k. 1306) — Debelo brdo (t. 1474) napašće neprijatelja na položaju Kaciber (t. 1570) — Đakovo — Smiljevica (k. 1963) — Mokra planina. Objema divizijama sadejstvovaće 3. divizija dejstvom u pozadini neprijatelja.

Za izvršenje dobivenog zadatka Štab divizije je naredio:¹⁷ 2. krajiška brigada odmah će smijeniti jedinice 4. proleterske brigade 2. proleterske divizije i sa položaja Simovče — Radovanovo brdo (k. 1376) — Babino brdo (k. 1306) napasti noću 21/22. jula neprijatelja na položaju Turjak (k. 1469) — Kaciber — Đakovo — Smiljevica, održavajući vezu lijevo sa 15. majevičkom, a desno sa 6. istočnobosanskom brigadom; 6. istočnobosanska brigada sa položaja Debelo brdo i iznad Kaludre napašće neprijatelja noću 21/22. jula u pravcu Moke planine, i time omogućiti nesmetan prolaz 4. proleterske brigade prema Šekularu. Ako neprijatelj bude u klisuri treba ga što prije likvidirati i omogućiti brzi pokret 4. proleterskoj brigadi u pravcu Sekulara i Velike; 15. majevička brigada posjeće položaj Gradina (t. 1057) — Ivanovo brdo — Velja Stijena i sa njega kontrolisati lijevu obalu Lješnice i Veljin potok, održavajući vezu lijevo sa 5. divizijom; Štab 17. divizije i hirurška ekipa u selu Budimlju.

Jedan bataljon 2. krajiške brigade protjerao je neprijatelja sa Turjaka, ali kako nije uslijedio pritisak naših snaga na ostale okolne položaje, te zbog vrlo jakog dejstva artiljerijske vatre, Krajišnici su protivnapadom neprijatelja vraćeni na položaj. Ostali bataljoni brigade zbog udaljenosti nisu stigli u toku noći da napadnu Kaciber i Smiljevicu. U toku dana brigada se povukla na polazne položaje, zbog otvorenog i brisanog prostora ispred solidno utvrđenih položaja Smiljevice i Kacibera, da bi ih napala noću 22/23. Položaje je branila borbena grupa »Bendl« (dva bataljona albanskih kvislinga, ojačana sa nešto muslimanske milicije, jednom baterijom minobacača i dva brdska topa — ukupno 1.500 vojnika). U prvom naletu bata-

¹⁷ *Zbornik* III/8, dok. 33, str. 61.

ljoni su uspjeli da ovladaju pojedinim prednjim položajima i bunkerima, ali se neprijatelj po dubini ogorčeno branio, zbog čega se brigada u svanuće morala opet povući na polazne položaje.

Oko 22 časa 21. jula dva bataljona 6. istočnobosanske brigade izvršila su pokret Debelog brda preko Kaludre u pravcu Mokre planine i u zoru napala neprijatelja na položajima Kape — Usovište (t. 1932) — Kosmaj. Poslije kraće ali vrlo oštre borbe neprijatelj je odbačen (uz velike gubitke u ljudstvu i materijalu), čime je omogućeno jedinicama 4. proleterske brigade da dalje prodiru preko Sekulara ka Velikoj. Neprijatelj je u odstupanju udario na 4. proletersku brigadu, koja ga je nabacila na Jankovu glavu (t. 1566) i tako izložila unakrsnoj vatri obiju brigada. S obzirom na to da je na zauzetim položajima zaplijenjeno (pored ostalog) i dosta mina, 6. istočnobosanska brigada efikasno je tukla minobacačima neprijatelja na Jankovoj glavi, nanijevši mu velike gubitke. Neprijatelj je počeo u panici da odstupa u pravcu Mokre planine, gonjen u stopu od jedinica 4. proleterske brigade. Bataljoni 6. istočnobosanske brigade nisu mogli preduzeti gonjenje, jer je neprijatelj iz rejona Smiljevice i Cafe, kojega nije uspjela da likvidira 2. krajiška brigada, u toku dana napadao položaj Kape.

Svi pokušaji neprijatelja da 22. i prije podne 23. jula iz rejona Smiljevice potisne 6. istočnobosansku brigadu sa Kape, ostali su bez uspjeha. Poslije podne brigada je dijelom snaga, nastupajući ka Mokroj planini, u silovitom naletu razbila neprijatelja¹⁸ na Završu (k. 1809) i Kukajskom vrhu (k. 1887), nastavljajući prodor ka Planinici (k. 1928). U ovim borbama naročito je došla do izražaja samoinicijativa komandi četa i štabova bataljona, a ništa

¹⁸ To je bio 3. bataljon 21. SS divizije »Skenderbeg« — pret-hodnog dana potisnut sa položaja Kape — Usovište — Kosmaj. Komandir 9. čete tog bataljona poručnik Alfred Šreder u izvještaju o borbama bataljona navodi i slijedeće: »... Odvezao sam se 23. jula sa jednom kolonom za dotur bataljonu i u večernjim časovima istog dana stigao sam bataljon, koji se potučen povlačio u punom rasulu ka prevoju Čakor. Svi komandiri četa i ceo štab bataljona poginuli su ili nestali Gubici u ljudstvu, konjima i materijalu bili su veliki.« *AVII*, dok. 34/1, k. 72.

manje odlučnost i snalažljivost zamjenika komandanta brigade — Nikole Zvicera u objedinjavanju dejstava oba bataljona.

Pošto je neprijatelj na lijevoj obali Lima zaustavljen, a na desnoj potisnut preko Mokre planine ka Čakoru (k. 1849), a da bi se raščistila situacija u izvornom dijelu Lima i obezbijedio nesmetan pokret Operativne grupe divizija za Srbiju, Stab 2. korpusa donio je odluku da noću 24/25. jula sa svim snagama razbije neprijatelja i ovlada Čakorom, a po mogućnosti Plavom i Gusinjem, povezujući se tako sa našim snagama zapadno od Đakovice.

Na osnovu te zamisli, 17. divizija imala je zadatak da glavninom snaga (2. krajiška i 15. majevička brigada), aktivno dejstvujući, zatvori pravac Smiljevice — Turjak i dolinu rijeke Lješnice, i obezbijedi lijevi bok glavnim snagama koje prodiru prema Čakoru. Sesta istočnobosanska brigada olakšaće dejstva 5. divizije tako što će izbiti na Hađevića livade i zaposjesti kote: 1856, 1714 i 1764.

Na odstupnom pravcu neprijatelja preko sela Sekulara i Velike (desna obala Lima), 5. divizija je trebalo da izbije na komunikaciju Andrijevića — Čakor — Peć i ovlada Čakorom. Istovremeno 2. proleterska divizija i dijelovi 3. divizije dejstvovaće lijevom obalom Lima — prema Murinu i Plavu.¹⁹

Poslije sadejstva sa jedinicama 5. divizije u razbijanju neprijatelja na pravcu Sekular — Velika, 6. istočnobosanska brigada je sa dva bataljona u toku noći 24/25. nastavila prodiranje prema Čakoru, protjeravši neprijatelja sa Planinice (k. 1963) na Vaganicu (k. 2110), a poslije duže borbe na k. 2077. Treći bataljon uputio se prema Cefi i Glodija Katunu.

Na novim položajima neprijatelj se uporno branio, a napustio ih je tek kada su mu bunker i ućtkani i poslije borbe prsa u prsa, ostavivši na poprištu mnogo mrtvih, 15 zarobljenih i veću količinu municije. Zatim su naši bataljoni izbili na Čakor (žandarmerijska stanica). Međutim, ubrzo je neprijatelj dobio pojačanje, pa je protivnapadom na bataljone razvučene duž komunikacije radi nje-

¹⁹ Zbornik III/8, dok. 36 i 39, str. 66 i 75.

nog rušenja ponovo ovladao Planinicom (t. 2077), dok su naše snage posjele položaje na kotama: 1988 — 1764 — 1714 — 1856.

Dijelove borbene grupe »Bendl«, koji su pokušali da intervenišu 25. jula prema Velikoj i Čakoru, na Glodija Katunu dočekali su bataljoni 6. brigade i odbacili prema Čafi, ovladavši sjeverozapadnim zaseocima sela Boge.

Brzim prodorima 2. i 5. divizija uspjele su da u toku 25. jula opkole glavninu 21. SS divizije »Skenderbeg«, manje dijelove 14. SS puka i borbenu grupu »Tripel« u rejonu sjeveroistočno od sela Murina. Razbijanje i uništavanje su nastavljani u toku noći i sutrađan.

Radi sređivanja i pripreme za predstojeći pokret za Srbiju, divizija se 26. i 27. jula prikupila na prostoriји Zgrade — Gorađe — Babino.

U trodnevnim borbama 17. divizija je ubila oko 77 neprijateljevih vojnika, 120 ranila i 18 zarobila, uz sopstvene gubitke od 15 poginulih i 53 ranjena borca, a zaplijenila: bacač, 4 mitraljeza »breda«, 4 puškomitraljeza, 32 puške, 3 pištolja, 50 ručnih bombi, 190 mina za bacač, radio-stanicu, 6 poljskih telefona sa 5 km kabela, 2 sanduka sanitetskog materijala, 2 jahača i 5 tovarnih konja, 16 mazgi sa samarima, 30 čebadi, 30 šatorskih krila, dosta hrane i ostalog materijala.

VI

DEJSTVA U SASTAVU GRUPE DIVIZIJA ZA PRODOR U JUŽNU SRBIJU

(avgust—septembar 1944)

Nastupanje Crvene armije preko Rumunije nagovještavalo je »odlučnu bitku za jugoistočnu Evropu i za uspostavljanje jedinstvenog fronta saveznika na Balkanu u kome bi Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije bila karika koja bi vezivala front anglo-američke vojske u Italiji sa sovjetskim frontom«. Zato je Vrhovni štab donio odluku da sa jakim snagama preduzme ofanzivu većih razmjera radi konačnog oslobođenja istočnog dijela Jugoslavije. Radi toga koncem juna i početkom jula prikuplja devet divizija na prostoru Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne, sa slijedećim planom: jakim krilnim grupama prodrijeti u južnu i zapadnu Srbiju, spojiti se sa snagama koje su bile pod komandom glavnog štaba Srbije, a zatim nastupati prema Suvoboru radi oslobođenja Šumadije. Grupisanje snaga i njihovi zadaci bili su:

— Operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) sa šire prostorije Berana nastupaće preko Peštera i Novopazarskog Sandžaka, preći preko Ibra na odsjeku Kosovska Mitrovica — Raška i preko Kopaonika spojiti se sa našim snagama u južnoj Srbiji, a potom što hitnije

preći preko Zapadne Morave, osloboditi G. Milanovac, Arandelovac i Topolu, i ući u sastav 1. proleterskog korpusa.

— Prvi proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) iz šireg rejona pljevalja, nastupajući preko Zlatibora, a potom pravcem Užice — Užička Požega, prodreće na prostoriju Valjevo — Lazarevac;

— Dvanaesti udarni korpus (16. i 36. divizija) iz rejona Čajniča i Višegrada izbiće preko planine Tare na prostoriju zapadno od Valjeva;

— Jedanaesti i 28. udarna divizija iz rejona Zvornika i Bratunca preći će preko Drine u širem rejonu Krupnja, gdje će ući u sastav 12. korpusa.

Njemci su kao glavni zadatak postavili da spriječe operativno i taktičko spajanje snaga NOV na prilazima Srbije i onih u njoj. Zato početkom jula preduzimaju ofanzivu 5. i 15. armijskim korpusom 2. tenkovske armije protiv naših snaga u Crnoj Gori i istočnoj Bosni, a 19. jula armijskom grupom »Felber« u Srbiji, sa težištem napada na glavninu snaga Glavnog štaba Srbije u južnoj Srbiji (21, 22, 23, 24. i 25. divizija). U ovoj ofanzivi (»Triumf« i »Halali«) na snage pod komandom Glavnog štaba Srbije angažovani su: 4 njemačka policijska bataljona, 27. i 29. bugarska divizija, Srpski dobrovoljački korpus, Ruski dobrovoljački korpus, 4. grupa jurišnih četničkih korpusa, Resavsko-toplička grupa sa Kosovskim četničkim korpusom i oko 5.000 albanskih kvislinga.

Naše tek formirane divizije u južnoj Srbiji, bez dovoljno borbenog iskustva, s mukom su odolijevale jakom pritisku neprijatelja, pa su zapale u tešku situaciju. Zato je Vrhovni komandant ubrzao pokret Operativne grupe divizija iz Crne Gore i naredio generalu Peku Dapčeviću da dalje gonjenje i uništavanje razbijenog neprijatelja u izvornom dijelu rijeke Lima prepusti 2. udarnom korpusu, a da se sa Operativnom grupom što hitnije probije preko Kopaonika u Toplicu.

Pošto je neprijatelj u beranskoj operaciji pretrpio potpun neuspeh, a djelimično bio i razbijen, te zato za kraće vrijeme nesposoban za ozbiljnije akcije, planirani pokret Operativne grupe divizija bio je uveliko olakšan.

Na pravcu njenog nastupanja nalazili su se: dijelovi legije »Krempler«¹; na liniji sela Lagatori — Turjak (k. 1365) borbena grupa »Bendi«; po dubini (do Ibra) stražarila je seoska muslimanska milicija; na teritoriji Sandžaka a 5. njemački motorizovani policijski puk (4 bataljona) sa izvjesnim brojem tenkova, osim jednog bataljona angažovanog u Toplici protiv snaga Glavnog štaba Srbije; u Novom Pazaru, pored mještanskih legionarskih snaga, dijelovi motorizovanog puka »Brandenburg«; u dolini Ibra (od Raške do Kosovske Mitrovice) glavnina 3. njemačkog policijskog puka, a u Kosovskoj Mitrovici puk Ruskog zaštitnog korpusa. Pored tih snaga Nijemci su za odbranu Ibarske doline predvidjeli 1 1. brdsku diviziju — koja je već bila u pokretu iz Grčke, a istovremeno su privlačili glavninu četničkih snaga u rejon Kopaonika radi angažovanja protiv naših snaga u Toplici i onih koje su trebale da pređu preko Ibra.²

POKRET I BORBE U MEĐURIJEČJU LIMA I IBRA

Sa prostorije sela Kaludra — Zgrade — Babino Operativna grupa divizije krenula je 28. jula prema Ibru: desnokrilnom kolonom (5. divizija) pravcem: Kaludra — Turjak — Dolovo — Tutin — Rudine; srednjom kolonom (2. proleterska divizija) pravcem Zgrade — Kruščica — Rvenice — Žuljevići — Berberišće, a lijevokrilnom kolonom (17. divizija) opštim pravcem Babino — Orahovo — Sivi Do — Leskova — Glogovik — Goševo — Opave — Kamenica.

Sa prostorije sela Babina pošla je 17. divizija oko 2 časa 28. jula pravcem: Bijela kosa — Orahovo — Osmanovo brdo (k. 1380) — Oštra glavica (k. 1572), i na desnoj obali rijeke Lešnice potisla snage legije »Krempler«. Druga krajiška brigada u pokretu, sukobila se sa oko 150 legionara u selu Orahovu. Poslije kraće borbe legionari su rastjerani, a 15 ih je zarobljeno, od kojih se 12 prijavilo u NOV. Zaplijenjeno je: 17 pušaka, 1.100 puščanih metaka, 9 ručnih bombi, 3 sanduka mesnih konzervi i 400 kg hljeba. Naši gubici: 1 poginuo i 2 lakše ranjena. Poslije marša 15. majevička brigada razmjestila se na prostoriji Sero

¹ Nijemci su je formirali poslije kapitulacije Italije od Muslimana iz Sandžaka, za policijsku službu, ali su je u toku 1944. upotrijebili za odbranu doline Lima. U početku je imala tri bataljona, a 1944. godine oko 4.000 ljudi. Komandni kadar sačinjavali su Nijemci. Uz legiju se uvijek nalazio jedan ili dva motorizovana bataljona nekog od pukova »Brandenburg«. *AVII*, dok. 56/3a, k. 76a.

² *AVII*, dok. 53/3, k. 76A; dok. 19 i 20/2, k. 43, dok. 1/2, k. 76A.

polje — Moravski krš; uz put je na Koranovom kršu razbila jednu skupinu legionara, ubila 3 i zarobila 4, a zaplijenila: puškomitraljez, 8 pušaka i oko 3.000 puščanih metaka. Zatim se razmjestila na prostorijsi Komar — Vrcane. Šesta istočnobosanska brigada i Štab divizije razmjestili su se u selima Begluk (t. 1587) — Ladževac (k. 1477) — Dobrodol.

Desno od 17. divizije jedinice 2. i 5. divizije skršile su otpor neprijatelja na liniji Turjak — Ravnište i u toku dana izbile na liniju sela Lovnica — Savin Bor.

Kad je pao mrak 17. divizija nastavila je pokret preko Suvog Dola³ maršujući ka prostorijsi Bračak — Devreč: 2. krajiška brigada uz put je razbila grupice mještanske milicije i tom prilikom dvojicu je ranila, a 27 zarobila, zaplijenivši: mitraljez »bredu«, laki mitraljez »šarac«, 33 puške, 3 pištolja, 28 ručnih bombi, 6.200 puščanih metaka, pisaću mašinu, 3 šinjela, 3 šatorska krila i dvogled; 15. majevička brigada neometano je stigla na prostorijsu Suvi Do — G. i D. Boroštica. Drugom bataljonu predao se jedan Albanac, zajedno sa oružjem, i stupio u njegove redove; 6. istočnobosanskoj brigadi (zaštitnica), tokom marša ka prostorijsi razmještaja (sela Radac — Leskova), neprijatelj je ubio dva borca, pripucavajući sa okolnih visova; Štab divizije smjestio se u selu Suvi Do.

Poslije podne 30. jula od Peštorskog polja Nijemci su sa 8 tenkova i oko 15 kamiona vojnika napali položaje 15. majevičke brigade na Karadži i Maja baše (selo Boroštica). Pošto su položaji brigade bili otkriveni, naređeno je da se u slučaju jačeg pritiska povuče i nasloni na 6. istočnobosansku brigadu (Leskova). Poslije kraće ali oštre borbe, u kojoj je samoinicijativno učestvovala i 2. krajiška brigada (k. 1260), neprijatelj se uz znatne gubitke povukao prema Sjenici. U ovim borbama brigada je imala 2 lakše ranjena.

Kod ostalih brigada nije bilo nikakvih događaja, osim što se 6. istočnobosanskoj prijavilo 14 dobrovoljaca (omladinaca) sa 6 pušaka.

U zoru 31. jula 17. divizija je nastavila pokret u duhu zapovijesti komandanta Operativne grupe i u toku

³ AVII, dok. 1/5, k. 982.

dana razmjestila se: 2. krajiška brigada u rejonu sela Melaje — Točilo. U pokretu vodila je manje borbe sa mještanskom milicijom i zaplijenila: mitraljez »bredu«, laki mitraljez, laki bacač, 11 pušaka i 4.000 pušanih metaka, a prijavilo joj se 10 dobrovoljaca; 6. istočnobosanska brigada na prostoriji sela Delimeđe — Glogovik uz obezbjeđenje od Novog Pazara. U pokretu nije uznemiravana, a prijavilo joj se 18 dobrovoljaca sa puškomitraljezom »zbrojovka« i 9 pušaka; 15. majevička brigada kretala se sa Štabom divizije i bez borbe stigla u sela Gardijelje i Čekote.

I dalje kao lijeva kolona Operativne grupe 17. divizija je 1. avgusta produžila nastupni marš ka Ibru u tri kolone: desna — 6. proleterska brigada⁴ iz rejona sela Glogovika pravcem preko sela Morani — Pis'kopovce — Kruševo i stigla na prostoriju zaselaka Vojsaliće — Hamziće — Šalinoviće; srednja — 15. majevička brigada sa Štabom divizije iz rejona sela Gurdijelje preko sela Milanoviće — Piskopovci — Janičari i razmjestila se za prenoćište na prostoriji sela Znuša — Jelačići, a dijelom snaga na Mutai vrhu — radi izviđanja i obezbjeđenja komunikacije Novi Pazar — Kosovska Mitrovica; lijeva kolona — 2. krajiška brigada iz rejona sela Melaje, poslije marša preko sela Morani — Kuta — V. Lukare, razmjestila se na prostoriji sela Goševo — Nikoliće sa zadatkom izviđanja, obezbjeđenja i mjestimičnog rušenja komunikacije Novi Pazar — Tutin.

U toku pokreta desna i srednja kolona nisu vodile borbe, dok je lijeva u selu G. Jašanici naišla na oko 80 vojnika 5. njemačkog policijskog puka i mjesne milicije (zabunkerisani u žandarmerijskoj stanici). Poslije kraće borbe neprijatelj je likvidiran. Zarobljena su 52 vojnika, a poginulo ih je 18 — među kojima i Nijemac komesar finansijske straže i 2 njemačka narednika. Od zarobljenih milicionera 21 se javio u naše redove, a ostali su pušteni kućama. Istovremeno je zaplijenjeno: 4 puškomitraljeza

¹ Odlukom Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 24. jula 1944. god. 6. istočnobosanska NOU brigada proglašena je proleterskom i odlikovana Ordenom narodnog oslobođenja. Istom odlukom i istim odlikovanjem odlikovana je i 2. krajiška NOU brigada.

Borci 6. istočnobosanske brigade na kratkom odmoru za vrijeme pokreta

sa 44 doboša, 52 puške, automat, 4 pištolja, 10.000 pušćanih metaka, nešto ćebadi i životnih namirnica, 7 tovarnih i 3 jahaća konja.

Zorom 2. avgusta 17. divizija je u koloni nastavila pokret pravcem: selo Cerovik — selo Rajetiće — selo Bare — selo Lopužnje — Vinorog (t. 1225). Prethodnica divizije (6. proleterska brigada), pri izbijanju na komunikaciju Novi Pazar — K. Mitrovica kod Sanca (t. 1329), sukobila se sa motorizovanom kolonom (Nijemci i Bugari — oko 250 vojnika), koja se kretala od Novog Pazara prema Sancu u namjeri da presjeće pravac kretanja naših jedinica. Poslije kraćeg okršaja razbijeni neprijatelj je u velikom neredu odstupio prema Novom Pazaru, uz gubitke od 25 mrtvih, 15 ranjenih i 2 zarobljena, a istovremeno mu je zaplijenjeno: borna kola (odmah uništena), brdski top 75 mm sa 75 granata (topom je gađan neprijatelj u povlaćenju, a kada su utrošene sve granate uništen je, jer ga nije bilo moguće transportovati), mitraljez, automat, 10 pušaka sa 1.500 metaka, 30 ranaca sa vojnićkom spremom, 2 mazge, prirućna apoteka i druga ratna sprema. U borbi su poginuli komandir čete zastavnik Branko Rubež i zamjenik komandira Slavko Majstorović, a 6 boraca je ranjeno, od kojih 4 teže.

Poslije ovog uspjeha divizija je ubrzanim maršem nastavila pokret i poslije podne izbila u sela Rikovo i Trebiće, gdje se razmjestila uz potrebna obezbjeđenja prema Raškoj. Istovremeno 2. proleterska i 5. divizija ovladale su planinom Rogozna i prišle Ibru.

NASILNI PRELAZ PREKO IBRA

Našavši se na domaku Ibra, Stab operativne grupe prišao je prikupljanju što detaljnijih podataka o situaciji i rasporedu neprijatelja i utvrdio da je on, prozrevši naše namjere, posljednjih nekoliko dana žurno pojaćavao uporišta duć komunikacije Raška — Kosovska Mitrovica.⁵

⁵ U to vrijeme u dolini Ibra, na liniji K. Mitrovica — Raška, uporišta Soćanica, Leposavići, Dren, Lešak, Rudnica zaposjedale su: jedinice 5. puka Ruskog zaštitnog korpusa, 3. i 4. bataljon 3. njemaćkog motorizovanog policijskog puka sa četom tenkova, ba-

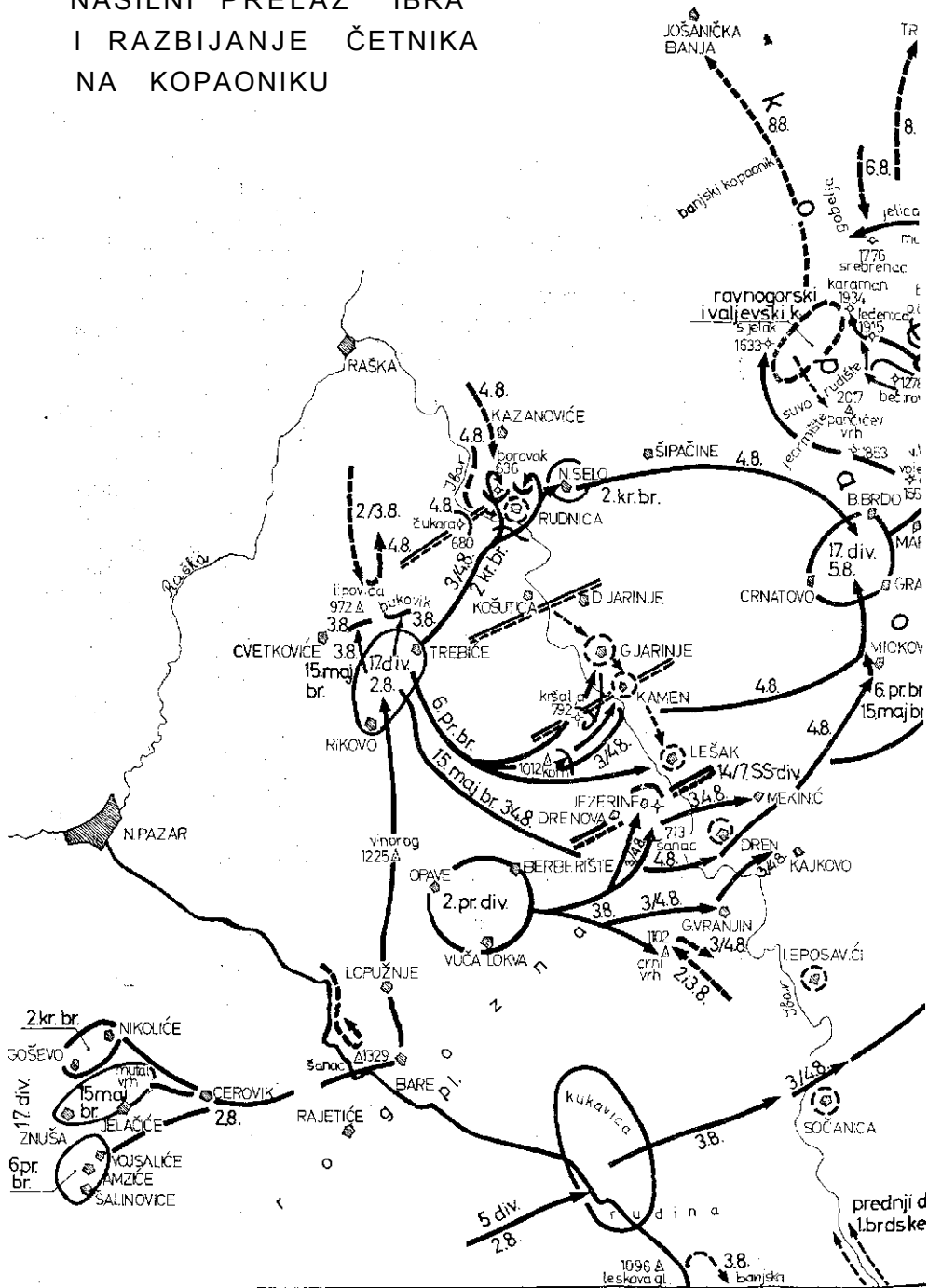
Takođe je utvrđeno da neprijatelj dovlači u širi rejon **K. Mitrovice** njemačku 1. brdsku diviziju. U stvari njeni prednji dijelovi su već podilazili u rejon sela Banjske desnom i lijevom obalom Ibra (od Kosovske Mitrovice) položajima 1. krajiške brigade (5. divizije). Neprijatelj je takođe prikupljao jače snage na liniji Novi Pazar — Raška. Ti podaci, kao i uporno nastojanje neprijatelja 2. i 3. avgusta da ovlada dominantnim položajem na lijevoj obali Ibra: Leskova glava (t. 1096), Crni vrh (t. 1102), Lipovica (t. 972), navodili su na zaključak da tako želi ojačati odbrambeni raspored na Ibru i spriječiti naš zahvat Kopaonika, a poslije izvršenog grupisanja koncentrično napasti naše snage, razbiti ih i odbaciti prema zapadu. Za ostvarenje ove namjere bilo mu je potrebno najmanje 2—3 dana.

Da bi zadržao inicijativu, Stab Operativne grupe donio je odluku da 3. avgusta (bez većih priprema) pređe preko Ibra na širokom frontu (desno od Ibarske klisure i lijevo do sela Rudnice) trima napadnim kolonama, sa težištem napada na odsjeku sela Leposavić i Lešak, a zatim brzo prodre ka Kopaoniku. U duhu te odluke Stab grupe izdao je zapovijest precizirajući zadatke kolonama: desnokrilna kolona (5. divizija) sa prostorijske Rudine — Kukavica prelazi preko Ibra na odsjeku ulaza u Ibarsku klisuru do Leposavića; srednja kolona (2. proleterska divizija) sa prostorijske sela Vučja Lokva — Opave — Berberište, na odsjeku od Leposavića do Leška; lijevokrilna kolona (17. divizija) imala je zadatak da sa prostorijske sela Rikovo i Trebiće pređe preko Ibra i likvidira uporišta, a temeljito poruši željezničku prugu i cestu na odsjeku Lešak — selo Rudnica, obezbjeđujući se od Raške i pravca Novi Pazar — K. Mitrovica. Početak napada je određen za krilne divizije u 21 čas, a za srednju diviziju u 22 časa 3. avgusta.⁶

taljonom Bugara, do dva bataljona Srpske državne straže i muslimanska milicija. Pored toga ka 1. brdskoj diviziji hitao je od Peći 14. puk 7. SS divizije »Princ Eugen«, a na liniju Novi Pazar — Raška u toku 2. i 3. avgusta pristizao je i 5. motorizovani policijski puk.

⁶ *Zbornik* 1/9, dok. 60 i 67, str. 131 i 135.

NASILNI PRELAZ IBRA I RAZBIJANJE ČETNIKA NA KOPAONIKU

U duhu naređenja dobijenog od štaba Operativne grupe, Štab 17. divizije je naredio prelaz preko Ibra: 6. proleterska brigada na odsjeku selo Lešak — selo Drenova (desna granica) i selo Kamen — Kršalja (k. 792 — leva granica), usmjeravajući glavni udar na uporište u selu Lešak; 15. majevička brigada na odsjeku Kamen — Kršalja (d. g.) i D. Jarinje — selo Košutica (l. g.); 2. krajiška brigada na odsjeku D. Jarinje — Košutica (d. g.) i Borovak (k. 636) — Čukara (k. 680 — l. g.), sa težištem napada na uporište selo Rudnica.

Da bi olakšao situaciju svojim snagama na Crnom vrhu, koje su vodile uporne borbe sa jedinicama 2. proleterske divizije, neprijatelj je oko 17 časova 3. avgusta snagama oko jednog bataljona, ojačanim artiljerijom i bacačima, iznenadno napao 15. majevičku brigadu (Rikovo — Trebiće — Lipovica) i poslije tročasovne oštre borbe dočepao se dominantne kose Lipovica (t. 972). Brigada se povukla i zadržala na liniji Bukovik — južne padine Lipovice kose, zapadno od sela Cvetkovića. Pošto se cijela angažovala na tim položajima, brigada nije bila u mogućnosti da sa ostalim brigadama forsira Ibar u toku noći 3/4. avgusta.

Djelimičan uspjeh neprijatelja na Lipovici uveliko je ugrozio opšti plan napada 17. divizije, te je zato donesena odluka da 15. majevička brigada još u toku noći zbaci neprijatelja sa Lipovice.

Jedinice 6. proleterske brigade nisu uspjele u toku noći 3/4. avgusta (i pored upornog i dva-tri puta ponovljenog napada) da likvidiraju uporišta Lešak — Kamen — G. Jarinje, jer su njihovu posadu (Nijemci, Bugari, belogardejci) u toku dana ojačali 2. bataljon 14. puka 7. SS divizije sa prištapskim dijelovima. Da bi se izbjegli gubici od ubitačne artiljerijske vatre, brigada se povukla na liniju Sanac (k. 713) — Kom (t. 1012) — Kršalja (k. 792) i tu ostala tokom dana.

U toku noći 3/4. avgusta 2. krajiška brigada je prebacila dva bataljona na desnu obalu Ibra i uspjela da likvidira sva uporišta oko željezničke stanice Rudnica, ali ne i da poruši mostove branjene iz čvrsto građenih kamenih bunkera. Pred zoru neprijatelj je iz Raške dobio pojačanje (nekoliko kamiona pješadije i 3 tenka) pa je glavninu

brigade primorao da se povuče na dominantne položaje: Borovak — Gradina — Čukara, a sa 4. bataljonom i dijelom Štaba brigade iznad Rudnice (na lijevoj obali Ibra).

Silovitim naletom 2. proleterska divizija u toku noći razbila je neprijatelja na Crnom vrhu (t. 1102), Šancu (k. 713) i na odsjeku G. Krnjin — Jezerine, prešla preko Ibra i čvrsto zaposjela prostoriju sela Dren — Kajkovo — Mekinić.

I 5. divizija se u toku noći glavninom snaga prebacila na desnu obalu.

Oko 2 časa 4. avgusta, 15. majevička brigada odlučno je napala Lipovicu i poslije kratke oštre borbe protjerala neprijatelja. Dio snaga ostavila je na položajima Lipovica — Bukvik, a sa glavninom se 4. avgusta prebacila preko Ibra (na odsjeku prelaska 2. proleterske divizije)⁷ i zajedno sa 6. proleterskom brigadom stigla na prostoriju sela Miokoviće — Planinica.

£
%
Četvrti bataljon 2. krajiške brigade (sa dijelom Štaba brigade) prilikom prebacivanja preko Ibra (selo Kaznoviće) napala je njemačka motorizovana kolona koja je dolazila od Raške, pa se bataljon morao povući (osim jednog voda). Međutim, u toku noći 4. bataljon uspio je da se prabaci, nešto južnije, s tim što je začelje kolone zateklo svanuće, pa je bilo izloženo vatri tenkova. Tom prilikom ubijen je konj koji je nosio radio-stanicu, pa je ona ostala u Ibru. Na isti način propala su i 2 mitraljeza »breda« i laki bacač sa 30 mina. Brigada se sudarila sa Nijemcima u rejonu sela Rudnice, ali kako je njima pristiglo pojačanje u tenkovima i pješadiji, ona se oko podne odlijepila i prikupila u Novom Selu i krenula preko sela Šipačina u širi rejon Belog Brda — radi odmora.

Do kraja 5. avgusta 17. divizija prikupila se na prostoriji sela Crnatovo — Gradište — Belo Brdo, pripravna za dalji pokret.

⁷ Pošto je odsjek prelaska 6. proleterske brigade (Lešak — Kamen) neprijatelj uporno branio, odlučeno je da se prebacivanje 6. i dijelova 15. brigade orijentiše na odsjek 2. proleterske divizije koji je bio obezbijeden. Radi zavaravanja neprijatelja naredeno je 1. i 3. bataljonu 6. proleterske brigade da u toku noći demonstrativnim napadom na Lešak vežu neprijatelja, a potom se zorom prebace na desnu obalu.

Neprijateljski gubici (neprovjereni) u borbama pri prelasku preko Ibra iznosili su oko: 128 mrtvih, 120 ranjenih i 22 zarobljena; zaplijenjeno je: 60 pušaka, 6 pištolja, puškomitraljez, 4.000 pušanih metaka; uništeno i oštećeno: 5 tenkova, 9 kamiona, motocikl, 100 m pruge i 4 betonska bunkera. Naši gubici: 16 poginulih i 35 ranjenih.⁸

Štab 17. divizije pri prelasku preko Ibra, pored navedenog slučaja sa radio-stanicom, pogriješio je, u izvjesnoj mjeri, što je 6. proletersku brigadu bacio u teške okršaje cijelu noć 3/4. avgusta. Štab 17. divizije je oštro kritikovan od strane Štaba operativne grupe, naročito zbog zadržavanja oko Leška. Kako tada nije bilo poznato da je 14. puk 7. SS divizije stigao na odsjek Leposavići — Lešak i pojačao već postojeće snage kritika je primljena kao realna. I pored sjajne pobjede 2. proleterske divizije na Crnom vrhu i Šancu, njen laki prelazak preko Ibra u regionu sela Dren i Kajkovo 3/4. avgusta rezultat je vezivanja glavnine snaga 14. SS puka (na sektoru Lešak — Kamen) s upornom borbom 6. proleterske brigade. Demonstrativni napad njena dva bataljona uveliko je doprinio nesmetanom prelasku glavnine 17. divizije.

Prelazak preko Ibra i brzi prodor ka Kopaoniku bio je naš veliki uspjeh, jer je razbio sve njemačko-bugarsko-četničke planove za ofanzivna dejstva prema Toplici i iznenadio njemačku komandu za Jugoistok.⁹ Prodor prema Kopaoniku i aktivna dejstva 1. proleterskog i 2. udarnog korpusa iz doline Lima u pravcu Sjenice, Rožaja¹⁰ i

⁸ O teškim borbama na odsjeku Leposavić — Lešak u svom izvještaju depešom komandant 14. puka 7. SS divizije Mihail Gros, između ostalog, kaže: »... 14. puk, motorizovano prebačen na Ibar, Štab i 1. bataljon kod s. Leposavić, 2. bataljon kod Lešak. Zaprečavanje neuspjelo, 2... bataljon gotovo potpuno uništen.« *AVII*, dok. 3/4, k. 72.

⁹ Vojni komandant Srbije general Felber kaže: »...Kada je 4. avgusta uspjelo jačim Titovim jedinicama da presijeku u Ibarskoj dolini jednu od dvije željezničke pruge koje vode u Grčku, u Beogradu su zadržana sva vojna lica, vozovi sa ljudstvom koje se vraćalo ili odlazilo na odsustvo i dopunski transporti — i od njih formirane jedinice za uzbunu i reorganizovana odbrana Beograda.« *AVII*, dok. 2/1, k. 43.

¹⁰ Aktivna dejstva 1. i 2. korpusa naredio je Vrhovni štab, radi što bržeg i uspješnijeg izvršenja zadatka: Operativne grupe divizija. Knjiga depeša 2. korpusa, depeša br. 12/54 i depeša br. 1 iz knjige depeša 1. proleterske divizije br. 115.

Peći doveli su u nedoumicu komandanta 2. njemačke tenkovske armije kuda da orijentiše snage u dolini Ibra: prema Kopaoniku i Toplici ili prema Limu — radi sprečavanja daljeg prodora naših snaga ka jugu Srbije.¹¹ Odlučio se za drugu varijantu i zaposjeo dominantne položaje na planini Rogozni (zapadno od Ibra) u stavu iščekivanja i time ih pasivizirao u najkritičnijem momentu za Operativnu grupu divizija, s obzirom na to da je četnička grupa jurišnih korpusa 5. avgusta podilazila od Brusa ka Kopaoniku.

RAZBIJANJE ČETNIKA NA KOPAONIKU

Poslije uspješno izvršenog zadatka u dolini Ibra, Štab Operativne grupe donio je odluku da 6. avgusta nastavi pokret divizija preko Kopaonika u pravcu Župe, Toplice i Jablanice, radi razbijanja četničkih snaga i što bržeg povezivanja sa našim snagama u južnoj Srbiji (21, 22, 23, 24. i 25. divizija) koje su ise nalazile u dosta teškoj situaciji.

Naš brz prodor kroz Novopazarski Sandžak i pojava na Kopaoniku primorali su okupatora da što hitnije uputi prema Kopaoniku četničku Grupu jurišnih korpusa (Ravnogorski, Valjevski, Cerski i Kosovski korpus — oko 5—6.000 četnika), koja je već 6. avgusta otpočela koncentraciju na liniji Brus — Mramor (k. 1304) — Jelica (k. 1776) — Pančičev vrh (t. 2017). Istovremeno njemačko-bugarske snage i nešto ljotićevaca ojačavaju granizone Kruševac, Aleksandrovac, Blace i Kuršumliju, a na prostoriji Razbojna — Brus — Kneževo nalazio se od ranije Rasinski četnički korpus.

Grupa četničkih korpusa namjeravala je da ovlada dominantnim položajima na Kopaoniku i odlučnim napa-

¹¹ U njegovom izvještaju stoji: »...Još za vrijeme koncentracije i razvoja 1. brdske divizije, zapadno od Kosovske Mitrovice, prešle su jače neprijateljske snage (1. proleterski korpus) Ibarsku dolinu, sjeverno odatle prema istoku, što se nije moglo spriječiti. Od ove mogućnosti, ili ovu neprijateljsku grupu goniti, ili izvršiti udar prema zapadu, prihvaćena je ova druga.« *AVU*, dok. 1/1a, k. 71a.

dom na snage našeg lijevog boka spriječi njihovo spajanje sa jedinicama u Toplici i Jablanici.

U nastupnom maršu Operativne grupe, 17. divizija (i dalje kao lijeva kolona), krećući se opštim pravcem Marušići — Velika livada, stigla je i razmjestila se na prostori selu Kneževo — Brzeće — Livade, obezbjeđujući se i zatvarajući pravac od komunikacija Brus — Blace i Kopaonika.

Zorom 6. avgusta 17. divizija nastavila je pokret, a oko 9 časova njena prethodnica (6. proleterska brigada) poslije izbijanja na liniju Mramor (k. 1280) — Oglavlje (k. 1170) — Brložnik (k. 1157) sukobila se sa Cers'kim četničkim korpusom (sastav 3 brigade — oko 1.500 četnika). Usljed guste magle došlo je do borbe u susretu. Poslije viščasovne uporne borbe 6. proleterska brigada, uz sadejstvo sa prispjelim snagama 15. majevičke brigade, potisla je neprijatelja do linije Bregovi (k. 1479) — Vlaška ravan — Ogledna (k. 1349).

Oko 17 časova neprijatelj je ojačao Cerski korpus dijelom snaga Valjevskog korpusa i napao položaje 6. proleterske i 15. majevičke brigade na položaju Oglavlje — k. 1157 — Briševac — brdo Jastrebac — Oštra čuka (k. 1274) i poslije tročasovne borbe primorao obje brigade da se povuku na liniju k. 1500 — Mramor — Gradac — Čukara. Odlučnim protivnapadom, a uz sadejstvo dva bataljona 2. proleterske divizije, brigade su noću 6/7. avgusta potisle neprijatelja do linije Oštra čuka — Brložnik — Ogledna — selo Livade.

Da bi osujetio namjere neprijatelja i razbio ga prije nego što se grupiše, komandant Operativne grupe izdao je 6. avgusta u 23 časa i 45 minuta zapovijest za napad 2. proleterske i 17. udarne divizije, dok će 5. divizija ostati kao opšta rezerva na prostori selu Blaževo — Belo Polje — Čokotar — Đerekari, spremna za brzu intervenciju prema Ibru ili Kopaoniku.¹²

Prema dobijenoj zapovijesti, 17. divizija je trebalo da napada lijevo od komunikacije Kneževo — Brus, opštim pravcem Brzeće — Mramor (k. 1304) — Kriva Reka — Mačkovac, ne dozvoljavajući neprijatelju da se izvuče iz

¹⁷ Zbornik III/8, dok. 33, str. 61.

našeg obuhvata. Lijevim krilom divizija je trebalo da ovlada selom Milentija, a desnim, u sadejstvu sa jedinicama 2. proleterske divizije, varošicom Brus.

Zadatak 2. proleterske divizije bio je napad na Jastrebac i selo Sošice i gonjenje neprijatelja u pravcu varošice Brus.

Na pravcu napada 2. proleterske divizije i 15. majevičke brigade branio se Rasinski četnički korpus, a pred 17. divizijom nalazili su se u odbrani i djelimično u pokretu 1. ravnogorski i Valjevski četnički korpus — svaki po 3 brigade od po 3 bataljona — ukupno oko 3.000 četnika. Sedamnaesta divizija imala je oko 1.600 ljudi.

Štab 17. divizije izdao je slijedeće zadatke potčinjenim jedinicama:

1. Lijevo-krilna kolona (2. krajiška brigada) izbiće na liniju: Mramor (k. 1304) — Palež (k. 1474) — Mokro — Obradova čuka (k. 1430) i na njoj će razbiti neprijatelja, a potom nastaviti brzo prodiranje pravcem: Borje (t. 1380) — Kumanova čuka (k. 1300) — Vrgaja (k. 1173) — Sto (k. 1307), a kad ovlada linijom: Sto — Ugar (selo Osreci) protjeraće neprijatelja prema cesti Brus — Aleksandrovac, pravcima: Sto — Drenjak — sela V. Ribari i Ugar — Kamenita glava (k. 862) — Miientija.

4

2. Srednja kolona (6. proleterska brigada), naslanjajući se na desno krilo 2. krajiške brigade, nastojaće da što brže izbjije na prostoriju: Borje (t. 1380) — Kumanova čuka — Vrgaja (k. 1173), a potom će napasti i energično goniti neprijatelja opštim pravcem: Gradište (k. 952) — Vukajlovići — Kobiljačko brdo.

3. Desno-krilna kolona (15. majevička brigada) nadiraće pravcem: Gočmanci — Livadje — Ninevac (k. 898) — Gradišće. Po izbijanju na položaje Gradišće — Orljak (k. 873) goniće neprijatelja pravcima: Crni vrh (k. 1019) — Lazine (k. 822) — Brus i Stara bačija — V. brdo (k. 882) — V. Glavica (k. 824) i izbiti na cestu Brus — Aleksandrovac.

4. Štab divizije i hirurška ekipa nalaziće se u rejonu sela Kneževa (Mramor).

Oko 8 časova 7. avgusta jedinice 2. proleterske i 17. divizije krenule su u napad: 2. proleterska divizija poslije razbijanja četnika na liniji: Debeli glava (k. 1066) — Čelopek (k. 1068) — Pločnik (k. 1201) i, kako je glavna četničkih snaga odstupila preko komunikacije Brus — Kneževa ka visovima Kopaonika, do kraja dana oslobodila je Brus i izbila na komunikaciju Brus — Razbojna; 15. majevička brigada, poslije zauzimanja Ogledne i Brlož-

Kolona 6. istočnobosanske brigade na Kopaoniku, početak avgusta 1944.

ni'ka, do 12 časova ovladala je položajima: Orljak (k. 875) — Ninevac (k. 896) — Glamen (k. 1206); 6. proleterska brigada krenula je sa linije Jastrebac — Oštra čuka u dvije kolone i brzim obuhvatnim napadima, u prvom nalletu, ovladala linijom položaja: Bregovi (k. 1479) — Muntelo (k. 1472) — Glamen (k. 1206), a do 15 časova i linijom: Palež (k. 1474) — Mramor (k. 1304) — Siljača (k. 1625); 2. krajišku brigadu dočekale -su oko dvije četničke brigade na grebenima Ledenice (k. 1915) i Bećirovca (k. 1778), primoravši je da se povuče, s tim što se do mraka zaustavila na položajima: Oštra čuka (k. 1274) — k. 1500 — Mramor, tj. na kosama sjeverno od sela Kneževa.

Osjetivši naše jake snage duž komunikacije Belo Polje — Kneževo — Livade, neprijatelj je u toku noći 6/7. avgusta glavninu snaga (Ravnogorski i Valjevski korpus) rokirao prema Kopaoniku (Suvo rudište) i vrhovima: Jelica (k. 1776) — Ledenica (k. 1915) — Pančićev vrh (k. 2017) — Bećarovac (k. 1778). Na pravcu Brusa i Razbojne ostali su Cerski i dijelovi Rasinskog četničkog korpusa.

Usljed brzog prodiranja 2. proleterske divizije prema Brusu i izbijanja 15. majevičke i 6. proleterske brigade na liniju položaja: Orljak (k. 875) — Palež (k. 1474) —

Mramor (k. 1304) — Šiljača (t. 1625), uz istovremeni napad jačih četničkih snaga sa Suvog rudišta na 2. krajišku brigadu, kao i njeno odstupanje, ozbiljno je ugrožen bok, a djelimično i pozadina glavnih snaga Operativne grupe. Zato je njen komandant donio odluku da još u toku noći sa dvije brigade 5. divizije (rezerva) obuhvati neprijatelja na Suvom rudištu, razbije ga i uništi. Obje brigade 5. divizije dobile su slijedeći pravac napada: Vojetin (k. 1558) — k. 1853 — Suvi jelak (k. 1633), a 17. divizija pravce: Srebrnac — Jelica (k. 1776) — Gobelja (t. 1934) i Bećirovac (k. 1778) — Ledenica (k. 1915) — Karaman (k. 1934). Napad je predviđen u 1 čas (8. avgusta), ali je borba otpočela nešto ranije (prilikom podilaženja jedinica 2. krajiške brigade neprijateljskim položajima na Bećirovcu i Ledenici), što je odigralo presudnu ulogu u brzom slamanju i razbijanju neprijatelja. Drsko prodirući u bataljonskim kolonama kosama Bećirovac i Ledenica, 2. krajiška brigada zavarala je i natjerala neprijatelja da glavne snage orijentiše prema njoj. Time je neprijatelj oslabio bokove i budnost u odnosu prema ostalim našim snagama, pa su dvije brigade 5. divizije sa jugozapadne i zapadne strane i 15. majevička brigada sa sjevera, vrlo brzo obuhvatile Suvo rud-šte. Brzim i u velikoj mjeri iznenađnim izbijanjem 5. divizije na liniju: k. 1853 — Ječmište — Suvi jelak, 15. majevičke brigade na Jelicu i Gobelju, a 2. krajiške brigade na Bećirovac i Ledenicu, praktično su bili okruženi Ravnogorski i Valjevski četnički korpus. Pred zoru otpočeo je odlučan napad, razbijanje i djelimično zarobljavanje oba korpusa. Tako je okončana borba na Kopaoniku.

U trodnevnim borbama Operativna grupa ubila je 462, ranila 314 i zarobila 646 neprijateljevih vojnika (većina zarobljenika stupila je u naše jedinice — tako reći svi koje su četnici prisilno mobiliseli) i zaplijenila: 2 protivtenkovska topa, 2 srednja i 2 laka bacača, 8 mitraljeza, 19 puškomitraljeza, oko 900 pušaka, 7 automata, 19 pištolja, 5 signalnih pištolja, radio-stanicu, 20 kola puščane i mitraljeske municije, oko 10 kola artiljerijske i bacačke municije, veći broj kola sa hranom i opremom, 80 konja sa kuhinjama i drugi ratni materijal, kao i 2,000.000 dinara.

Operativna grupa pretrpjela je slijedeće gubitke: 26 mrtvih, 53 ranjena i 2 nestala. Kako je 17. divizija bila na pravcu glavnog udara Operativne grupe, njeni su gubici bili najveći: 18 mrtvih, 34 ranjena i 2 nestala. U borbama 7. i 8. avgusta potučena četnička Grupa jurišnih korpusa uspjela je da glavninu snaga povuče preko Banjskog Kopaonika i rijeke Rasine prema Jošaničkoj Banji i Trsteniku. Do toga nije došlo u prvom redu što se za nju i njene namjere nije ranije saznalo, a zatim, vjerovatno je Štab Operativne grupe predugo zadržao 5. diviziju u rezervi. Pretpostavka da Nijemci intervenišu iz doline Ibra bila je potpuno opravdana, ali je situacija nalagala da se sa minimumom snaga obezbijedi pravac od Ibra, a glavninom izvrši obuhvat i objedinjen snažan udar protiv glavnine četničke grupacije na Kopaoniku.

BORBE U ZUPI

Izbijanje Operativne grupe divizija u rejon Kopaonika i njeno brzo povezivanje sa našim jedinicama u Toplici primoralo je Nijemce da obustave ofanzivu protiv naših snaga u Srbiji (»Triumf« i »Halali«). Istovremeno su stvoreni uslovi da naše objedinjene i jake snage (8 divizija), preduzmu dalje ofanzivne akcije prema istočnoj Srbiji i Šumadiji, kao i dejstva na komunikacije moravsko-varždarskog pravca. Isto tako, stvorene su mogućnosti da se sa ovih teritorija brzo popune prorijeđene jedinice Operativne grupe novim dobrovoljcima i što brže pokrenu prema Šumadiji.

Odlukom Štaba Operativne grupe 2. i 5. divizija orijentisane su prema Toplici, a 17. divizija dobila je zadatak da ovlada Župom i zatvori pravce, odnosno komunikacije koje od Kruševca vode prema Aleksandrovcu i Razbojni. Na ovoj prostoriji divizija će se odmoriti, popuniti i organizaciono srediti za predstojeći zadatak, a istovremeno će pomoći pozadinskim političkim radnicima u organizaciji vlasti i vojno-pozadinskih ustanova.

Noću 9/10. avgusta, u sadejstvu sa 2. proleterskom divizijom, 17. divizija oslobodila je varošicu Aleksandro-

vac, a sa njom i njenu okolinu zvanu Župa i razmjestila jedinice: 6. proletersku brigadu u selima: Novaci, Vitkovo, Ljubinci — radi obezbjeđenja i zatvaranja pravca od Kruševca; 2. krajišku brigadu dijelom na prostoriji Aleksandrovcu — Lupoglava (k. 667) — Pavlovo brdo — radi obezbjeđenja od Trstenika i Vrnjačke Banje, a dijelom snaga na prostoriji sela Koznica — Milentija, s tim da zatvore i kontrolišu pravac od Jošanicke banje; 15. majevičku brigadu u rejonu sela Razbojna — Ravni — Zilinci — Čelije, sa zadatkom da zatvori pravac od Kruševca (dolinom Rasine), a sa položaja duž Rasinske klisure: Grmelj (k. 601) — Jankova klisura (k. 530) — Laz (k. 675) — Javorac (t. 850) — M. i V. Kosa (k. 517) pravac od varošice Blace; Štab divizije i hirurška ekipa u Brusu, a intendanturu u selu Vukajlovići.¹³

Narod Župe, iako je sve do 2. svjetskog rata bio čuven po svojim demokratskim pogledima, u prvi mah ponašao se dosta rezervisano prema našim jedinicama. No, to nije bilo nimalo čudno, jer je cijelu okupaciju proveo pod četničkim terorom i lažnom propagandom o ciljevima NOB. Osim toga u narodu je vladao strah da se četnici i Nijemci ne vrate i kazne sve one koji su pokazali simpatije prema NOV. Aktivnim agitaciono-političkim radom, a posebno ukazivanjem na saradnju četnika sa Nijemcima i Bugarima, kao i da su glavni neprijatelji NOV Nijemci i Bugari, a da će biti kažnjeni samo oni četnici koji su okrvavili ruke, narod se trgnuo i oslobodio.

Kratko zatišje 10, 11. i 12. avgusta 17. divizija je iskoristila za agitaciju i organizovanje dobrovoljne mobilizacije omladine. U vezi s time uslijedilo je i naređenje komandanta Operativne grupe da se pri brigadama i diviziji formiraju mobilizacijski odsjeci.

Uveče 11. avgusta u Aleksandrovcu je organizovan veliki zbor građana i seljaka iz okoline, na kojem su govorili komandant i zamjenik komesara 2. krajiške brigade. Poslije zбора kulturna ekipa divizije dala je uspješnu priredbu, koju je prethodnog dana dala i za mještane Brusa.

¹³ Zbornik 1/9, dok. 182, str. 505.

Sa zbora u Brusu, avgust 1944.

Mještani se nisu mogli načuditi kako smo uspjeli, pored borbi protiv okupatora i kvislinga, da organizujemo i kulturno-zabavni život u jedinicama i narodu.

Rad na mobilizaciji odvijao se toliko uspješno da za sve dobrovoljce nije bilo oružja, pa su u bataljone upućeni samo naoružani i nešto nenaoružanih s tim da se i oni opreme bilo iz plijena u prvoj borbi ili iz pošiljke saveznika (koje su bile neredovne i nedovoljne). No, i pored oskudice u oružju, s obzirom na dosta veliki plijen na Kopaoniku, 17. divizija uspjela je da prilično popuni svoje proređene redove.

Trinaestog avgusta oko 3.000 Bugara iz Blaca i oko 500 Nijemaca iz Kruševca napali su položaje 15. majevičke i 6. proleterske brigade s namjerom da ovladaju Razbojnom, a zatim i Brusom, te tako obezbijede komunikaciju Razbojna — Kruševac.¹⁴ Nakon dosta oštire borbe neprijatelj je do mraka potisnuo 15. majevičku brigadu na lijevu obalu Rasine, ovladao Razbojnom i posjeo položaje

¹⁴ *Zbornik* 1/9, dok. 182, str. 505.

Grmelj — M. i V. kosa — Jankova klisura — Javorac — Obla glava (k. 624). Neprijatelja je od Kruševca dočekala 6. proleterska brigada i zadržala na ulazu u Rasinsku klisuru (selo Nabrđe — selo Čelije), ali ga nije mogla odbaciti prema Kruševcu, nego se utvrđivala na položaju Jankovica (k. 431) — Stranska čuka (k. 510) — Lipak (k. 423) — Jelenjak (k. 508) — k. 434, i lijevo prema selu Novacima, zatvarajući i kontrolišući dolinu prema Aleksandrovcu.

Pokušaj 15. majevičke brigade, ojačane jednim bataljonom 2. krajiške brigade, da u toku noći 13/14. i 14/15. avgusta potisne neprijatelja u pravcu Blaca, ostali su bez uspjeha, pa se brigada povukla na polazne položaje: Berda (k. 309) — Čuka — Kremenjak (k. 552) — Mikuljanska čuka (k. 803) — Borska čuka (k. 909).

Poslije neuspjelog napada 2. proleterske i 5. divizije na Kuršumlju noću 14/15. avgusta, komandant Operativne grupe orijentiše 2. proletersku diviziju prema Blacu i Razbojni, radi sadejstva sa 17. divizijom. Ali, već 15. avgusta pred mrak neprijatelj, primijetivši pokret 2. proleterske divizije prema Blacu i Razbojni, počinje postepeno da se izvlači prema Blacu. Pred sam mrak prepustio je Oblu glavu (k. 624) 2. bataljonu 2. krajiške brigade (dodijeljen kao pojačanje 15. majevičkoj brigadi).

Izvlačenje nisu blagovremeno uočili Štab brigade i Štab divizije, pa je neprijatelj neometano uklonio glavninu iz Razbojne još u toku noći 15/16. avgusta. U zoru opštim napadom ojačane 15. majevičke brigade potisnut je neprijatelj sa položaja M. i V. kosa — Grmelj — Jankova klisura — Javorac. Poslije podne dijelom snaga preduzeto je gonjenje neprijatelja u pravcu Blaca. Na sektoru 6. proleterske i 2. krajiške brigade nije bilo aktivnosti u toku dana. Oko podne tri neprijateljska lovačka aviona bacila su nekoliko manjih bombi i mitraljirala Štab divizije u Brusu, ne pričinivši nikakvu štetu.

U toku 17. avgusta neprijatelj se povukao u Kruševac pod pritiskom jedinica 6. proleterske brigade.

Nakon povlačenja neprijatelja u Blace i Kruševac divizija je zauzela slijedeći raspored:¹⁵ 2. krajiška brigada

¹⁵ Zbornik 1/9, dok. 182, str. 505.

na položajima od 11. avgusta; 15. majevička brigada u selima Razbojna, Zilinci, Zlatari, Ravni, sa isturenim položajima na V. Kosi — Grmelju — Javorcu — Obloj glavi — Berdi — Turjaku (k. 416) — Lipku (k. 432), zatvarajući pravce od Blaca i dolinom Rasine od Kruševca; 6. proleterska brigada u selima Navadi; Zleginja, Trnavci, sa zadatkom da zatvori pravac od Kruševca.

U borbama 13—17. avgusta neprijatelj je imao oko 100 izbačenih iz stroja (među poginulima njemački major i 4 bugarska oficira). Naši gubici: 3 mrtva, 2 teže i 8 lakše ranjenih — svi od artiljerijske vatre. Radi rasterećenja jedinica i uspješnijeg liječenja, 19. avgusta prebačeno je 24 teška ranjenika u selo Sagnjevo, gdje ih je prihvatila 2. proleterska divizija i odvela do G. Gatana, radi avio-transporta u Italiju.

Na naznačenoj prostoriji 17. divizija je ostala sve do 26. avgusta, s tim što se 15. majevička brigada pomjerila na prostoriju Brus — Šljivovo — Batunja, pošto su je u rejonu Razbojne smijenile jedinice 21. srpske divizije. Zatišje u to vrijeme, izuzev manjih patrolnih čarki u pravcu Trstenika i Vrnjačke Banje, iskorišćeno je za sređivanje jedinica, naročito komora i bolnica.

U novofirmirane divizije na teritoriji Toplice, Jablanice, Crne Trave, Niskog i Timočkog okruga (21, 22, 23, 24. i 25. divizije) upućeno je 17. avgusta: 28 vojnih, 8 političkih, 9 sanitetskih, 5 intendantskih i 2 operativno-objavljajna rukovodioca.

U Aleksandrovcu je 20. avgusta proslavljena dvogodišnjica formiranja 2. krajiške brigade, a uveče je kulturna ekipa 17. divizije dala priredbu na kojoj su masovno prisustvovali i građani Aleksandrovca. Zatišje je, takođe, iskorišćeno za intenzivan politički rad, za održavanje konferencija na kojima su birani delegati za Antifašističku skupštinu Srbije i formiranje NO odbora.

Kad je stigla vijest o uspjesima Crvene armije u Rumuniji i prodoru zapadnih saveznika prema Parizu, u Brusu i Aleksandrovcu organizovan je 24. avgusta veliki manifestacija! zbor vojske i naroda. Kako se situacija na našem i savezničkom ratištu stalno i brzo mijenjala, Štab 17. divizije svakodnevno je slušao vijesti Radio-stanice

Štab 2. krajiške brigade u Aleksandrovcu, avgust 1944.

\»Slobodna Jugoslavija«, umnožavao ih i sa kratkim komentarom dostavljao jedinicama i narodu.

Kao što je i ranije činjeno, po jedinicama je izvođena intenzivna vojna i politička obuka, dok su štabovi brigada organizovali kratke kurseve za desetare, a Stab divizije kurs za komandire vodova i vodne delegate.

Dok je glavčina Operativne grupe (5. i 21. divizija)¹⁶ bila angažovana u borbama oko Kuršumlije i na planini Požaru, uslijedio je 26. avgusta koncentričan napad jačih četničkih snaga od pravca Vrnjačke Banje, Trstenika i Kruševca na položaje 17. divizije.¹⁷ U trodnevnim borba-

¹⁶ Druga divizija zbog' svog iskustva i kadrova ušla je u sastav Grupe divizija Glavnog štaba Srbije.

¹⁷ Četvrta grupa jurišnih korfusa, Rasinsko-toplička grupa, 2. kosovski korpus, nešto nedićevaca i ljotićevaca i nekoliko njemačkih tenkova iz Kruševca. Grupu jurišnih korpusa, iako nije bila potpuno sređena poslije poraza na Kopaoniku Nijemci su ubacili u borbu, da bi obezbijedili komunikacije u dolini Zapadne Morave.

ma neprijatelj je uspio da potisne diviziju i da 28. avgusta lijevom kolonom uđe u Razbojnu, srednjom u Brus a desnom posjedne prostoriju sela Kriva Reka i Mačkovac, odakle je u toku dana protivnapadom pridošlih snaga 5. divizije odbačen prema Neradu (k. 1350) i selu Pleš. Da bi ojačao svoju desnu kolonu, neprijatelj je glavninu srednje kolone izvukao pred mrak iz Brusa prema Blatu (t. 710) i selu Milentiji.

Naše jedinice u toku 28. avgusta povukle su se na liniju sela Žbunje — Brđani — Zitje — V. Grabovnica (desna obala Rasine). U novoj situaciji, s obzirom na pomjeranje jedinica Glavnog štaba Srbije prema Župi i novi zadatak Operativne grupe za dejstva ka Šumadiji i spajanje sa jedinicama 1. proleterskog korpusa, komandant Operativne grupe odlučio je 29. avgusta da brzim i energičnim obuhvatnim napadom razbije i uništi četničku grupaciju. Napad je izvršen u toku noći 29/30. avgusta u četiri kolone:¹⁸ lijevom (5. divizija sa 2. krajiškom brigadom) obuhvatnim pravcem: Nerade — Pleš — Latkovac — Lupoglava (k. 667); srednjom (17. divizija, bez 2. krajiške brigade) pravcem: Tršanovci — Botunja — Aleksandrovac; desnom (21. srpska divizija, bez 1. brigade) pravcem: Krivi Brod — Strojinci — Dobroljupci — Bobote — Rataje; desnom bočnom kolonom (1. krajiška brigada i 6. srpska brigada) pravcem: Štitare — Novaci — Rataje.

Međutim, neprijatelj je otkrio naše prikupljanje i namjere, pa je u toku 29. avgusta otpočeo izvlačenje glavnih snaga u pravcu Aleksandrovca i Trstenika na liniju: Pogled (k. 1030) — Papratna (t. 901) — Pavlovo brdo — Tuleš — Riljevina (k. 436) — Parlog, ostavljajući slabe zaštitne dijelove. Operativna grupa brzo je prodirala sve do pomenute linije, sa koje je, poslije kraće borbe, potisla neprijatelja na lijevu obalu Zapadne Morave i ka V. Drenovi.

Sedamnaesta divizija izbila je 30. avgusta na liniju: 2. krajiška brigada: Mali vrh (k. 902) — Pogled (k. 736) — Lupoglava (k. 667), i razmjestila se na prostoriji: Aleksandrovac —• selo Radjevštica — Pogled (k. 736) — Papratna (k. 901); 6. proleterska brigada: Čiker (t. 759) — Ilijina

¹⁸ Zbornik 1/11, dok. 73 i 178, str. 168 i 473.

Članovi polit-odjela 2. krajiške brigade

glava (t. 503), i razmjestila se na prostori sel: Novaci — Rataje — Tuleš; 15 majevička brigada: Zleginje — Majdevo — Subotica, gdje se razmjestila, obezbjeđujući se od Kruševca. Jedan njen bataljon nije učestvovao u gonjenju, nego je zadržan u Brusu; Stab divizije smjestio se u selu Botunji.

U borbama od 26. do 30. avgusta neprijatelj je imao oko 500 izbačenih iz stroja, a 72 četnika su zarobljena. Sopstveni gubici: 10 poginulih (među kojima i zamjenik komesara bataljona Zaim Mušanović Zajec, rodom iz Brčkog) i 41 ranjen borac. Zaplijenjeno je: 40 pušaka, puško-mitraljez, mitraljez, srednji bacač, *automat*, 4 pištolja, oko 50.000 puščanih metaka, 2 sanduka ručnih bombi, 7 tovarnih i 2 jahaća konja.

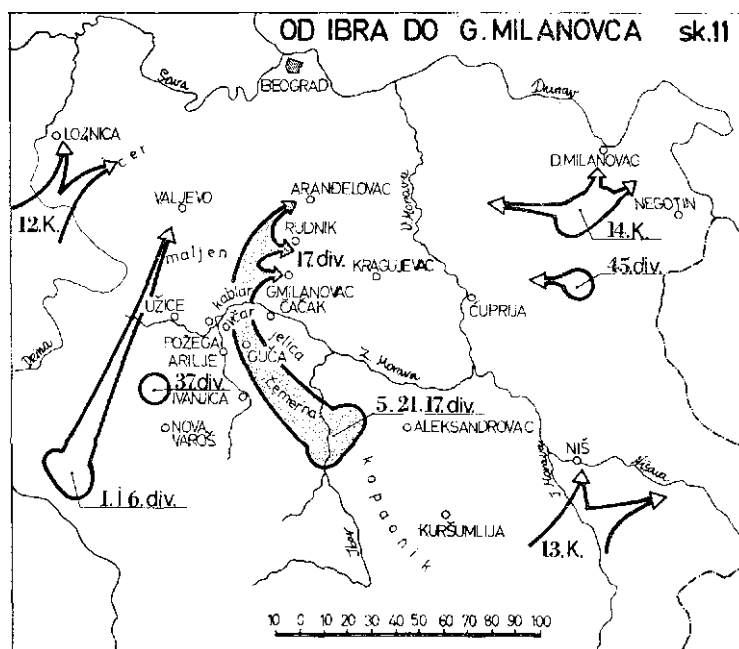
Sasvim je realna konstatacija da bi četnička grupa bila uništena ili bar onesposobljena za dalji ozbiljniji otpor da su naši izviđački organi bili aktivniji, a jedinice se kretale prikriveno i brže. Zahvaljujući ovim propustima, četnici su se u dolini Zapadne Morave na brzinu sredili i zatim prebacili u zapadnu Srbiju, da se bore protiv jedinica 1. proleterskog i 12. korpusa.

Na navedenoj prostori 17. divizija se obezbjeđivala od Kruševca, Trstenika i Vrnjačke Banje, a istovremeno je sređivala jedinice: od 2—5. septembra primljena su od 23. srpske divizije 664 druga i 22 drugarice; pri sanitetu divizije organizovan je sanitetski kurs, koji je pohađalo 28 drugarica (uglavnom iz popune), a u toku noći 3/4. septembra upućena je preko Glavnog štaba Srbije i druga grupa teških ranjenika za Italiju. Tih dana dobrovoljno su došla iz Župe 2 ljekara (dr Radojičić Božidar iz sela Pranovca i dr Nešić Stevan iz Aleksandrovca), a otprilike u isto vrijeme i sanitetski major Crvene armije Ivan Dimitrijevič Safronov — kao instruktor za organizaciju sanitetske službe, te je tako naš sanitet dobio znatno pojačanje.

Brojno stanje 17. divizije po jedinicama, nakon izvršene popune, iznosilo je 6. septembra: Stab divizije sa prištapskim dijelovima — 113 drugova i 24 drugarice; 6. proleterska brigada — 595/59; 2. krajiška brigada 719/53; 15. majevička brigada 612/54; odnosno, divizija je imala ukupno 2.039 drugova i 190 drugarica.

BORBE U DOLINI IBRA I ZAPADNE MORAVE ,

Početak septembra Grupa divizija Glavnog štaba Srbije (2. proleterska, 22, 23, 24. i 25) oslobodila je Kuršumliju, Blace i Svrijig i usmjerila dejstva na komunikacije i uporišta u dolini Južne i Zapadne Morave ka liniji: Leskovac — Niš — Kruševac. U isto vrijeme 1. proleterski korpus (1. i 6. proleterska divizija) na Zlatiboru i južno od Užičke Požege pripremao je napad na Užičku Požegu i Užice, dok je Operativna grupa divizija (5, 17. i 21), u pokretu iz Župe za Šumadiju, dejstvovala u dolini Ibra i Zapadne Morave, a 12. korpus (16. i 36. divizija) sjeverozapadno od Višegrada forsirao je Drinu i izbio na planinu Taru. Radi još bržeg i definitivnog oslobođenja cijele Srbije, naredeno je 11. diviziji da se iz istočne Bosne prebaci preko Drine u rejon Cera i stavi pod komandu 12. korpusa.

Uspjesi NOV i izbijanje jedinica 3. ukrajinskog fronta na granice Jugoslavije doveli su do povlačenja bugarskog okupacionog korpusa iz Srbije za Bugarsku, a takođe ubrzanog povlačenja njemačkih trupa sa juga Balkana dolinom Vardara, Morave i Ibra ka Beogradu, Banatu i istočnom dijelu Srbije.¹⁹

Prodiranjem osam divizija NOV prema Šumadiji i 5 divizija prema južnom i zapadnom Pomoravlju, uglavnom je izvršena prva etapa plana Vrhovnog štaba o prenošenju težišta borbenih dejstava u Srbiju. Time su stvoreni svi uslovi da se, u sadejstvu sa snagama Crvene armije, pristupi drugoj etapi — oslobodenju cijele Srbije.

U novonastaloj situaciji poslata je koncem avgusta i direktiva Vrhovnog komandanta Operativnoj grupi divizija, 1. i 12. korpusu, da što prije ovladaju masivima Rudnika, Suvobora, Sokolske planine i Cera, a potom da brzo nastave prodiranje kroz zapadnu Srbiju i Šumadiju ka Beogradu.

Na pravcu nastupanja Operativne grupe u zapadnu Srbiju i Sumadiju (početkom septembra) raspored neprijatelja bio je sljedeći: lijevu obalu Z. Morave (od Trstenika do Kruševca) posjedali su: Rasinsko-toplička četnička grupa korpusa, 2. kosovski četnički korpus i 2. njemački policijski bataljon; dolinu Ibra posjeli su 3. i 5. puk Ruskog zaštitnog korpusa i, u prolazu za Niš, posljednji ešloni 1. brdske njemačke divizije; na lijevoj obali Ibra, na pravcima prema Arilju i Guči, nalazili su se Javorski i Požeški četnički korpus, a iz Višegrada ka Šumadiji kretala se 7. SS divizija »Princ Eugen«.²⁰

Vrhovni štab obavijestio je 6. septembra Operativnu grupu da 1. proleterski korpus vodi borbe na prostoru Užice — Požega, radi prodora ka Suvoboru, Valjevu i Lajkovcu, i da će se 12. korpus u toku dana prebaciti kod Starog Broda u Srbiju, da zajedno sa 1. proleterskim korpusom nadire ka sjeveru, pa zbog toga Operativna grupa divizija treba da ubrza pokret, kako bi sve snage u zapadnoj Srbiji i Šumadiji došle pod jednu komandu.

Komandant Operativne grupe odmah je naredio pokret preko Dragačeva i Zapadne Morave ka Šumadiji, op-

¹⁹ *Beogradska operacija*, VII, str. 76—78 i 110—111.

²⁰ *Beogradska operacija*, str. 166.

štim pravcem: Željina — Goč — Čemerno — Ovčarsko-kablarska klisura — Rudnik. Pokret je izveden u tri kolone: desna kolona (17. divizija) pravcem: Aleksandrovac — Papratna (t. 901) — selo Goč — Dobra voda (k. 1010) — selo Brezna — selo Bresnik — selo Tolišnica — selo Milatović — Guča — Ovčarsko-kablarska klisura; srednja kolona (21. udarna divizija) upućena je ka Užičkoj Požezi, a lijeva kolona (5. udarna divizija) ka Užicu.²¹

Radi brzog spajanja sa 1. proleterskim korpusom, jedinicama je naređeno da se pri prelasku preko Ibra, ako naiđu na jače snage neprijatelja po uporištima duž pruge i komunikacije, ne zadržavaju, već da ih manjim snagama blokiraju, a glavnim nastave pokret. Takođe je naređeno da minerska odjeljenja poruše mostove, propuste i tunele duž komunikacije i pruge.

Sa prostorije Botunja — Aleksandrovac — Novaci 17. divizija je u tri kolone pošla 6. septembra (između 8 i 12 časova) i do mraka bez borbi stigla na prostoriju Vukovo brdo (k. 1382) — Prerovo (k. 1204) — Dobra voda (k. 1010) — Brezjak (k. 964).

Sutradan oko 11 časova divizija je nastavila pokret. Druga krajiška brigada maršovala je kao desna kolona pravcem: Lisica (k. 905) — Višnjica (k. 697) — Brezina — Šošanica, pa potom stazom na desnoj obali Stolskog potoka. U noći 7/8. septembra prešla je preko Ibra na sektoru Dobre Strane — Glavinac i razmjestila se na prostoriji sela Breznika, obezbjeđujući se od doline Ibra i od Kraljeva. U toku prelaska na jednu brigadnu zasjedu (kod tunela Dobre Strane) naišla je manja neprijateljeva motorizovana kolona na putu od Raške za Kraljevo. Poslije kratke borbe kolona je uspjela da se probije, ali su joj uništena 3 kamiona i 1 automobil, a zaplijenjeno nekoliko pušaka i puškomitraljez. Šesta proleterska i 15. majevička brigada sa Štabom divizije (srednja kolona) kretale su se pravcem: Dobra Voda — Brezjak — Višnjica (k. 697) — Prisoja (k. 1997) i izbile u toku noći pred Ibar u rejonu sela Cerze — Polumir. Preko rijeke je trebalo prvo da pređe 6. proleterska brigada i obrazuje mostobran u re-

²¹ Zbornik 1/11, dok. 114, 138 i 178, str. 280, 307 i 473.

jonu sela Polumira, da bi obezbijedila i olakšala prebacivanje 15. majevičkoj brigadi i Stabu divizije sa prištapskim dijelovima, a potom nastavi pokret preko sjevernog dijela sela Đakova i razmjesti se u selu Savovu (zaselak Glavoče). Majevička brigada dobila je rejon razmještaja u sjeverozapadnom dijelu Šavova (zaseoci Ornice — Ponnire), a štab divizije sa prištapskim dijelovima u Savovu.

Pošto je željezničku stanicu Polumir branilo oko 40 bjelogardejaca smještenih u staničnoj zgradi i okolnim bunkerima, a uz to da je k njoj bio vrlo težak prilazak, komandant 6. proleterske brigade odlučio je da uporište likvidira manjim snagama, a glavnom pređe preko Ibra kod sela Jagnjila.

Izviđanjem u toku dana primjećena je na stanici Polumir željeznička kompozicija sa većim brojem vagona označenih crvenim krstom. Zaključak da su u njima njemački ranjenici i bolesnici kasnije se pokazao pogrešnim. Zapravo, tim vozom u toku noći 6/7. septembra stiglo je iz Raške oko 1.200 Nijemaca — na putu za Kraljevo. Bježeći se vazdušnog napada u toku dana, Nijemci su zloupotrebili znak Crvenog krsta. Uveče je kompozicija trebalo da nastavi put. Pošto je dio 6. proleterske brigade napao željezničku stanicu, to su se i Nijemci angažovali u borbi, pa su tek sutradan nastavili put.

Neposredno pred napad dijelova 6. proleterske brigade na željezničku stanicu, čelo jače njemačke kolone (sa konjskom zapregom), krećući se od Raške prema Kraljevu, izbilo je u Polumir u času otpočinjanja borbe, pa je i ona angažovana u borbi koja je trajala cijelu noć. Zbog nadmoćnosti neprijatelja, brigadama nije uspjelo da se prebace u toku noći preko Ibra, osim manjim dijelovima 2. i 3. bataljona 6. proleterske brigade. Ostale snage sa Štabom divizije povukle su se pred zoru na greben planine Studena, a neprijatelj se djelimično u toku noći, a djelimično u toku dana, probijao prema Kraljevu.²⁰

Prema izvještaju (dobijenom idućeg dana iz Kraljeva) neprijatelj je imao oko 300 mrtvih i ranjenih i 11

²⁰ Dijelovi 1. brdske divizije u pokretu od Kosovske Mitrovice preko Kraljeva za istočnu Srbiju.

zarobljenih; zaplijenjena su mu 3 konja i nekoliko kola materijala (plijen je prikupila 8. septembra 21. divizija), a uništen 1 kamion i ubijeno 30 konja. Naši gubici: 8 mrtvih i 17 ranjenih, od kojih 3 teže. Tom prilikom poginuo je i komandir čete, stariji vodnik Jovo Prigodić, i zamjenici komesara četa Đoko Pajić i Stevo Filipović.

Borci i starješine 6. proleTERSke brigade pokazali su veliku hrabrost i snalažljivost. Posebno su se istakli komandant brigade potpukovnik Savo Trikić i komandanti 1. i 3. bataljona poručnici Celestin Matulić i Milan Minić, a i komandiri četa Mijo Injac i Đuro Vučenović.²¹ Zbog teškog terena u borbi se nije mogla angažovati 15. majevička brigada.

Sa planine Studena glavnina 17. divizija krenula je 8. septembra oko 13.30 časova i u toku noći 8/9. septembra prebacila se bez borbe na lijevu obalu Ibra, razmjestivši se na prostorijski prema zapovijesti od 7. avgusta. U zoru 10. septembra divizija se po brigadama pomakla sjevernije (ko Dragačevu) i razmjestila na prostorijski Propljenica — Tolišnica — Crni vrh (k. 1122).

U toku dana jedinice 5. i 21. divizije pomjerile su se na prostorijski sela Milanča — Dobri Do i Osonica — Mečke.

Zorom 11. septembra 17. divizija se prebacila nešto sjevernije: 2. krajiška brigada na prostorijski sela Brezovice sa isturenim dijelovima na kotama: Šarica (k. 885) — Perunika (k. 691) — Mrka St. (k. 825); 6. proleTERSka brigada prikupljena u selu Milatovićima; 15. majevička brigada u selu Kaoni sa isturenim predstražama na komunikaciji Kraljevo — Ivanjica; Stab divizije sa prištapskim dijelovima i hirurškom ekipom u selu Vlasteljicama.²²

Poslije podne izviđački vod 15. majevičke brigade krenuo je preko Jastrebara (t. 796) u pravcu Kraljeva i pred Bukovicom saznao da se u selu nalazi mobilisano²³ ali

²¹ *Zbornih 1/11, dok. 182, str. 473.*

²² *Zbornik 1/12, dok. 203, str. 559.*

²³ Početkom septembra Draža Mihailović objavio je »opštu mobilizaciju« u Srbiji.

nenoružano ljudstvo za četnike. Komandir voda je odmah izvršio prepad i zarobio 180 mobilisanih četnika, dok su oficiri i podoficiri, koji su sa njima izvodili obuku, pobjegli. Pošto su zarobljeni bili prisilno mobilisani mladići, a uz to su mnogi od njih bili pristalice NOB, svi su primljeni u naše jedinice. Pored ove akcije 15. majevička brigada je u toku dana minerskim odjeljenjima rušila mostove i propuste na komunikaciji Kraljevo — Čačak.

Pošto su 10. septembra jedinice 5. divizije oslobodile Ivanjicu i nastavile pokret ka Arilju, a jedinice 2. divizije ušle u Guču, 17. divizija je u toku noći pomjerila 2. krajišku brigadu na dominantne visove planine Jelice, obezbjeđujući se od Čačka i doline Zapadne Morave, a jedan dio 15. majevičke brigade rokiran je na ranije položaje 2. krajiške brigade, dok je drugi dio ostao na položajima od prethodnog dana s isturenim protivtenkovskim puškama na koti 570; 6. proleterska brigada, prikupljena na prostorijsi sela Milatovići — Guberevci, kao rezerva divizije, bila je spremna za brzu intervenciju na pravcu 2. krajiške i 15. majevičke brigade, s tim što je 2. bataljon uputila na Klik (k. 521) — zapadno od sela Milatovića — radi obezbjeđenja šire prostorijsi sela Viče, gdje se u toku noći 12/13. septembra očekivala avio-pošiljka saveznika. Štab divizije sa prištapskim dijelovima i hirurškom ekipom u toku dana prebacio se u selo Viču (zaselak Vis).

Kulturna ekipa divizije je toga dana u selu Guberevcima izvela priredbu za borce 6. proleterske brigade i narod. Cilj priredbe bio je zbližavanje i upoznavanje starih i novih boraca i proslava dolaska Crvene armije na jugoslovensku granicu. Prije priredbe održan je miting na kojem je govorio komesar brigade.

Pošto su 1. i 6. proleterska divizija uspješno razbile četničko-nedićevske grupacije na prostorijsi Jelova gora — Varda — Maljen, a 5. i 21. divizija oslobodile Ivanjicu, Arilje i Guču, komandant Operativne grupe donio je odluku da u toku noći 13/14. septembra sa 5. divizijom razbije neprijateljski garnizon u Užicu, sa 21. divizijom prodre u Užičku Požegu, a sa 17. divizijom likvidira njemačku postaju za obezbjeđenje emisije radio-stanice u Ovyčarsko-kablarskoj klisuri, zatvori pravce od Sjenice i Čačka i obezbijedi se od komunikacije Užice — Nova Varoš.

Kada je dobio zadatak, Stab 17. divizije je u toku noći 12/13. septembra uputio usiljenim maršem 15. majevičku brigadu da smijeni jedinice 5. divizije na prostorijski Ivanjica — Lisanski rudnik — Arilje, radi neposrednog obezbjeđenja akcije 5. i 21. divizije.²⁴ Sesta proleterska brigada pomjerena je na prostorijski Guča — selo Turica, a u toku slijedeće noći postavila se na greben planine Jelice radi čvrstog zatvaranja pravca prema Čačku i rušenja ceste Čačak — Guča. Brigada je, takođe, dobila zadatak da dijelom snaga (noću 13/14. septembra) izvrši demonstrativan napad na garnizon Čačak i, ako bude moguće, likvidira ga. Druga krajiška brigada razmjestila se na prostorijski sela Tijanje — Puhovo, a slijedeće noći zaposjela je liniju položaja: selo Pakovraće (k. 423) — sjeverni dio sela Dučalovići (manastir Sv. Trojice) — padine Debele gore (Brajevac — k. 792), radi likvidacije njemačke postaje na Ovčaru, spremna za rušenje objekata na cesti i pruži u Ovčarsko-kablarskoj klisuri — ako neprijatelj bude izvršio jači pritisak od Čačka prema Užičkoj Požegi. Kako brigada u prvom naletu (13/14) nije uspjela da likvidira neprijatelja na Ovčaru, napad je ponovila oko 11 časova 14. septembra — poslije jake minobacačke vatrene pripreme — razbivši neprijatelja koji je u paničnom bjekstvu odstupio niz litice prema Moravi. Oko 14 časova 2. bataljon napao je iz zasjede kod sela Pakovraće (ulaz u Ovčarsko-kablarsku klisuru) njemačku kolonu od 10 kamiona, od kojih je 8 zaplijenio (2 sa opremom i 6 specijalnih sa radio-standcom).

U toku noći 13/14. septembra, jedan bataljon 6. proleterske brigade, iako je demonstrativno napadao na Čačak, uspio je da se probije u grad, ali ne i da ga oslobodi, jer su se oko 200 Nijemaca, 150 ljotićevaca i 60 bjelogardejaca branili iz čvrstih bunkera. Pred zoru bataljon se povukao na polazne položaje. Pri nadiranju u grad zarobljeno je 6 četnika — mobilisanih omladinaca — sa puškama i četnička bolnica sa 60 ranjenika (iz borbi na Kopaoniku).

²⁴ *Zbornik 1/12, dok. 14 i 203, str. 33 i 559.*

Nijemci su pokušali u nekoliko navrata 14. septembra da prodru od Čačka prema Guči, ali ih je svaki put odbila 6. proleterska brigada. Majevička brigada u toku 13. i 14. septembra ostala je u širem rejonu Ivanjice i nije se sukobljavala sa neprijateljem.

U borbama 13/14. i 14. septembra Nijemci su imali 35 mrtvih, više od 30 ranjenih i 6 zarobljenih, a zaplijenjeni su im: emisiona radio-stanica sa svim instalacijama i alatom, pokretna radio-stanica, 4 laka mitraljeza, automat, 20 pušaka, bacač sa 30 mina, 50 ručnih bombi, 8.000 puščanih metaka, 9 kamiona, od kojih 1 oštećen, 4 tovarna konja, veća količina benzina, odjeće i obuće i logorske opreme.

Jedinice 5. i 21. divizije nisu uspjele u toku noći 13/14. septembra da likvidiraju garnizone u Užicu i Užičkoj Požegi, u koje su se, u toku samog napada, iz Višegrada probili dijelovi 7. SS divizije.

Angažovanje Glavnine 'Operativne grupe (5. i 21. divizije) na uporišta Užice i Užička Požega bilo je u osnovi pogrešno i suprotno intencijama Vrhovnog štaba (da Grupa divizija što prije prodre u Šumadiju, ovlada Rudnikom, poveže se sa 1. proleterskim i 12. korpusom, potuče četničku grupu jurišnih korpusa), tim prije što je Štab grupe divizija bio obaviješten da je 1. proleterski korpus (1. i 6. divizija) razbio četničko-nedićevsku grupu na prostoriji Jelova Gora — Varda — Maljen, da ih goni i priprema napad na Valjevo; dobijen je i podatak da je 7. SS divizija »Princ Bugen« u pokretu od Višegrada za Užice i da 37. divizija sa njome vodi upornu borbu na komunikaciji Priboj — Vardište — Mokra Gora. Čačak bi pao da su 17. i 21. divizija noću 12/13. septembra prodrli pravcem Čačak — G. Milanovac — Stragari (to je bilo moguće, s obzirom na prostoriju gdje su se nalazile), a 5. divizija, kao lijevo-krilna, zahvatila Ovčarsko-kablarsku klisuru, zatvorila je dijelom snaga, a glavninom na Gornoj gori zatvorila pravce prema G. Milanovcu i Valjevu. Time bi našem prodoru prema planini Rudniku bila otvorena vrata, a četnička grupa jurišnih korpusa (pošto je 10. i 11. septembra razbijena u zapadnoj Srbiji, odstupala je preko Maljena i Rudnika ka dolini Z. Morave) našla bi se u vrlo teškoj

situaciji. Zahvaljujući i ovoga puta slaboj procjeni situaciji i pogrešnoj odluci, ovoj grupaciji četnika uspjelo je po treći put da se, iako desetkovana, dočepa Dragačeva i stavi se pod zaštitu Nijemaca.²⁴

Vezivanje u to vrijeme naših jačih snaga u izvornom dijelu Zapadne Morave odgovaralo je njemačkom povlačenju dolinom Južne i Velike Morave i Ibra. Zato je Vrhovni štab 14. septembra naredio da Operativna grupa divizija hitno krene prema Rudniku, radi sadejstva sa 1. proleterskim korpusom koji je izbio u dolinu Kolubare.

OSLOBOĐENJE GORNJEG MILANOVCA

Poslije izbijanja 1. proleterske i 6. proleterske divizije na liniju Valjevo — Slovac — Bogovađa, komandant Operativne grupe divizija, zapoviješću od 14. septembra (14.45 časova) usmjerio je divizije u pravcu Bukulje i Rudnika, sa zadatkom da do 18. septembra ovladaju tim planinama i oslobode varoši Arandelovac, Rudnik i Gornji Milanovac.

Zadatak 17. divizije bio je da sa prostorije Guče (15. i 15/16. septembra) pređe preko komunikacije na odsjeku Ovčarsko-kablarske klišure i preko sela G. Gorijevnice, obezbjeđujući se od Čačka, najpodesnijim manevrom (noću 16/17) likvidira garnizon u Gornjem Milanovcu, a potom zatvori pravac prema Čačku i Kragujevcu.²⁵

Gornji Milanovac branilo je oko 600 četnika i oko 120 pripadnika Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK) i Nedićeve poljske straže, dok su komunikaciju Gornji Mi-

²⁴ Komandant Glavnog štaba Srbije izvijestio je depešom 14. septembra Vrhovni štab: »Od 11. o. m. Nemci koncentrišu oko Kruševca jake snage od Uzica, Čačka i Kraljeva. Na istom prostoru prikupljanje četnika, koji prebacuju glavninu na južnu stranu Morave. Navodno Draža ispod Gledića. Mislimo da bi trebalo bar jednu diviziju da uputite ako ne ka Glediću ono bar ka Rudniku, kako bi se blagovremeno sprečio svaki pokušaj nesmetanog konsolidovanja četnika. Mi nastojimo da oslobodimo 24. diviziju za zajedničko dejstvo sa 2. proleterskom preko Zapadne Morave«. *Zbornik* 1/12, dok. 37, str. 87.

²⁵ *Zbornih* 1/12, dnk. 38 i 43, str. 88 i 97.

Kraći odmor komore 15. majevičke brigade istočno od čačka, septembar 1944.

lanovac — Čačak obezbjeđivale manje četničke snage locirane u Brđanskoj klisuri.

Divizija je u dvije kolone prešla preko Zapadne Morave i komunikacije u njenoj dolini:

— desna kolona (6. proleterska brigada) pošla je oko 13 časova 15. septembra pravcem: Kruševlje (k. 668) — Belo brdo (t. 756) — Jankovina (k. 677) — Laz (k. 629) — selo Pakovrac i oko 19 časova prešla preko rijeke između manastira Vavedenje i k. 249, a zatim produžila preko sela Prijevora za selo Vraniće. Prethodnica brigade, pošto je izbila na raskrsnicu puteva između sela Trbušana i Vranića, sukobila se sa ostacima razbijenog Javorskog četničkog korpusa (450 ljudi) u pokretu sa Maljena. Poslije dvočasovne borbe potučeni četnici sklonili su se u Čačak kod Nijemaca. Četnici su imali: 8 poginulih, 11 ranjenih i 15 zarobljenih, a zaplijenjeno im je: 18 pušaka, 2 kola raznog materijala i municije, radio-stanica, 3 pišalice mašine, korpusna arhiva, 1,600.000 dinara, 7 tovarnih

i 2 jahaća konja.²⁶ Naši gubici: 1 poginuo, 1 teže i 3 lakše ranjena. Poslije ove akcije brigada se razmjestila na prostori: Vranići — Milićevci — Kobiljača (k. 603);

— lijevu kolonu obrazovali su: 2. krajiška i 15. majevička brigada, Štab divizije sa sanitetom, Štab Operativne grupe divizija i neborački dijelovi 21. divizije. Kada je u toku dana 2. krajiška brigada ovladala Ovčar Banjom, kolona se po podne nesmetano prebacila preko rijeke i uz velike fizičke napore (zbog danonoćne kiše praćene vjetrovom i vrlo strmog zemljišta) dospjela na greben Kablara. Poslije prelaska preko rijeke, kolona je zanočila na prostori Ovčar Banja — selo Rožci (južni dio), a 16. septembra (oko podne) razmjestila se na prostori sela Mijakovci, Srezojevci, G. Goričevnica. U toku pokreta 15. majevičkoj brigadi predalo se 15 mobilisanih četnika koji su uključeni u naše jedinice. Poslije prelaska 17. divizije na desnu obalu Z. Morave porušeni su u Ovčarsko-kablarškoj klisuri 3 željeznička mosta, jedan drveni most na kolskom putu i oko 500 metara željezničke pruge.

U duhu zapovijesti Štaba Operativne grupe, Štab divizije odlučio je da noću 16/17. septembra glavnim snagama likvidira garnizon u Gornjem Milanovcu, a istovremeno dijelom snaga ovlada Brđanskom klisurom, temeljito poruši komunikacije u njoj i spriječi svaki prodor neprijatelja od Čačka prema Gornjem Milanovcu.²⁷ Zadatak brigada bio je:

— 15. majevička brigada, nastupajući preko sela: Mijakovci, Bare, Smedraž i Brankovo brdo (k. 452), napašće Gornji Milanovac (između cesta G. Milanovac — Čačak i G. Milanovac — Valjevo), usmjeravajući glavni udar pravcem Brankovo brdo — centar grada (crkva);

— 2. krajiška brigada dijelom snaga napašće grad sa sjevera (između komunikacija G. Milanovac — Valjevo i Gornji Milanovac — Rudnik), a dijelom snaga (prebačenih preko ceste i pruge kod Srčanika) najpovoljnijim pravcem (istočnim) prodire ka centru grada, obezbjeđujući se od pravca Kragujevca sa Parca (k. 602);

²⁶ Zbornik 1/12, dok. 203, str. 559.

²⁷ Zbornik 1/12, dok. 58, str. 133.

— 6. proleterska brigada ovladaće Brđanskom klisurom, a duž nje temeljito porušiti komunikacije i sve objekte na njima, a i komunikaciju koja od sela Brđana vodi za selo Vraniće, a potom će organizovati front prema Čačku, postavljajući se glavninom na kotu Zrnjac (406), dok će V. Vujan (k. 857) držati manjim snagama;

— Štab divizije, sa prištapskim dijelovima i sanitetom, kretaće se pravcem Bare, Šaran, Malo kosovo (k. 612), a za vrijeme napada nalaziće se kod Brusničke crkve (Brankovo brdo).

Početak napada predviđen je za 3 časa (17. septembra), ali je počeo nešto poslije 4 časa, jer jedinice nisu blagovremeno stigle na polazne položaje.

U prvom naletu 2. krajiška brigada vještim manevrom potpuno je razbila četničku grupaciju, koja je pokušala da se probije iz grada u pravcu Rudnika, i zarobila 482 četnika. Na svom pravcu nadiranja 15. majevička brigada naišla je na jači otpor ljotićevaca i poljske straže, ali ih je potisla sa spoljnjih uporišta odbrane, zarobivši deveticu, dok su se ostali povukli u Internat, tu se za barikadirali i pružali jak otpor sve do 16 časova, kada je otpor skršen.

U toku noći 16/17. septembra 6. proleterska brigada ovladala je Brđanskom klisurom i zarobila 6 četnika sa puškama, bez vlastitih gubitaka.

U borbama oko Gornjeg Milanovca neprijatelj je pretrpio potpun poraz, iznenađen našim obuhvatnim manevrom, tako da se vrlo mali broj pojedinaca probio kroz obruč. Zarobljen je 541 četnik, ljotićevac i nedićevac (od kojih 4 oficira, 11 podoficira), ubijeno 57 (uglavnom ljotićevaca) i 10 ranjeno, a zaplijenjeno: 377 pušaka, 3 mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 10 pištolja, oko 30.000 pušanih metaka, 12 tovarnih konja i 2 kola raznog ratnog materijala. Naši gubici: 5 poginulih i 6 ranjenih.²⁸

Poslije oslobođenja Gornjeg Milanovca i ovladavanja Brđanskom klisurom 17. divizija se rasporedila na široj prostori Gornjeg Milanovca sa zadatkom zatvaranja pravaca od Čačka, Kragujevca i Rudnika. Divizija je iskoristila zatišje za sređivanje i popunu jedinica novim bor-

²⁸ Zbornik 1/12, do-k. 203', str. 559.

cima, jer je većina zarobljenih četnika (prisilno mobilisani) zamolila da stupi u naše jedinice. U Gornjem Milanovcu 18. septembra poslije podne na narodnom zboru, kojem je prisustvovao veliki broj građana i naroda iz okolnih sela, govorio je delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba. Poslije zбора u NOV je stupio veliki broj dobrovoljaca, naročito omladine. Uveče je kulturno-umjetnička grupa divizije dala u gradu priredbu, kojoj je prisustvovao veliki broj građana. U gradu su formirani Komanda mjesta, partizanska straža²⁹ i Narodnooslobodilački odbor.

Poslije izbijanja 5. divizije na planinu Bukulju, 21. divizija pomjerena je sa Rudnika prema Gornjem Milanovcu sa zadatkom da zatvori pravce od Čačka i Kragujevca, a 17. divizija se u toku 19. septembra pomjerila prema Podgorini — radi kontrole planine Maljen i obezbjeđenja ofanzivnih akcija 1. proleterske divizije iz doline Kolubare prema Ubu i Tamnavi.

Jedinice 17. divizije posjele su naselja: 2. krajiška brigada: Ljig — Moravci — Slavkovića; 6. proleterska brigada: G. Banjani — Brajići — Ravna gora (k. 725), sa zadatkom izviđanja i kontrole grebena Maljena; 15. majevička brigada pomakla se zapadnije od Gornjeg Milanovca, ostavljajući jedan bataljon u gradu. Zadržavanje 15. majevičke brigade 19. septembra u širem rejonu Gornjeg Milanovca nalagao je pokret 21. divizije. Poslije podne brigada je organizovala veliki zbor omladine u gradu na kojem je govorio politički komesar brigade. Odmah poslije zбора, koji je poprimio manifestacioni karakter, dobrovoljno se prijavilo 25 omladinaca u jedinice brigade. Zorom 20. septembra brigada se prebacila preko sela Takova na prostoriju sela Pranjani — Družetići, sa koje je kontrolisala i zatvarala pravce od Užičke Požege preko Gojne Gore i od Čačka preko G. Goričevnice i Pranjana, istovremeno obezbjeđujući privremeni aerodrom u rejonu Klike (t. 545).³⁰ Štab divizije i divizijski sanitet smjestili su se u selu Brajićima.

²⁹ **Zaštita komande mjesta.**

³⁰ Za prihvatanje savezničkih pošiljki i transportovanje teških ranjenika u naše bolnice u Italiji.

Smotra jedinica 2. hrabiške brigade

Na prostoriји razmještaja Štab 17. divizije iskoristio je tri dana odmora za intenzivan politički rad sa narodom, sređivanje i popunu jedinica i formiranje narodnooslobodilačkih odbora i komandi mjesta sa partizanskim stražama u Ljigu i selima Brajići i Kamenica.

VII

U SASTAVU 1. ARMIJSKE GRUPE

(20. septembar — 23. oktobar)

POKRET I BORBE U IZVORNOM DIJELU Z. MORAVE

Izbijanjem Operativne grupe divizija na Bukulju, Venčac i Rudnik i oslobođenjem Arandelovca, Rudnika i G. Milanovca, uspostavljeno je neposredno operativno i taktičko sadejstvo Grupe sa 1. proleterskim (1. i 6. proleterska divizija) i 12. udarnim korpusom (11, 16. i 36. divizija) koji su ovladali grebenima planina Medvednik, Povlen, Maljen i oslobodili varoši Krupanj, Valjevo, Lajkovac, Lazarevac a potom nastavili prodiranje prema Tamnavi, Pocerini i Mačvi. Time je južno i jugozapadno od Beograda koncentrisano 8 divizija NOV, spremnih da oslobode preostali dio zapadne Srbije i Šumadije, upuste se u odlučne borbe za presijecanje komunikacija koje vode iz doline Zapadne Morave ka Beogradu i spoje se sa jedinicama Crvene armije radi oslobođenja Beograda. Radi objedinjenja predstojeće ofanzive svih 8 divizija, Vrhovni komandant ih je 15. septembra potčinio komandantu Operativne grupe divizija¹ (general Peko Dapčević).

¹ Operativna grupa divizija uključena je u sastav 1. proleterskog korpusa, čijem je Štabu bio potčinjen i 12. korpus. Tako je u prvo vrijeme Štab 1. proleterskog korpusa komandovao jedinstvenom operativnom grupom, koja je kasnije nazvana 1. armijska grupa NOV. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945*, str. 88—90; *AVII*, k. 28, reg. 1/4-1.

Pošto neprijatelj nije raspolagao dovoljnim snagama za ofanzivne poduhvate protiv naših 8 divizija, on se, uglavnom, orijentisao na odbranu preostalih uporišta i komunikacije Beograd — Kragujevac — Kraljevo, koja je za njega bila od izuzetnog značaja. Komandant njemačkih snaga u Srbiji imao je na raspolaganju 5. SS policijski puk, nekoliko landesšicen-bataljona, puk divizije »Brandenburg«, tenkovski bataljon i oklopni voz, zatim jedinice: Srpskog dobrovoljačkog korpusa, Srpske državne straže, Ruskog zaštitnog korpusa i četnike. Neprijatelj je, izgleda, vjerovao da će tim snagama zaustaviti naše dalje prodiranje i zadržati situaciju u svojim rukama do dolaska jedinica Grupe armija »E«, koje su se povlačile iz Grčke na sjever. Međutim, pristizanje Grupe »E« spriječeno je dejstvima naših jedinica i savezničke avijacije po komunikacijama u dolini Vardara i Ibra, tako da tek polovinom oktobra prve jedinice dopijevaju u rejon Kraljeva. Pošto su već 11. oktobra svi prilazi sa juga ka Beogradu bili čvrsto zatvoreni, Grupa »E« se uputila dolinom Z. Morave na lijevu obalu Drine, i dalje ka sjeveru — dolinom Drine i Bosne.²

² Zbog brzih prodora Crvene armije kroz Rumuniju i Bugarsku, njemačka komanda je u jesen 1944. godine postavila težište odbrane Balkana na četvarougao: Beograd — Negotin — Niš — Kraljevo. Izbijanje jedinica 3. ukrajinskog fronta, a sadejstvu sa snagama našeg 14. korpusa, južno od Dunava slomilo je ovu odbranu, a prodorom 10. oktobra 5. motostreljačke brigade, a potom i 68. streljačkog korpusa Crvene armije na V. Moravu (u rejonu V. Plane) i uspostavljanjem čvrstog kontakta sa jedinicama naše 1. armijske grupe, njemačke snage u Srbiji južno od Dunava bile su presječene na dva dijela. Snagama sjeverno od linije Obrenovac — Mladenovac — Petrovac komandovao je i dalje Štab grupe »Felber« (potčinjen štabu 2. oklopne armije), dok su snage južno od navedene linije potpale pod komandu Štaba 34. armijskog korpusa (formiran 14. oktobra i potčinjen Štabu Grupe armija »E«) sa zadatkom da organizuje širi mostobran u rejonu Kraljevo — Kragujevac za prihvatanje snaga Grupe armija »E«. U ovoj situaciji komandant Jugoistoka namjeravao je da pruži odlučan otpor u širem rejonu Beograda, stvori potrebno vrijeme da prikupljenim snagama iz rejona Kraljevo — Kragujevac izvrši prodor ka Beogradu i time skрати i stabilizuje Balkanski front od Dunava, dolinom Velike i Zapadne Morave, Sandžaka, Crne Gore do Jadranskog mora. U duhu ovakve zamisli, snage grupe »Felber« i 34. armijskog korpusa uporno su nastojale da stabilizuju front južno

Na osnovi naređenja Vrhovnog štaba od 17. septembra komandantu Operativne grupe divizija za prodor prema Savi i Beogradu, a i sam uočivši slabost neprijatelja, Štab 1. armijske grupe donio je odluku za smjelo prodiranje prema Savi i Beogradu, radi konačnog oslobođenja zapadne Srbije i presijecanja komunikacija Beograd — Kragujevac i Kraljevo — Čačak. U duhu ove odluke izdata je zapovijest 21. septembra u kojoj su precizirani zadaci jedinicama:³ 12. udarni korpus brzim naletom oslobađa Loznicu i Koviljaču, prelazi Cer, prodire u Mačvu i Posavinu, a , prema situaciji, napada, pa i oslobađa, Šabac; 6. proleTERSka divizija u pripravnosti na širem rejonu Valjeva, radi sadejstva 12. udarnom korpusu u nastupanju prema Savi; 1. proleTERSka divizija jednim dijelom snaga čvrsto zatvara komunikacije dolinom Kolubare (ka Valjevu), a dijelom snaga prodire ka Ubu i Obrenovcu; 5. udarna divizija, iz Arandelovca i sa Bukulje i Venčaca, prodire prema Kosmaju, a potom djeluje protiv snaga na komunikaciji Beograd — Kragujevac; 21. udarna divizija, sa prostorije Šatornja — Rudnik — G. Milanovac — selo Vračevšnica, djeluje prema Čačku, Kragujevcu i Topoli i komunikaciji Čačak — Bečanj — Kraljevo; 17. udarna divizija, kao rezerva 1. armijske grupe, postaviće se na prostoriju Pranjani — Kosjerić, a jedan bataljon će uputiti na prostoriju Varda — Ruda Bukva; manjim dijelovima stalno će rušiti komunikaciju Čačak — Užice, izviđati garnizone Užice i Bajinu Baštu i kontrolisati komunikaciju Užice — Rogačica; na pravcu G. Milanovca održavaće vezu sa 21. divizijom, a na pravcu Medvednika sa 6. proleTERSkom divizijom.

Jedinice 17. divizije, nakon pokreta 22. i 23. septembra, zauzele su slijedeći raspored:

— 6. proleTERSka brigada u širem rejonu Kosjerića na položajima Varda (k. 809), sa zadatkom: zatvaranje pravca

od Beograda. Zato su i borbe oko Beograda i u dolini Z. Morave od Kraljeva do čačka smatrane najoštrijim u Srbiji 1944. godine. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945*, Beograd 1957, str. 110—111; *Beogradska operacija*, Beograd 1964, str. 127—130.

¹⁵ *Zbornik* 1/14, dok. 151, str. 434.

prema Valjevu od Užica i Duba, izviđanje ka Užicu i kontrola cesta koje izvođe iz doline Drine prema Dubu. Pred Kosjerićem brigada je razbila manju grupu četnika i bez otpora ušla u varoš, gdje je zaplijenila radionicu za opravku oružja. Radi što uspješnijeg izviđanja, brigada je isturila 4 prednji odred jačine jednog bataljona iznad Užica, na liniju k. 611 — k. 734 — k. 812;

•— 2. krajiška brigada razmjestila se na prostoriji sela: Duškovci — Glumač — Granica, radi rušenja ceste i ometanja saobraćaja na komunikaciji Uzice — Požega — Čačak. Pri izbijanju na komunikaciju kod sela Prijanovića, izviđački vod brigade zaplijenio je kamion i zarobio 4 četnika. Radi što efikasnijeg dejstva, brigada se 25. septembra primakla cesti i razmjestila na prostoriji sela: Tučkovo — Gugalj •— Prijanovići — Bakionica — Glumač — Vranjani — Lelići — Dobrinja;

— 15. majevička brigada ostala je na istoj prostoriji, s tim što je jedan bataljon isturila na položaje Rožaj (k. 603) — Sovljak (t. 608), radi kontrole i zatvaranja komunikacije koja iz Čačka preko sela Gorijevnice vodi za G. Milanovac i objezbeđenja boka 21. divizije u Brđanskoj klisuri;

— Stab divizije, sa prištapskim dijelovima i sanitetom divizije, smjestio se u selu Duškovcima.

Za 12 dana, koliko se divizija zadržala na ovom terenu, razvila je intenzivan politički rad sa narodom — pored političke i vojne obuke, organizacionog sređivanja i poDune sopstvenih jedinica. Po svim većim selima osnovani su mjesni, a u opštinskim centrima opštinski narodnooslobodilački odbori i komande mjesta sa partizanskim stražama.

S obzirom na bogatu socijalističku tradiciju ovog kraja, u kojem je Dimitrije Tucović posijao klice socijalizma i odakle su 1941. godine zračile ideje naše revolucije, konferencije i zborovi bili su vrlo posjećeni. I pored žestokog terora i propagande, ni okupator ni četnici nisu pokolebali vjeru naroda u pobjedu revolucije.⁴

⁴ A kakva je bila propaganda neprijatelja i reagovanje naroda neka posluže dva primjera koje je doživjela 17. divizija. Kada se jedna četa 6. proleterske brigade, prilikom čišćenja sela od

Pošto je 6. oktobra primijećeno izvjesno zatišje u Užicu, Štab 6. proleterske brigade je uputio 2. bataljon i jednu četvu 3. bataljona u nasilno izviđanje. Bataljon je bez borbe ušao u grad (jer se neprijatelj u toku dana povukao) u kojem je naišao samo na zaštitničke dijelove. Zaplijenjeno je 15 pušaka i nešto opreme.

Poslije dva-tri dana počeli su da se prijavljuju sa oružjem oni koje su četnici prisilno mobilisali, a uz pomoć naroda pronađeno je nekoliko četničkih magacina sa izvjesnom količinom artiljerijske, minobacačke i puščane municije, a i znatnim količinama hrane i opreme.

Petnaesta majevička brigada odbila je sve pokušaje Nijemaca i četnika da se od Čačka probiju prema G. Milanovcu i napadnu s boka 21. diviziju u Brđanskoj klisuri. Od Požege i Užica prema Valjevu neprijatelj nije pokušavao da prodire, jer su ga u tome spriječili napadi 2. krajiške i 6. proleterske brigade na komunikacije i u oba garnizona. Potpuni prekid saobraćaja nije se mogao postići, jer naše jedinice nisu imale teže naoružanje, a Nijemci su duž komunikacija krstarili tenkovima.

U to vrijeme dažnost načelnika Štaba 17. divizije predao je 26. septembra potpukovnik Vukašin Subotić, jer je ukazom Vrhovnog štaba postavljen za pomoćnika načelnika Štaba 1. armijske grupe. Vukašin, dobar i iskren drug, volio je ljude, a kao vrlo hrabar, disciplinovan i pedantan štabni oficir, bio je desna ruka komandantu. Za vršioca dužnosti načelnika Štaba divizije, odlukom Štaba 1. armijske grupe, postavljen je major Ratko Vujović, dotadanji komandant 15. majevičke brigade, a za komandanta brigade dotadanji zamjenik, kapetan Vlado Karanović.⁵

četničkih grupica spustila iz Varde do Rogačice i tu ostala čitav dan, mnogi seljaci sa drage strane Drine, saznajući da je to jedinica 6. proleterske-njihove-istočnobosanske brigade, prepuni radosti došli su da pozdrave svoje borce. Tako su demantovane laži neprijatelja da je 6. istočnobosanska brigada uništena još u 7. neprijateljskoj ofanzivi.

Takođe je zanimljiv slijedeći primjer: kad je 6. proleterska brigada izviještena iz Užica da srednjoškolci Internata svim srcem žele da se izvuku iz grada da bi stupili u NOV. Štab brigade je uputio u grad tokom dvije uzastopne noći jednu četvu i sa niom je izišlo 45 omladinaca, 40 omladinki, 1 profesor i 1 učitelj. Svi su raspoređeni u bataljone 6. proleterske brigade.

⁵ Zbornik 1/12, dok. 99 i 108, str. 243 i 267.

Stalni porast brojnog stanja 17. divizije i potreba za novim rukovodiocima zahtijevali su da se nastavi već uhođana praksa: sama divizija stvara sebi kadrove. Zato je pri Štabu divizije 25. septembra organizovan srednji partijsko-politički kurs koji su pohađali 32 druga i 3 drugarice, pretežno politički radnici u četama i bataljonima.

Pošto je bio organizovan intendantski kurs za cijelu Armijsku grupu u Valjevu, koji je trebalo da otpočne s radom 1. oktobra, poslato je iz divizije 12 ekonomista i intendantata četa i bataljona.

Za popunu divizije došlo je 28. septembra iz Beograda i okoline 311 drugova i 16 drugarica (dobrovoljaca), a iz 1. proleterske divizije 33 druga za vojne i političke rukovodioce.

U 2. krajišku brigadu upućeno je 26 drugova i 4 drugarice, u 6. proletersku brigadu 145 drugova, 6 drugarica i 20 rukovodilaca, a u 15. majevičku brigadu 125 drugova, 5 drugarica i 13 rukovodilaca, dok su 4 drugarice raspoređene u sanitet divizije.

Priliv novih boraca omogućio je da se u 6. proleterskoj i 15. majevičkoj brigadi ponovo formira četvrti bataljon (29. i 30. septembra).

Isto tako je 2. i 3. oktobra za popunu 1. konjičke brigade, artiljerijske brigade i *bataljona* pri Štabu 1. armijske grupe upućeno u Ljig: 30 boraca pješaka, 20 artiljeraca i 10 jahaćih konja.

Poslije više od 5 mjeseci prekida ponovo je formirana divizijska bolnica (3. oktobra), a rasformirane brigadne bolnice. Pri brigadama su ostale ambulante u kojima su zadržavani ranjenici i bolesnici za čije liječenje je bilo potrebno manje od 10 dana.

Od 6. septembra do 6. oktobra 17. divizija je uspješno forsirala Ibar i Zapadnu Moravu i izvršila sve zadatke postavljene od Štaba Operativne grupe divizija. U tim borbama novi borački, a naročito novi starješinski kadar, stekao je solidno borbeno iskustvo, što dokazuju i slijedeće brojke: 17. divizija ubila je oko 250 neprijateljskih vojnika, ranila oko 200 i zarobila 82,8, uz sopstvene gubitke od: 19 poginulih, 10 teže i 38 lakše ranjenih i 96 nestalih; zaplijenjeno je: 466 pušaka, 14 puškomitraljeza, 8 mitraljeza, srednji i 2 laka minobacača, 2 tromblona, automat, 12 pištolja, poljska telefonska centrala sa 6 km kabla i 2 telefona, emisiona radio-stanica, 2 pokretne radio-,stanice, 3,600.000 dinara,

znatne količine pješadijske i artiljerijske municije, mnogo opreme i hrane. Istovremeno je divizija izgubila: puškomitraljez, laki bacač sa 30 mina, 20 nagaznih mina, 2.500 pušanih metaka, 20 kg eksploziva i 20 tovarnih konja.⁶

Dolaskom u Šumadiju divizija se znatno popunila, naoružala i snabdjela municijom, uglavnom iz plijena. Manja količina opreme dobivena je i avio-pošiljkama od saveznika — pretežno odijela, cipele i sanitetski materijal.

U jedinice divizije dobrovoljno se prijavilo više od 1.000 drugova i ditjgarica, pretežno omladine. Brojno stanje divizije na dan 1. oktobra bilo je: 3.064 druga i drugarice,⁷ a od naoružanja raspolagala je sa: 1.574 puške, 191 puškomitraljezom, 7 mitraljeza, 18 minobacača, 168 automata, 250 revolvera, 70 protivtenkovskih pušaka, protivtenkovskim bacačem, 3' protivtenkovska topa, 7 signalnih pištolja, 4 tromblonske puške, 100 kg eksploziva, 300 štampinskih kapisli, 300 m. sporogorećeg štapina, 4 radio-stanice, 3 poljske telefonske centrale, 16 poljskih telefona, 14 km telefonskog kabla, 75 jahaćih konja i 350 tovarnih konja.

Za protekli mjesec dana upućeno je na liječenje u Italiju 8 teško ranjenih drugova i drugarica.

POKRET KA KRAGUJEVCU I BORBE NA KOMUNIKACIJI TOPOLA — KRAGUJEVAC

U vezi s ranije izdatim naređenjem Vrhovnog štaba Štabu 1. armijske grupe da operacije u Šumadiji 1 istočnoj Srbiji moraju biti usaglašene sa predstojećim operacijama Crvene armije, a pošto je ona već otpočela brzi prodor kroz istočnu Srbiju, komandant 1. armijske grupe radiogramom od 6. oktobra naredio je 1, 5, 6, 17. i 21. diviziji da se do noći 9/10. oktobra prikupe i postave: 6. proleterska na desnom krilu 12. udarnog korpusa, radi sadejstva sa njim u nastupanju prema Obrenovcu; 1. proleterska divizija na prostorijski sela Darosava — Venčane; 5. divizija u širem rejonu Arandelovca i 17. divizija u rejonu Rudnik — D. Šatornja.⁸

Pošto je predstojao usiljeni marš, Štab divizije je odmah izdao zapovijest brigadama po kojoj će se: 2. krajiška brigada sa 3 bataljona (iz Ježevice) uputiti pravcem: selo Pranjani — selo Beršići — planina Rudnik, na pro-

⁶ Zbornik 1/12, dok. 203, str. 559.

⁷ Zbornik 1/12, dok. 203, str. 559.

⁸ Zbornik 1/13, dok. 53: Zapovijest Štaba 17. divizije.

storiju G. Trešnjevica. Jedan njen bataljon, koji je ranije uputio četu preko Z. Morave (D. Dobrinja), radi veze sa jedinicama 37. divizije, ostavljen je u selu D. Dobrinja da sačeka četu, a zatim usiljenim maršem krene za brigadom. Brigada je pri prolazu kroz Pranjane prihvatila divizijsku bolnicu i smjestila je u G. Trešnjevicu. Noću je krenula i 15. majevička brigada iz sela Pranjana preko sela Takova i planine Rudnika za selo D. Trešnjevicu. Jedinice 6. proleterske brigade, Štab divizije i hirurška ekipa, zoram 7. oktobra, izvršili su pokret iz Kosjerića i sela Duškovci preko Pranjanja, Takova i Rudnika u sela Vojkovce i G. Trešnjevicu.

U toku pokreta Štab 17. divizije primio je radiogramom naređenje komandanta 1. armijske grupe da dijelom snaga smijeni jedinice 21. divizije i čvrsto zatvori pravce Čačak — G. Milanovac i Kragujevac — G. Milanovac; istovremeno je pod komandu 1. armijske grupe stavljen Čačanski odred (rejon G. Milanovac). U vezi s dobijenim naređenjem 6. proleterska brigada zadržana je u rejonu G. Milanovca, gdje je smijenila jedinice 21. udarne divizije i zaposjela položaje: 3. bataljon u selu Brđani, zatvarajući pravac Čačak — G. Milanovac; 1. batalion na liniji V. Vujan (t. 857) — Jasike (k. 706) radi kontrole i zatvaranja pravca od Knića; 4. bataljon u selu D. Vrbava, a s jednom četom na položaju Crni vrh (t. 902), zatvarajući pravac od Kragujevca, s tim da se poveže desno sa 1. bataljonom; 2. bataljon (brigadna rezerva) u selu Velereč (sjeverno od G. Milanovca); brigadna ambulanta i Štab brigade u G. Milanovcu. Čačanski NOP odred dobio je zadatak da kontroliše pravce prema Suvoboru, Maljenu, Čačku i U. Požegi. Štab divizije pred mrak 8. oktobra stigao je i smjestio se u selu G. Trešnjevici.

Pošto se očekivalo da će 10. ili 11. oktobra prednji dijelovi 3. ukrajinskog fronta izbiti u dolinu V. Morave, Štab 1. armijske grupe pomakao je 9. oktobra sve divizije bliže Beogradu i V. Moravi: 1. proletersku na komunikacije Ralja — Mladenovac, za napad na Mladenovac; 5. diviziju na komunikacije Mladenovac — Palanka i Topola — Palanka, radi napada na Topolu i Palanku; 21. udarnu diviziju na pravac Šaranovo — Radovanje u cilju napada na V. Planu i povezivanja sa jedinicama 3. ukrajinskog

fronta; 17. udarnu diviziju na prostoriju sela: Ovsišće •— Čumić — Ugarevac — Jaružice sa zadatkom da zatvori pravac od Kragujevca, a u G. Milanovcu zadržan je Čačanski odred radi zatvaranja pravca Čačak — G. Milanovac.

Da bi se što prije postupilo po naređenju, Štab 17. divizije već je u 17.15 časova izdao zapovijest⁹ po kojoj će:

— 2. krajiška brigada posjednuti (10. oktobra, duž komunikacije Kragujevac — Topola) položaje: Glavnica (k. 495) — Kaluđerica (t. 437) — Čumićino brdo — Svetinja (k. 459), Crvenac (k. 268) i Dedinje;

— 15. majevička brigada izići će: 3. bataljonom na položaj Vinogradi (t. 332) — Visak (396), sa zadatkom kontrole i zatvaranja komunikacije Kragujevac — Rača, odnosno Cerovac — Rača; 4. bataljonom na položaj Belebare (k. 303) — Poljana (k. 295) za dejstvo na komunikacije prema Topoli i Rači; 2. bataljonom na Karanovac (k. 313) i Arnautsko brdo (k. 268), s tim da sadejstvuje sa bataljonom 2. krajiške brigade na Crvencu, a dejstvuje na komunikaciju Kragujevac — Topola; 1. bataljon (brigadna rezerva) u selu G. Jarušice;

— 6. proleterska brigada sa prostorijske sela Ramača — Vrbica — Stragari kontrolisaće i zatvarati komunikacije od Kragujevca i Knića za Stragare. Njen 4. bataljon zaposjeda položaje duž komunikacije Pajazitovo — Stragari na položajima Tavančić (k. 549) — Krš (k. 571); 1. bataljon zatvara sa položaja Klisura (k. 573) — Ugljarevac (k. 459 i t. 507) komunikacije iz Kragujevca i Knića koje preko sela Bara vode za Stragare. Drugi bataljon sa jednom četom obezbjeđevao je divizijsku bolnicu u Stragaru, a sa ostalim snagama na položajima Šturac (k. 1115) — Pavatlija (k. 854), radi kontrole i zatvaranja komunikacije G. Milanovac — Rudnik; 3. bataljon (rezerva brigade) na Ramaćskim visovima (k. 811); Štab divizije u selu Ovsišću; hirurška ekipa i trijažna stanica sa 2. krajiškom brigadom u južnom dijelu Ovsišća. Čim su izišle na položaje, sve jedinice otpočele su utvrđivanje.

⁹ Zbornik 1/13, dok. 76 i 83, str. 189. i 207.

Vrhovni komandant 10. oktobra uputio je komandantu 1. armijske grupe direktivu:

»Najkasnije 11, a ako je ikako moguće i danas 10 ov. mj., Tvoje jedinice trebale bi da se sretnu sa jedinicama Crvene armije kod Palanke, Velike Plane, Donje Rače ili kod Brzana, gdje su se već juče prebacile preko Morave prethodnice Crvene armije. Jedno odjeljenje Crvene armije nalazi se na pola puta između Kragujevca i Brzana kao pobočna zaštitnica. Jedno odjeljenje nalazi se kod Male Plane, a glavnina će vjerovatno već danas stići na ovo mjesto.

Ovdje će Tvoje jedinice biti posadene na kamione i brzo krenuti u pravcu Beograda. U tom pravcu kreću krupne snage Tolbuhina sa jednim pojačanim tenkovskim korpusom. Jedna Tvoja divizija mora po svaku cijenu braniti komunikaciju Kragujevac — Topola. Šaljite hitno brza izviđačka odjeljenja naprijed radi kontakta sa dijelovima Crvene armije. Sve ove operacije u sporazumu su sa Tolbuhinom sa kojim držimo tijesan kontakt. Politički je važno, a to je i moja želja, da naše jedinice prve uđu u Beograd.«¹⁰

Oko 22 časa istoga dana Štab 17. divizije dobio je od Štaba 1. armijske grupe radiogramsko naređenje:

»...po svaku cijenu držite komunikaciju Kragujevac — Topola. Odjeljenja Crvene Armije nalaze se između Brzana i Kragujevca. Uputite jedan vaš bataljon da se spoji sa tim dijelovima. U Topoli se nalazi njemački garnizon od 700 nj. (vojnika) sa kojim jedna Krajiška brigada vodi borbu. Peko«¹¹

I pored blagovremeno izdate zapovijesti, članovi Štaba divizije su u toku noći obišli štabove brigada i sa njima precizirali dopunske mjere radi fortifikacijskog utvrđivanja položaja.

Sa tri bataljona 2. krajiška brigada posjela je položaje neposredno duž ceste (izbacivši na nju sva raspoloživa protivtenkovska sredstva) sa težištem odbrane na Svetinji. S obzirom na to da se položaj morao braniti po svaku cijenu, prišlo se prekopavanju ceste, kopanju rovova i izradi prepreka po dubini položaja. Jedan bataljon 2. krajiška brigada je trebalo da orijentiše prema Topoli za svaku eventualnost i sadejstvo 10. brigadi 5. divizije. Majevička brigada pomjerena je u rejon sela V. Krčmare,

¹⁰ *Zbornih* 1/13, dok. 97.

¹¹ *AVII*, dok. 3/35-2, k. 37.

s tim da Obavezno drži Visak (t. 396) i sve dominantne položaje oko ceste Kragujevac — Topola, kao i da čvrsto zatvori cestu Cerovac — Rača. U slučaju da neprijatelj izvrši jači pritisak na položaje 2. krajiške brigade, 15. majevička sadejstvovaće joj sa Karanovca u pravcu Svetinje. Jedan bataljon brigada je uputila u pravcu Brzana da uspostavi vezu sa jedinicama Crvene armije. I 6. proleter-ska brigada pomjerena je malo južnije, na položaje Banjača (k. 477) — Krš (k. 571), s tim da jednim bataljonom djeluje protiv snaga na komunikaciji Kragujevac — Topola, sadejstvujući tako 2. krajiškoj brigadi u odbrani položaja na Svetinji.

U toku 11. i 12. oktobra Nijemci su uporno nastojali da jakim motorizovanim kolonama 117. lovačke divizije ovladaju položajima 15. majevičke i 2. krajiške brigade i oslobode komunikaciju Kragujevac — Topola, ali su uz osjetne gubitke svaki put odbijeni. Upornom odbranom ovih dviju brigada Nijemci su bili lišeni mogućnosti da se koriste tom važnom komunikacijom, baš kada su dijelovi 3. ukrajinskog fronta forsirali Moravu i zauzimali V. Planu i Palanku. U tim borbama uništeno je više od 20 kamiona, a 1 kamion i 1 motocikl su zaplijenjeni. Jedan bataljon 7. krajiške brigade sadejstvovao je 12. oktobra sa 10. brigadom 5. divizije i dijelovima 14. motostreljačke brigade Crvene armije u napadu na njemački garnizon u Topoli. Bataljon je poslije likvidacije garnizona ostao u Topoli, dok su jedinice 5. divizije i 14. motostreljačke brigade odmah produžile za Mladenovac, pripremajući se za napad na Beograd.

Čete 2. krajiške i 15. majevičke brigade, upućene u pravcu Rače i Lapova radi hvatanja veze sa jedinicama Crvene armije, u toku dana su se vratile sa izvještajem da se dijelovi sovjetske 113. streljačke divizije i 14. motostreljačke brigade kreću prema Kragujevcu i Topoli, i da ih treba očekivati još u toku dana.

Zato sam sa četom 15. majevičke brigade pošao u pravcu Rače, da lično uspostavim vezu sa Štabom sovjetske streljačke divizije i usaglasim dejstva prema Kragujevcu. U Rači nisam našao Štab divizije nego Štab jednog bataljona te divizije. Iako sam se najavio kao pukovnik i komandant 17. udarne divizije, jedan oficir tražio je da odložim pištolj prije ulaska u sobu ko-

mandanta bataljona. Uvrijeden napustio sam Štab. Ubrzo, stigao me je major, komandant bataljona, i pozvao u Štab, gdje mi je »objasnio« da je adutant pravilno postupio. Kada sam mu postavio pitanje da li razoiružava svoje komandire četa, komandanta puka ili divizije, gledajući prisutne oficire koji su se zatekli naoružani u Štabu, odgovorio je: »njet«, ali da to čine sa Bugarima i četnicima. Odgovorio sam mu da su Bugari i četnici bili na strani Nijemaca od 1941. godine, a da je NOV njihov saveznik koji je vezivao desetine neprijateljevih divizija. Rekavši mu to i još mnogo drugog o veličini naše borbe, primijetio sam da je majoru kao i svima prisutnima bilo neprijatno. Ubrzo je stigao još jedan major i najavio dolazak komandanta divizije. Čuvši za istup adutanta nastojao je da mi objasni kako se njihove starješine i borci teško snalaze u dosta komplikovanoj političkoj situaciji na Balkanu. Pričao mi je kako četnički komandanti dolaze u njihove štabove na pregovore i nude saradnju. Zatim me je major obavijestio da se svi pripadnici 3. ukrajinskog fronta obavještavaju o doprinosu NOV borbi protiv naci-fašizma, pravilnom stavu prema stanovništvu i potrebi borbene saradnje sa NOV. U divizijskim, korpusnim i armijskim listovima, rekao je major, opširno se piše o bratskom susretu sovjetskih ratnika sa jugoslovenskim borcima i mjesnim stanovništvom. Kao dokaz dao mi je i uputstvo borcima Crvene armije, koje je neka jedinica izdala, ali u njemu nije bilo ni riječi o našoj borbi.

Poslije zakuske koju su priredili domaćini, pošto komandant divizije nije stigao, neobavljena posla uputio sam se za selo Umčare, u kojem se nalazio Štab 15. majevičke brigade, gdje je ubrzo stigao komandant 93. streljačke divizije pukovnik Saličev i odmah mi se izvinio zbog nastalog spora i čekanja. Pošto sam mu izložio situaciju u rejonu Kragujevca, raspored i položaje naših jedinica, dogovorili smo se, načelno, o napadu na Kragujevac, a ako njegova divizija ne bude na tom pravcu, jedan pješadijski i jedan artiljerijski puk stići će 13. oktobra u rejon sela Cerovca, bilo iz njegove ili 113. streljačke divizije.

Gotovo čitav mjesec dana, u teškim borbama oko Kragujevca, Kraljeva, Čačka i u dolini Z. Morave blisko sam saradivao sa pukovnikom Saličevim. Bio je to hrabar ratnik, tih, skroman i divan drug. Shvatao je svu veličinu naše borbe. Nesebično nam je pomogao, kao i čitav njegov Štab, da što bolje ovladamo složenim mehanizmom savremene divizije, jer smo baš tih dana formirali u potpunosti rodovske jedinice. Rastali smo se koncem novembra 1944, da bismo se ponovo sreli kao slušaoci na Višoj vojnoj akademiji u Moskvi 1947. godine.

Prvi neprijatni susret sa oficirima Crvene armije, kao i još neki drugi nepoželjni postupci od strane nekih oficira i štabova ove velike armije, stalno su me navodili da se pitam: Zašto oni kontaktiraju sa četnicima? Zašto smatraju tek formiranu bugarsku narodnu armiju bližu sebi no našu? Zašto se u proglasu Političke uprave 3. ukrajinskog fronta ništa ne govori o našoj borbi i njenom doprinosu Crvenoj armiji? Kako to da oni ne obavješta-

vaju svoje ratnike o proglasu naše Komunističke partije Jugoslavije 1941. godine, u kojem se poziva naš narod na ustanak i borbu za odbranu prve zemlje socijalizma?

Na sva ova pitanja i mnoga druga dobio sam potpun i tačan odgovor tek kasnije, Rezolucijom Informbiroa.

OSLOBODENJE KRAGUJEVCA

Izbijanjem jedinica 3. ukrajinskog fronta u dolinu V. Morave i spajanjem sa našom 1. armijskom grupom u rejonu Topole i Mladenovca Nijemcima je bila presječena odstupnica prema Beogradu, te su snage 1. armijske grupe i 3. ukrajinskog fronta otpočele nastupanje prema Beogradu.

Od svojih snaga koje su branile istočnu Srbiju, a potom se prebacile na lijevu obalu V. Morave (prostorija Stalać — Kragujevac), Nijemci su 14. oktobra formirali 34. armijski korpus, koji je dobio zadatak da, držanjem mostobrana Kraljevo — Kragujevac, osigura povlačenje Grupe armija »E« sa Kosova, dolinom Ibra i Z. Morave na lijevu obalu Drine. Težište odbrane mostobrana (do 20. oktobra) bio je Kragujevac i tu su koncentrisani dijelovi: 7. SS, 117, 181. i 297. njemačke divizije, 2 bataljona 1. brdske divizije, kao i manji broj mornara i avijatičara — ukupno oko 5.000 vojnika sa oko 25 tenkova, približno 100 topova i minobacača, većim brojem teških i lakih mitraljeza i nekoliko baterija dvocijevnih i četvorocijevnih protivavionskih topova. Veliki broj drveno-zemljanih i betonskih bunkera, zajedno sa otpornim tačkama u zgradama od tvrdog građevinskog materijala, dopunjavali su spoljni i unutrašnji vatreni sistem odbrane grada.¹³

Za napad na odsjek mostobrana u rejonu Kragujevca određene su 17. divizija i dijelovi 93. i 223. streljačke divizije 68. korpusa Crvene armije.

¹³ Bivši načelnik štaba Grupe armija »E« general Erih Šmit Rihberg (E. Schmidt Richberg) u svojoj knjizi »Das Ende auf Dem Balkan« (Heidelberg, 1955), između ostalog, napisao je: »... u Kragujevcu, na skladištima i u železničkim ešelonima, nalazile su se rezerve od velike vrednosti za Grupu armija »E« koja se povlačila. Ona je već osećala opasnu oskudicu u gorivu za automobile, pa usled toga, uprkos krajnjoj neophodnosti da se pojača odbrana Kraljeva, u stvorenoj situaciji nije bilo moguće odvojiti iz Kragujevca makar i neznatan deo snaga.«

Dolinom Z. Morave (od Kruševca preko Trstenika) nastupale su 2. proleterska divizija NOV i 223. streljačka divizija sovjetskog 64. korpusa. Zadatak im je bio da štite izvođenje Beogradske operacije sa juga, a potom da oslobode Kragujevac, Kraljevo i Čačak i time presijeku pravac povlačenja Grupe armija »E« dolinom Ibra i Z. Morave.

Štab 17. divizije obavijestio je 13. oktobra Štab 1. armijske grupe da je sovjetska 93. streljačka divizija zanočila na prostoriji Topola — Arandelovac — Šatornja — Rudnik, da će jedna sovjetska motorizovana divizija u toku dana ovladati prostorijom Kragujevac — Botunje — Lužnica i da će ona sadejstvovati 17. diviziji na prostoriji oko Kragujevca.

Proučivši temeljito situaciju, Štab 17. divizije izdao je potčinjenim jedinicama oko 13 časova zapovijest.¹³

Zadatak 15. majevičke brigade bio je da se postavi na prostoriju sela Cerovac — Desimirovac, a pri nailasku jedinica Crvene armije brzo krene na Kragujevac pravcem selo Poskurica — Veliko brdo (t. 315) i iz rejona desno od sela Stanovi napadne Kragujevac, s tim da pošto oslobodi grad, preuzme garnizonu službu. Brigada je pred mrak sa linije sela Desimirovac — Petrovac napala kolonu od oko 100 kamiona i zaprežnih kola na putu od Kragujevca u pravcu Topole — koju su pratili 4 tenka i oko četa pješadije. Poslije kraćeg okršaja kolona se vratila u Kragujevac. Neprijatelj je imao 6 mrtvih i veći broj ranjenih, a zaplijenjeni su mu: motocikl, puškomitraljez, 4 puške i 2 pištolja.

Šesta proleterska brigada je sa tri bataljona pomjeren na prostoriju sela Rogojevac — Zabojnica s tim da sa položaja: Velika Kosa (t. 486) — Rujevica (t. 472) — Zmajevac (t. 459) čvrsto zatvori pravce od Kragujevca i Knića prema Stragarima i G. Milanovcu. U pogodnom momentu, prema razvoju situacije kod Kragujevca, imala je da napadne i oslobodi Knić, a potom se postavi na prostoriju: Bumbarevo brdo — Knić — Gruža, da bi sa najpovoljnijih položaja čvrsto zatvorila komunikacije iz doline Z. Morave ka Kragujevcu. Njen bataljon, koji je

¹³ Zbornik 1/13, dok. 154, str. 357.

obezbjeđivao divizijsku bolnicu, poslije oslobođenja Kragujevca ući će u sastav brigade.

Druga krajiška brigada (rezerva divizije) ostaće na istoj prostoriji, s tim da, poslije izbijanja 15. majevičke brigade južno od Cerovca i Desimirovca, sa ceste ukloni sve protivtenkovske mine; poslije oslobođenja Kragujevca jedan bataljon pomjeriće u selo Natalince, a u Topoli i Natalincima organizovaće komande *mjesta*.

Štab divizije sa prištapskim dijelovima premjestio se iz sela Ovsišta u selo Luznice, hirurška ekipa u selo Cerovac, a od 17. oktobra u selo Poskurica. Divizijska bolnica ostavljena je, do oslobođenja Kragujevca, sa jednim bataljonom 6. proleTERSke, u selu Stragari.

Posebna pažnja skrenuta je u zapovijesti da se čvrsto utanače znaci raspoznavanja između naših i jedinica Crvene armije, da ne bi došlo, eventualno, do međusobne borbe. Isto tako upozoreni su štabovi da povedu strogo računa o držanju i ponašanju boraca i starješina u oslobođenim gradovima, imajući u vidu činjenicu da je u posljednje vrijeme, zapravo posljednjih nekoliko dana, u naše jedinice stupio veliki broj novih boraca sa kojima se nije imalo vremena politički i vaspitno dovoljno raditi.

Pred mrak 13. oktobra u rejon sela Cerovac — Desimirovac stigao je jedan pešadijski i jedan artiljerijski puk sovjetske 113. divizije. U toku noći, sa komandantom 113. divizije i kamandantima streljačkog i artiljerijskog puka, dogovoreno je sadejstvo prilikom napada na Kragujevac. Na pravcima naših brigada nije se ništa mijenjalo. Lijevo od komunikacije Kragujevac — Cerovac, sa linije sela *Jovanovac* — Petrovac, dejstvovaće puk 113. divizije, a napad će podržavati njen artiljerijski puk. Na sektor nastupanja 6. proleTERSke brigade u toku 15. oktobra trebalo je da stigne puk 93. streljačke divizije.

Pokreti jedinica prema Kragujevcu otpočeti su zorom 14. oktobra, a u zoru slijedećeg dana krenulo se u napad: 6. proleTERSka i 15. majevička brigada zajedno sa pukom 113. divizije jurnuli su na spoljnu odbrambenu liniju *Jovanovac* — Petrovac — Majnić — Divostin — Dragobraća i u toku dana, nailazeći na jači otpor, postigli slijedeće rezultate: puk 113. divizije ovladao je *Jovanovcem* i, nastupajući preko *Divljeg polja*, pred gradom je stao, zbog

jačeg otpora neprijatelja; 15. majevička brigada slomila je *liniju odbrane Petrovac — Majnić — Vel. brdo* (t. 315) — Vinogradi i tu je zaustavljena protivnapadom neprijatelja sa pravca Sušičkog polja; 6. proleterska brigada (pošto je naknadno naređeno da dijelom snaga napadne Kragujevac, a dijelom snaga Knić) sa dva bataljona ovladala je prostorijom sela Divostin, M. Pčelica, Stanovi i sa linije kota 254 — 232 — 255 — 199 povezala se ulijevo (kod Vinograda) sa jedinicama 15. majevičke brigade. Svi pokušaji neprijatelja u toku dana da je zbace sa tih položaja ostali su bezuspješni. Prvi bataljon brigade sa položaja Zabojnica — Drenovac — Zmajevac (t. 459) napao je željezničku stanicu Dragobraća i zapalio voz sa 10 vagona nafte i 2 vagona opreme.

Sutradan (16. oktobra) nastavljeni su napadi na spoljnu liniju odbrane. Neprijatelj je pružao žilav otpor i snažnim protivnapadima, uz velike gubitke, uspijevao da zadrži čvorna uporišta. Oko 10 časova na položaje 6. proleterske brigade stigao je 51. puk sovjetske 93. streljačke divizije. Poslije izvršenih priprema, dva bataljona ovoga puka, zajedno sa 3. i 4. bataljonom 6. proleterske brigade, djelimično su uspjeli da prodru u zapadni dio grada, ali su protivnapadima neprijatelja odbijeni na polazne položaje. I ponovljeni napad pred sam mrak nije uspio.

Dijelovi 1. bataljona 6. proleterske brigade napali su željezničku stanicu Knić, protjerali obezbjeđenje i zapalili kompoziciju od 10 vagona razne ratne spreme. U dogovoru između štabova brigade i 51. puka, brigada se, sa jednim bataljonom 51. puka i protivtenkovskom artiljerijom, više orijentisala na komunikaciju Kraljevo — Kragujevac, da bi je što čvršće zatvorila.

Ni 15. majevička brigada, ni puk 113. divizije, i pored snažne podrške 113. artiljerijskog puka (iz rejonu sela Desimirovca), nisu uspjeli da se probiju do grada. Značajan uspjeh postigao je jedino 2. bataljon 15. brigade, zauzevši položaje neprijatelja u Sušičkom polju, čime je bočno obezbijedio položaje na Vinogradima.

U toku 17. i 18. oktobra nastavljeni su energični napadi, te su jedinice doprle pred samu periferiju grada, slomivši spoljnu odbranu. Bataljoni 15. majevičke brigade ovladali su položajima na aerodromu, dok su jedinice

puka 113. divizije prednjim dijelovima izbile na Staroseoski potok, prešle preko rijeke Lepenice i ovladale Mečkovcem i Košutinjačkim visom (t. 266). Jedinice 6. proleterske brigade i sovjetskog 51. puka zauzele su bunkere na zapadnoj periferiji grada, iz kojih se neprijatelj povukao, da bi nastavio otpor iz kuća sa periferije.

Svi pokušaji neprijatelja od Kraljeva i Kragujevca da ovlada i uspostavi saobraćaj na komunikaciji između ta dva grada, bili su odbijeni, a uništeno mu je nekoliko kamiona i 2 tenka. Da bi se što bolje zatvorio taj pravac i potukle opkoljene snage u Kragujevcu, pred mrak je upućen jedan bataljon sovjetskog 51. puka (južno od grada između komunikacija Kragujevac — Jagodina i Kragujevac — Kraljevo) sa zadatkom da posjedne položaj Brađani — k. 288 — Beloševac.

Situacija se za neprijatelja na mostobranu kod Kraljeva u toku 18. i 19. oktobra veoma komplikovala. Jedinice 2. proleterske divizije i 1. sovjetske 223. divizije, nastupajući 16. i 17. oktobra od Kruševca dolinom Z. Morave, pošto su savladale otpor Nijemaca i četnika na liniji Medveđa — G. i V. Ribnik i kod Trstenika, i do 19. oktobra izbile na liniju lijeva obala Gruže — selo Vrba, neposredno su ugrozile Kraljevo. Zato je komandant 34. armijskog korpusa uputio 19. oktobra 14. puk 7. SS divizije i 749. puk 117. divizije da ojačaju odbranu Kraljeva.¹⁴ Time je ozbiljno oslabio odbranu Kragujevca pa je 15. majevička brigada u toku dana ovladala sjevernim i istočnim položajima spoljne odbrane grada.

Pojačanje upućeno Kraljevu, čitavog dana u ogorčenim borbama, zadržavali su 6. proleterska brigada i 51. puk Crvene armije duž komunikacije Kragujevac — Dragobraća. Tek pred mrak, u sadejstvu sa snagama koje su nastupale od Knića, jednom manjem dijelu ove grupe uspelo je uz teške gubitke da se probije prema Kraljevu, dok se glavnina povukla za Kragujevac, izgubivši veći broj kamiona, tenk i motocikl.

Poslije likvidiranja spoljne odbrane, 15. majevička brigada i puk 113. divizije prodrli su u sjeverna i istočna

¹⁴ *Zbornik* 1/14, dok. 39, str. 81; *AVII*, reg. 10/1, k. 2.

predgrađa Kragujevca, a neprijatelj je nastavio otpor iz kuća i sa barikada na ulicama.

U toku dana na položaje 6. proleterske i 15. majevičke brigade stigla je po jedna četa sovjetskih tenkova. Poslije snažne artiljerijske pripreme i uz podršku tenkova, zorom 20. oktobra 6. proleterska i 15. majevička brigada sa sovjetskim snagama pošle su u napad za definitivno oslobođenje Kragujevca — na sam dan trogodišnjice masovnog pokolja stanovništva tog herojskog grada. Jedinicama je prethodno saopšteno da su oni osvretnici kragujevačkih žrtava, te zato za fašiste nema milosti.

Jedinice su brzo prodirale u grad, ali i oprezno, jer je neprijatelj pružao ogorčen otpor iz kuća u kojima je držao zatvorene stanovnike. Poslije podne neprijatelj je u zapadnom dijelu grada koncentrisao dio snaga i uz podršku artiljerije i tenkova, iznenadivši naše jedinice, probio se uz teške gubitke za Kraljevo. Njegovi preostali dijelovi, manje grupice i pojedinci, cijelu noć pružali su otpor iz bunkera i kuća u gradu, pa je tek oko 8 časova 21. oktobra grad bio potpuno očišćen od zlikovaca. U borbi za likvidaciju uporišta u gradu masovno je učestvovalo stanovništvo i sa neviđenim oduševljenjem pozdravilo je oslobodioc.

Bilans sedmodnevnih borbi za oslobođenje Kragujevca bio je: na prilazima gradu naše jedinice su ubile oko 400 neprijateljevih vojnika i oficira, više od 400 ranile i 157 zarobile; na ulicama grada nađeno je 2127 mrtvih neprijateljskih vojnika i oficira; naše jedinice su zaplijenile: 11 topova, 11 bacača, 24 mitraljeza, 20 puškomitraljeza, 15 automata, 20 pištolja, oko 10.000 pušaka, 20 tromblonskih pušaka, protivtenkovsku pušku, 200 ručnih bombi, oko 250.000 pušanih metaka, kao i nekoliko skladišta razne ratne spreme i hrane, i uništile: 4 tenka, 4 topa, 31 kamion, 2 voza sa 10 vagona nafte i 12 vagona opreme, 20 punih zaprežnih kola sa 40 konja i 30 motocikla. Zaplijenjene tenkove, kamione, dvocijevne i četvorocijevne protivtenkovske topove zadržale su jedinice Crvene armije. Naši gubici: 52 poginula, 189 ranjenih, 28 nestalih i 9 kontuzovanih.¹⁵

Poslije oslobođenja Kragujevca, 15. majevička brigada ostala je u gradu radi garnizone službe, a 6. proleterska

¹⁵ *Zbornik* 1/14, dok. 151, str. 434.

Prvi bataljon 6. proleterske brigade poslije oslobođenja Kragujevca. U grupi sa štabom bataljona je i zamjenik komandanta brigade kapetan Čedo Đukić

brigada rasporedila se na prostoriji sela: Rogojevac — Kutlovo — Stragari, s tim da obje brigade neprestano izviđaju i obezbjeđuju pravce od Čačka i Kraljeva; 2. krajiška brigada zadržana je na ranijoj prostoriji: Topola — Ovsiste — Čumić; Štab divizije i prištapski dijelovi iz Desimirovca premješteni su u Kragujevac, divizijska bolnica iz Stragara u kragujevačku Gradsku bolnicu.

Jedinice Crvene armije koje su učestvovalе u napadu na Kragujevac orijentisane su prema Kraljevu i Kniću.

Odmah poslije oslobođenja Kragujevca članovi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Srbije i Okružni komitet KP preduzeli su organizaciju narodne vlasti na čitavom oslobođenom području, a tek formirane Komanda vojnog područja i Komanda mjesta otpočele su mobilizaciju svih sposobnih muškaraca rođenih 1914—1926. godine. Novo ljudstvo popunilo je 17. diviziju, Šumadijski i Čačanski odred. Po naređenju komandanta 68. korpusa generala Škodunoviča, svi topovi i minobacači, boje su

zapljenile sovjetske jedinice u Kragujevcu, predati su 17. diviziji, koja je potom formirala divizijski artiljerijski divizion i protivtenkovsku bateriju, a istovremeno popunila ili formirala protivtenkovske i minobacačke baterije pri brigadama, kao i minobacačke baterije i protivtenkovske vodove (od protivtenkovskih pušaka) pri bataljonima. Isto tako pristupilo se i formiranju divizijskog inženjerskog bataljona, inženjerskih četa pri brigadama i pionirskih vodova u bataljonima. Brigade su i ranije imale artiljerijske i minobacačke jedinice, ali su, zbog teških borbi i pokreta, ostajale bez njih ili su ih uslijed nedostajanja municije »bazirale«. Relativno dobro popunjen je i sanitet divizije najnužnijim sredstvima i ljudstvom. Dolaskom divizijske bolnice u Kragujevac, ranjenici 17. divizije po prvi put su smješteni, za ondašnje prilike, u savremenu bolnicu. Bolnica je rasterećena tako što su teški ranjenici smješteni u novoformirani bolnički centar.

Prelazak 17. divizije sa partizanskog načina ratovanja (u kojem je bilo relativno malo ranjenika) na frontalni doveo je do velikog broja ranjenika te je sanitet morao da se prilagodi novim uslovima rada. Desetodnevno iskustvo iz borbi za oslobođenje Kragujevca pokazalo je da jedna hirurška ekipa sa jednim hirurgom (i ne samo sa jednim), pa makar i najidealnije locirana, ne može blagovremeno da obradi sve ranjenike. Zato je od stručnog osoblja iz Kragujevačke bolnice ubrzo formirana i druga hirurška ekipa divizije sa iskusnim hirurgom na čelu. Sada je bilo moguće na glavnom težištu napada ili odbrane isturiti hiruršku ekipu, pošto se raspogalao s još jednom.

Period od 10. oktobra pa do spajanja sa jedinicama Crvene armije 15. oktobra nosi sva obilježja uporne frontalne odbrane, za koju jedinice 17. divizije nisu imale iskustva, osim nešto malo 6. proleterska brigada iz dva dana odbrane Tuzle i perioda odbrambenih borbi koncem 1943. godine oko Sarajeva. Međutim, što se tiče utvrđivanja i organizovanja sistema vatre, situacija je bila nešto bolja. Poučene iskustvom u dolini Z. Morave, kada su pretrpjele dosta velike gubitke zbog zanemarivanja utvrđivanja, ovoga puta toga propusta nije bilo. Naročito solidno su bili organizovani odbrambeni položaji 2. krajiške (Ču-

mićko brdo — Svetinja) i 15. majevičke brigade (Vino-
gradi — Krčmari). Pošto jedinice nisu imale dovoljno
pionirskog alata, od seljaka su pozajmljivani ašovi i
pijuci. Duž komunikacije Kragujevac — Topola, na po-
tezu Čumićko brdo — Svetinja — Dedinje, bilo je postav-
ljeno protivtenkovsko minsko polje. Bile su predviđene i
rezerve bataljona i brigada za iznenadne protivnapade na
kolone duž komunikacije. Zahvaljujući tim mjerama, i
pored upornih uzastopnih napada jakim motorizovanim
kolonama od Kragujevca, a 12. oktobra zorom i od Topole,
neprijatelju nije uspjelo da se probije i uspostavi saobra-
ćaj između ta dva garnizona, niti da nanese diviziji teže
gubitke. Kada je starješinama i borcima saopšteno da je
zadatak divizije da po svaku cijenu omogući nesmetano iz-
vođenje operacije za oslobođenje Beograda, raspoloženje
je bilo takvo, da je samo preko njihovih leševa neprijatelj
mogao proći od Kragujevca za Topolu i Beograd. Time se
u prvom redu može objasniti primjerni heroizam pripad-
nika 2. krajiške i 15. majevičke brigade u odbrambenim
borbama 11, 12. i 13. oktobra protiv daleko nadmoćnijeg
neprijatelja.

Period borbi za oslobođenje Kragujevca karakteriše
se u prvoj fazi (14. i 15. oktobra) napadima iz pokreta na
slabo utvrđena uporišta uz artiljerijsku podršku i sadej-
stvo sa jedinicama Crvene armije vičnim frontalnom rato-
vanju. Kako naši štabovi nisu imali iskustva ni u korišće-
nju artiljerijske podrške, sovjetska komanda odredila je
nekoliko oficira i podoficira iz artiljerijskog puka i mino-
bacačkog divizionu, pa i nekoliko oficira iz puka 113. di-
vizije, da održavaju vezu i usmjeravaju vatru artiljerije.
I u ovoj fazi borbi došlo je do izražaja naše neiskustvo.
Naime, naše jedinice, bile su pravi majstori za noćne izne-
nadne napade iz pokreta, ali ne i kad je trebalo, pretežno
danju, sistematski nastupati, a na dostignutim položajima
održati se i brzo se ukopati. Takođe je nedostajao pionir-
ski alat, pa su zato jedinice pretrpjele dosta teške gubitke,
kao i slijedećih dana u napadu na Kragujevac.

Drugu fazu (16—21. oktobra) karakteriše napad na
jako utvrđen odbrambeni rejon. Sve tri brigade 17. divi-
zije pokazale su se veoma uspješnim u ranijim napadima

na naseljena mjesta, iako brojno slabije od neprijatelja i sa nedovoljnom organizacijom vatrenog sistema. Međutim, ne treba zaboraviti da su Tuzlu, Gračanicu, Maglaj, Vareš i Sokolac pretežno branili domobranci i muslimanska milicija, koji se nisu isticali velikom upornošću u borbi, dok su Kragujevac isključivo branili Nijemci — svjesni da će biti teško kažnjeni za monstruozni zločin prije tri godine.

Naše jedinice prilikom djestva na naseljena mjesta, zbog pomanjkanja teških oruđja, napadale su brzim i iznenadnim noćnim prodorom kroz pronađene šupljine vatreneog sistema neprijatelja, a tek potom su iznutra likvidirale uporište. Ako se u tome nije uspjelo, povlačile bi se na polazne položaje, a onda se napad ponavljao, uglavnom slijedeće noći, ili se odustajalo od njega. U napadu na Kragujevac takva se taktika nije mogla primijeniti: prvo — što je garnizon bio jako utvrđen, a neprijatelj je organizovao dobar sistem vatre; drugo — što se napad nije mogao obustaviti, jer je grad po planu opštih operacija u Srbiji morao biti oslobođen. Zato se sistematski i uporno nastupalo od bunkera do bunkera, od kuće do kuće. Takav napad zahtijevao je veliki broj teških oruđja, ukopavanje na dostignutim linijama ili utvrđivanje i barikadiranje u pojedinim objektima i kućama u samom gradu. A ti uslovi nisu ostvareni, pa su i žrtve 18. i 19. oktobra bile velike — naročito kod 6. proleterske brigade, a napredovanje sporo. Tek 20. oktobra, kada su se pojavili sovjetski tenkovi na ulicama grada, situacija se promijenila na bolje, pa je sredinom dana, prodorom do centra grada, uglavnom prestao otpor Nijemaca. Nedovoljno iskustvo u sistematskom lomljenju okruženog neprijatelja, a i izvjesna nebudnost, omogućili su generalu Fišeru,¹⁶ da se probije prema Kraljevu.

Popunjena ljudstvom i materijalom, i sa formiranim jedinicama rodova i službi, 17. divizija se približila tipu savremene pješadijske jedinice, sposobne za izvršenje većih i složenih zadataka. Njeno brojno stanje i naoružanje

¹⁶ Komandant svih snaga upućenih za odbranu Kragujevca.

koncem oktobra i početkom novembra bilo je slijedeće: 8.970 boraca i starješina; 910 tovarnih, teglećih i jahaćih konja; 122 jednoosovinska i dvoosovinska konjska kola; 3 kamiona, 3 osobna automobila, 3 motocikla sa prikolicom i 6 bicikla; zatim: 5.925 pušaka, 185 puškomitraljeza, 438 automata, 195 lakih mitraljeza, 13 mitraljeza, 20 protivtenkovskih pušaka, 6 protivtenkovskih topova, 46 teških i 18 lakih minobacača i 7 artiljerijskih oruđa 75 mm i 100 mm."

¹⁷ Zbornik 1/15, dok. 27.

L

Vili

POD KOMANDOM GLAVNOG ŠTABA SRBIJE

BORBE NA SEKTORU KRALJEVO — CACAK

Padom Kragujevca Nijemcima je bila ugrožena komunikacija Kraljevo — Čačak, kojom su se izvlačile snage Grupe armija »E«, a naročito sektor Kraljeva, na kojem su 2. proleterska divizija i sovjetska 223. divizija vršile jak pritisak. Da bi ojačali kraljevački mostobran Nijemci su izdvojili iz marševske kolone Grupe armija »E« dijelove 104. divizije, s tim što su mostobran proširili, te je sada njegova ivica išla: dolinom Zapadne Morave do istočno od rijeke Gruže, zatim preko Kotlenika, sela Bresnice, sela Preljina, pa sjeverno od Čačka do sela Vidova. Mostobran su povremeno pojačavale i jedinice iz nailazećih kolona. Odbranu Kraljeva prihvatila je ponovo formirana 7. SS divizija.¹

Poslije izvjesnog pomjeranja, raspored 34. armijskog korpusa (koncem oktobra na položajima sjeverno od komunikacije Kraljevo — Čačak) bio je: od Kotlenika do rijeke Čemernice, na položajima: Markovo brdo (t. 683) — selo Bresnica — selo Mojsinje — selo Preljina borbeni grupa »Fišer«; a od Čemernice, grad Čačak i

¹ Nastala spajanjem od dijelova pristiglih sa juga, a radi objedinjenja neposredne odbrane Kraljeva.

prostor do Ovčarsko-kablarske klisure posjele su jedinice pod komandom Štaba 104. divizije (724. puk, 654. artiljerijski puk, protivtenkovski divizion, bataljon poljske žandarmerije »Daniel«, 1001. tvrđavski bataljon, bataljon mornara i četa tenkova).²

Pošto je sovjetska 223. streljačka divizija povučena na sjever, kao i dva puka 93. streljačke divizije, naše snage bile su oslabljene, pogotovu s obzirom na proširen i ojačan njemački front. Da bi unekoliko popravio situaciju, Glavni štab Srbije uputio je 22. oktobra na prostor sjeverno i sjeverozapadno od Čačka 23. srpsku diviziju, pa su 25. oktobra, nasuprot njemačkim snagama, stajale naše slijedeće jedinice — određene za napad i presijecanje komunikacije: 23. divizija na liniji sela: Vidova — Prljevor — Vranići; sovjetska 93. divizija sa 51. streljačkim i artiljerijskim pukom prema selu Preljini (sa ostala dva puka u dolini Ljiga i Kolubare); 17. divizija na položajima: Mojsinje — Bresnica — Bumbarevo Brdo; sovjetska 223. divizija sa dva puka prema Kotleniku na liniji sela Vitkovac — Srdakovac — Leskovac, a sa artiljerijskim pukom jugoistočno kod sela Vraneša.

S obzirom na novonastalu situaciju, 17. diviziji, umjesto da krene ka Beogradu, naređeno je da se 23. i 24. oktobra prebaci u dolinu Zapadne Morave — na front od Kotlenika do sela Preljine i privremeno potčini Glavnom štabu Srbije.

Pred mrak 22. oktobra 2. krajiška brigada sa tri bataljona iz rejona Topole izvršila je pokret preko Gornjeg Milanovca u pravcu Čačka, da bi se povezala sa Štabom sovjetske 93. divizije, radi sadejstva sa njegovim jedinicama u napadu na Čačak. Da bi se dogovorio i precizirao sadejstvo, komandant 17. divizije, pred mrak 23. oktobra, sastao se sa komandantom 93. divizije na njegovom komandnom mjestu u selu Brđanima. Istovremeno bataljon 2. krajiške brigade, koji se nalazio na obezbjeđenju u selu Lapovu, povučen je i preko Kragujevca i Gornjeg Milanovca upućen u sastav brigade. Nastupajući 24. oktobra od Gornjeg Milanovca prema Čačku, 3. i 4. bataljon 2.

² Zbornik 1/15, dok. 35, str. 117; *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, Beograd 1957, str. 193—196.

krajiške brigade iznenadili su grupu četnika i Nijemaca, razbili je i protjerali preko sela Banje i u toku dana ovladali položajima: Vučja glavica (k. 401) — Kotarino (t. 390) — selo Oštra. Drugi bataljon upućen je zapadno od komunikacije Gornji Milanovac — Čačak u pravcu sela Rakova i Vranića da uhvati vezu sa sovjetskim 51. pukom.

Usljed naglih promjena situacije, divergentnih naređenja i mijenjanja zadataka diviziji, 6. proleTERSka brigada izgubila je tri dana (23, 24. i 25. oktobar) u pokretima od Kragujevca i Knića do Topole i nazad.³ Njen 1. i 2. bataljon 25. oktobra u 18 časova, iz pokreta su napali Nijemce na Bumbarevom Brdu, protjerali ih i potisli prema selima Bresnici i Mrčajevcima. Zorom slijedećeg dana Nijemci su protivnapadom odbacili ta dva bataljona iz sela Bresnice na položaje: Bresnički krš (k. 486) — Bumbarevo Brdo — Glavica (k. 368). U toku dana kao pojačanje u rejon Bumbarevog Brda privučen je 3. bataljon brigade, dok je 4. bataljon ostao za obezbjeđenje prostora Topola — Ovsšte (sve do 29. oktobra).

U Kragujevcu je 15. majevička brigada ostala kao posadna jedinica do 30. oktobra, kada je sa tri bataljona krenula na prostoriju Vitkovac — Gruža — Knić, ostavljajući jedan bataljon u Kragujevcu, čija je jedna četa upućena u Topolu još ranije — da smijeni 4. bataljon 6. proleTERSke brigade.⁴

U toku 27. i 28. oktobra 6. proleTERSka i 2. krajiška brigada, u sadejstvu sa jednim sovjetskim bataljonom i uz podršku artiljerije sovjetske 93. divizije, napadale su grupu »Fišer« sa ciljem da je razbiju i ovladaju linijom položaja Mojsinje — Mrčajevci, zapadne padine Kotlenika (sela Guncati i Tavnik), ali bez vidnijeg uspjeha i uz dosta velike gubitke. I napadi 31. oktobra i 1. novembra na tu liniju, radi sadejstva sa 23. srpskom divizijom i sovjetskim 51. pukom 93. divizije prilikom napada na Čačak, nisu uspjeli. Poslije oštrih i žilavih borbi, u kojima su ponekad položaji prelazili nekoliko puta iz ruke u ruku,

³ Pošto je divizija po oslobođenju Kragujevca trebalo da krene u sastav 1. armijske grupe, i njena 6. proleTERSka brigada je 23. oktobra upućena iz Knića za Topolu.

⁴ *Zbornik* 1/14, dok. 151 i 199, str. 434 i 599; *Isto* 1/15, dok. 20, 180 i 181, str. 69, 489 i 520.

a gubici bili veliki (66 poginulih, 199 ranjenih, 16 kontuzovanih i 42 nestala), 17. divizija je prešla na aktivnu odbranu. Jedinice su se na dostignutoj liniji ukopale i utvrdile da bi manjim snagama, a povremeno i čitavim brigadama, stalno napadale — pretežno noću. Iste mjere preduzeli su i susjedi lijevo i desno (2. proleterska i 23. srpska divizija). Jedinice sovjetskog 68. streljačkog korpusa, koje su, izgleda, sa juga operativno obezbjeđivale glavninu snaga 3. ukrajinskog fronta, uglavnom su bile u odbrambenom položaju, s tim što su podržavale artiljerijom naše napade, a s vremena na vrijeme tukle artiljerijom njemačke kolone duž komunikacije Kraljevo — Čačak.

Od 25. oktobra dolinom Ibra svakodnevno su pristizale dosta jake njemačke snage u rejon Kraljeva, pojačavajući njegovu odbranu. Nijemci su branili grčevito zapadnomoravski pravac, jer im je samo on, poslije gubljenja moravskog, ostao za povlačenje preostalih snaga sa juga Balkana. Jedino se time može objasniti njihova tako uporna odbrana. Prvi naši napadi kao da su prevladjeli ovu činjenicu.

Odrambeni raspored 17. divizije 1. novembra bio je slijedeći: 2. krajiška brigada: Preljina — selo Oštra — selo Trepča, na utvrđenim položajima: Vučja glava (k. 401), Kotarino (t. 390), Bukovac (k. 415). Drugi bataljon brigade, koji je još ranije upućen u selo Pranjane, sadejstvovao je jednom bataljonu sovjetske 93. divizije u napadu na željeznički tunel kod sela Vidova i u presijecanju komunikacija u Ovčarsko-kablarskoj klisuri. Štab brigade nalazio se u selu Trepči; 6. proleterska brigada kod sela Bresnica, Guncati, Borač, na utvrđenim položajima: Popovo brdo (k. 473) — Bresnički krš (k. 486) — Bumbarevo brdo — Glavica (k. 368) i Štabom u selu Radmiloviću; 15. majevička brigada u rejonu: Kragujevac — Knić — Gruža, sa isturenim prednjim dijelovima na položaju: Golo brdo (332) — Veliki vrh (k. 429) — Lipov vis (t. 404) — Cukar (t. 425) i štabom brigade u Kniću; Štab divizije sve do 3. novembra ostao je u Kragujevcu, kada se prebacio u Knić; pozadinski dijelovi divizije i divizijska bolnica i dalje su ostali u Kragujevcu; hirurška ekipa podijeljena je u dvije grupe koje su pridate 2. krajiškoj i 6. proleterskoj brigadi.

Desno, na sektoru čačka i južno od Kosjerića, radi zatvaranja pravca prema Valjevu nalazile su se naša 23. i sovjetska 93. divizija sa jednim pukom u rejonu G. Milanovca, a glavninom u rejonu Ljiga.⁵

⁵ Zbornik 1/14, dok. 151, str. 434.

U iznijetom borbenom rasporedu 17. divizija ostala je sve do 27. novembra, održavajući stalno borbeni dodir sa neprijateljem. Svi pokušaji divizije i susjeda da presijeku odstupnicu kolonama Grupe armija »E« dolinom Zapadne Morave bili su bezuspješni, jer su položaji njemačkog 34. armijskog korpusa na pravcu Kraljevo — Čačak — Užice, a kasnije i prema Ljuboviji, stalno pojačavani raznim jedinicama iz glavne marševske kolone Grupe armija »E«.

Svaka od naših (2, 25, 17, 23. i 45) i sovjetskih (93. i 223) divizija, sve do 28. novembra, bila je razvučena, prosječno na više od 20 km fronta, djelujući uglavnom svaka za sebe u svojim zonama, te su —• poslije više neuspjelih zajedničkih pokušaja da presijeku neprijateljev odstupni pravac Kraljevo — Čačak — morale preći na dejstva taktičkog značaja. Naime, djelovale su frontalno na položaje njemačkog 34. armijskog korpusa i bočno na odstupajuće kolone, težeći da nanesu neprijatelju što veće gubitke u ljudstvu i materijalu i da ometaju što više njegovo povlačenje, u čemu su imale izvjesnog uspjeha.

U tim dvadesetodnevnom borbama 17. divizija nanijela je neprijatelju slijedeće gubitke: oko 190 ubijenih i oko 260 ranjenih, a zarobila je: 14 vojnika, 1 podoficira i 4 oficira; dok je zaplijenila: 124 puške, 2 laka mitraljeza, 5 automata, 10 pištolja, 44 ručne bombe i 12 sanduka puščane i mitraljeske municije; sopstveni gubici: 72 poginula, 152 ranjena, 7 kontuzovanih i 37 nestalih boraca i starješina; izgubljeno: 32 puške i 5' puškomitraljeza.

Stab njemačkog 34. armijskog korpusa noću 27/28. novembra otpočeo je da se povlači iz doline Ibra i rejonu Kraljeva. Jedinice 7. SS divizije napustile su desnu obalu Ibra i Kraljevo, pošto su porušile sve mostove i postavile na svim važnijim pravcima minska polja, i, pod zaštitom 104. divizije, pošle desnom obalom Zapadne Morave prema Čačku. Za to vrijeme grupa »Fišer« čvrsto je držala položaje na lijevoj obali Zapadne Morave — na liniji: Tavnik — Bresnica — Mrčajevci — Mojsinje, da bi slijedećeg dana i ona počela da se povlači pravcem Mrčajevci — Mojsinje — Konjevići — Čačak. Bataljoni 6. proleterske i 15. majevičke brigade izvršili su snažan napad na zaštitničke dijelove neprijatelja i u toku dana ovladale selima Lađevcem, Mrčajevcima, Mojsinjem, a zatim na-

stavile gonjenje prema Čačku. U novonastaloj situaciji Stab 14. korpusa orijentisao je: 25. srpsku diviziju sa Kotlenika preko planine Jelice ka Ovčaru i Užičkoj Požegi; 2. proletersku diviziju desnom, a 17. diviziju lijevom obalom Zapadne Morave ka Čačku.⁶ Srpske 23. i 45. divizija dobile su zadatak da djeluju na pravcu odstupanja neprijatelja duž komunikacije Užička Požega — Užice — Bajina Bašta — Ljubovija.

U toku 30. novembra 6. proleterska brigada dijelom snaga sadejstvovala je jedinicama 2. proleterske divizije u gonjenju neprijatelja desnom obalom Zapadne Morave, a dijelom snaga, u sadejstvu sa 15. majevičkom brigadom, gonila je neprijatelja lijevom obalom Zapadne Morave. Obje brigade do mraka potisle su neprijatelja do predgrađa Čačka, a poslije noćnog bezuspješnog napada na Čačak, brigade su se povukle na položaje: Baluga — Konjevići — Preljina — Ljubić.

Završna etapa povlačenja Grupe armija »E« iz Srbije bila je obilježena jačim borbama od Požege i Užica ka Bajinoj Bašti i Ljuboviji, gdje su Nijemci u rejonu Ljubovije već bili podigli pontonski most za teška vozila. Mostobran je branila 11. vazduhoplovno-pješadijska divizija, obezbjeđujući svojim manjim dijelovima i komunikaciju ka Rogaćici. Siroj rejon Požege, na liniji Arilje — pl. Krstac — Ovčar — Kablar — selo Tučkovo — pl. Loret, branili su: 104. divizija, borbena grupa »Birgermajster« i 67. landesšicen puk. Na položaju kod sela Tvrđići — Ponikvice nalazila se borbena grupa »Hort«, u Užicu 7. SS divizija, a prema Višegradu borbena grupa »Skenderbeg«.

NA SEKTORU ČAČAK — UŽICE

Budući da je težište naših napada pomjereno na komunikaciju Čačak — Požega — Užice — Bajina Bašta — Ljubovija, a 23. divizija prebačena na pravac Užice — Bajina Bašta, 17. divizija, dobila je naređenje da glav-

⁶ Poslije dogovora između Glavnog štaba Srbije i sovjetskog 68. korpusa riješeno je da se jače aktiviraju sve snage u dolini Zapadne Morave, pa je zato 17. divizija privremeno potčinjena Štabu 14. korpusa. *Zbornik* 1/5, dok. 180, str. 502.

ninom snaga djeluje u Ovčarsko-kablarskoj klisuri i na komunikaciju Užička Požega — Užice, a da jednom brigadom sadejstvuje sa Ljubica 2. proleterskoj diviziji u napadu na Čačak.

Divizijska zapovijest (30. novembra u 20 časova) precizirala je zadatke jedinicama: 2. krajiška brigada ostaće, uglavnom, na istim položajima (sjeverno od Ljubica), s tim da jedan bataljon prebaci istočno od Čačka na prostoriju sela Baluga — Konjevići, radi napada na Čačak i sadejstva sa 2. proleterskom divizijom; 6. proleterska brigada, poslije prikupljanja na prostoriji Mrčajevci — Mojsinje, izvršiće pokret preko Preljine i Vranića da bi zaposjela prostoriju Mijokovci — Rujak (t. 536) — Kamen glava (k. 799) — k. 741 — Papratište — Tabanovići, sa zadatkom da aktivno djeluje na komunikacije u Ovčarsko-kablarskoj klisuri, te da dijelom snaga bočno sadejstvuje 15. majevičkoj brigadi u napadu na Užičku Požegu; 15. majevička brigada, poslije prikupljanja u rejonu sela Konjevići — Preljina, proći će kroz raspored 2. krajiške i 6. proleterske brigade i razmjestiće se na prostoriji: Otanj — Kamenica — Duboko, sa zadatkom da djeluje prema Užičkoj Požegi i Užicu, radi oslobođenja tih gradova; artiljerijski divizion pomjeriće se iz Bumbarevog Brda u Preljinu, radi podrške 2. krajiške brigade; inženjerijski bataljon prikupiće se i izvršiti pokret za Gornji Milanovac; divizijska bolnica i intendantura zorom 2. decembra prebaciće se iz Kragujevca za Gornji Milanovac; druga hirurška ekipa ostaje sa 2. krajiškom brigadom, a prva je pridana 15. majevičkoj brigadi; Štab divizije 2. decembra prebaciće se iz Knića preko Kragujevca za Gornji Milanovac.

DEJSTVA DUZ KOMUNIKACIJE UZICE — DUB — LJUBOVIIJA

Kada je 28. udarna divizija sa sektora Loznica — Ljubovija prešla u rejon Zvornika,⁷ Vrhovni štab, depešom od 1. decembra uveče, naredio je da se 23. srpska

⁷ Prebačena je u vezi sa situacijom u istočnoj Bosni i planovima Vrhovnog štaba da stvori operativne uslove za pritisak na Grupu armija »E« na pravcu: Zvornik — Tuzla — Doboj.

divizija hitno uputi na ranij-i sektor 28. divizije, da bi joj sadejstvovala na lijevoj obali Drine. Zbog ovog naređenja i uslijed situacije nastale odstupanjem neprijatelja, komandant Glavnog štaba Srbije 2. decembra bio je primoran da pregrupiše jedinice, odnosno 2. proleterska i 25. srpska divizija dobile su zadatak da likvidiraju Čačak i Užičku Požegu, a južnije Guču i Arilje, a 17. i 45. srpska divizija da presijeku komunikacije Užice — Višegrad i Užice — Bajina Bašta i likvidiraju garnizon u Užicu. Radi objedinjavanja dejstva, 45. divizija privremeno je potčinjena Štabu 17. divizije.

Pošto su jedinice 17. divizije bile u pokretu prema ranijoj zapovijesti, njen Štab u 15 časova 2. decembra izdao je novu dopunsku zapovijest:⁸ 45. srpska divizija sa dvije brigade napadaće pravcem: selo Karan — selo Lokva — Užice, a sa jednom brigadom, sa dosadašnje prostorije sjeverno od Rogačice, zatvoriće pravac Rogačica — Valjevo; 2. krajiška brigada sa prostorije sela Ljubića poći će najpovoljnijim pravcem preko komunikacija Užice — Valjevo i Užice — Bajina Bašta i izbiti na odsjek sela Bioska — Kremna, odakle će preduzeti rušenje pruge i drumu Užice — Višegrad, a sa dva bataljona izbiti na drum Čajetina — Užice (obuhvatajući i prugu) radi napada na Užice sa jugozapadne strane; 15. majevička brigada, pošto pređe preko komunikacije Užička Požega — Kosjerić, čvrsto će posjesti komunikacije Užice — Valjevo i Užice — Bajina Bašta i sa šireg sektora Kadinjače napadaće Užice pravcem Štitari — Dubci; 6. proleterska brigada preko Kosjerica napašće neprijatelja u selu Dubu i čvrsto posjesti komunikacije Dub — Bajina Bašta i Dub — Rogačica, a potom napasti neprijatelja u Bajinoj Bašti i Rogačici.

U vrijeme izdavanja zapovijesti, Štab 17. divizije nije obavijestio Štab 45. srpske divizije o tačnom mjestu i rasporedu neprijatelja u rejonu Užice — Kosjerić, a prema nepotvrđenim vijestima — koje su u toku pokreta stizale u Štab divizije — neprijatelj se nalazio s jačim snagama na Jelovoj gori i Dubu, a manjim u Kosjeriću. Zato je Štab 17. divizije izdao dopunsko naređenje (ako

⁸ *Zbornik* 1/15, dok. 108, 115, 118 i 181, str. 286, 303, 309 i 520.

vijesti o neprijatelju budu potvrđene), kojim je predvidio čvrsto zatvaranje svih pravaca koji izvide od Užica i iz doline Drine ka Valjevu, na slijedeći način:⁹ 2. krajiška brigada bi se postavila na prostoriju sela Leštansko — Godočevo — Kostojevići — Kruščica i odatle dejstvovala prema Rogačici i Dubi, radi njihovog oslobođenja; 6. proleterska brigada sa prostorije sela Makovišta — Pološnica — Ruda Bukva — Godljevo dejstvovala duž komunikacije Valjevo — Užice i sadejstvovati 15. majevičkoj brigadi pri napadu na Kosjerić; 15. majevička brigada sa prostorije sela Raža — Rosici — Brajkovići — Mionica napasće Kosjerić; 45. srpska divizija ostaće na dotadašnjim položajima, radi dejstva prema Užicu; artiljerijski divizion, pošto stigne u Valjevo, odmah će krenuti u pravcu Kosjerića.

Oko 10 časova 4. decembra tri bataljona 2. krajiške brigade napali su iz pokreta, između Kondera (k. 971) i Varde (k. 863), jaču kolonu neprijatelja koja se kretala starom cestom Užice — Valjevo. U borbi koja se vodila čitavog dana do pola noći, brigada je uspjela da potisne neprijatelja¹⁰ i ovlada Jelovom gorom i komunikacijom na liniji: Konder — Šuplja lipa (k. 884) — Glog (k. 869) — Crni vrh (k. 863) — Varda. Odatle je 5. decembra nastavila da potiskuje neprijatelja prema selima Dubu i Draksinu izbivši na liniju: Kik (k. 868) — Zaglavak (k. 610) — selo Paunovići — Repište da bi u borbama noću 5/6. i 6. decembra na komunikaciji Užice — Bajina Bašta uspjela da prekine neprijatelju saobraćaj, zauzme Dub i nastavi gonjenje prema Bajinoj Bašti.

Kada je neprijatelj 5. decembra ponovo krenuo starom cestom Užice — Valjevo i izbio na Konder i prema Vardi, njegovu jaču kolonu razbila su iz zasjede dva bataljona 6. proleterske brigade. Ovladavši tako ponovo Jelovom gorom i komunikacijom na liniji Konder — Varda,

⁹ *Zbornik* 1/15, dok. 41 i 181, str. 357 i 52:0.

¹⁰ To je bio 14. puk 7. SS divizije koji je zorom 4. decembra, kao desna pobočnica, trebalo da obezbijedi neometano izvlačenje ostalih snaga iz Užica ka Ljuboviji. Uspio je da potisne dijelove 45. srpske divizije sa Jelove gore i izbije na Vardu. U velikoj mjeri razbijen, odstupio je u toku 5. decembra prema Bajinoj Bašti. *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije*, str. 205.

6. proleterska brigada je nastavila gonjenje prema Draksinu, a slijedećeg dana vodila je uporne borbe na liniji Krusevije (k. 918) — Kik (k. 868).

Petog decembra 15. majevička brigada zaposjela je Kosjerić i sa dva bataljona nastavila pokret preko Kon-

Komandant bataljona u 2. krajskoj brigadi, poručnik Dušan Sovilj

dera u pravcu Kadinjače, a sa jednim preko sela Cikota za selo Mijatoviće, pritiskujući neprijatelja (na komunikaciji Užice — Bajina Bašta) prema Užicu.

Takvim dejstvom 17. divizije bili su ugroženi njemački odstupni pravci Užice — Bajina Bašta i Užice — Rogačica, pa je zato dalje povlačenje neprijatelj morao da orijentiše prema Višegradu.

U četverodnevnom danonoćnim borbama 17. divizija ubila je ili ranila oko 480, zarobila 52 vojnika i oficira, a zaplijenila: 101 pušku, 33 automata, 21 laki mitraljez, srednji bacač mina, 13 revolvera, 60 sanduka puščane i mitraljeske municije, 20 sanduka

mina za bacač, 12 tovarnih konja i ostalu ratnu opremu, a uništila: 39 kamiona, 2 borna kola i 62 tovarna konja (prema izvještajima brigada). Gubici divizije: 35 poginulih, 167 ranjenih i 7 nestalih, a uništeno: 3 puškomitraljeza, laki i teški mitraljez.¹¹

Na osnovu ranijeg naređenja Vrhovnog štaba 17. divizija¹² pošla je odmah usiljenim maršem u pravcu Loznice.

Dvojica komandira iz 2. krajiške brigade

¹¹ *Zbornik* 1/15, dok. 181, str. 520.

¹² Poslije oslobođenja Čačka, Vrhovni štab 3. decembra naredio je Glavnom štabu Srbije da rasformira 13. i 14. korpus i da od 23. 25. i 45. srpske, 17. istoenobosanske i 28. slavonske divizije formira Južnu operativnu grupu divizija pod komandom komandanta Glavnog štaba Srbije. Grupi je stavljeno u zadatak da forsira Drinu i dejstvuje pravcem: Zvornik — Tuzla — Doboj i time spriječi dalje povlačenje neprijatelja ka Brčkom, primoravajući ga na povlačenje mnogo težim i zaobilaznijim pravcem preko Višegrada i Sarajeva. Time bi bio solidno obezbijeđen lijevi bok našoj Grupi divizija u Sremu.

Komandant Glavnog štaba Srbije odlučio je za prvo vrijeme da 2. proleterska i 25. srpska divizija nastave borbe protiv 34. armijskog korpusa prema Požegi i Užicu, a 17. i 45. srpska divizija da dejstvuju prema Bajinoj Bašti i Ljuboviji, postepeno ih orijentišući ka prostoriji Loznice, dok je 23. srpsku diviziju odmah uputio preko Valjeva u Krupanj.

Zbornik 1/15, dok. 170, str. 442; taj. 15, dok. 170, str. 442; *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945*, str. 204.

VII

U SASTAVU JUŽNE OPERATIVNE GRUPE

(15. decembar 1944 — 3. april 1945)

PRELAZAK PREKO DRINE

Radi bržeg pothranjivanja svojih snaga na sremskom frontu, Nijemci su od Užica početkom decembra koristili, pored glavnog komunikacijskog pravca preko Sarajeva — dolinom Bosne, i pomoćni — dolinom Drine. Komuniciranjem ovim drugim pravcem vezivali su za njega naše znatne snage, a istovremeno obezbjeđivali svoj glavni pravac. Isto tako Drina kao ozbiljna prepreka davala je pomoćnom pravcu izvjesnu sigurnost od brzog naleta naših snaga iz Srbije. Ovim pravcem povlačile su se početkom decembra Jedanaesta, 117. i »Princ Eugen« divizija. Pošto su prešle preko Drine kod Ljubovije nastavile su, uz neznatan otpor, preko Zvornika i Bijeljine za Brčko, organizujući defanzivan mostobran u rejonu Zvornika. Nešto kasnije, u drugoj polovini januara, otpočela je pomoćnim pravcem da se povlači iz rejona Vlase nice i 22. divizija sa 963. tvrđavskom brigadom.

Kada se glavnina naše 28. divizije prebacila preko Drine, 3. udarni korpus, razvučen i angažovan na prostoru od Bosne do Drine, nije imao dovoljno snaga da prekine, ili ozbiljno ugrozi pomoćni pravac povlačenja neprijatelja, jer je u to vrijeme vodio vrlo teške borbe

južno od Tuzle protiv nedićevsko-četničke grupacije, koja se pod pritiskom naših snaga, zajedno sa Nijemcima, povukla iz Srbije.

Ojačan snagama koje su se povukle drinskim pravcem, neprijatelj je 12. decembra otpočeo jake protivnapade na lijevo krilo naših snaga na sremskom frontu, koje mu je neposredno ugrozilo komunikaciju Brčko — Vinkovci. Zbog toga je Vrhovni štab naredio Južnoj operativnoj grupi da hitno interveniše i spriječi dalje prebacivanje neprijateljskih snaga sa drinskog pravca na sremski front. U duhu ovog naređenja Štab Južne operativne grupe donio je odluku da jedinice sa sektora Užica prebaci na srednji i donji tok Drine, pređe preko rijeke, presiječe komunikaciju Zvornik — Bijeljina — Brčko, sa težnjom da razbije drinsku grupaciju ili je odbaci prema jugu i primora na povlačenje preko Vlasenice za Sarajevo — zaobilaznim i težim pravcem.¹

Od 7. do 15. decembra Južna operativna grupa prebacila se sa sektora Užica na srednji i donji tok Drine i grupisala se:

— 17. udarna divizija, sa 17. brigadom 28. divizije i 1. artiljerijskom brigadom — koje su joj privremeno bile potčinjene — na prostoriji sela: Radovinci — Lešnica — Loznica, sa zadatkom da forsira Drinu na širokom frontu,² postavi se zapadno od Bijeljine i Janje i presiječe komunikacije od Janje ka Bijeljini i Bijeljine ka Brčkom;

— 45. srpska divizija na sektoru Loznica — Osečina imala je zadatak da sa svoje dvije brigade pređe preko Drine za 17. divizijom, a sa jednom brigadom sa desne obale ometa vatrom saobraćaj neprijatelja na lijevoj obali — sjeverno od Zvornika;

• — 23. srpska divizija na sektoru Ljubovije, s tim da forsira Drinu i djeluje pramcem: Drinjača — Zvornik, sadejstvujući u uništavanju neprijatelja na sektoru Zvornika. Jedna brigada sadejstvovaće 45. diviziji na desnoj obali Drine — u rejonu Zvornika;

¹ Zbornik 1/15, dok. 202, str. 591.

² Prelazak Drine na širokom frontu diktirao je nedostatak pontonirskih sredstava, odnosno orijentacija isključivo na mjesna priručna sredstva.

— 25. srpska divizija sa komunikacije Užice — Višegrad sadejstvovaće 2. proleterskoj diviziji u zauzimanju Užica, a potom će se prebaciti preko Valjeva u rejon Loznice.

Stab 17. divizije 6. decembra u 23 časa izdao je zapovijest za pokret, i poslije trodnevnog marša (prenoćivši u rejonu Valjeva i Osečine) divizija je stigla 10. decembra i razmjestila se na prostoriji: 6. proleterska brigada sa artiljerijskim divizionom divizije južno od Lešnice — na prostoriji sela Runjani — Obrež — Kozjak; 2. krajiška brigada, sa prvom hirurškom ekipom, u rejonu Loznica — selo Trbušnica; 15. majevička brigada, sa drugom hirurškom ekipom, na prostoriji sela Draginac — Cikote — Krivajci — D. Badanja; inžinjerijski bataljon, intendantura, divizijska bolnica i Stab divizije prebacili su se 9. decembra iz Valjeva za Loznicu.

Na novoj prostoriji 17. divizija se do 15. decembra odmarala, popunjavala novomobilisanim ljudstvom i sređivala; 2. krajiška i 15. majevička formirale su pete bataljone, a 6. proleterska brigada u toku 12. decembra pomjerila je svoja dva bataljona u rejon sela Badovinaca.

Forsiranje Drine divizija je trebalo da izvrši između Loznice i ušća Drine u Savu, s tim što će prethodno naći i prikupiti priručna sredstva za prelazak, jer formacijskih nije bilo. Usljed kiše Drina se izlila duž obiju obala, pa su jedinice tek poslije 15. decembra — kada je voda nešto opala — pronašle izvjestan broj čamaca, a nekoliko je napravljeno od drvene građe dobijene rušenjem napuštenih i dotrajalih kuća uz obalu (prevozili su najviše 4—5 boraca), izvukle potopljenu skelu kod Badovinaca i izvršile najnužnije pripreme. Prelazak je trebalo što prije preduzeti, jer neprijatelj još nije bio organizovao odbranu. Glavnina neprijatelja nalazila se od Zvornika prema Ljuboviji, sa mostobranom kod Zvornika i slabijim garnizonima u Janji i Bijeljini — koji su bili ojačani sa nešto ustaša, četnika i nedićevaca.

Kako se, prema izvještajima dobijenim iz Bijeljine i Janje, u tim mjestima nisu nalazile jače neprijateljeve snage, Stab 17. divizije je unekoliko izmijenio zamisao Štaba Južne grupe (po njegovom odobrenju) o prelasku preko Drine na svome odsjeku, pa je odlučio da se preko

Drine pređe u njenom donjem toku i stvori čvrst mostobran na lijevoj obali, za prelazak ostalih snaga iz Srbije u Semberiju, a da zatim dijelom snaga potisne neprijatelja prema jugu, a drugim dijelom prodire ka zapadu.³

Plan prelaska predviđao je da:

— 17. brigada 28. divizije pređe preko Drine kod sela Balatuna, likvidira četnike u selu Međašima, izbije na komunikaciju Bijeljina — Bosanska Rača, produži prema selima Dvorovi i Petrovo Polje, tu smijeni 6. proletersku brigadu i zatvori pravce Bijeljina — Dvorovi i Bijeljina — Bujaklić ada;

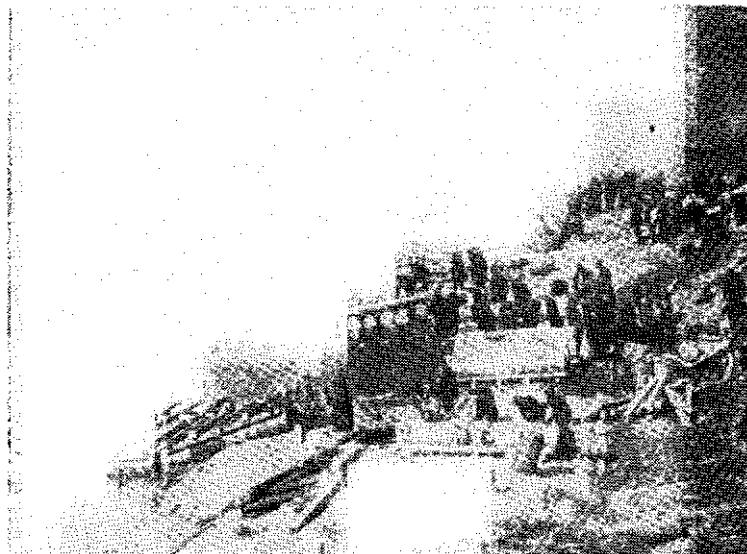
— 6. proleterska brigada sa protivtenkovskim divizionom pređe preko Drine kod sela Badovinaca i u toku dana ostane prikrivena između Drine i njenih rukavaca Drinice i Starače, preko kojih će, kad podne mrak, preći i usmjeriti dejstva prema Dvorovima i Petrovom Polju, a pošto njih likvidira prebaciće glavninu na komunikaciju Bijeljina — Brezovo Polje, ostavljajući najnužniji dio snaga na mostobranu;

— 2. krajiška brigada prebaciće se kod Kurjačice i na zapadnoj uvici šume Kuračica obrazovati uži mostobran. Kad padne mrak, izbiće na komunikaciju Branjevo — Janja i prekinuti manjim snagama saobraćaj neprijatelja na njoj, a glavninom preći preko komunikacije Donja Trnova — Ugljevik i presjeći komunikaciju Janja — Koraj;

— artiljerijska brigada (haubički i minobacački divizion) sa vatrenih položaja iz rejonu Badovinaca potpomagaće prelazak 17. i 6. brigade. Artiljerijski divizion divizije (haubička i brdska baterija) sa vatrenih položaja Kurtovića ada — Lipica podržavaće prelazak 2. krajiške brigade, a protivtenkovski divizion artiljerijske brigade sa položaja Bojića ada — Jeremića ada — Koveljača, dejstvom na komunikaciju Šepak — Branjevo, sprečavaće neprijatelju saobraćaj duž puta Kozluk — Janja.

Što se tiče 28. i 38. divizije (na lijevoj obali Drine) predviđeno je da obje sadejstvuju 17. diviziji prilikom njenog prelaska; prva — dejstvujući na komunikaciji

³ Zbonufc 1/15, dok. 174 i 202, str. 461 i 590; 1/31, dok. 150, str. 744.

Prelazak jedinica 17. divizije preko Drine kod Badovinaca, decembar 1944.

Janja — Kozluk a druga — na komunikaciji Zvornik — Kozluk.

Divizijska zapovijest (izdata 14. decembra u 23.50 časa) detaljno je odredila jedinicama postupke i zadatke.⁴ Prebacivanje je otpočelo 15. decembra na sva tri određena reiona. U toku dana neprijatelj nije pružao nikakav otpor; čak nije ni komunicirao od Zvornika prema Bijeljini. Jedinice su tek pred mrak stupile u borbeni dodir sa neprijateljem: oko 500—600 Nijemaca, uglavnom koncentrisanih na liniji Amajlije — Popovi — Ljeskovača, a sjevernije, na prostori Dvorovi — Svinjarevac — Brodac, oko 700 četnika i nedićevaca zajedno sa oko 100 ustaša. Zorom 16. decembra glavnina 6. proleterske brigade i 17. brigada 28. divizije napale su neprijatelja na čitavoj liniji odbrane i poslije teških borbi uspjele da ga potisnu prema Bijeljini, izbiju na komunikaciju Bijeljina — Sremska Rača i ovladaju selima Amajlije, Popovi,

¹ Zbornik IV/25, dok. 138, str. 498.

Dvorovi, Dazdarevo, Brodac. Neprijatelj se uz podršku artiljerije i nešto tenkova zadržao na liniji: Kuzovrat — Petrovo Polje — Golo Brdo.

U toku dana 6. proleterska brigada uspjela je da skelom i čamcima prebaci sve svoje dijelove na lijevu obalu Drine i obrazuje mostobran na liniji sela Kučište — Popovi — Amajlije. Prebacivanje 17. brigade završeno je u zoru 17. decembra. Kako se 2. krajiška brigada u toku čitavog dana prebacivala pod vatrom neprijateljske artiljerije, i ona je tek noću 17/18. decembra uspjela da prebaci sve svoje dijelove na lijevu obalu. Uslijed sporog prebacivanja na sektoru Kurjačice, 15. majevička brigada prešla je preko rijeke u noći 16/17. decembra na sektoru Badovinaca, a slijedećeg dana izbila je do sela Mala Obarska i Donje Crnjeljevo. Tako su u toku 17. decembra, uglavnom, čitava 17. divizija i 17. brigada 28. divizije prebačene na lijevu obalu Drine, dok je artiljerijska brigada i dalje ostala na vatrenim položajima na desnoj obali, podržavajući vatrom prodiranje 17. divizije ka Janji i Bijeljini. Istog dana 6. proleterska brigada u sadejstvu sa jedinicama 17. brigade produžila je prema Bijeljini i u žestokim borbama tokom čitavog dana uspjela da potisne Nijemce sa Golog Brda i Petrovog Polja, potpuno razbije četnike i nedićevce u rejonu Dvorova i postavi se na liniju Kuzovrat — Petrovo Polje — Trnjaci — Golo Brdo.

Poslije prikupljanja u rejonu Dvorova, 17. brigada, preko sela Mala Obarska, izbila je na komunikaciju Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko i postavila dva bataljona prema Bijeljini na liniju k. 117 — k. 112 (Subare), a dva bataljona prema Brezovom Polju na položaje duž Crvenog potoka (k. 177 — 106 — Krušik). Za vrijeme pokreta protjerala je manje četničke grupe iz Donje Mahale i sela Donje Čađavice.

U zoru 18. decembra 2. krajiška brigada dijelom snaga protjerala je neprijatelja iz Janje. Sa ostalim snagama sadejstvovala je 21. brigadi 28. divizije protiv 13. puka 7. SS divizije »Princ Eugen« (na komunikaciji Zvornik — Janja, rejon Branjeva) koji je imao zadatak da se probije u Bijeljinu.

Druga krajiška se prebacuje preko Drine, decembar 1944.

Pošto je Štab 17. divizije planirao da sa dvije brigade 18. decembra likvidira garnizon u Bijeljini, noću 17/18. decembra prebacio je artiljerijsku brigadu na vatrene položaje istočno od sela Popova, radi što efikasnije podrške. Međutim, artiljerijska brigada bila je 17. diviziji samo pridata radi podrške forsiranja, pa je za njeno prebacivanje na lijevu obalu Drine trebalo tražiti odobrenje od komandanta Južne operativne grupe. Pošto to nije učinjeno, brigada je 22/23. decembra, po naređenju komandanta Južne operativne grupe, vraćena na desnu obalu, a komandantu 17. divizije je oštro zamjereno što je prekoračio ovlašćenje. Zapravo, vraćeni su haubički i minobacački divizion, koji su vatrom sa desne obale podržavali jedinice na mostobranu, dok je protivtenkovski divizion i dalje ostao na mostobranu — radi njegove neposredne zaštite.

BORBE NA LIJEVOJ OBALI DRINE I NAPADI NA BIJELJINU (18. DO 31. DECEMBRA)

Pritisnut uz Drinu sa zapada (od Drinjače do Zvonika) jedinicama 3. korpusa, neprijatelj je upotrijebio sve snage da se probije prema Bijeljini. Poslije ogorčenih borbi 18. decembra odbacio je jedinice 28. divizije i dije-

love 2. krajiške brigade sa komunikacije Zvornik — Bijeljina prema selima: Šepdk, Donja Pilića i Bjeloševac, a pred mrak se probio od Šepka i Branjeva preko sela Glavičice i Batara za Janju, koju je ponovo zauzeo i nastavio kretanje prema Bijeljini.

Oko 10 časova, odlukom Štaba divizije, 6. proleterska i 15. majevička brigada, uz podršku artiljerije, napale su Bijeljину i tokom dana ovladale većim dijelom grada. Neprijatelj se povukao prema željezničkoj stanici i silosu i otuda, pa i iz nekih tvrdih zgrada, davao žilav otpor. Pošto je neprijateljska motorizovana kolona pred mrak uspjela da se probije od Branjeva preko Janje za Bijeljину, brigade su se u toku noći povukle iz grada, s tim što je 6. proleterska dijelom snaga prihvatila borbu protiv nadiruće kolone od Janje, a glavninom čvrsto zaposjela mostobran kod Amajlija i Popova, dok je 15. majevička brigada sa prostorije sela Obarske čvrsto zaposjela komunikaciju Bijeljina — Crnjelovo.

Neprijatelj je 19. decembra nastavio vrlo uporno da se probija od Zvornika prema Bijeljini i dalje preko Brezova Polja, za Brčko, ali su ga na položajima Suljin Han — Šbare dočekale jedinice 17. brigade 28. divizije i uz osjetne gubitke vratile u Bijeljину. U toku dana 6. proleterska odbacila je neprijatelja, koji se kretao od Janje u pravcu Amajlija, čvrsto držeći mostobran sa isturenim dijelovima na liniji Golo Brdo — Trnjaci — Petrovo Polje. Rokirajući dio snaga na komunikaciju Bijeljina — Brezovo Polje, 15. majevička brigada razmjestila se na prostoriji: Vršani — Donji Dragaljevac — Obarska. U popodnevним časovima brigada je Skod sela Bukovice razbila i protjerala prema Brčkom veću četničku grupu i zarobila 60 četnika. Druga krajiška brigada sa prostorije Suho Polje — Čađavica zatvorila je pravac Bijeljina — Koraj — Čelić, sudarivši se sa manjim njemačkim snagama koje su pokušavale da se probiju prema Suhom Polju i Koraju. Protivtenkovski divizion pridat je 6. proleterskoj brigadi i postavljen na vatrene položaje za odbranu mostobrana, a inženjerijski bataljon na mostobran. Štab divizije u selu Popovi.⁵

⁵ *Zbornik* 1/15, dok. 202, str. 590 i 1/15, dok. 150, str. 744.

Štab 17. udarne divizije primio je 19. decembra od Štaba Južne grupe divizije slijedeći radiogram:

1. — Dosadašnji način dejstva naših jedinica na levoj obali Drine sveo se samo na počesno zalaganje pojedinih bataljona i brigada. Ovo nije dalo željene rezultate, već je omogućilo probijanje neprijateljske prethodnice.

2. — Obzirom na raspored i jačinu neprijatelja kod Bijeljine i Zvornika, imamo sve uslove za počesno uništenje ovih grupa, napadajući neprijatelja na pogodnom mestu sa jačim i grupisanim našim snagama.

3. — U tom cilju vršimo sledeću podelu:

a) Sektor Bijeljina — Janja od r. Save na jug do linije Kurjačica — s. Banjica — Priboj (sve zaključno) 17. i 28. divizija, sa zadatkom uništenja Bijeljinske neprijateljske grupe.⁶

b) Sektor Kozluk — Zvornik — Drinjača južno od linije Kurjačica — Banjica — Priboj: 23. 45. i 38. divizija pod rukovodstvom Štaba XIV korpusa, sa zadatkom uništenja Zvorničke neprijateljske grupe na obema obalama. U cilju objedinjavanja dejstva 38. i 45. divizije odrediti jednog člana Štaba XIV korpusa koji će se nalaziti kod Štaba 45. divizije.

Istoga dana Štab 17. divizije odlučio je da sa 28. divizijom presiječe pravac Zvornik — Bijeljina i obezbijedi 17. diviziji da ojačanom brigadom likvidira neprijateljske snage u Bijeljini, a glavninom snaga napadne neprijatelja duž komunikacije Bijeljina — Brčko. Zato je 20. decembra orijentisao 28. diviziju južno od komunikacije Bijeljina — Koraj, sa zadatkom da presiječe komunikaciju Zvornik — Bijeljina i zatvori pravac Bijeljina — Koraj. Da bi 28. divizija bila kompletirana, naređeno je 19. decembra 17. brigadi da se sa komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje prebaci na komunikaciju Bijeljina — Koraj (rejon Gornja Čadavica — Zabrđe). Ka prostorijski sela Čelić — Pukiš pomjerena je 2. krajiška brigada sa zadatkom da prodre u pozadinu neprijatelja radi njegovog što neposrednijeg ugrožavanja i vezivanja oko Brčkog. Brigada je poslije izbijanja na naznačenu prostoriju, u toku 21. 22. i 23. decembra vodila borbe protiv jače grupe Nijemaca, belogardejaca, ustaša i četnika na liniji sela Pu-

⁶ Prethodnog dana naređenjem komandanta Južne grupe divizija 28. divizija privremeno je stavljena pod komandu Štaba 17. udarne divizije. *Zbornik* 1/15, dok. 2Q2, str. 596, .

kiš — Čelić — Piperei, koju su Nijemci uporno branili radi obezbjeđenja komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko.

Sa njemačkom motorizovanom kolonom, koja se probijala od Bijeljine preko Brezova Polja za Brčko, sudarila se 20. decembra 15. majevička brigada. Poslije ogorčene borbe prsa u prsa neprijatelj je uspio, i pored velikih gubitaka, da odbaci brigadu sa komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko i njome nastavi saobraćaj. Brigada je imala 22 poginula, među kojima je bio i komandant brigade kapetan Vlado Karanović, i 67 ranjenih boraca i starješina. Brigada se povukla na položaj Donja Mahala — Gradac (t. 100) — Donje Crnjelovo — Grede i odatle napadala kolone na komunikaciji Bijeljina — Brčko, a 22. decembra prebacila se na prostoriju sela Dragaljevac — Čađavica.

Uz podršku 1. artiljerijske brigade 6. proleterska brigada napala je Bijeljinu noću 20/21. decembra. Napad nije uspio, pa se brigada povukla pred zoru na polazne položaje radi odbrane mostobrana Dvorovi — Petrovo Polje — Amajlije. Nijemci su 22. decembra iz Bijeljine napali mostobran, ali su odbijeni. Međutim, u toku dana jedna jača njemačka kolona od Janje odbacila je 23. brigadu 45. divizije prema Drini i sa juga napala 6. proletersku brigadu, uspjevši da ovlada Amajlijama i Petrovim poljem, te tako ugrozi mostobran. Tom prilikom u rejonu Amajlije izgubljena su 2 protivtenkovska topa iz protivtenkovskog divizionu 1. artiljerijske brigade, jer se zbog blatnjavog terena nisu mogla blagovremeno izvući.

Usljed novonastale situacije u rejonu mostobrana, haubički i minobacački divizion artiljerijske brigade hitno su prebačeni na desnu obalu Drine, radi podrške jedinicama na užem mostobranu. Noću 22/23. decembra, dijelovi 6. proleterske, u sadejstvu sa jedinicama 23. brigade, napali su neprijatelja na položaju Petrovo Polje — Amajlije i ovladali Amajlijama.

Zorom je neprijatelj⁷ iz Bijeljine jačom lijevom kolonom krenuo preko Dvorova na Balatun, a desnom, nešto

⁷ U širem rejonu Bijeljine nalazili su se dijelovi 14. puka 7. SS divizije »Princ Eugen« i borbena grupa »Skenderbeg«.

slabijom, preko Petrova Polja na Amajlije. Poslije vrlo oštrih borbi neprijatelj je lijevom kolonom prodro u pravcu Balatuna i razdvojio snage 6. proleterske brigade, odbacivši dva bataljona zapadno od (komunikacije, a druga dva i dijelove 23. brigade do rukavca Drinice. Desna kolona ovladala je Amajlijama i izbila na Drinicu. Time je bio ugrožen uži, Badovinački mostobran, na kome je nastala pometnja, ali su ubrzo dva bataljona 6. proleterske brigade čvrsto zaposjela mostobran na liniji Međaši — Bujuklić ada — Popovi, prihvatajući jedinice divizije. Iako se tokom dana situacija na mostobranu prilično sredila, još je bila vrlo ozbiljna, jer je neprijatelj stalno napadao nastojeći da naše jedinice nabaci na Drinu. S obzirom da je kapacitet plovnih sredstava bio mali, te se jedinice nisu mogle u toku noći prebaciti na desnu obalu, Štab 17. divizije je odlučio da se jedinice sa protivtenkovskim d'ivizionom ukopaju i brane mostobran, a da se samo komore prebacuju.

U popodnevnim časovima neprijatelj je i posljednjim svojim dijelovima napustio Janju, nastupajući širokim frontom prema Bijeljini, primoravši 23. brigadu da odstupi prema Badovinačkom mostobranu. Do mraka neprijatelj je čvrsto zaposjeo položaje na liniji sela Patkovača — Golo Brdo — Amajlije.

Smatrajući da je situacija na mostobranu zaista kritična, komandant Južne operativne grupe divizija uputio je u Badovince svog načelnika Štaba (general-major Ljubo Vučković) da ispita situaciju i sa Štabom 17. divizije donese odluku o daljim dejstvima. Poslije upoznavanja sa situacijom, general Vučković je u potpunosti prihvatio već donesenu odluku Štaba 17. divizije o postupku na mostobranu, s tim što je odlučeno da 23. brigada pokuša (u toku noći 23/24. decembra) da se probije uz Drinu ka Janji i uđe u sastav svoje divizije. Takođe je odlučeno da 1. artiljerijska brigada ostane na vatrenim položajima istočno od Badovinaca, radi podrške mostobrana. Ako popusti pritisak neprijatelja na mostobranu, da se 6. proleterska sa Štabom divizije prebaci zapadno od komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje. Takva odluka proizašla je iz direktive komandanta Južne operativne grupe (koju je prenio Štabu 17. divizije načelnik Štaba grupe), prema

kojoj su 17. i 28. divizija trebale da se postave južno od linije Bijeljina — Čelić, radi dejstva na lijevi bok neprijatelja koji se povlačio od Bijeljine ka Brčkom. Dalje komuniciranje sa jedinicama na lijevoj obali Drine obavljalo se isključivo preko prelaza kod Kurjačice.

Noću 23/24. decembra dva bataljona 6. proleterske brigade, koji su bili odbačeni zapadno od komunikacije Bijeljina — Rača, prikupili su se sa Štabom i ostalim dijelovima brigade u selu Obarskoj. Poslije povezivanja sa 15. majevičkom brigadom, oni su se prebacili preko komunikacije Bijeljina — Brčko u rejon Dragaljevca. Dva bataljona 6. brigade sa dijelom Štaba brigade, u sadejstvu sa 23. brigadom 45. srpske divizije, čvrsto su zaposjeli Badovinački mostoban i na njemu vodili uporne borbe 24. i 25. decembra, jer je neprijatelj svim silama nastojao da ga likvidira.

U toku noći 23. brigada nije uspjela da se probije uz Drinu ka Janji, pa je posjela —• na lijevom krilu mostobrana —• liniju Taborište — Popovi, spremna da se slijedeće noći prebaci preko mostobrana i orijentiše na prelaze kod Kurjačice. Pozadinski dijelovi su joj još u toku noći prebačeni u rejon Badovinaca. Iste noći prebacila se 15. majevička brigada na prostoriju sela Gornji Dragaljevac — Točak — Obradovo brdo — Čađavica, dejstvujući na komunikaciji Bijeljina — Brčko, dok je 2. krajiška brigada vodila borbe na komunikaciji Brčko — Tuzla (dionica Čelić —• Pukiš).

Noću 25/26. decembra dijelovi 6. proleterske brigade pomjerali su se na prostoriju sela Suho Polje — Modran, a 15. majevička brigada se rokirala prema selima Bukovici i Zabrđu.

Na novoj prostoriji jedinice 17. divizije ostale su do 30. decembra, napadajući sa juga na neprijatelja koji se kretao komunikacijom Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko.

Pošto su obezbijedili prebacivanje 23. brigade (noću 25/26. decembra), dva bataljona 6. proleterske i dijelovi Štaba brigade povukli su se sa mostobrana na desnu obalu Drine, a zatim kod Kurjačice ponovo se prebacili na lijevu obalu i 27. decembra stigli u sastav brigade (selo Modran).

Jedinice 3. korpusa u sadejstvu sa 23. srpskom divizijom razbile su 27/28. decembra četničko-nedićevsku grupu istočno od Tuzle goneći je potom dolinom Spreče ka Ozrenu.⁷ Međutim, kako je time Tuzla ostala sa sjevera nezaštićena, Štab Južne operativne grupe divizija pomjerio je 30. decembra 17. diviziju na komunikaciju Brčko — Tuzla i ubrzao prebacivanje 25. srpske divizije preko Drine, orijentišući je ka Tuzli.

Povlačenjem sa Badovinačkog mostobrana i prebacivanjem glavnih snaga na lijevu obalu Drine, naše operacije u dolini donjeg toka Drine uglavnom su bile završene.

U borbama na lijevoj obali Drine došlo je do ozbiljnih propusta — naročito kod 17. divizije, i pored naše osjetne nadmoćnosti. Neprijatelj se poslije desetodnevnih borbi probio sa Zvorničkog mostobrana i južno od Save, na liniji Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko, organizovao novi mostobran. Ovakva situacija je nastala zato što su naše jedinice, slabo obaviještene o snagama i namjerama neprijatelja, pogrešno grupisane i usmjerene. Mjesto da se čitava 17. divizija, odmah pošto je prešla preko Drine, orijentiše na zahvat Janje, odnosno da u sadejstvu sa glavninom 28. divizije odlučno napadne neprijatelja na komunikaciji od Šepka do Johovca, ona glavninu angažuje sjeverno od Bijeljine protiv sporednih snaga i oko priprema za napad na Bijeljina koju su branile dosta slabe snage Nijemaca i zelenokadrovaca. Međutim, trebalo je odmah (noću 15/16) prebaciti artiljeriju i postaviti se na vatrene položaje na liniji Janja — Modran, a biti spreman i za protivtenkovsku borbu. Za likvidaciju posada oko Bijeljine i blokadu same varoši dovoljna je bila 17. brigada 28. divizije. Koncentričnim napadom sa sjeverozapada 17. i 28. divizijom a sa jugoistoka jedinicama 3. i 14. korpusa, postojali su svi uslovi da se dijelovi 14. puka 7. SS divizije i grupa »Skenderbeg« razbiju, potis-

⁷ Četnici i nedićevci (oko 8000 ljudi), koji su se sa Nijemcima, pod pritiskom naših snaga, povukli iz Srbije, obrazovali su Srpski udarni korpus jugoslovenske vojske u otadžbini i imali namjeru da zauzmu Tuzlu. Vezujući nekoliko dana znatan dio naših snaga, u velikoj mjeri omogućili su Nijemcima da se povuku ka sjeveru.

nu prema jugu ili bar blokiraju na Zvorničkom mostobranu. Ovaj propust Štaba 17. divizije uočio je Stab Južne operativne grupe, ali tek 19. decembra, kada se prethodnica njemačkih snaga sa mostobrana (14. SS puk) probila za Janju i Bijeljину i preduzela uporne napade na Badočinaški mostobran, vezujući u slijedećih pet dana 6. proletersku brigadu, 23. brigadu 45. divizije i 1. artiljerijsku brigadu.

U borbama za odbranu mostobrana 6. proleterska brigada pretrpjela je ogromne gubitke (153 poginula, 528 ranjenih, 17 kontuzovanih i 15 nestalih), odnosno u desetodnevnom borbama 17. i 28. divizija imale su: 289 poginulih, 870 ranjenih i 43 nestala. Prilikom odbrane mostobrana 23. brigada 45. divizije imala je: 75 poginulih, 191 ranjenog i 293 nestala.⁸ Neprijatelju su, prema neproverenim podacima, nanijeti gubici od oko 3.500 izbačenih iz stroja i 147 zarobljenih, ali su ove brojke, vjerovatno, pretjerane.

Neprijatelj se poslije uspješnog proboja od Zvornika povukao u Bijeljину, držeći mostobran južno od Save — u zahvatu komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko, sa jačim uporištima u Bijeljini, Brezovom Polju i Brčkom. U Bijeljini se nalazila pukovska grupa »Skenderbeg«⁹ (4 bataljona) sa dosta automatskog oružja, artiljerijskim divizionom i četom samohodnih oruđa i nešto tenkova, zatim nešto vojnika 3. gorskog zdruga (zelenokadrovci), ustaša i četnika Majevičkog korpusa. Spoljna odbrana Bijeljine organizovana je na liniji Dvorovi — Petrovo Selo — Amajlije — Patkovača — Fincov Salaš — Suljin Han. U Brezovom Polju Nijemci su držali snage od čete do bataljona, sa nešto četnika i zelenokadrovaca, koje su kontrolisale cestu prema Brčkom i Bijeljini.

Siri rejon Brčkog branili su: dijelovi 7. SS divizije, jedinice 12. ustaško-domobranske divizije, ostaci 1. i 2. puka Ruskog zaštitnog korpusa, nešto četnika i zelenokadrovaca. Spoljna odbrana nalazila se na liniji Brka —

⁸ Zbornik IV/31, dok. 130 i 150.

⁹ Ostaci razbijene 21. SS divizije u izvornom dijelu Lima koncem jula 1944.

Potočari — Brezovik, sa jakim isturenim uporištem na komunikaciji Brčko — Tuzla (u rejonu sela Čelića, Ratkovića, Pukiša).¹⁰

Za presijecanje komunikacijskog pravca dolinom Bosne, nužno je bilo srediti jedinice, u izvjesnoj mjeri reorganizovati ih, popuniti i odmoriti, pa i likvidirati neprijateljska uporišta u Bijeljini, Brezovom Polju i na komunikaciji Brčko — Čelić. U vezi s time izvršena je izvjesna pregrupacija i dati novi zadaci Južnoj operativnoj grupi. Tako je 17. udarnoj diviziji naređeno da likvidira neprijateljska uporišta Čelić — Ratković — Pukiš, a zatim da se postavi na prostorijsku koraju: Koraj — Maleševci — Lopare — Čelić, radi dejstva na komunikaciju Brezovo Polje — Brčko i čišćenja prostorijske sela Priboj — Lopare od četničkih bandi, jednovremeno čvrsto zatvarajući pravac Brčko — Tuzla.

Zadatak 28. divizije bio je da sa prostorijske koraje Janja — Suho Polje — Čađavica — Srednji Dragaljevac dejstvuje na komunikaciju Bijeljina — Brezovo Polje i u povoljnom momentu likvidira neprijateljski garnizon u Bijeljini.¹¹

Radi izvršenja postavljenog zadatka jedinice 17. divizije, poslije pokreta 30. i 31. decembra, razmjestile su se: 2. krajiška brigada na prostorijsku koraju Koraj — Brda — Mirošavci — Milino Selo, sa zadatkom izviđanja i obezbjeđenja od Čelića, 6. proleterska brigada na prostorijskoj koraji Maleševci — Bogutovo Selo — Ugljevik radi čišćenja prostorijske sela Lopare od četničkih bandi, a kao divizijska rezerva spremna za intervenciju na komunikaciji Brčko — Čelić; 15. majevička brigada na prostorijskoj koraji Mrtvica — Piperei — Korenita, sa zadatkom da izviđa i dejstvuje na komunikacijama Brezovo Polje — Brčko i Brčko — Pukiš, spremna da u sadejstvu sa 2. krajiškom brigadom likvidira uporište Pukiš; 1. artiljerijska brigada na desnoj obali Drine (po divizionima raspoređena na prostorijskoj koraji sela

¹⁰ Zbornik IV/23, dok. 12, str. 56; objašnjenje 4 i 5; *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945*, str. 427.

¹¹ Zbornik IV/31, dok. 141, str. 693; IV/32, dok. 12, str. 55.

Lipnički Sor — Kozjak i Lađevci — Badovinci) orijentisana prema komunikaciji Kozluk — Branjevo — Janja; inženjerski bataljon u Badovincima i Kurjačici, radi osiguranja prelaska preko Drine i održavanja veze sa Štabom Južne operativne grupe; Stab divizije u Koraju, a divizijska bolnica u Badovincima kod Kurjačice.

Opšti zaključak iz operacije na donjem toku Drine mogao bi se svesti na konstataciju: neprijatelju su nanijeti osjetni gubici i usporen je dolazak njegovih dijelova na sremski front; zauzimanjem uporišta Zvornik i Janja, iako dosta kasno, presječen mu je komunikacijski pravac dolinom Drine, te tako stvoreni povoljni uslovi za dalje prodiranje naših snaga na glavni komunikacijski pravac neprijatelja u dolini Bosne; međutim glavni zadatak Južne operativne grupe — uništenje ili odbacivanje neprijatelja preko Vlasenice ka Sarajevu — nije postignut, a u tom sklopu ni zadatak 17. divizije — oslobodenje Bijeljine. Glavni uzroci što 17. divizija to nije postigla bili bi:

— Stab divizije, pa i štabovi brigada i bataljona, razmatrali su situaciju pretežno u okviru samo svoje jedinice, te su isključivo na osnovi nje donosili odluke o angažovanju i stepenu zalaganja u borbama. Rijetki su bili primjeri da je neki od štabova solidno razmatrao opšti glavni zadatak, i na osnovi njega, vodeći računa o situaciji kod susjeda, donosio odluku. Zato je i dolazilo do nepovezanog angažovanja jedinica, a time i nepotpunog izvršavanja zadataka (napad na Bijeljinu 18. decembra). Ispoljila se u velikoj mjeri i navika iz partizanskog načina ratovanja: da pojedini štabovi lako mijenjaju svoje odluke, ne sagledavajući posljedice koje takav način rada prouzrokuje kod bližih i daljih susjeda pri izvršenju opšteg zadatka (samovoljno napuštanje borbe na liniji Branjevo — Sepak, 18. decembra, od strane 28. divizije i 2. krajiške brigade). Te naše slabosti neprijatelj je u punoj mjeri iskoristio: koncentrišući snage na svom glavnom pravcu, uvijek je manje-više uspijevaio da izvrši proboj ili zaobiđe naše položaje.

— Iako smo gotovo u svim borbama imali preimućstvo u ljudstvu, ipak ga nismo znali iskoristiti. U borbu se ulazilo bez dovoljno priprema, bez potpuno razrađenih zadataka većim i manjim jedinicama. Pri odbrani nekih

položaja ili u napadu na pojedinim pravcima bilo je nepotrebnog nagomilavanja ljudstva, što je umanjivalo borbenu sposobnost jedinica, a uz to su bez potrebe pretrpljeni dosta osjetni gubici. Nije se dovoljno shvatila važnost rezervi pa ih štabovi nisu redovno ostavljali, a ukoliko su i bile predviđene, bile su mahom preslabe i daleko pozadi borbene linije, te se u potrebnom času nisu mogle brzo upotrebiti — bilo za prihvat, bilo za odlučan protivnapad kada bi neprijatelj u potpunosti otkrio svoje namjere. Vatru artiljerije nismo znali dobro organizovati, uslijed nedostajanja obučenih i iakusnih artiljerijskih starješina i ograničene količine municije. Vatra artiljerije, bacača i teškog automatskog oružja nije bila čvrsto povezivana s pokretom pješadije, pa se zato redovno dešavalo da pješadija zakasni i ne iskoristi u potpunosti artiljerijsku pripremu. U takvoj situaciji moralo se pribjegavati bombašima — »partizanskoj artiljeriji« — i noćnim napadima.

— Štab 17. divizije i štabovi brigada izdavali su zapovijesti za borbu sa velike udaljenosti, bez dovoljno podataka o neprijatelju i bez poznavanja zemljišta — iskjučivo se oslanjajući na kartu. Rijetkost je bila da, pored pisane zapovijesti po karti, neki štab izvede na osmatračnicu potčinjene štabove, da bi zajedno razmotrili situaciju, osmotrili neprijateljske položaje, dopunili i konkretizovali na licu mjesta već izdatu pismenu zapovijest.

Sve slabosti bile su rezultat neuvježbanosti starješinskog i boračkog sastava, kao i činjenice da se nije imalo dovoljno vremena za rješavanje mnogobrojnih problema koje je nametnuo prelazak sa pretežno partizanskog na frontalni način ratovanja. Osim toga ogromna većina boraca, desetara i vodnika bila je neobučena i bez ikakvog iskustva ili sa malim borbenim iskustvom.

Brojno stanje i naoružanje divizije 31. decembra 1944. godine bilo je: boraca i rukovodilaca 8.188, od toga 332 žene; jahaćih, tovarnih i teglećih konja 946; jednoosovinskih i dvoosovinskih kola 178; osobnih i terenskih automobila 10; motocikla 5 i bicikla 2; pušaka 6.696; puškomitraljeza 389; mitraljeza 12; automata 430; revolvera 320; minobacača od 50 mm 18; minobacača 81 i 82 mm 66; mino-

bacača 120 mm 20; protivtenkovskih pušaka 16; protivtenkovskih topova 45, 47 i 76 mm 9; topova 76 mm 20; haubica 122 mm 4.¹²

Stečena iskustva Stab Južne operativne grupe je analizirao i u obliku uputstva dostavio potčinjenim divizijama, s tim da se proradi u svim štabovima.¹³

U uputstvima se (ovdje izvodno navedeno) preporučilo: grupisanje snaga, mora da izražava ideju manevra; stalno imati potrebne rezerve, a na mjestima sa kojih se mogu blagovremeno upotrijebiti — za odlučni udar ili pariranje manevra neprijatelja; viši rukovodioci treba da donose odluku na temeljnoj procjeni situacije i da stalno drže inicijativu; čelo marševske kolone neprijatelja zadržavati manjim snagama, dok ga glavne snage napadaju s boka, nastojeći da kolonu presijeku na više manjih dijelova — radi počesnog tučenja; i najmanji prodor iskoristiti za proširenje uspjeha (rezervom); jaki vatreni oslonac se blokira najnužnijim snagama, a ostale nastavljaju prodiranje; u cilju brzog prodiranja, obilaska, obuhvata i odsijecanja pojedinih oslonaca od ostalog sistema odbrane, energično nadirati dolinama i jarugama; sadejstvu pješadije sa artiljerijom i svim pratećim oruđima mora se posvetiti naročita pažnja; noćni napad, načelno, ima malo izgleda na uspjeh, osim ako je dobro poznato zemljište, svestrane pripreme izvršene danju, tačno određeni i ograničeni ciljevi i dr.; naglašena je važnost neprekidnih veza; svi štabovi i jedinice moraju imati izviđačke organe. Ako se na drugi način ne mogu prikupiti podaci o neprijatelju, koristiće se nasilno izviđanje. Hvatati žive neprijateljske vojnike, a naročito podoficire i oficire: cijelo bojište mora se neprekidno osmatrati preko mreže artiljerijskih i komandnih osmatračnica; obavještajna služba treba da bude ofanzivnija i sistematska. Podjela na rejone, odsjeke i sektore je osnova ove službe. Koristiti uhode; uzajamno obavještavanje (sa susjedima) i po dubini obavezno je. Podatke što prije srediti, provjeriti, dostaviti i naglasiti njihove izvore i sigurnost; izvještaje višem štabu redovno slati; biti objektivan u iznošenju gubitaka neprijatelja i naših jedinica; utvrđivanje obavezno koristiti u napadu i odbrani; sve veće pokrete vršiti noću, a samo izuzetno danju, i to prikrivenim pravcima; rukovodioci treba da imaju više stvaralačke inicijative; pri forsiranju rijeka težiti da se što prije izbjegne zavisnost od mjesta prelaska. Izvršiti sve pripreme za brzo i lako manevrisanje plovnim sredstvima, te da se u slučaju potrebe može promijeniti komunikacijski pravac; stvoriti punu disciplinu vatre i maksimalnu štednju municije. U isto vrijeme odrediti rezervu municije, koju jedinice moraju i smiju trošiti samo po naročitom odobrenju.

¹² Zbornik IV/32, dok. 2, str. 10.

¹³ Zbornik 1/15, dok. 202, str. 590.

U SEMBERIJI I NA MAJEVXCII

(januar i februar 1945)

Poslije prebacivanja zapadno od komunikacije Janja — Bijeljina, 17. divizija se poslije 8 mjeseci borbi ponovo našla na teritoriji gdje je formirana. Dolazak starih boraca divizije, koji su sada već gotovo svi bili vojni ili politički rukovodioci, praćen je s velikim oduševljenjem naroda ustaničke Semberije i Majevice. Naročito topao doček priredili su borci Majevičkog odreda.

Na navedenoj prostoriji 17. divizija se odmarala i sređivala, izviđajući i obezbjeđujući se od neprijatelja — ali za kratko. Pokušaj napada 2. krajiške i 15. majevičke brigade (noću 3/4. januara) na uporišta na liniji Čelić — Pukiš, zbog slabe artiljerijske podrške i nesinhronizovanog dejstva nije uspio, pa su se jedinice povukle na polazne položaje, s tim što je 15. majevička brigada rokirana malo udesno — prema Bijeljini (na prostoriji sela Bukovica — Dragaijevac — Čađavica), radi pritiska na komunikaciju Bijeljina — Brčko i kontrolu ceste od Bijeljine preko Suljin Hana za Koraj. Pri izbijanju na određenu prostoriju (5. januara) brigada je stupila u borbu protiv jače grupe bjelogardejaca i četnika i pred sami mrak protjerala je prema Bijeljini. Neprijatelj je imao 15 poginulih, nešto ranjenih i 32 zarobljena, a brigada 8 poginulih i 18 ranjenih.

Vrlo oštre borbe vodila je 2. krajiška brigada 6. januara protiv bjelogardejaca i manjeg broja Nijemaca koji su od Čelića napadali položaje u rejonu sela Mirosavaca, težeći da ovladaju kotom 371. Pretrpjevši gubitke od 18 mrtvih, nešto više ranjenih i 27 zarobljenih, neprijatelj se u popodnevnim časovima povukao u Čelić i Pukiš. Gubici brigade: 1 poginuo i 8 ranjenih.

U vezi sa zadatkom 2. armije¹⁴ NOV — da spriječi prodiranje dijelova 22. njemačke divizije i 963. tvrđavske

¹⁴ Formirana naredbom Vrhovnog štaba 1. januara 1945. godine. U njen sastav ušao je 14. korpus (23. 25. i 45. divizija), 17. i 28. udarna divizija, tj. dosadašnje jedinice Južne operativne grupe. Istom naredbom operativno joj je potčinjen i 3. korpus (27. i 38. divizija sa partizanskim odredima u istočnoj Bosni).

brigade od Ylasenice na sjever (ka Tuzli ili Bijeljini), 17. divizija dobila je zadatak da čvrsto zatvori pravac Brčko — Čelić — Tuzla i likvidira uporišta Čelić i Pukiš. Granica zone dejstva divizije: desno, lijeva granica 28. divizije (Smiljevac — Mirošavci — Priboj — Jelica, k. 915), a lijevo: Bijela — Okresanica (k. 815) — Lisovići — Dobrnja.¹⁵

Radi izvršenja dobijenog zadatka Štab 17. divizije izdao je 6. januara u 18 časova slijedeću zapovijest: 6. proleterska brigada prebaciće se na prostoriju: Vakuf — Lukići — Tadići — Brđani — Mačkovac, radi pritiska na komunikaciju Čelić — Lopare, isturajući dio snaga na Debelo brdo; tri bataljona 2. krajiške brigade sa prostorije Pirkovci — Vukosavci — Lopare zatvoriće pravac Čelić — Lopare, uz sadejstvo sa bataljonima 6. proleterske brigade, a sa dva bataljona — sa prostorije Mirošavci — Kamenita kosa — Zutavka — vršiće pritisak na komunikaciju Čelić — Lopare i kontrolisati cestu Čelić — Koraj; 15. majevička brigada prebaciće se zapadno od komunikacije Brčko — Tuzla na prostoriju sela: Brusnica — Begovići — Nahvijojci da bi u sadejstvu sa 6. proleterskom brigadom vršila pritisak na komunikaciju Čelić — Lopare; artiljerijska brigada ostaće i dalje na vatrenim položajima u rejonu sela Koviljače; inženjerijski bataljon i divizijska bolnica, prema ranijem naredenju, već su bili u pokretu iz sela Badovinaca preko Zvornika za Gornju Tuzlu, dok će se Štab divizije iz Ugljevika u toku 8. januara prebaciti u Gornju Tuzlu.

Poslije pristizanja 15. majevičke brigade na svoju prostoriju, 6. proleterska brigada pomjerena je 9. januara na liniju sela Vražići — Zvornik — Muslimanska Maoča, sa zadatkom da dejstvuje na komunikacije Brčko — Pukiš i Brčko — Srnice. Napadom, započetim 11. januara u pravcu Gornje Brke i Bukvika, brigada je pred mrak 12. januara primorala neprijatelja na povlačenje sa isturenih položaja Pukiš i Čelić na organizovan mostobran u neposrednoj okolini Brčkog — linija sela: Brod — Dizdaruša — Potočari — Grčica — Šumarci. Povlačenje je uslijedilo i zbog izvlačenja iz Brčkog 7. SS divizije «Princ

¹⁵ *Zbornik* IV/32, dok. 25 i 34, str. 136 i 172.

Eugen« i njenog angažovanja u opštem napadu 17. janu-
j- ara na položaje naše 1. armije u Sremu.

Pošto 15. majevička i 2. krajiška brigada nisu imale evrst borbeni dodir sa neprijateljem, on je uspio da se povuče bez većih gubitaka. Nastupajući za neprijateljem, jedinice 17. divizije su 14. januara izbile: 6. proleterska brigada na liniju sela: Donji Palić — Ulice — Vitanović — Bukvik; 15. majevička brigada na liniju sela: Gornja Brka — Boće — Boderište, a 2. krajiška brigada na liniju sela: Han Trešnjica — Stanovi — Buzekara, s tim što je jednu četvu isturila u selo Vukosavce da bi se obezbijedila od četničkih napada od sela Tobuta. Četa je 17. januara upala u Tobut, iznenadila grupu od oko 200 četnika i poslije kratke borbe razbila ih i protjerala. Tom prilikom neprijatelj je imao 7 mrtvih, 7 ranjenih i 3 zarobljena, a četa 11 ranjenih.¹⁶ Pošto je ta grupa četnika stalno uznemiravala našu pozadinu, brigada je 18. januara isturila 4 još jednu četvu na liniju Vukosavci — Kamenita kosa.

Sve do 24. januara jedinice 17. divizije vodile su svakodnevne borbe protiv neprijatelja koji je aktivnim dejstvima branio Brčanski mostobran i komuniciranje na pravcu Brčko — Bijeljina.

Poslije pristizanja u Gornju Tuzlu (17. i 18. januara) inženjerski bataljon postavljen je na prostoriju Lopare — Čelić, sa zadatkom da održava i obezbjeđuje komunikacije Čelić — Tuzla; a 1. artiljerijska brigada: protivtenkovskim divizionom duž ceste istočno od sela Boderišta, poljskim divizionom na vatrenim položajima u rejonu Sumarice i minobacačkim divizionom u rejonu Vranovača. Na maršu je 1. artiljerijska brigada naišla na mine i tom prilikom su joj uništeni: protivtenkovski top, prednjak na poljskom topu, prednjak i kareta haubičkog divizona, telefonska centrala i 2 telefonska aparata, a poginuo je 1 borac, dok ih je 9 ranjeno.¹⁷

Stab divizije, intendantura i divizijska bolnica 17. januara prebacili su se iz Gornje Tuzle i smjestili u širem rejonu sela Vražića.

¹⁶ U to vrijeme u planinskim selima Majevice nalazile su se jedinice 2. grupe brigada četničkog Majevičkog korpusa. *AVII*, reg. br. BH-V. 11574.

¹⁷ Mine su polagale preko noći četničke bande sa Majevice.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba 19. januara završeno je formiranje dopunskih bataljona po brigadama i otpočela u njima nastava prema razrađenom planu i programu.¹⁸

Da bi se neprijatelj sabio na uži mostobran i naše snage oslobodile za jače dejstvo na komunikaciji Bijeljina — Brčko i likvidirala uporišta u Brezovom Polju, naređeno je štabovima sve tri brigade da prethodno likvidiraju spoljna uporišta mostobrana: Brezik, Omer'begovača, Čađavac, Gorice. Izvršenju ovog zadatka prišlo se 19. januara. Četničko uporište u Breziku palo je pod udarom 2. krajiške brigade, dok je 15. majevička brigada sa dva bataljona protjerala neprijatelja iz Omerbegovače i Čađavca, goneći ga prema Brčkom. Na položaje 6. proleterске brigade (zapadno od Gorice) napalo je od Brčkog oko 200 ustaša i domobrana. Poslije kraće ali dosta oštre borbe neprijatelj je odbačen prema Brčkom. Neprijatelj je na bojištu ostavio 15 mrtvih i 22 ranjena, a 30 domobrana sa jednim poručnikom su zarobljeni. U plijen je palo: 52 puške, 2 puškomitraljeza, automat, 2 pištolja i nešto pušćane municije. Gubici brigade: 6 poginulih i 15 ranjenih.¹⁹

Oko 1.300 Nijemaca, ustaša, bjelogardejaca i domobrana napali su 21. januara utvrđeni položaj 6. proleterске brigade sa težištem na njeno desno krilo (selo Brka i Ulović). Uporna borba trajala je cijelog dana, naročito duž ceste u rejonu ispred Brke. Oko 18 časova neprijatelj je ovladao Brkom, ali je selo oko 20 časova snažnim protivnapadom ponovo bilo u rukama brigade. Neprijatelj je odstupio prema Brčkom, plativši svoj ispad sa 18 poginulih i 90 ranjenih.²⁰ Brigada je imala 30 poginulih i 62 ranjena borca, među kojima i nekoliko komandira četa.

¹⁸ Osnovni zadatak dopunskih jedinica bio je obuka regruta i popuna operativnih jedinica. Morale su težiti da uvijek imaju predviđeni broj ljudi. Regruti su primani neposredno od vojno-pozadinskih ustanova (koje sa vršile mobilizaciju) ili iz regrutnih centara. Za obuku u centrima i dopunskim jedinicama predviđena su najmanje dva mjeseca. Naročita pažnja posvećivana je nastavi gađanja i rukovanja oružjem. Za kontrolu obuke bili su zaduženi štabovi divizija i korpusa.

¹⁹ *Zbornik IV/32*, dok. 5, str. 18.

²⁰ *Zbornik IV/32*, dok. 155, str. 656; objašnjenje 3.

I

Pošto su sa linije Sokolac — Vlasenica 22. njemačka divizija i 963. tvrđavska brigada (oko 13.000 ljudi) otpočele probijanje dolinom Drinjače (ka drinskom pravcu), Stab 2. armije donio je odluku da dijelovima 3. i 14. korpusa zadrži te snage i vrati ih prema jugu, a sa 17. i 28. divizijom likvidira Bijeljinski garnizon, kao prihvatni punkt na drinskom pravcu, i oslobodi što više snaga za obračun sa Vlaseničkom grupacijom.²¹ U vezi s ovim novim zadatkom izdata je 23. januara zapovijest 17. diviziji da pomjeri jedinice na novu prostoriju. U toku 24. i 25. januara, pošto su je smijenile jedinice 23. srpske divizije, 17. divizija se razmjestila:²² 2. krajiška brigada na prostoriji Dragaljevac — Obradovo brdo, smijenivši 28. diviziju; 6. proleTERSka brigada na prostoriji: Suho Polje — Donja Mahala — Obrijež — Hase, sa dopunskim bataljonom u selu Ugljeviku; 15. majeVička brigada na prostoriji sela: Gornja Čađavica — Gornji Dragaljevac — Zagoni; artiljerijska brigada u Suhom Polju; intendantura i bolnica u Ugljeviku, a Stab divizije u Zabrdū.

V "

DRUGI NAPAD NA BIJELJINU

U duhu zapovijesti Štaba 2. armije od 25. januara, za napad na Bijeljinu (koju je branila grupa »Skenderbeg«), Stab 17. divizije izdao je u 20.40 časova zapovijest po kojoj: 2. krajiška brigada zaposjeda prostoriju: Srednji Dragaljevac — Obradovo brdo (k. 124) — Begluk (k. 117), presijeca komunikaciju: Brčko — Brezovo Polje — Bijeljina i ne dozvoljava prodor neprijatelju od Brčkog prema Bijeljini; 15. majeVička brigada napada Bijeljinu — jednom kolonom u pravcu Pašine bašče — sa težnjom da izvrši desni obuhvat do kanala Dasnica, a drugom kolonom (pravcem Suljin Han) ovladava Glavicom, a potom željezničkom stanicom i centrom grada; 6. proleTERSka brigada (divizijska rezerva) na prostoriji sela: Donja Ma-

²¹ Pretpostavljalo se da se na tom pravcu očekuje i 181. divizija koja se nalazila na sektoru Višegrad — Goražde. *Zbornik* IV/32, dok. 108.

²² *Zbornik* IV/32, dok. 108, 124, 125 i 128, str. 480, 521, 525 i 530.

Minobacači 17. divizije za vrijeme napada na Bijeljinu, januar 1945.

hala — Kovačići — Brijesnica, a čim 15. majevička brigada napusti liniju t. 117 — Krušik — Obrijež — t. 114, dijelom snaga zaposješe pomenutu liniju i stvoriti oslonac za nastupanje 15. majevičke brigade prema Bijeljini; artiljerijska brigada, bez jedne baterije poljskog divizionu i jedne baterije minobacačkog divizionu (pridate 28. diviziji), posjeda: sa minobacačkim divizionom vatreni položaj Brijesnica (k. 121), radi tučenja uporišta Pašine bašče i Glavice; sa topovskim divizionom Donju Mahalu, radi dejstva na spoljna uporišta odbrane; sa haubičkim divizionom u Srednjoj Mahali, sa zadatkom da dejstvuje na Bijeljinu i spoljna uporišta. Poslije slamanja spoljne odbrane, topovski divizion pratiće nastupanje pješadije u grad.

Zadatak 28. divizije bio je da napadne Bijeljinu od Janje (sa linije Puhare — Patkovača — Golo Brdo) i prođe u grad sa juga.

Napad je počeo 27. januara u 7 časova, poslije artiljerijske pripreme od 30 minuta. Tri bataljona 15. maje-

vičke brigade (sa k. 117, k. 121 i k. 114), poslije dvočasovne borbe, morali su se povući na polazne položaje uz osjetne gubitke. Napad oko 10, a zatim oko 14 časova, s tim što je jedan bataljon 6. proleterske brigade upućen u lijevi obuhvat radi napada na Agine pučile i Fincov Salaš, takođe nije uspio. Pošto je neprijatelj vršio ispad iz Bijeljine, preko Suljin Hana u pravcu Brezova Polja, u toku dana upućen je jedan bataljon 6. proleterske brigade u zaselak Šbare, da bi zaštitio lijevi bok 15. majevičke brigade.

Četvrti napad počeo je u 19 časova. Bataljon koji je zauzeo položaj Pašine bašče jakim protivnapadom neprijatelja vraćen je na polazni položaj. Lijevo krilni bataljon tek je pred mrak uspio da odbaci neprijatelja sa Suljinog Hana na Glavicu. U 22 časa 15. majevička brigada napala je bezuspješno i peti put. Ni dva bataljona 6. proleterske brigade nisu imali uspjeha u napadu na Agine pučile i Fincov Salaš.

Ni 28. udarna divizija nije probila spoljnu odbranu, pa se pred mrak povukla na polazne položaje.

Oko 10 časova neprijatelj je napadom od Brezova Polja i Glendžića potisnuo bataljone 2. krajiške brigade sa komunikacije i ovladao: Obradovim brdom, k. 130, k. 124 i t. 117. Oko 15 časova protivnapadom povraćena je samo k. 130.

Odmah poslije pola noći napadom 6. proleterske i 15. majevičke brigade pale su Pašine bašče i Glavica. Borba se nastavila oko kuća na periferiji varoši sve do pred zoru, kada je oko 5 časova neprijatelj snažnim protivnapadom iz grada, sa Patkovače i Aginih pučila potisnuo naše snage na polazne položaje. Do ovoga je došlo zato jer je izostao pritisak 28. divizije sa juga. Naime, 28. udarna divizija ni toga dana, i pored nekoliko uzastopnih napada, nije uspjela da ovlada spoljnim utvrđenjima na svome sektoru napada.

Na Obradovo brdo napadala je 2. krajiška brigada. Potisnuvši neprijatelja prema Brezovom Polju do mraka je ovladala komunikacijom na odsjeku Donji Dragaljevac — Donja Čadavica.

Artiljerijska brigada u toku dana povremeno je tukla pojedine vatrene tačke na uporištima i objekte u gradu.

Ni napad (29. januara oko 1 časa) 6. proleterska brigade u pravcu Aginih pučila i 15. majevičke brigade prema Pašininim baščama nije uspio, jer je sve juriše neprijatelj dočekivao dobro organizovanom mitraljeskom vatrom iz solidno utvrđenih zaklona.

Poslije trodnevnih bezuspješnih napada sa juga i zapada, u dogovoru sa načelnikom Štaba 2. armije, donijeta je odluka da se u potpunoj tajnosti prebaci 17. divizija radi napada sa sjevera. Noću 30/31. januara pomjerene su: 6. proleterska brigada na prostoriju sela: Mala Obarska — Krnjuša — Karavlas; 2. krajiška brigada u Veliku Obarsku, a 15. majevička brigada na komunikaciju Brezovo Polje — Bijeljina sa zadatkom da spriječi neprijatelju probijanje od Brčkog prema Bijeljini; artiljerijska brigada ostala je na starim vatrenim položajima; inženjerski bataljon u selu Jabanuši, s tim što je pontonirsku četvu uputio kod Kurjačice na popravku plovnih sredstava; medicinsko-sanitetski bataljon ostao je u Suhom Polju, a operativni dio Štaba 17. divizije prebacio se u selo Mala Obarska.

U 20 časova 31. januara napale su sa juga 28. divizija, a sa sjevera 2. krajiška brigada i 6. proleterska brigada (duž komunikacije Crnjeljevo — Trnjaga — Bijeljina). Iako su se pojedini bataljoni kroz međuprostore probili do samog grada, u toku noći nisu likvidirana glavna spoljna uporišta (Glavice — Humke i Trnjage), pa je pred zoru 6. proleterska brigada odstupila na liniju: Borica (k. 89) — Struke (k. 87) — selo Karavlas, a 2. krajiška brigada na liniju Šibaci (k. 89) — selo Šubare. I napad u noći između 31. januara i 1. februara ostao je bez uspjeha, jer je neprijatelj čvrsto držao osnovna spoljna uporišta, a snažnim protivnapadima iz grada prisilio na odstupanje naše jedinice jakom bočnom vatrom iz spoljnih uporišta. Poslije i ovog neuspjeha, a zbog velikih gubitaka, odustalo se od daljeg direktnog napada na Bijeljinu.

Divizija je u napadu na Bijeljinu imala: 322 poginula, 791 ranjenog i 27 nestalih boraca, a neprijatelj (prema neprovjerenim podacima) 162 ubijena i 321 ranjenog. Naročito velike gubitke imao je starješinski kadar. Između ostalih poginuli su: 1 komandant i 1 komesar bataljona, 3 zamjenika komandanta i 2 zamjenika komesara bataljona,

6 komandira četa, 2 komesara čete, 6 zamjenika komandira čete i 2 zamjenika komesara čete, desetine komandira vodova i vojnih delegata.

Može se konstatovati da su za neuspjeh u prvom redu krivi neznanje i neumjesnost naših starješina da organizuju vatru i vode napad protiv fortifikacijski solidno organizovane odbrane sa do detalja isplaniranim sistemom vatre.²³

Naše jedinice nisu znale organizovati dobar vatreni sistem, niti efikasno koristiti artiljeriju. Za napad na jako utvrđeno mjesto u ravnici potrebno je posjedovati tenkove, a mi nismo imali nijednog. U noćnim napadima neprijatelj je puštao da naše jedinice slobodno prolaze kroz međuprostore do samog grada, a onda ih je vatrom sa uporišta spoljne odbrane i protivnapadima iz grada prisiljavao na povlačenje, nanoseći im osjetne gubitke. Ti gubici bili su posljedica neuvježbanosti ljudstva (divizija je u toku decembra i početkom januara dobila veliku popunu — pretežno neobučeni omladinci).

Može se postaviti i pitanje opravdanosti upornog nastojanja da se likvidira Bijeljinski garnizon, kada se znalo da je neprijatelj, prodirući od Vlasenice dolinom Jadrta, zauzeo 24. januara Novu Kasabu, a dva dana kasnije Drinjaču i prodirao dolinom Drine prema Zvorniku. Poslije prvog neuspjelog napada, s obzirom na ranije napade na to uporište, bolje je bilo blokirati ga, a jačim snagama odlučno napasti Vlaseničku grupaciju u dolini Drinjače.

Zbog novonastale situacije u rejonu Drinjača — Zvornik, 17. divizija je 3. februara dobila radiogramom naređenje od Štaba 2. armije da se prebaci iz rejona Bijeljine u rejon sjeverno i zapadno od Zvornika.

Pošto je deblokirala 963. tvrđavsku pješadijsku brigadu u Vlasenici, 22. njemačka divizija preduzela je napad radi odbacivanja naših snaga od Vlasenice, i 24. januara, poslije žestokih borbi, uspjela je da zauzme Novu Kasabu, 26. januara Drinjaču, a do 3. februara se probila do Zvornika. Na tom sektoru neprijatelj je otpočeo prikupljanje, organizujući odbranu i obezbjeđujući se na li-

²³ Zbornik IV/33, dok. 124; IV/32, dok. 21, 25 i 123.

niji: Zvornik — selo Maričići (k. 459) — Liplje (k. 356) — Dobra voda (k. 370) — selo Sadici (k. 399) — selo Prav. Kamenica — Lisina (k. 508) — selo Miljanovići (k. 527); dalje ka jugu držao je položaje koji neposredno obezbjeđuju komunikaciju Drinjača — Vlasenica. Neprijatelj je dalje namjeravao da se probije za Bijeljinu i zato je težio da ovlada vododelnicom između Spreče i Drine.²⁴

Kako je neprijatelj praktično na ovoj prostoriji bio opkoljen, jer su na lijevoj obali Drine bile 25, 27. i 38. divizija, a na desnoj obali, u rejonu Čitluk — Mali Zvornik, jedinice 22. srpske divizije, komandant 2. armije odlučio je da energičnim napadom razbije neprijatelja, a potom ga po dijelovima uništi. U duhu te zamisli koncentrisao je snage i 8. februara u 12.30 časova izdao zapovijest za napad.²⁵

²⁴ Njemačka 22. divizija tada je imala tri pješadijska puka, artiljerijski puk, protivtenkovski i protivavionski divizion, izviđački, pionirski i dopunski bataljon i još neke štapske i pozadinske jedinice — ukupno oko 13.000 ljudi. Divizija je oko 11. januara stigla na Podromaniju, odakle je trebalo, po planu komande Grupe armija »E«, da se bez zadržavanja povuče preko područja 21. armijskog korpusa, na sever — preko Save. Uslijed jačeg pritiska jedinica naše 2. armije u rejonu Vlasenice, diviziji je naređeno da deblokira 963. tvrđavsku brigadu u Vlasenici i da se sa njom povlači preko Drinjače i Zvornika ka Bijeljini — na područje 34. armijskog korpusa. *AVII*, reg. 1/5, k. 6; *Zbornih IV/32*, dok. 94, 430; objašnjenje pod 8; dok. 103, 467, objašnjenje pod 3.

²⁵ U toj zapovijesti (od koje se ovdje unose najvažniji dijelovi), pored analize opšte situacije, predviđeni su grupisanje i osnovni zadaci jedinica. U grupu za proboj neprijateljske odbrane, pod rukovodstvom Štaba 17. divizije, ušle su njegove 3> brigade i 2 brigade 27. divizije.

U toku noći 8/9. Sedamnaesta divizija zauzeće polazne položaje za napad: s. Samarići — Đafin kamen (k. 534) a 27. divizija: Đafin kamen (isključno) — k. 238 — raskrsnica putova 300 m severoistočno od k. 417.

Probojem na odseku između reka Kamenice i Jošanice, razdvojiti neprijatelja na dve grupe, a potom likvidirati čelnu grupu, obezbjeđujući se od južne grupe. U likvidaciji čelne grupe sadejstvovaće 25. i 38. divizija.

U 3 časa 9. februara 17. i 27. divizija otpočeće podilaženje i uvlačenje sa što više kolona u dubinu neprijateljskog položaja, tako da u svanuće otpočne borba. 17. divizija djeluje opštim pravcem: Đafin kamen (k. 534) — k. 399 — s. Sadici — s. Šefići — Vlasinje (k. 394), a 27. divizija: k. 238 — Pravoslavna Kamenica — Strinine (k. 342).

Poslije prikupljanja brigada, 17. divizija se prebacila 4. i 5. februara iz rejonu Bijeljine u rejon zapadno od sela Kozluka, gdje je 6. i 7. februara smijenila dijelove 38. divizije i postavila svoje jedinice: 6. proletersku brigadu na

Glavni neprijateljski oslonac Velika njiva (k. 537) zauzeti zajedničkim dejstvom 17. i 27. divizije sa zapada, severa i juga, a potom likvidirati s. Šamane, dalje 27. divizija dejstvuje ka jugu, a 17. divizija ka severu držeći čvrsto liniju: Vlasenica (k. 394) — Šadići (k. 399), sa težištem na pravcu: Dobra voda — Liplje (k. 356) — Kula grad, odsjecajući i jako pritiskajući na Mladevac (k. 527).

Probijanje, energičnim i brzim prodiranjem, kroz nebranjene međuprostore, obilaskom i dejstvom na bok i iz pozadine na pojedine oslonce.

Za dalje prodiranje sa zauzetih linija ubacivati jedinice iz dubine. Prateća oruđa odbijaju svaki neprijateljski protivnapad i štite krila i bokove jedinica u dubini neprijateljske odbrane.

Neprijateljske oslonce, koji se ne mogu brzo likvidirati, blokirati najpotrebnijim delovima, a po pristizanju naših jedinica iz dubine likvidirati.

Po izbijanju 17. divizije na liniju: Vlasinje (k. 394) — s. Šadići — k. 309 i dijelova 27. divizije na liniju: k. 238 — južne padine Velike njive — Strinine (k. 342) odmah ih obje osposobiti za odbranu, organizovati plan vatre, iskopati rovove i zaklone, tako da posluže kao glavni oslonac za dalje dejstvo ka severu, odnosno jugu. Za demonstrativna dejstva i vezivanje neprijatelja na odseku između r. Kamenice i Drinjače 27. divizija uputiće jedan bataljon.

Grupa za napad i sadejstvo grupe za proboj: 3 brigade 25. divizije i 3 brigade 38. divizije, pod ijkovodstvom Štaba 3. korpusa. Po probodu na odseku između Kamenice i Jošanice tesno će sadejstvovati 17. diviziji u uništenju čelne grupe.

Artiljerija 17. divizije (1. artiljerijska brigada) — podijeljena je na: prateću: 1 baterija 76 mm, 1 baterija bacača, ukupno 8 oruđa — pridaje se 38. diviziji; artiljerija za neposredno potpomaganje: divizion 76 mm (bez 1 baterije) i divizion bacača (bez 1 baterije), ukupno 16 oruđa, sa prostorije Plana — Perunika (k. 528) — Cerik potpomagaće jedinice 38. i 25. divizije; glavnina: divizion topova »Zis«, ukupno 8 otuda, na prostoriji: Pašin put — Caparde — Kusunje, radi dejstva protiv neprijateljske artiljerije i rezervi.

Cjelokupna artiljerija pridaje se Štabu 3. korpusa za dejstvo 9. februara u tri časa ujutro.

Sa položaja na desnoj obali Drine 9. februara u 4 sata ujutro 22. divizija otpočeće dejstvo jakim vatrom na komunikaciju Drinjača — Zvornik.

Za cijelo vreme proboda 17. i 27. divizija vatrom će sprečavati dejstvo neprijateljskih rezervi sa pravca Drinjače i Šamana. Ove

prostoriji sela: Snagovo — Glumine — Kula — s tim što je na isturenim položajima Lišina (k. 508) i Ahmetovo brdo (k. 459) uspostavila borbeni dodir sa neprijateljem; 2. krajišku brigadu na prostoriji: Križevići — Gušteri — Perunika k. 528 (pozadi jedinica 38. divizije); dva bataljona 15. majevičke brigade u selu Memićima, a Stab brigade, druga dva bataljona i pozadinski dijelovi divizije, zbog teško prolazne Jelice, orijentisani su preko Priboja, Lopara i Gornje Tuzle za Memiće i Caparde gdje su stigli 8. februara; artiljerijska brigada (prema naređenju Štaba armije) postavila je: protivtenkovski divizion u rejonu sela Caparde, jednu bateriju poljskog divizionu u selu Glumine, jednu sjeverno od sela Caparda i jednu u rejonu sela Mahale; teški divizion u rejonu sela Memića, dvije baterije minobacačkog divizionu u rejonu Caparda (južno od druma Zvornik — Tuzla), a treću u rejonu sela Snagova; operativni dio Štaba divizije <u selu Križevićima, a 8. februara kompletan u zaseoku Jasikovci (selo Snagovo).

Poslije izvidanja Stab 17. divizije oko 20 časova 8. februara izdao je zapovijest, kojom je precizirao zadatke jedinicama.²⁶

•— 27. udarna divizija sa položaja južne padine Đafin kose (k. 534) — k. 238 — isključno k. 417 napadne neprijatelja: 16. muslimanskom brigadom pravcem: k. 238 — Kamenica — Strmine (k. 342) radi izbivanja i presijecanja komunikacija na k. 150, orijentišući dalja dejstva prema Drinjači; 20. romanijska brigada krene u isto vrijeme južnim padinama Đafin kamena u napad pravcem: Velika njiva (k. 437) — Novo Selo — selo Šamani, s tim da što prije ovlada k. 377, a potom presiječe komunikaciju u okuci Drine. Brigadi će u napadu na Veliku njivu sa sjevera sadejstvovati 6. proleterska brigada 17. divizije. Poslije presijecanja komunikacije, 27. divizija će posjesti položaj: k. 238 — k. 215 — k. 456 — k. 342 i sa njega aktivno

jedinice povremeno će obeležavati liniju prednjih dijelova paljenjem vatre.

U cilju demonstrativnog napada sa pravca istoka i vezivanja neprijateljskih snaga u rejonu Drinjače, jedan bataljon 22. divizije preći će Drinu južno od Drinjače sa zadatkom dejstva prema Drinjači i obalom Drine.

²⁶ Zbornik IV/33, dok. 54, str. 228.

dejstvovati prema Drinjači, obezbjeđujući tako uništavanje sjeverne Zvorničke grupacije. Radi demonstrativnog dejstva i vezivanja neprijatelja na odsjeku između rijeka Kamenice i Drinjače i neposrednog pritiska na Drinjaču, brigada će uputiti jedan bataljon pravcem: Glodansko brdo (k. 452) — Dugi do (k. 417) — selo Liješanj — selo Kostjerevo;

— 6. proleterska brigada pravcem: Đafin kamen — k. 399 — Velika njiva (k. 437) — selo Samani — k. 377, u sadejstvu sa 20. romanijskom brigadom, što brže će ovladati neprijateljskim položajima na tom pravcu i izbiti na komunikaciju Drinjača — Zvornik. Sa jednim bataljonom brigada će sadejstvovati 2. krajiškoj brigadi na pravcu sela: Dobra Voda — Šadići —• Sefići, osiguravajući time i lijevi bok svim glavnim snagama. Poslije izvršenja prvog zadatka glavnina brigade napasće selo Milanović i k. 527, a dijelom snaga se obezbijediti prema Lipiju (k. 356) i sadejstvovati sa 2. krajiškom brigadom;

—• 2. krajiška brigada, poslije prikupljanja svih svojih dijelova na prostoriji sela Stanišići — Samarići, napasće uporišta: Dobra voda, Sadici, Sefići, zatim presjeći komunikaciju Drinjača — Zvornik. Potom će glavninom snaga preko: sela Sadića — sela Sultanovića — Liplja (k. 356) pritisnuti neprijatelja kod Kule grada i dalje prema Zvorniku;

— 15. majevička brigada sa dva bataljona postaviće se u rejonu sela Stanišića, spremna da interveniše na pravcu nastupanja 2. krajiške brigade, jednim bataljonom u selu Memićima, radi osiguranja pozadinskih dijelova i prihvata ranjenika, a sa jednim bataljonom u selu Kusonjama kao opšta rezerva i za prihvati i sprovođenje ranjenika u selo Memiće.

Tačno u predviđeno vrijeme i po utvrđenom planu, 17. i 27. divizija zauzele su položaj: k. 399 — selo Sadići — Velika njiva (k. 437) — Strmine (k. 342) — selo Gornje Djevanje (k. 456). U popodnevnom časovima neprijatelj je iz rejona sela Sefići i Samani preduzeo snažan protivnapad i uspio da ponovo ovlada Strminom i Velikom njivom. Naše jedinice su ga zatim zbacile sa tih položaja, ali ih je u zoru idućeg dana neprijatelj protivnapadom prisilio da se povuku. U toku 10. i 11. februara, uprkos sna-

žnim napadima, uz dosta velike gubitke, naše jedinice nisu izbile na cestu, odnosno nisu izvršile postavljeni zadatak. Neprijatelj se uporno branio i prodirao duž komunikacije prema Bijeljini, trpeći dosta velike gubitke. Tako je u toku 11. februara uspio da izvuče začelje kolone iz Drinjače, rušeći za sobom most, a čelom kolone od Zvornika da potisne naše snage i podiđe Kozluk. Dijelom snaga prešao je na desnu obalu Drine i u rejonu Malog Zvornika obrazovao mostobran na liniji: k. 293 — Rujeva glava (k. 521) — Kameni šanac — selo Sokar.

Prema izvještajima brigada neprijatelj je u ovim borbama imao 210 poginulih, 403 ranjena i 2 zarobljena,²⁷ dok su gubici 17. divizije iznosili: 95 poginulih i 231 ranjen borac i starješina.

POKRET PREMA TUZLI

Zbog koncentracije jačih snaga neprijatelja u rejonu Gračanice, gdje su već 9. februara njegovi prednji dijelovi (u nadiranju prema Tuzli) izbili na liniju Petrovo Selo — Orahovica, Štab 2. armije, sagledavajući opasnost po Tuzlu, donio je odluku da na pravcu Tuzla — Doboj preduzme ofanzivna dejstva, a u rejonu Zvornika pređe u aktivnu odbranu.²⁸

U vezi s tom odlukom, Štab 17. divizije u 12.30 časova 11. februara dobio je telefonom naređenje iz 2. armije da sadašnji sektor napada preda 27. diviziji, što prije prikupi svoje jedinice duž drumu Zvornik — Tuzla (na prostori: Čaparde — Kalesija — Miljanovci), i poslije naj-

²⁷ Cifre su očito nerealne. Prema dnevniku majora Berna divizija je u tom periodu imala 71 poginulog i 327 ranjenih (5 oficira). *AVII*, reg. 1/5, k. 6.

²⁸ Da bi olakšao težak položaj 22. diviziji u proboju dolinom Drine ka Bijeljini, Štab Grupe armija »E« preduzeo je sa 724. pukom 104. lovačke divizije napad od Doboja preko Gračanice ka Tuzli, a sa 734. pukom iste divizije, ojačanim artiljerijom i tenkovima, napad preko Brčkog i Bijeljine ka Zvorniku. Na pravcu Doboj — Tuzla 724. puku sadejstvovala su domobranske i ustaške jedinice iz Gračanice, kao i grupa Valjevskog četničkog korpusa. *Zbornik* V/38, dok. 95—96; IV/33, dok. 88; *AVII*, reg. br. 2/6 i 3/6, k. 13.

nužnijeg odmora krene za Tuzlu, gdje će uslijediti novo naređenje Štaba 2. armije.

Poslije pokreta 11. i 12. februara 17. divizija se razmjestila: 15. majevička brigada zapadno od Tuzle, na prostoriji Bukinje — Plane; 2. krajiška brigada na prostoriji Kreka — Husino — Cerek; 6. proleterska brigada na prostoriji od Simin Hana do Tuzle; artiljerijska brigada (bez protivtenkovskog diviziona, koji je upućen po naređenju Štaba 2. armije u Lukavac i pridat Stabu 14. korpusa) u Simin Hanu; jedna poljska i jedna minobacačka baterija ostale su i dalje na vatrenim položajima prema Zvorniku (pridate Stabu 28. divizije); inženjerijski bataljon u selu Moluhe; medicinsko-sanitetski bataljon, pošto je predao sve teže ranjenike armijskoj bolnici, u Tuzli (istočni logor Stab divizije i četa za vezu u istočnom dijelu Tuzle).

Na toj prostoriji divizija je ostala do 17. februara radi odmora i sređivanja poslije velikih gubitaka koje je pretrpjela u borbama oko Brčkog, Bijeljine i Zvornika. Divizija je iskoristila zatišje da potpuno završi formiranje dopunskih bataljona po brigadama, borbenu obuku, školsko gađanje u svim bataljonima, završetak organizacije medicinsko-sanitetskog bataljona (formirani su: štab, medicinska četa, vodovi i odjeljenja i tačno razrađene dužnosti pojedinih dijelova i svakog pojedinca — uglavnom na iskustvima sanitetske službe sovjetske armije).

U svim jedinicama od čete do divizije održani su vojno-politički sastanci na kojima je analiziran rad u proteklom periodu i ukazano na propuste, naročito one u dolini Drine.

Naša 23. i 25. divizija protivnapadom 15. februara odbacile su neprijatelja prema Gračanici i Doboju.

Poslije ovog događaja Stab 2. armije, da što bolje obezbijedi lijevi bok 1. armije (Srem), i spriječi povlačenje njemačkih snaga dolinom Bosne i Drine, odlučio je da težište operacija prenese u rejon Doboja, Brčkog i Bijeljine. Radi toga je orijentisao: 45. diviziju prema Doboju, 25. diviziju u rejon sela Srnica — za dejstva prema Gradačcu i Posavini; 28. diviziju prema Brčkom — za dejstva na komunikaciju Brčko — Bijeljina; 17. diviziju sa dvije brigade u rejon Janje — sa zadatkom dejstva na komunikaciju Janja — Bijeljina, a jednu brigadu u rejon

sela Lopara — radi što jače zaštite pravca Brčko — Tuzla; 23. diviziju u rejon Tuzle — kao armijsku rezervu, dok se 3. korpus, po naređenju Vrhovnog štaba, orijentisao prema Sarajevu.²⁹

PONOVO U DONJEM TOKU DRINE

Okružena 2. proleterskom, 22, 27. i 38. divizijom, njemačka 22. divizija još se povlačila dolinom Drine, zajedno sa 963. tvrđavskom brigadom »Kloc«, izbivši čelom kolone u selo Šepak, dok joj je začelje bilo u rejonu Zvornika. Njen položaj bio je težak ne samo zbog nepovoljne operativne situacije i osjetnih gubitaka, već i što je ostala gotovo bez goriva i sa malim zalihama municije. Radi njenog spasavanja, Štab njemačkog 34. armijskog korpusa uputio je 16. februara iz rejona Brčkog (preko Bijeljine i Janje) ka Šepku 734. lovački puk 104. divizije. Puk je noću 17/18. februara izbio u rejon sela Branjeva, i pošto je odbacio jedinice 2. proleterske divizije sa komunikacije, spojio se sa 22. divizijom, snabdio je gorivom i municijom i povukao se u pravcu Bijeljine.

Sa 6. proleterskom i 2. krajiškom brigadom 17. divizija je izbila noću 16/17. februara pred položaje 22. divizije,³⁰ uspijevši da protjera njene isturene dijelove i pođe glavnom položaju na liniji: Čolovnik — selo Grbavci

²⁹ Nijemci su pokrenuli 734. puk 104. lovačke divizije od Gunje preko Brčkog za Bijeljinu, radi deblokiranja 22. divizije, a istovremeno proturili vijest da im je cilj zahvat Tuzle od Zvornika i Brčkog. Zato je Štab 2. armije 15. majevičku brigadu, 17. brigadu 28. divizije i Majevički partizanski odred, pod komandom načelnika Štaba 17. divizije, postavio 17. februara na liniji sela Potočari — Pukiš — Čelić — Lepar. Za što sigurniju zaštitu ovog pravca naređeno je i 23. diviziji da brigadu iz rejona Dubrave — Srnice ne pomjera ka jugu. *Zbornih IV/3*3, dok. 98.

³⁰ Njemačka 22. divizija održala je položaje na liniji: Glumina — Čolovnik (k. 262) — Grbavci — Čirilovo brdo (k. 323) — Čulići — Gredina (k. 381) — Visoka glavica (k. 466) — Debeljak (k. 410) — Jasenica — Gradac (k. 425) — Crkvine (t. 325) sa isturenim dijelovima na liniji: Perunike (k. 528) — Spasojevica (k. 443) — Krš (k. 388) — Straženica (k. 399) — Vjenačac (k. 495) — Klisa (k. 410).

— Girilovo brdo, sa koje je neprijatelj pružao žilav otpor. I pored napada u toku 17. i noću 17/18 februara, brigada nije uspjelo da probiju njemačku odbranu, pa su se uz osjetne gubitke povukle na prostoriju sela Glumine — Panduri — Križevići — Kitovnica.

Sigurno bi 2. krajiška i 6. proleTERSka brigada izvršile zadatak da ih je potpomogla vatrom artiljerijska brigada. Međutim, ona je, zbog pomanjkanja municije i nedovoljne obučenosti ljudstva, ostala i dalje u rejonu Simin Hana i izvodila obuku.

Medicinsko-sanitetski bataljon jednim dijelom upućen je u selo Lopare, na pravac dejstva 15. majevičke brigade, a glavnom se razmjestio na prostoriji sela Caparda za zbrinjavanje ranjenika 2. krajiške i 6. proleTERSke brigade.

U sadejstvu sa 2. proleTERSkom divizijom, 6. proleTERSka i 2. krajiška brigada noću 18/19. februara odlučnim napadom potisle su neprijatelja prema Kozluku i do 7 časova ovladale položajem: Čolovnik (k. 262) — Čirilovo brdo (k. 323) — Vjenačac (k. 435), a zatim su izbile: 6. proleTERSka na liniju Suljin Han — Pašino brdo — selo Jordan — selo Čelopek, a 2. krajiška brigada na liniju Kučić Kula — Petkovci (zaselak Culići).

U toku dana 15. majevička brigada razbila je grupu četnika na prostoriji sela: Sandići — Buzekare — Slijepčevići, i protjerala je za Brčko.

Svi pokušaji 6. proleTERSke i 2. krajiške brigade da 20, 21. i 22. februara ovladaju položajem: Karaula (k. 322) — Jankovina — Gredina (k. 381) — Visoka glavica (k. 466), koji je 16. puk njemačke 22. divizije solidno organizovao i uporno branio, da bi obezbijedio vrijeme ostalim snagama divizije za organizovanje odbrane duž komunikacije Janja — Bijeljina, su propali.

Slijedećeg dana, dok su sve jedinice 17. divizije svečano proslavljale 27. godišnjicu Crvene armije, primijećeno je da se neprijatelj jačim snagama povlači od sela Branjeva prema Janji i Bijeljini, a duž komunikacije Tržić — Han — Tabanci ostavlja slabije zaštitne snage. Zato je štab divizije naredio 6. proleTERSkoj i 2. krajiškoj brigadi da sa po dva bataljona neprijatelja odmah napadnu i u stopu gone.

Jednim bataljonom napala je 6. proleterska brigada na Karaulu (k. 322), uz podršku baterije poljskog divizi-ona, koja joj je pridata 19. februara, i dalje cestom prema Suljin Hanu — selu Danojlovićima — selu Kozluku, a sa drugim bataljonom: k. 347 — selu Tržiću — selu Tabancima, sadejstvujući sa bataljonom 2. krajiške brigade prema Gredini (k. 381) i Visokoj glavici (k. 466). Poslije slabijeg otpora bataljoni su u toku dana izbili na liniju Danojlovići — Tabanci — Gredina. Bataljoni 2. krajiške brigade ovladali su linijom Malešići — Kaludrani — Gredina i podišli k. 466. Na položajima južni dio Kozlaka — k. 302 — k. 466, neprijatelj je jakim otporom zaustavio dalje nadiranje naših bataljona i otpočeo utvrđivanje položaja, tako da i naš ponovni napad u toku noći nije uspio. Oko 21 čas 24. februara po dva bataljona obiju brigada pošli su u napad, a oko 22 časa ubačen je i treći bataljon 6. proleterske brigade, radi direktnog napada na Kozluk. Kada je neprijatelj zbačen sa položaja i Kozluk oslobođen, nastavio je povlačenje preko sela Skočić, Ročević, Šepak ka Branjevu i Janji. Bataljoni 6. proleterske brigade su ga u stopu gonili i u toku noći prošli kroz Šepak Gornji i Crkvine (t. 325), da bi 26. februara ovladali selima Branjevom i Glavićicama.

Poslije likvidacije neprijatelja na k. 466, 2. krajiška brigada produžila je gonjenje i izbila na prostoriju sela Lokanj i Pilića.

Inžinjerijski bataljon je, poslije ovog uspjeha, prebačen iz Zvornika u Kozluk, radi opravke puta od Kozluka do Drine i osposobljavanja prelaska preko Drine u rejonu Koviljače.³¹

Istoga dana njemačka 22. divizija i 963. tvrđavska brigada, poslije pedeset dana borbi u okruženju, iako uz ogromne gubitke, probile su se glavninom snaga u Bijeljini i spojile sa borbenom grupom »Skenderbeg«.³² Na-

³¹ *Zbornih* IV/33, dok. 121 i 134, str. 55 i 611; *AVII*, k. 272/A.

³² Situacija kod 22. divizije najbolje se može sagledati iz knjige »Istorija nemačke 22. pešadijske divizije«, koju je napisao njen komandant. U njoj se, pored ostalog, kaže da je divizija, po prelazu iz Višegrada, dobila zadatak da se prikupi na prostoru Sokolac — Vlasenica i poslije kraćeg odmora uputi u Zvor-

redni zadatak 22. divizije bio je da obezbijedi prostor u trouglu: Sava — Drina — Brčko — Janja i onemogući našim snagama da pređu preko Save u Srem i preko Drine u Semberiju. Divizija je postavila 47. puk u selo Međaše, 46. puk u Bijeljini i 16. puk u Janju. Probijanjem 22. divizije u rejon Bijeljine završavaju se zimske operacije jedinica naše 2. armije u dolini Drine, a težište operacija prenosi prema donjem toku Bosne.

Borbe 17. divizije, naročito oko Bijeljine i na frontu Drinjača — Zvornik — Kozluk, spadaju među veoma teške i složene jer su vođene po lošem vremenu, jako isprešijecanom zemljištu, sa starješinskim i boračkim kadrom neobučenim za frontalne borbe. Naše jedinice nisu bile opremljene za uslove na operativnom području 2. armije. Neprijatelj je imao dobro organizovane odbrambene položaje, zaštićene velikim brojem automatskog oružja i relativno snažnom artiljerijom. Dobro utvrđena i jakim snagama branjena uporišta, sa otkrivenim zemljištem oko sebe (Bijeljina), mogla su pasti samo uz sadejstvo tenkova, a njih nije bilo, ili jake artiljerije sa dovoljnom količinom municije. Može se reći da se 17. divizija u taktičkom pogledu našla pred problemima rovovskog rata.

Odbranu Janje, kao isturenog južnog prilaza Bijeljini, 22. njemačka divizija je organizovala na liniji: Kordušica — lijeva obala potoka Brezovica — k. 111 — selo Obrijež (k. 129) — Petrovića koliba — Stenovača (k. 115) — Obadica (k. 116) — Džinda (k. 110), sa isturenim prednjim dijelovima na Gradini (k. 126) — Bukovoj gredi (k. 123) — željez. stanici Jabanuši (t. 126). Pošto je tu liniju zaposjeo 6. puk, našim jedinicama nije uspjelo da je iz pokreta probiju, pa su se u toku 28. februara zaustavile. Šesta proleterska brigada sa dva bataljona posjela je prostoriju sela Johovca (k. 137) i Ruhotine (k. 143), a sa

nik radi odbrane odsjeka od Drinjače do Save, i isto saradujući sa četnicima na Majevidi. Pisac naglašava da je to bio najteži zadatak divizije od njenog postanka. Prikupljanje se vršilo pod neprestanom borbom, po snijegu i temperaturi -30°C . Zvornik je bio okružen i pukovi su se morali probijati do njega uz danoćne borbe bez veze sa pozadinom. Nestalo je najprije artiljerijske, a potom pješadijske municije i tek u Bijeljini se divizija snabdijela potrebama za život i borbu. »Vojno delo« 2/54, str. 92.

druga dva bataljona sela Branjevo i Glavičice. Druga krajiška brigada manjim dijelom postavila se na položajima Branjevina (k. 145) — zaselak Draginja (k. 143) — selo Jugović, a glavniinom na prostoriji zaselaka Lučići — Tornici — Brezovica.³³

Brigade su se u 18 časova, u sadejstvu sa 25. brigadom 28. divizije, kad im nije pošlo za rukom da probiju odbranu neprijatelja na liniji sela Modran — Petrovića kolibe — Obrijež i uđu u Janju, povukle u toku noći na polazne položaje. Poslije ovog neuspjeha brigade su se utvrdile na položaju: selo Johovac (k. 137) — selo Ruhotine (k. 143) — Branjevina (k. 145) — Draginja (k. 143) — Rašće (k. 209), i odatle uznemiravale neprijatelja povremenim noćnim napadima manjim snagama. Sa prostorije Suhog Polja 25. brigada vršila je pritisak na komunikaciju Janja — Bijeljina.

Početak marta na Trebavi i u Posavini došlo je do jačeg prikupljanja četničkih i zelenokadrovskih snaga, pa je Štab 2. armije smatrao da je nastupio povoljan trenutak za njihovo uništenje, čime bi se oslobodile naše jače snage za kasniju likvidaciju Brčkog i dalje nesmetano dejstvo u dolini donjeg toka Bosne. Predviđeni napad trebalo je da izvedu 9. marta jedinice 14. korpusa. Za dalje obezbjeđenje pravaca: Brčko — Srnice i Srebrenik — Tuzla predviđena je 15. majevička brigada, pa je zbog toga privremeno stavljena pod komandu 2. armije, kao njena rezerva. Brigada je 6. marta preko Čelića i Maoče, prešla na prostoriju: Bijela — Mahala — Skakava. Istovremeno je 28. udarna divizija jače grupisala snage duž komunikacije Tuzla — Čelić — Brčko.

Međutim, kako je u međuvremenu odustao od napada na četnike, Štab 2. armije donio je odluku da 28. diviziju orijentiše prema Brčkom i Brezovu Polju, a 17. diviziju prema Janji i Bijeljini, pa je zato 15. majevička brigada upućena 8. marta u sastav svoje 17. divizije na prostoriju Ugljevik — Zabrđe — Tutnjevac — Koraj, sa zadatkom da 11. marta smijeni 25. brigadu 28. divizije na prostoriji Suho Polje — Zagoni — Gornja Čadavica i zatvori komunikacije Jabanuša — Suho Polje, Hase — Suho Polje,

³³ AVII, k. 272/A.

Suljin Han — Zabrđe i Suljin Han — Brezovo Polje. Za vrijeme smjene jedinica 25. i 15. brigade (11. marta) neprijatelj je od Bijeljine snažnim napadom potisnuo bataljon 25. brigade, ali je odlučnim protivnapadom obiju brigada vraćen prema Bijeljini. Poslije smjene, 15. majevička brigada rasporedila se: jednim bataljonom kod Gornje Čađavice na položajima Han Limunović (k. 143) — Krčevina (k. 150) — k. 128; jedinim bataljonom kod sela Zagona na položajima Donja Mahala (k. 133) — k. 140; jednim bataljonom kod Suhog Polja na položajima Donja Mahala (k. 132) — Srednja Mahala (k. 139) i sa jednim bataljonom (rezerva) na prostoriji sela Janjari — Obrijež.

Na cijelom frontu 6. proleterske i 2. krajiške brigade neprijatelj je zorom 8. marta prešao jakim snagama u napad, uz vatrenu podršku većeg broja artiljerijskih oruđa. Težište napada bilo je usmjereno pravcem Modran — Lazarevica (t. 271) — Brezovica i Obrijež — Ruhotine — Brezovica, sa namjerom da opkoli i razbije naše snage na prostoriji sela Čengića. U prvom naletu neprijatelj je u velikoj mjeri uspio da iznenadi i djelimično razbije i potisne bataljone obiju brigada i u toku dana ovlada selima: Donja Trnova, Kacevac, Ruhotine. U popodnevnim časovima, pošto je prethodno sredio brigade, Štab 17. divizije preduzeo je, u sadejstvu sa 25. brigadom 28. divizije, odlučan protivnapad i do mraka potisnuo neprijatelja prema Janji. Zaposjevši položaje, brigade su se utvrdile i povremeno napadale neprijatelja — pretežno noću.

Pošto su 12. marta bili primijećeni pokreti manjih kolona neprijatelja od Janje prema Bijeljini, zaključeno je da se on povlači. Zato je Štab divizije odlučio da 6. proleterska i 2. krajiška brigada napadnu neprijatelja u 22 časa na položaju Modran — Obrijež — Drina i zauzmu Janju, a istovremeno 15. majevička brigada izvrši pritisak na komunikaciju Janja — Bijeljina, napadajući liniju položaja Ljeskovac — Džinda — Bukova greda. I pored žilave borbe čitave noći, brigade nisu uspjele probiti neprijateljsku odbranu, pa su se u zoru povukle na polazne položaje. Pretpostavka da je neprijatelj počeo povlačenje iz Janje pokazala se kao netačna.

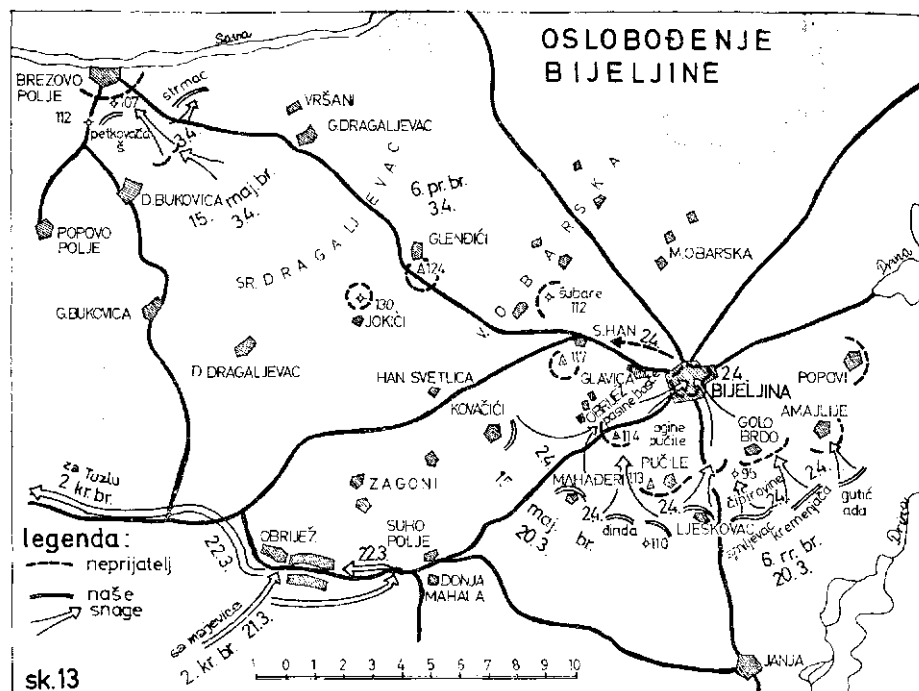
Pošto su četničke grupe sa Majevice počele da ugrožavaju glavnu armijsku saobraćajnicu (Zvornik — Tuzla),

Štab 2. armije naredio je 17. diviziji da se solidno obezbijedi. Istoga dana (13. marta) Štab 17. divizije uputio je 2. krajišku brigadu na prostoriju sela Glumine — Caparde — Memići, a 15. majevička brigada sa tri bataljona smijenila je 2. krajišku brigadu na položaju Rašće (k. 209) — Raješa (k. 166) — sela Jugović — Draginja (k. 143) — Donja Mahala. Jedan bataljon ove brigade ostao je na prostoriji Gornje Čađavice, sa zadatkom da iz zasjeda napada kolone na komunikaciji Bijeljina — Brezovo Polje. Duž komunikacije Janja — Zvornik i dalje je ostala 6. proleterska brigada, a 1. artiljerijska brigada u 14 časova pošla je iz Simin Hana za Čelić gdje se stavila pod komandu 28. divizije. Inženjerski bataljon sa pontonirskom četom organizovao je i održavao prelaz preko Drine kod Branjeva, a sa pionirskom četom nasipao kolski put od Branjeva do prelaza.

Po padu mraka 15. marta primijećeno je da Nijemci napuštaju položaje u rejonu Janje i počinju povlačenje prema Bijeljini, na što su 6. proleterska i 15. majevička brigada preduzele gonjenje i do zore izbile: prva — sa dva bataljona na liniju Smiljevac — Bubliske — Duge brazde, na kojoj je neprijatelj pružio jak otpor, pa su bataljoni privremeno prešli u odbranu i počeli da se ukopavaju, dok su dva ušla u Janju; druga — sa dva bataljona na liniju Kurjakovac — Prosjek — Džinda, a sa ostala dva bataljona na prostoriju sela Zagoni — Gornja Čađavica.

OSLOBOĐENJE BIJELJINE

Napuštanjem Janje njemačka 22 divizija se glavnim snagama (16. i 47. pukom) povukla u Brčko, dok su u Brezovom Polju ostali njen inženjerski bataljon sa nešto snaga 12. ustaško-domobranske divizije i zelenokadrovci. Odbranu Bijeljine preuzeo je njen 65. puk, ojačan 3. i 4. divizionom 22. artiljerijskog puka, jednom bojnom 12. ustaško-domobranske divizije, jednim bataljonom Ruskog zašitnog korpusa i dva bataljona četničkog Majevičkog korpusa. U međuprostoru sela Priboj — Vukosavci — Ražijevo — Bukovica — Obrijež, razbijena po manjim grupama, nalazila se glavnina Majevičkog korpusa.

Spoljnu odbranu Bijeljine, ranije organizovanu na liniji: selo Popovi — selo Amajlije — selo Golo Brdo — selo Patkovača (k. 95) — selo Pučile (t. 113) — Obrijež (t. 114) — Suljin Han (t. 117) — selo Subare k. 112 — t. 121 — selo Jokići (k. 130), zaposjeo je glavnom 65. puk, sa bataljonom Ruskog zaštitnog korpusa i dva bataljona Majevičkog četničkog korpusa. Uži pojas odbrane, na samim prilazima varoši, grupno je posjela 5. domobranska bojna sa nešto Nijemaca u centru varoši — koji su, pored ostalog, obezbjeđivali i komandanturu. U rejonu komunikacije Glavice — Suljin Han nalazilo se 5—6 lakih oklopnih kola — naoružanih višecijevnim protivavionskim mitraljezima — koja su dejstvovala duž komunikacije Bijeljina — Brezovo Polje, obezbjeđujući saobraćaj.

Poslije bezuspješnog pokušaja da probiju odbranu neprijatelja 17, 18. i 19. marta, 6. proleterska i 15. maje-

vička brigada privremeno su slijedećeg dana prešle u odbranu: 6. proleterska brigada na liniji: Gutić — Kremenjača — Smiljevac — Lješkovac, a 15. majevička brigada na liniji: k. 110 — Džinda — zaselak Muhadžeri — k. 114 — Donja Mahala (k. 133) — zaselak Kovačići. Brigade su isturile po dva bataljona, a jače rezerve za držale u rejonima Janja — Kojčinovac i Suho Polje — Zagoni.

Protjeravši četničke grupe sa komunikacije Zvornik — Caparde — Memići, 2. krajiška brigada nastavila je da ih goni i uništava po selima na sjeveroistočnim padinama Majevice, da bi se 21. marta smjestila sa jednim bataljonom u Janji, a sa dva bataljona u Suhom Polju, gdje se povezalā sa 15. majevičkom brigadom, kontrolišući pravac od G. Čađavice. Sa četvrtim bataljonom, razvijenim i organizovanim po grupama, nastavila je da čisti majevička sela od četničkih grupica.

Zbog situacije u Posavini, Stab 2. armije orijentisao je 20. marta na tu prostoriju svoju rezervu (23. diviziju) iz rejona Tuzle, a na njeno mjesto povukao sa fronta 2. krajišku brigadu 17. divizije,³⁴ koja je 22. marta pošla iz

³⁴ Izbijanjem naših snaga u donji tok Bosne, povlačenje Nijemaca iz Bosne postalo je vrlo ugroženo. Da bi što jače obezbijedili ovaj komunikacijski pravac, Nijemci su donijeli odluku da snage naše 2. armije odbace što dalje od rijeke Bosne i Save. U duhu ove odluke 19. marta 22. njemačka divizija sa 47. pukom i dijelom snaga 117. lov. divizije, potpomognuta ustašama, četnicima i zelenim kadrom, napala je iz Brčkog, pravcem: Brka — Bijela — Srnice, a sa 16. pukom preko Žabara u pravcu Gradačca. U isto vrijeme od B. Samca prema Gradačcu upućena je jedna pukovska grupa 117. lovačke divizije, a borbena grupa »Gajger«, sa dijelovima 15. ustaško-domobranske divizije iz Doboja, dolinom Sprečke ka Gračanici. U borbama 19, 20, 21. i 22. marta neprijatelj je odbacio naše snage iz Posavine ka padinama Majevice i Trebave i ovladao komunikacijama: Brčko — Bijela — Srnice; Brčko — Zabari — Gradačac — Modriča i Bos. Samac — Gradačac — Srnice — Gračanica. U dolini Sprečke neprijatelj je potisnuo 45. diviziju ka Ozrenu i Trebavi i ovladao Gračanicom. Jedinice 2. armije zadržale su se u odbrani na liniji: 45. divizija ist. od Gračanice — na padinama Ozrena i Trebave; 23. divizija na liniji: Soionica — Topalovići — Bandra (k. 404) — Debelo brdo (k. 484); 28. divizija na liniji: Sandići — Potočari — Vukelje — Vujičići. Od 23. do 27. marta vođene su uporne borbe sa ciljem da se spriječi prodiranje

Suhog Polja, preko sela: Koraj, Čelić, Lopare, i 23. marta u li časova stigla u Tuzlu, a potom se odmah razmjestila na prostoriji sela Bukinje — Ljepunice — Dobrnja.

Pošto su dobiveni podaci da neprijatelj postepeno napušta Bijeljину, Štab 17. divizije odlučio se za napad. Oko 0.30 časova 27. marta, poslije kraće artiljerijske pripreme, počeo je napad na spoljnu liniju odbrane Bijeljine: 6. proleterska brigada (sa 3 bataljona) na položaj: Amajlije — Golo brdo — Patkovača, a 15. majevička brigada (sa 3 bataljona) na položaj: Agine pučile — Obrijež — Han Svjetlica. I pored vrlo uporne borbe u toku čitave noći (pojedini položaji su po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku), brigade nisu ovladale spoljnom odbranom Bijeljine, pa su se pred zoru povukle na polazne položaje. Neprijatelj ih je napao 30. i 31. marta, ali su one izdržale i povremeno prelazile u protivnapade. Naročitu aktivnost neprijatelj je ispoljavao prema 15. majevičkoj brigadi, pošto mu je ometala saobraćaj od Bijeljine prema Brčkom.

Ojačani 16. puk njemačke 22. divizije uspio je na odsjeku Srnice — Bijela da 28. marta potisne dijelove 23. divizije, prodre duboko preko Majevice i izbije na liniju Golo brdo (k. 719) — Karahum (k. 657) — Lepik (k. 736) — Okresanica (k. 815) — i time otvori pravac ka Tuzli. U toj situaciji Štab 2. armije uputio je 2. krajišku brigadu preko sela Lisovići i Srebrenik, sa zadatkom da čvrsto zatvori komunikaciju i pravac Srebrenik — Tuzla, a istovremeno jednu brigadu 28. divizije preko sela Maoča na Hajdučko brdo (k. 625), radi udara u bok i pozadinu neprijatelja koji se probio na Golo brdo, Lepik i Okresanicu.

U borbama 28, 29. i 30. marta 2. krajiška brigada odbacila je neprijatelja sa Okresanice i Lepika i, u sadejstvu sa 9. brigadom 23. divizije, ovladala južnom ivicom Gornjeg Srebrenika, a sa dva bataljona se postavila na liniji: Golo brdo — Karahum — južni dio Gornjeg Srebrenika (k. 421). Jedan bataljon ostao je na prostoriji Operkovići (k. 717) radi kontrole pravca preko sela Humci

22. divizije i grupe »Gajger« ka Tuzli. *Vojnoistorijski glasnik* 2—3, 1955; članak general-pukovnika Ljuba Vučkovića i pukovnika Dragića Gajevića »Druga armija u završnim operacijama«, str. 166—167.

Artiljerija divizije se prebacuje skelom preko Drine

— Štrpci i Maoča, a jedan bataljon kao rezerva južno od G. Srebrenika (rejon sela Zahirovića).

Ocjenjujući da je napadni elan neprijatelja popustio i da je on, uglavnom, zadržan na cijelom frontu. Štab 2. armije odlučio je da 23. i 28. divizijom i 2. krajiškom brigadom pređe u opšti protivnapad (u toku noći 31. marta i 1. aprila) na njemačku 22. diviziju —• uklještenu na pravcu Bijela — Srebrenik. Sadejstvujući 23. diviziji, 2. krajiška brigada napala je neprijatelja u Srebreniku i poslije uporne borbe razbila ga i ovladala Srebrenikom,

zatim prešla jednim bataljonom u gonjenje duž komunikacije prema Spionici i u zoru izbila do sela Mustafića. Dalje gonjenje preduzele su jedinice 23. divizije, a cijela 2. krajiška brigada je, kao armijska rezerva, zadržana na široj prostoriji Srebrenika, spremna da sadejstvuje 23. diviziji u Posavini, prema Gradačcu ili Brčkom.

Primijetivši 1. aprila da se neprijatelj na čitavom frontu u Posavini i Semberiji užurbano povlači prema Brčkom i Bosanskom Šamcu, Stab 2. armije je odlučio da nastavi ofanzivna dejstva i što prije ovlada Posavinom i Semberijom. Radi toga je naređeno 17. diviziji da dvjema brigadama likvidira garnizon u Bijeljini, dok je 2. krajiška brigada (armijska rezerva) ostala u širem rejonu Srebrenika. Zapoviješću Štaba 17. divizije (2. aprila) početak napada predviđen je za 22 časa. Sesta proleteraska brigada (tri bataljona) trebalo je, sa položaja Gutić ada — Kremenjača — Čipirovine — Ljeskovac, da napadne položaj Amajlije — Patkovača — Agine pučile i prodre u grad, glavnim snagama pravcem Patkovača — centar grada, dok je glavniina 15. majevičke brigade orijentisana pravcem Pašine bašče — centar grada.

Pošto je neprijatelj glavne snage ranije povukao iz Bijeljine prema Brezovu Polju, a na položajima ostavio slabe zaštitničke dijelove (pretežno četnike), 6. proleteraska brigada je bez jačeg otpora ušla oko 24 časa u Bijeljinu, prešla u gonjenje i 3. aprila izbila na prostoriju Bijeljina — Obarska — Dragaljevac.³⁵ Osjetivši da je neprijatelj napustio Bijeljinu, 15. majevička brigada nastavila je da prodire duž komunikacije i, poslije jačeg okršaja sa četnicima u rejonu Donje Bukovice, u toku dana napala Brezovo Polje, ali nije uspjela da ga zauzme, pa se zadržala na prostoriji Popovo Polje — Donja Bukovica — Vršani, sa isturenim položajima: sjeverna ivica šume Patkovače (k. 112) — k. 107 — istočno od riječice Gnjiče — Strmac.

³⁵ 65. puk 22. divizije povukao se preko Brezova Polja na Brčanski mostobran; ubrzo je upućen na lijevu obalu Save — položaj: Soljani — Drenovci — Durići.

VII

U SASTAVU 1. ARMIJE

(3—21. april)

Nijemci su u Sremu posjeli dobro organizovan i solidno utvrđen front duž rijeke Bosuta, naslanjajući njegov lijevi bok na Dunav, a desni na Savu. Zadatak fronta bio je da stvori dovoljno vremena Grupi armija »E« za izvlačenje preko Bosne na teritoriju sjeverno od Save.

Poslije obostranih oštrih frontalnih borbi u toku decembra i u prvim danima januara 1945. godine, Vrhovni štab je zaključio da frontalni napadi 1. armije na tako utvrđene položaje dovode do nepotrebno velikih gubitaka, pa je u drugoj polovini januara došlo do stabilizacije fronta, s tim da se relativno zatišje iskoristi za pripreme za predstojeća dejstva.

Kada je 2. armija u toku marta ovladala širim rejonom Tuzle, Majevice i većim dijelom Semberije i Posavine, a imajući na umu bočni položaj 3. armije na dravskom frontu (Baranja) prema njemačkom frontu u Sremu, ponikla je ideja u Generalštabu JA za obuhvat, opkoljavanje i uništenje njemačkih snaga. Zato je koncem marta Generalštab, poslije sastanka sa komandantima armija, razradio slijedeću opštu operativnu ideju: jakim ofanzivnim dejstvom lijevog krila 1. armije opkoliti desno krilo i bok neprijatelja na sremskom frontu i time olakšati pro-

boj sa fronta, a daljim ofanzivnim dejstvom ovog krila — od Županje prema sjeveru i forsiranjem Drave 3. armijom i njenim daljim obuhvatnim dejstvom spojiti obje armije zapadno od Vinkovaca. Ovim manevrom bile bi odsječene neprijateljske snage u Sremu, pa bi se prišlo njihovom uništenju. Ideja Generalštaba ubrzo je razrađena, a direktivom Vrhovnog komandanta br. 8. od 9. aprila 1945, predviđeni su grupisanje i zadaci armija.

S obzirom na težinu operacije, 1. armija bila je ojačana sa 5 divizija (2. proleterska, 17, 22, 42. i 48. udarna divizija) i 2. tenkovskom brigadom. Osim toga, po naređenju Generalštaba, formirana je pri 1. armiji Južna operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17), ojačana sa 10 tenkova i 2 artiljerijska diviziona.

Na osnovu iznesene operativne ideje, Štab 1. armije izvršio je raspored snaga i postavio im zadatak:

1. *Južna operativna grupa divizija*, po završenoj koncentraciji, likvidiraće neprijatelja na potezu Bijeljina — Brčko — Orašje, a zatim, u sadejstvu sa Sremsko-bosutskom operativnom grupom, forsirati Savu u rejonu Brčkog, a potom će obje grupe nastupati opštim pravcem Brčko — Županja — Cerna, s tim da što prije izbiju zapadno od Vinkovaca, u pozadinu neprijateljskih snaga na sremskom frontu, presijeku im odstupnicu i sa snagama 3. armije (sa sjevera) i desnim krilom 1. armije (sa istoka) okruže neprijatelja i potom pristupe njegovom uništenju.

Južnom operativnom grupom divizija (u prvoj etapi operacije) neposredno je komandovao komandant 1. armije, general-lajtnant Peko Dapčević, Sremsko-bosutskom grupom komandant 6. divizije general-major Đoko Jovanić, a Sremskom grupom divizija načelnik Štaba 1. armije, general-major Milutin Morača.

2. *Sremsko-bosutska operativna grupa* (6. i 11. divizija i 1. konjička brigada) imala je zadatak da razbije neprijatelja između Bosuta i Save i svojim dejstvom olakša Južnoj operativnoj grupi forsiranje Save, a istovremeno ugrozi desni bok neprijatelja. Poslije izbijanja na liniju Vrbanja — Županja i spajanja sa Južnom operativnom grupom, ući će u njen sastav.

3. *Sremska grupa divizija* (1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija, 2. tenkovska brigada i inženjerijska brigada) trebalo je da probije Sremski front i nastupa opštim pravcem Sid — Tovarnik — Vinkovci.

Južna i Sremsko-bosutska grupa otpočele su dejstva sedam dana ranije u odnosu prema Sremskoj grupi divizija.

Štab 1. armije prebacio je 5. diviziju 28. marta iz rejonu sela Ljuba — Erdevik preko Sremske Mitrovice i Zvornika na prostoriju Bijeljina — Janja, gdje je 3. aprila uspostavila vezu sa 17. divizijom. Druga proleterska divizija (koja se nalazila na desnoj obali Drine — od ušća u Savu do Lešnice), pošto se 31. marta i 1. aprila skelama prebacila preko Drine u rejon Janje, prikupila se 3. aprila na prostoriji sela Tutnjevac — Koraj — Čelić. Sedamnaesta divizija ostala je pred Brezovim poljem — na liniji Dragajevac — Bukovica — Piperei.¹

Tako su se 5, 2. i 17. divizija ponovo našle zajedno pod komandom generala Dapčevića, a dragocjeno iskustvo sa pohoda preko Ibra za oslobođenje Srbije, stečeno u petomjesečnim zajedničkim borbama, ovoga puta biće iskorišćeno u operacijama za oslobođenje Hrvatske.

Radi napada na širi mostobran kod Brčkog, Štab Južne operativne grupe pomjerio je 4. i 5. aprila 2. proletersku diviziju prema Posavini za napad sa jugozapada, a 5. divizija smijenila je 17. diviziju (u rejonu Brezova Polja) koja se zatim rokirala na pravac Čelić — Brčko.

Na desnoj obali Save — i u širem rejonu Brčanskog mostobrana (5. aprila), nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: kod Brezova Polja i Sandića 1. bojna 12. ustaško-domobranske divizije, bataljon Ruskog zaštitnog korpusa, nešto četnika i zelenokadrovaca; na liniji Sandići — Potočari — Gornja Brka — Ulice — Gorica glavnina njemačke 22. divizije (16. i 47. pješadijski i 22. artiljerijski puk; izviđački, protivavionski, inženjerijski i dopunski bataljon), glavnina 12. ustaško-domobranske divizije i zelenokadrovci.

¹ *Vojnoistorijski glasnik*, 2—3/1955. M. Morača: »Prva armija u završnim operacijama«.

OSLOBODENJE BRČKOG

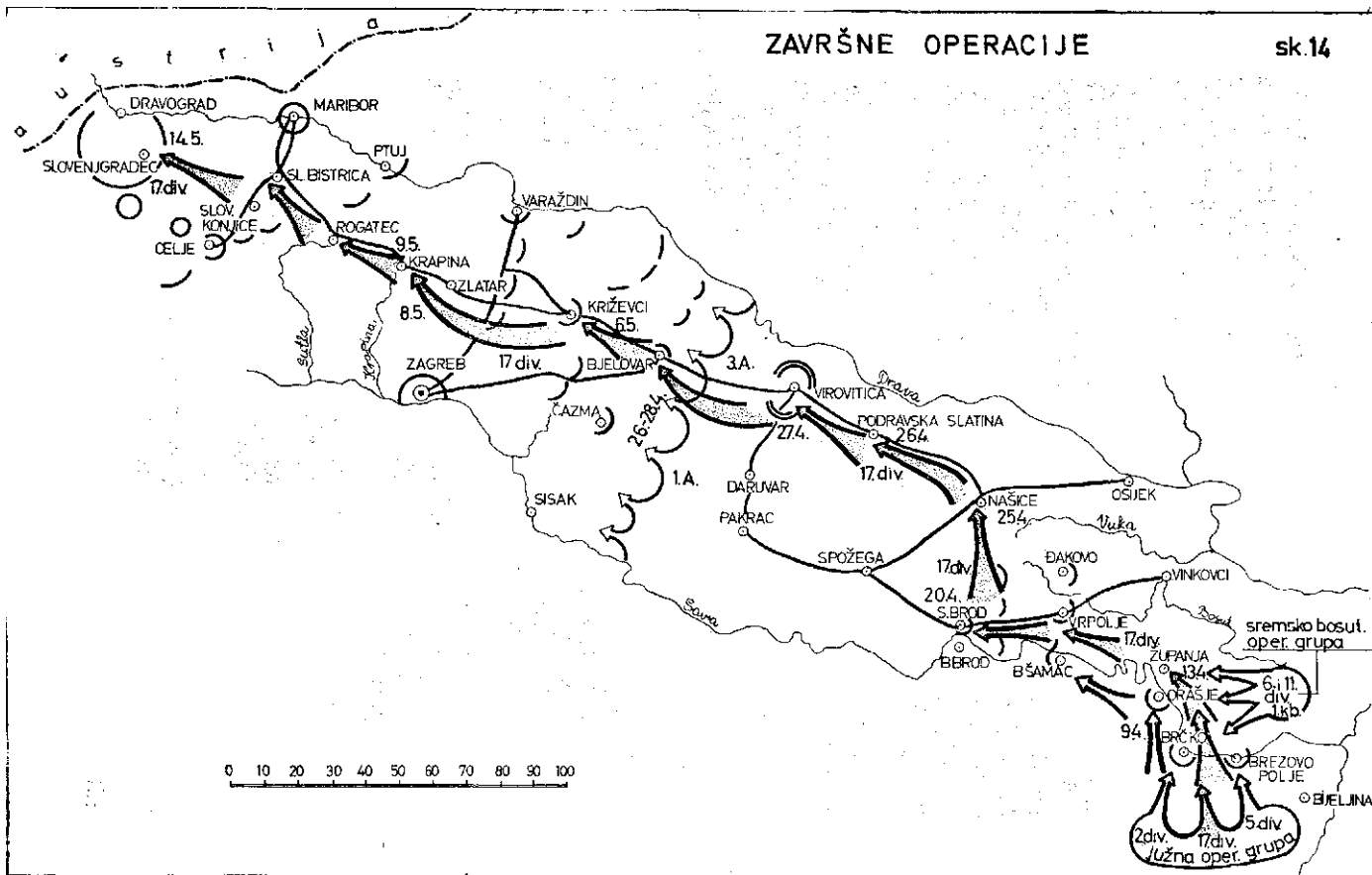
Kada su 4. aprila 15. majevičku brigadu smijenile jedinice 5. divizije, ona se prebacila na prostoriju sela Smiljevac — Pukiš — Dubravice. Na maršu jedan njen bataljon — nebudnošću Štaba bataljona — upao je u njemačko-četničku zasjedu u šumi Kozjaci. Nakon oštre borbe probio se, ali je imao 8 poginulih i 49 zarobljenih, a izgubio je: 50 pušaka, 3 puškomitraljeza, 5 lakih i 2 teška bacača, protivtenkovsku pušku, 3 automata i pištolj.

Noću 4/5. aprila, na položajima oko Brezovog Polja 6. proletersku brigadu smijenila je 4. brigada 5. divizije. Zatim je 6. proleterska, ojačana poljskim divizionom 76 mm, napala u zoru isturenu otpornu tačku neprijatelja u rejonu sela Potočara — na komunikaciji Brčko — Čelić. Čitavog dana neprijatelj je pružao žilav otpor, vršeći protivnapade od Brčkog. Pred mrak, poslije jače artiljerijske pripreme, brigada je ovladala isturenom otpornom tačkom i do 20 časova postavila se prednjim dijelovima na sjevernoj ivici Potočara — lijevo i desno od komunikacije. Istog dana 15. majevička brigada nastavila je napad od Dubravice preko sela Boderišta na Vranovaču (t. 123), potisla neprijatelja prema selu Dizdaruši i posjela položaj: Vranovača — Sitara (k. 112) — selo Omerbegovača (k. 103) — selo Čadavac (k. 117).

Druga krajiška brigada (rezerva 2. armije) pridata je 25. diviziji, kao njena desna napadna kolona, sa zadatkom da nastupa pravcem: Rašljani — Bijela — Cerik — k. 164. Brigada je u toku dana ovladala selom Bijela, izbila na komunikaciju Brčko — Srnice (u rejon sela Dubrave) i zaposjela položaj: k. 134 — Trnjaci (k. 144) — Beganovača (k. 157) — selo Avramovina. Naredni njen zadatak bio je da presiječe komunikaciju Brčko — Gradačac u rejonu sela Gornjeg Žabara. Brigada je noću 6/7. aprila produžila nastupanje i do 8 časova izbila na prostoriju sela Gornji Žabari — Turić i tako izvršila zadatak. Za vrijeme pokreta u rejonu Gornji Žabari razbila je grupu četnika i gonila ih prema selu Obudovcu. Ta ista četnička grupa pokušala je po padu mraka da se prebaci iz Posavine na Majevicu. Međutim, sačekali su je u zasjedi bataljoni brigade i razbili je, a djelimično zarobili.

ZAVRŠNE OPERACIJE

sk.14

Šestog aprila 6. proleterska i 15. majevička brigada nastavile su napade na liniju mostobrana i u toku dana uspjele da je probiju: prva je ušla u selo Grčicu, a druga u selo Dizdarušu i Brod. Susjedi lijevo i desno nastavili su napade na mostobran: 5. divizija, pošto je prethodnog dana likvidirala neprijatelja u Brezovom Polju i selu Sandićima, izbila je na jugozapadne prilaze Brčkog, dok je 2. proleterska divizija sa 2. brigadom ovladala selima G. Brka i Ulović i podišla Brodu, a sa 4. brigadom likvidirala neprijatelja u selima Ulice i Gorice. Time je neprijatelj bio satjeran u užu mostobran — na samoj periferiji grada — pa je još u toku noći 6/7. aprila otpočeo da izvlači glavninu snaga iz Brčkog, posjedajući lijevu obalu Save. Na mostobranu je ostao samo 47. puk, sa nešto ustaša i zelenokadrovaca.

Koncentričnim napadom 17. i 5. divizije Brčko je oslobođeno 7. aprila — pred mrak. No i pored naših snažnih naleta na mostobran sa svih strana, 47. puk je uspio da glavninu prebaci na lijevu obalu i poruši ranije minirani most preko Save. Četnici i zelenokadrovci povukli su se prema Posavini, namjeravajući da se probiju na Majevicu.

U borbama za Brčko 17. divizija nanijela je neprijatelju približno slijedeće gubitke: poginulih 176, ranjenih 287 i zarobljenih 230, a zaplijenjeno je: 272 puške, 12 automata, 11 puškomitraljeza, mitraljez, 15 pištolja, top 76 mm i bacač, veća količina puščane, bacačke i artiljerijske municije i druge ratne spreme. Gubici divizije: 15 poginulih i 63 ranjena.²

U čišćenju terena 8. i 9. aprila bataljoni 6. proleterske i 15. majevičke brigade zarobili su 74 četnika i zaplijenili 58 pušaka, 2 laka mitraljeza i veću količinu puščane municije.

Druga krajiška brigada (i dalje pod komandom 25. divizije) sa prostorije Gradačac — Ledenice zatvarala je pravac od Bosanskog Samca, a jednim bataljonom obezbjeđivala desni bok jedinica 25. divizije, koje su nastu-

² AVII, k. 272/A; *Vojnoistorijski glasnik* 21—3/1957, M. Morača: »Prva armija u završnim operacijama«.

pale prema Modrici, i sa njima prodrla bez otpora u selo Čardak. Brigada je 11. aprila ponovo ušla u sastav 17. divizije, prebacivši se iz Ledenica preko Donjih Zabara u selo Gorice.

BORBE ZA ŽUPANJU

Komandant 1. armije naredio je 10 aprila da 5. divizija po padu mraka nasilno pređe preko Save, glavniom kod porušenog brčanskog mosta, a ostalim snagama nešto nizvodno, i ovlada prostorijom: Gunja — željeznička stanica Gunja — Rajevo Selo, poveže se udesno sa 11. divizijom i dalje nastupa pravcem preko sela Posavski Podgajci — Bošnjaci. Takođe je 17. diviziji naredeno da se, odmah iza 5. divizije, prebaci i nastupa za njom.

Pritisnut dejstvom 11. i 6. divizije, a vjerovatno uočivši i naše pripreme za nasilan prelazak preko Save, neprijatelj je 10/11. i u toku 11. aprila napustio položaje na lijevoj obali (naspram Brčkog), a pod pritiskom 11. divizije Đuriće i Gunju, tako da je 5. divizija još 11. aprila bez borbe prešla preko Save pontonskim skelama i povezala se sa 11. divizijom kod sela Drenovaca.

Odmah za 5. divizijom uslijedilo je i prevoženje 17. divizije, tako da je do zore 12. aprila bila prebačena čitava, osim artiljerijske brigade, i razmjestila se u širem rejonu Rajeva Sela. Artiljerijska brigada pošla je 11. aprila iz Gornje Tuzle, zanočila 11/12. aprila u selu Čeliću, nastavila slijedećeg dana za Brčko, do mraka se prebacila preko Save i postavila na vatrene položaje jugoistočno od Županje.

U međuvremenu, 2. proleTERSka divizija, nastupajući desnom obalom Save, 9. aprila oslobodila je Orašje i nastavila kretanje prema Bosanskom Samcu. Ovaj brzi prodor prinudio je Stab njemačkog 34. korpusa da 10. aprila izvuče 47. puk sa lijeve obale Save (naspram Brčkog) i hitno ga uputi u rejon Slavenskog Samca, da bi ojačao dijelove 12. ustaško-domobranske divizije i obrazovao mostobran na desnoj obali Save. Tu namjeru neprijatelja osujetila je 2. proleTERSka divizija, istog dana po-

slije podne, napadom na Bosanski Samac, a zatim nastavivši napad 11. aprila, oslobodila Bosanski Samac i potisla neprijatelja u ugao između lijeve obale rijeke Bosne i desne obale Save, čime je obezbijedila lijevi bok Južne operativne grupe za nastupanje lijevom obalom Save.

Iako su se na uzanom frontu — od sela Vrbanje do Rajevog Sela — našle naše 4 divizije, ta nadmoćnost nije se mogla efikasno iskoristiti, jer je močvarno zemljište u Bosutskim šumama ograničavalo širi manevar, odnosno kanalisalo je napad isključivo duž komunikacija, te je neprijatelj relativno malim snagama usporavao nastupanje naših snaga prema Županji i selu Gradištu.

U 17 časova 12. aprila 17. divizija, prethodno smijenivši jedinice 5. divizije, otpočela je nastupanje prema Županji: 2. krajiška brigada nasipom duž Save, a 15. majevička brigada komunikacijom Posavski Podgajci — selo Bošnjaci. Nastupanje obiju brigada usporavalo je ne toliko otpor neprijatelja, koliko raščišćavanje gustog minskog polja. Brigade su nastavile da nastupaju i slijedećeg dana i, poslije jednodnevnih borbi, u sadejstvu sa jedinicama 5. divizije, pred kraj dana oslobodile Županju, nanijevši neprijatelju znatne gubitke. Zaplijenjeno je: 50 pušaka, 3 puškomitraljeza, 2 automata, tromblon puška, 110 ručnih bombi, veća količina minobacačke i puščane municije, 8 kola sa zapregom i veća količina opreme i hrane.

Poslije ovladavanja Županjom i Gradištem, komandant 1. armije odmah je uputio 5, 6. i 17. diviziju na komunikaciju Vinkovci — Slavonski Brod, radi presijecanja odstupnice neprijatelju i sadejstva našim snagama koje su napadale Vinkovce. Zadatak 17. divizije bio je da što prije izbije u rejon sela Vrpolje — Strizivojna i zatvori pravac od Slavanskog Broda. Zato je u toku noći 2. krajiška brigada upućena preko sela Stitari i Gundinci za Strizivojnu, a 6. proleterska brigada (preko sela Babina Greda i Beravci) za selo Kopanicu. Nastupanje brigada bilo je zaustavljeno organizovanim otporom neprijatelja na liniji: selo Sikirevci — selo Beravci — istočna ivica šume Srnjače.

U toku 14. aprila 17. divizija se razmjestila: 6. proleterska brigada na prostorijski selo Gundinci — Rakitovci

— Staro Buvno, a 2. krajiška brigada, pošto su je smijenile jedinice 48. makedonske divizije, rtikirala se na lijevo krilo 5. divizije i zatvorila pravac Babina Greda — Beravci (od jugoistočne ivice Beravaca do sjeverozapadne ivice Sikirevaca); kao divizijska rezerva 15. majevička brigada razmjestila se u rejonu Babine Grede, obezbjeđujući artiljerijsku brigadu na vatrenim položajima duž komunikacije Babina Greda — Gundinci; inženjerijski bataljon sa pontonirskom četom i dalje je ostao u rejonu Brčkog i vršio prevoz preko Save, a sa pionirskom četom opravljao mostove i propuste i čistio teren od mina na pravcu Županja — Babina Greda — Gundinci; Stab divizije i medicinsko-sanitetski bataljon smjestili su se u Babinoj Gredi, a Komanda pozadine u Županji.³

Brigade 17. divizije, u sadejstvu sa jedinicama 5. divizije, uzaludno su pokušavale 14. i 15. aprila da probiju liniju Vrpolje — Jaruge.

Izbijanjem na liniju Županja — Gradište tek krajem 13. aprila, Južna operativna grupa divizija nije izvršila osnovni zadatak, jer je najkasnije do 12. aprila trebalo da se nađe u pozadini Vinkovaca i presiječe neprijatelju odstupnicu prema Đakovu i Slavonskom Brodu, odnosno da na toj liniji bude prije početka frontalnog napada glavnih snaga 1. armije na utvrđeni sremski front. Zato je 34. armijski korpus i mogao da se 12, 13. i 14. aprila prilično organizovano povuče na ranije pripremljenu liniju: Gorjani — Đakovo — Strizivojna — Jaruge, sa ciljem da na njoj zadrži naše snage do povlačenja svojih iz doline rijeke Bosne.⁴

Na pravcu nastupanja 17. divizije branile su se: na desnoj obali Save, u trouglu pl. Vučijak — rijeka Bosna — rijeka Sava glavnina 3. ustaško-domobranske divizije; na odsjeku od Save (selo Jaruge) do zaključno Strizivojne,

³ AVII, k. 983, reg. br. 25-4.

⁴ Od Zepča prema Slavonskom Brodu povlačile su se snage njemačkog 21. brdskog korpusa (7. SS divizija, 181. divizija i dijelovi 369. divizije).

njemačka 41. divizija (3 puka), ostaci Tvrđavske brigade »Kloc«⁵ i dijelovi Ruskog zaštitnog korpusa.

Poslije oslobodjenja Vinkovaca zadatak 1. armije bio je da što prije oslobodi Slavonski Brod i nastavi gonjenje u pravcu Nove Gradiške i Pakraca. U Stabu armije, na osnovu prikupljenih ali nedovoljno provjerenih podataka, preovladavalo je uvjerenje da su glavne snage neprijatelja u prethodnoj operaciji tučene, te nisu sposobne za neki jači i ozbiljniji otpor, a pogotovo se nije znalo da je neprijatelj na vrijeme pripremio ranije pomenuti odbrambeni položaj.

Iz takve procjene situacije uslijedila je i armijska zapovijest kojom se divizijama naređuje da nastave gonjenje neprijatelja i 16. aprila zauzmu Slavonsku Požegu i Slavonski Brod. Za težište napada (Strizivojna — Slavonski Brod) predviđene su 5. 17. i 48. divizija, a na pomoćnom pravcu (Đakovo — Pleternica — Slavonska Požega) 21. i 42. divizija, dok su 6. i 11. divizija određene za armijsku rezervu — s tim da se upotrijebe prema razvoju situacije.

Borbe u toku noći 15/16. i danju 16. aprila jasno su ukazivale da će neprijatelj liniju Đakovo — Strizivojna — Jaruge najupornije braniti, pa i sve pogodne položaje između te linije i Slavenskog Broda. Zato je Stab 1. armije 16. aprila pomjerio težište napada na pravac Đakovo — Pleternica, radi obuhvata Slavenskog Broda i brzog prodora ka Pakracu i Daruvaru. Prodor 1. proleterske divizije u pravcu Pleternice prinudio je Stab 34. korpusa da svoju rezervu (16. pješadijski puk 22. divizije) iz rejonu sela Kopanice uputi u toku noći u rejon Pleternice, a 16. aprila i 47. puk 22. divizije, koji se povlačio od Đakova. Kao što se vidi, neprijatelj je uočio naše namjere i značaj Pleternice i grebena planine Dilj za držanje Slavenskog Broda, pa se u nekoliko narednih dana ogorčeno branio da bi zadržao tu liniju.

Na pravcu gonjenja prema Slavanskom Brodu 17. divizija dobila je zadatak da prodire pravcem preko sela:

* Brigada je pri proboju sremskog fronta pretrpjela teške gubitke, pa je na brzinu reorganizovana (dva oslabljena njemačka i jedan ustaški bataljon).

Sredanci — Poljanci — Ruščica, a desno od nje preko sela Andrijevci — Sapci, prodirala je 5. divizija.⁶ Na prilazima Slavonskom Bodu i u napadu na sam grad divizija je trebalo da uskladi dejstva sa 5. divizijom. Zona širenja desno željeznička pruga Strizivojna — Slavonski Brod, a lijevo Sava.

Stab 17. divizije u 16 časova 16. aprila izdao je pismenu zapovijest i naredio:⁷ 15. majevička brigada ovlađaće položajem u selu Jarugama i nastaviti gonjenje pravcem preko sela: Prnjavor — Zoljani — Oprisavci — Poljanci — Kutli Trnjanski — G. Bebrina i dalje duž ceste i nasipa uz Savu prema Slavonskom Brodu; 2. krajiška brigada ovlađaće selom Beravcima i goniti neprijatelja pravcem: M. Kopanica — Sredanci — Bicko Selo — Ruščica — Slavonski Brod; 6. proleterska brigada (divizijska rezerva), prema situaciji, pomjeraće se na pravcu prodiranja 15. majevičke brigade; artiljerijska brigada potpomagaće napad na liniju Jaruge — Beravci — po zahtjevu štabova 15. i 2. brigade.

Pošto je noću 16/17. aprila prihvatio i posljednje dijelove svoje 22. pješadijske divizije (u povlačenju od Đakova) i propustio ih kroz svoj raspored, neprijatelj je sa linije Strizivojna — Jaruge otpočeo povlačenje, pa je 17. aprila zaposjeo liniju: selo D. Bebrina — selo Poljanci (dijelovi 3. ustaško-domobranske divizije) — selo Oprisavci — pruga Vinkovci — Slavonski Brod (230. puk 41. divizije) — selo Novo i Staro Topolje (231. pješadijski puk 41. divizije) — selo Lapovci (863. tvrđavska brigada »Kloc«).

Zorom 17. aprila 2. krajiška i 15. majevička brigada ušle su u napuštena sela Beravce i Jaruge i bez dodira sa neprijateljem nastupale pravcima Kopanica — Andrijevci i Jaruge — Doljani. Tek pred mrak stupile su obje brigade u borbeni dodir sa neprijateljem na liniji sela Staro Topolje — Oprisavci, pokušavši bezuspješno da je u toku

⁶ Pošto je bila predviđena da poslije proboja smijeni 42. diviziju, 5. divizija povučena je noću 16/17. aprila, a njen odsjek napada preuzele su jedinice 17. divizije. Od Vrpolja i desno od pruge Vinkovci — Sl. Brod napadale su jedinice 48. divizije.

⁷ AVII, k. 994, reg. br. 5—7.

noći⁸ probiju. Isti je slučaj bio u rejonu sela Topolja i sa 42. i 48. divizijom. Ponovni napad 5. i 17. divizija izvršile su 18. aprila oko 17 časova, ali su zbog oskudice artiljerijske municije postigle neznatne uspjehe na krilima: desnokrilna brigada 5. divizije uklinila se u odbranu neprijatelja južno od sela Lapovaca, a lijevokrilna (15. majevička) brigada 17. divizije istjerala je neprijatelja iz rovova pored Save i zauzela nekoliko kuća u jugozapadnom dijelu sela Oprisavci.

Oko 22 časa neprijatelj je snažnim napadom odbacio 2. krajišku brigadu sa položaja Staro Topolje, a zatim je, koristeći jače zaštitne dijelove, otpočeo povlačenje na nove položaje — neposredno oko Slavanskog Broda.

Pošto se u toku 18. aprila preko Save iz doline Bosne prebacila u rejon Slavanskog Broda i posljednja njemačka divizija (7. SS), Štab njemačkog 34. armijskog korpusa naredio je da se noću 18/19. aprila sa linije Lapovci — Oprisavci povuku 41. divizija i 963. brigada »Kloc« i postave na liniju sela Borjevcu — Lipovica (k. 423) — Korđuševci — Ježevik — Vranovci — Ruščica.

Zorom 19. aprila 2. krajiška i 15. majevička brigada počele su gonjenje zaštitničkih dijelova i u toku dana izbile na liniju: istočna ivica Vrba Donja — Ruščica — Sava. Istovremeno, brigade 5. divizije izbile su na liniju sela Sušnjevci — Trnjani. Pred sami mrak obje divizije, poslije neuspjelog napada, povukle su se na polazne položaje. Jedino je 2. krajiška brigada uspjela da likvidira uporište u selu Ruščici i goneći neprijatelja izbije u istočni dio sela Vrba Gornja.

⁸ Noćnim napadima pribjegavalo se u prvom redu zato- jer se raspolagalo vrlo ograničenim količinama artiljerijske i minobacačke municije.

Za ilustraciju neka posluži 5. udarna divizija koja je imala art. brigadu (što je bio, uglavnom, slučaj sa svim divizijama na Sremskom frontu). Artiljerijska brigada je od 14. do 20. aprila utrošila: 9 udarnih i 11 zapaljivih granata 122 mm, 29 udarnih granata 75 mm, 81 minu 120 mm, 120 mina 82 mm. M. Morača: »Prva armija u završnim operacijama«, *Vojnoistorijski glasnik* 2—3/1955, strana 138.

⁹ U toku noći, po naređenju Štaba 1. armije, položaje 42. i 48. divizije preuzela je ponovo- 5. udarna divizija, a one su preko planine Dilja upućene za napad na Slavonsku Požegu.

OSLOBOĐENJE SLAVONSKOG BRODA

U toku 20. aprila 5. i 17. divizija nastavile su napade na liniju neprijateljske odbrane istočno i sjeveroistočno od Slavanskog Broda.

Pad Pleternice i brzi prodor 6. i 11. divizije ka komunikaciji Slavonski Brod — Gradiška primorao je neprijatelja da u toku dana ubrza izvlačenje 964. tvrđavske brigade iz Bosanskog Broda, a po padu mraka da počne napuštati i Slavonski Brod.

Oko 12 časova 5. divizija probila je odbranu na potoku Brezni, zauzela selo Ježevik i, potiskujući dalje neprijatelja, do mraka izbila u selo Rastušu, gdje se povezala sa jedinicama 6. proleterske divizije. Oko 19 časova 2. krajiška i 15. majevička brigada koncentričnim napadom (oko 19 časova) uspjele su da likvidiraju neprijatelja u selu Vrba Gornja i nastave gonjenje. Oko 20 časova prešle su preko rječice Giogovice i upale u istočni dio Slavanskog Broda. Istovremeno je i 5. divizija, pošto je likvidirala neprijatelja u Podvinjskom Bukovju, prodrla u grad. Do pola noći jedinice obiju divizija izbile su do centra grada. U samom gradu neprijatelj nije davao jak i organizovan otpor. Branio se iz pojedinih kuća i za sobom ostavljao zamaskirane mine, naročito na periferiji grada i na pravcu povlačenja. U grad su poslije pola noći, od pravca sela Varoš Brodski, upale i jedinice 6. proleterske divizije, tako da je Slavonski Brod do zore bio potpuno očišćen od neprijatelja.

Poslije oslobođenja grada 17. divizija nije preduzela gonjenje neprijatelja. Druga krajiška brigada ostala je u gradu, da bi ga očistila od ostataka neprijatelja. Šesta proleterska brigada smjestila se u selu Varoš Brodski, 15. majevička brigada u Vrbi Gornjoj i Ruščici, artiljerijska brigada u Vrbi Donjoj, medicinsko-sanitetski bataljon u Bicko Selu, Stab divizije i inženjerski bataljon u Slavonском Brodu, a Komanda pozadine u pokretu iz sela Andrijevac preko Đakova za Našice. Na toj prostoriji trebalo je jedinice 17. divizije odmoriti, popuniti i srediti, čekajući novi zadatak (usmeno je nagoviješten ulazak divizije u sastav 3. armije).

U borbama na prilazima Slavonskom Brodu i u samom gradu divizija je imala 293 ranjena i 92 poginula borca, a nanijela je neprijatelju slijedeće gubitke: 242 poginula, 418 ranjenih (neprovjereno) i 244 zarobljena (među kojima 4 oficira i 6 podoficira). Zaplijenjeno je: 25 bacača plamena, 15 minobacača, 8 mitraljeza, 10 puško-mitraljeza, 10 automata, 180 pušaka, 12 pištolja, 14.700 puščanih metaka, radio-stanica, 3 kamiona, 2 kola sa zapregom, magacin artiljerijske municije, magacin pionirskog alata i magacin opreme.

U petnaestodnevним borbama od Brčkog do Slavonskog Broda 17. divizija je, zajedno sa ostalim snagama 1. armije, prisilila neprijatelja na povlačenje dolinom Save. Borbe su bile vrlo oštre i pretežno kanalisane duž puteva i nasipa neposredno uz Savu, tako da se neprijatelj mogao solidno braniti relativno malim snagama, tim prije što je koristio minska polja. Neprijatelj je najjači otpor pružio iz naseljenih mjesta, znajući da ih mi štedimo od razaranja.

XI

DEJSTVA U SASTAVU 3. ARMIJE

(21. april — 15. maj)

Poslije oslobođenja Slavenskog Broda odlukom Generalštaba 17. divizija je ušla u sastav 3. armije, koja je operisala na pravcu Virovitica — Bjelovar.

Divizija je u 4 časa 22. aprila u jednoj marševskoj koloni otpočela trodnevni marš preko sela: Vrba Donja — Garčin — Topolje — Trnava — Kondrić — Gašinci — Đakovački Kučanci — Drenje — Podgorač — Stipanovci i 25. aprila razmjestila se na prostoriji: selo Vukojevci — Našice — selo Martin. Slijedećeg dana, po naređenju Štaba 3. armije, divizija se pomjerila sjeverozapadno na prostoriju sela: Petrovac, Bistrica — Čabuna — Sladojevci — Čačinci — Podravska Slatina.

Pošto je 1. armija glavne snage rokirala udesno, zapravo težište napada prenijela iz doline Save na pravac Pakrac — Čazma, a radi što boljeg sadejstva 1. i 3. armiji u prodiranju prema zapadu, 17. divizija dobila je novi zadatak: da se kao opšta rezerva 3. armije razmjesti 27. aprila na prostoriji: Suhopolje — Virovitica — Spišić Bukovica. Divizija je zorom krenula i u toku dana rasporedila se: 6. proleterska brigada na prostoriji sela: Suhopolje — Suhopoljska Ovčara — Rezovac; 2. krajiška brigada u selu Petrovac, gdje je uspostavila vezu sa jedini-

cama 10. korpusa i 51. divizije koje su djelovale duž komunikacije Virovitica — Đurđevac; 15. majevička brigada u Sv. Đurađu; artiljerijska brigada u Sv. Trojstvu i Sv. Križu; inženjerski bataljon na prostoru Virovitica — Antonovac; medicinsko-sanitetski bataljon u Virovitici; Komanda pozadine na prostoru Podravska Slatina — Suhopolje; Štab divizije u Virovitici.

Pošto nije uspio da odbrani virovitički rejon, neprijatelj se povukao i zaposleo ranije pripremljenu liniju odbrane, te je 27. aprila situacija pred frontom 3. armije bila slijedeća: liniju Drava — St. Gradac — Radotić (t. 238) branili su dijelovi 15. konjičkog kozačkog korpusa; greben Bilogore, tj. liniju Bogaz (k. 228) — selo Brzaja — selo Zrinska, ostaci njemačke 11. vazduhoplovne poljske divizije i 22. divizije; liniju zapadni dio sela Mali Grđevac — sela Velika Barna — Grubišno Polje — selo Poljani branili su dijelovi 22. njemačke i 5. ustaške divizije.

Treća armija napala je pomenute jedinice, ali bez vidnih uspjeha. Jedino su jedinice 10. korpusa uspjele da probiju neprijateljsku odbranu i zauzmu dominantne položaje Turski grobovi i Vis (t. 288). Da bi iskoristio ovaj uspjeh, Štab 3. armije odlučio je da ubaci i borbu svoju rezervu (17. diviziju), sa zadatkom da sa linije Brzaja — Turski grobovi proдре preko sela Bačkovice i Bedenička prema Bjelovaru, održavajući vezu desno sa jedinicom 10. korpusa, a lijevo sa 16. divizijom.

Oko 16 časova 28. aprila 17. divizija pošla je na zadatak. U toku 29. aprila 6. proleterska i 2. krajiška brigada smijenile su jedinice 10. korpusa na liniji Turski grobovi (k. 202) — šuma Mladine (k. 227) — zapadna ivica šume Injaš (k. 211) i sa nje odmah prešle u napad, potisnuvši neprijatelja do mraka na liniju: k. 143 — selo Bedenička — selo Bačkovica — selo Čadavac. Susjedi lijevo i desno (16. divizija i 10. korpus), zbog jakog otpora neprijatelja, nisu imali vidnijeg uspjeha, dok su jedinice na podravskom sektoru, u nastupanju prema selu Pitomači, oslobodile sela Duretina i Otrovanec.

Ranije pripremljena linija odbrane: rijeka Drava — selo Gradac — selo Šibenik — selo Velika Barna — selo Grubišno Polje — rijeka Ilova, trebalo je da posluži ne-

prijatelju, poslije gubitka Srema i Slavonije, da na njoj zaustavi naše dalje nadiranje prema zapadu. Ocijenivši da će naše glavne snage nastupati Podravinom i na pravcu Grubišno Polje — Bjelovar, neprijatelj je tu koncentrisao glavne snage, dok je greben Bilo Gore zaposjeo slabijim snagama — i po broju i po kvalitetu.

Uočivši raspored neprijatelja, odmah poslije oslobođenja Virovitice, a naročito 28. aprila, nakon prodora jedinica 10. korpusa na Bilo Gori, Stab 3. armije pregrupisao je, donekle, svoje snage, tako da je glavninu postavio na masiv Bilo Gore sa zadatkom da izvrši jači prodor, a potom obuhvati i napadne uporišta u Podravini i Bjelovarskoj kotlini, povezujući ove napade sa dejstvom ostalih jedinica 3. armije i susjednom 1. armijom. U duhu ove zamisli, Stab 3. armije izdao je 1. maja zapovijest precizirajući zadatke potčinjenim jedinicama:¹ 51. divizija nastupaće opštim pravcem Đurđevac — Koprivnica — Varaždin; 36. divizija nastupaće sjevernim padinama Bilo Gore, obuhvatajući neprijateljsku odbranu sa južne strane; 10. korpus (12, 32. i 33. divizija) nastaviće brzo nastupanje grebenom Bilo Gore, da bi što prije izbio na liniju sela Reka — Sokolovac (drum Koprivnica — Križevci). Poslije izbijanja na komunikaciju Đurđevac — Bjelovar jednu diviziju orijentisaće za napad na Bjelovar (sa sjevera), a sa ostalim snagama brzo će izbiti na drum Koprivnica — Križevci; snage 16, 17. i 40. divizije što prije će osloboditi Bjelovar i bez zadržavanja nastaviti nastupanje i zauzeli uporišta Sv. Ivan Zabno i Križevci.

Realizovanje ove zamisli otpočelo je još 29/30. aprila, kada je, u već probijenu odbranu na grebenu Bilo Gore (od strane jedinica 10. korpusa), uvedena u borbu armijska rezerva — 17. divizija. Poslije izbijanja 2. krajiške brigade (30. aprila) u selo Bedeničku, a 6. proleterske brigade u selo Čadavac, neprijatelj je u toku noći otpočeo povlačenje na cijeloj liniji odbrane, koristeći jake zaštitničke dijelove.

Oko 3 časa 1. maja 2. krajiška brigada poslije kraće borbe ovladala je selom Lasovcem, a zatim, nastavljajući

¹ S. Savić: »Treća armija u završnim operacijama«, *Vojno-istorijski glasnik* 2—3/1955; *AVII*, k. 983, reg. br. 12-5.

gonjenje, u toku dana ušla je u selo Ravneš i izbila na istočnu ivicu sela Orovca. Istovremeno je 15. majevička brigada razbila neprijatelja u selu Babancu i u toku dana ovladala selima Bedenikom i Bulincem, dok je 6. proleterska brigada (divizijska rezerva) zadržana u selu Polomu. Susjed lijevo (16. divizija), goneći neprijatelja, izbio je do mraka na liniju sela Nova Rača — Sasovac, a susjed desno (32. divizija 10. korpusa) na liniju sela Sandrovac — Suha Katalena.

Braneći prilaze Bjelovaru, jedinice 2. stajaćeg ustaškog zdruga i oko 2.500 vojnika njemačke 22. divizije pružali su 2. i 3. maja žilav otpor na liniji sela Orovac — Severin — St. Rača Kozarevac.

Noću 1/2. maja 17. divizija napala je uporišta u selima Orovac i Severin, ali se poslije kraće i oštre borbe morala povući na polazne položaje.

U toku dana 6. proleterska brigada povučena je sa položaja i prebačena na desno krilo divizijskog rasporeda u šumu Mačjak (k. 210). Oko 14 časova 17. divizija je ponovila napad i poslije početnih uspjeha, žilavim otporom neprijatelja prisiljena je da se ponovo povuče na polazne položaje. Lijevi susjed (6. divizija) napala je neprijatelja na liniji sela Bulinac — Stara Rača — Kozarevac i u borbama, koje su nastavljene u toku noći 2/3. maja, nije imala uspjeha, pa se zorom povukla na polazne položaje. Susjed desno (32. divizija) ovladao je uporištem Zakletište (t. 268) i podišao selima Vrbice i M. Trojstvo.

OSLOBOĐENJE BJELOVARA I KRIŽEVACA

Jedinice 10. korpusa u toku 3. maja uspjele su da izbiju na komunikaciju Đurđevac — Bjelovar (u rejonu sela Hampovica — Kerbulin, t. 270), a još noću 3/4. maja 17. divizija probila je odbranu neprijatelja na liniji sela Orovački Vinogradi — Orovac — Severni, i izjutra izbila na liniju sela Markovac — Novoseljani — Zdralovi, gdje se povezala desno sa jedinicama 33. divizije 10. korpusa, a lijevo sa jedinicama 16. divizije koje su izbile na liniju sela Brezovac — Galovac. Oko 20 časova 4. maja 2. kra-

jiška i 15. majevička brigada i brigade 16. divizije izvele su opšti napad na grad i do 22 časa Bjelovar je oslobođen.

Glavnina neprijateljskih snaga uspjela je da se probije i povuče prema Križevcima i Vrbovecu, iako je garnizon bio djelimično obuhvaćen našim snagama. Propust je bio u tome što 12. divizija 10. korpusa nije orijentisana na komunikaciju Bjelovar — selo Žabno već je upućena grebenom Bilo Gore ka komunikaciji Korprivnica — Križevci.

U petodnevnim borbama 17. divizija je (prema nepotvrđenim podacima) nanijela gubitke neprijatelju od oko 400 poginulih, 740 ranjenih i 19 zarobljenih, uz sopstvene gubitke od: 101 poginulog, 420 ranjenih i 34 nestala. Zaplijenjeno: mitraljez, 4 puškomitraljeza, 4 automata, pištolj, 7.100 puščanih metaka i veća količina razne ratne opreme u vojnim magacinima Bjelovara.

Poslije oslobođenja Bjelovara 17. divizija dobila je zadatak da produži nastupanje i goni neprijatelja opštim pravcem: selo Podgorci — selo Kraljevac — selo Gornje Selo — selo Lemeš — Križevci, s tim da, poslije izbijanja na liniju Gornje Selo Tremsko — selo Bukovje Križevačko, dijelom snaga sadejstvuje jedinicama 16. divizije pri likvidaciji neprijatelja u selu Žabno, a glavnim snagama da likvidira garnizon u Križevcima.

Divizija je preduzela dalje gonjenje dvjema paralelnim kolonama: desna kolona (6. proleterska brigada) pravcem: selo Kobasičari — selo Podgorci — selo Kraljevac — selo Kovačevac — selo Gornje Selo Tremsko — selo Lemeš; lijeva kolona (2. krajiška brigada) pravcem: selo Predovac — selo Draganec — selo Dvorište — selo Đurđić; a za njom rezerva (15. majevička brigada).

U brzom prodoru 2. krajiška brigada ušla je 6. maja jednim bataljonom u Križevce, koje je branio 111. lovački puk njemačke 11. divizije. Pošto ostale snage nisu ubrzo pristigle, bataljon je okružen u gradu, a prilikom probijanja pretrpio je osjetne gubitke (55 poginulih, 54 ranjenih, 74 nestala). U toku dana prispjele su i ostale jedinice divizije, kao i dvije brigade 33. divizije, pa je odmah preduzet opšti napad i do 21 čas Križevci su oslobođeni.

U borbama za Križevce (po neprovjerenim izvještajima naših jedinica) neprijatelj je imao: 292 poginula, 584 ranjena i 51 zarobljenog, a 17. divizija: 61 poginulog, 96 ranjenih i 74 nestala.² U magacinima zaplijenjena je veća količina municije i ratne opreme.

BORBE U ZAVRŠNOJ OPERACIJI

Poslije razbijanja odbrane neprijatelja u trouglu Koprivnica — Bjelovar — Zabno i oslobođenja Križevaca i Ludbrega, neprijatelj je na cijelom frontu 3. armije počeo ubrzano povlačenje, da bi izbjegao okružavanje svojih većih jedinica. Na glavnim pravcima odstupanja ostavljao je jake zaštitničke dijelove.

Odmah poslije oslobođenja Križevaca 17. divizija nastavila je gonjenje: 6. proleterska brigada pravcem preko sela: Gušćerovec — Vrhovac — Sudovec — Čanjevo i do mraka 7. maja izbila na komunikaciju Zagreb — Varaždin (u rejonu sela Huma), gdje je naišla na žilav otpor neprijatelja, pa je zato zaposjela prostoriju Čanjevo — Visoko — Velišće (k. 399); 15. majevička brigada pravcem preko sela: Podgorec — Gregurovec — Fodrovec — Kalarec i do mraka izbila je na prostoriju sela Durinovec — Visoko; 2. krajiška brigada (divizijska rezerva) kretala se za 6. proleterskom brigadom i u toku dana razmjestila se na prostoriji sela Vrh — Čanjevo; artiljerijska brigada maršovala je na pravcu 6. proleterske brigade, spremna da je podrži vatrom na komunikaciji Zagreb — Varaždin; inženjerijski bataljon ostao je radi sređivanja u Križevcima; medicinsko-sanitetski bataljon takođe u Križevcima; Komanda pozadine u pokretu iz Bjelovara za Križevce; Štab divizije pred mrak je stigao u selo Gornju Rijeku.

Obaviještena o ponudi admirala Denica za bezuslovnu kapitulaciju Njemačke, a pod stalnim pritiskom Jugoslovenske armije, glavnina njemačkih i ustaških snaga napustila je 7. maja Zagreb i sa ostalim svojim, ustaškim,

² *AVII*, k. 983, reg. br. 35-5.

četničkim i domobranskim snagama ubrzano se povlačila preko Zagorja ka jugoslovensko-austrijskoj granici da bi se predala savezničkim snagama u Koruškoj. Da bi spriječio neprijatelja da ostvari namjeru, Generalštab JA 7. maja depešom je naredio 3. armiji da što brže nadire opštim pravcem Maribor — Dravograd — Celovec.

Zadatak 17. divizije bio je da, poslije likvidacije neprijatelja na prostoriji sela Hum — Trgovište, nadire opštim pravcem: Krapina — Đurmanec — Rogatec — Lušečka Vas — Slovenska Bistrica.

U 8 časova 8. maja, sa položaja Velište (k. 399) — Radešići i Visoko — Vinično, 6. proleterska i 15. majevička brigada napale su neprijatelja na položaju: k. 377 — Hum — Butkovac, ali poslije kraće borbe brigade su se povukle na polazne položaje, jer je neprijatelj pružio žilav otpor.

Oko 14 časova, u vezi s kapitulacijom Njemačke i proglasom njemačke Vrhovne komande, upućen je ultimatum neprijateljskim snagama na prostoriji sela Brezinca — Hum — Trgovište da se predaju sa cjelokupnim ljudstvom i opremom. Uskoro je u Štabu 6. proleterske brigade došlo do sastanka između naših i njemačkih oficira, ali Nijemci nisu pristali na predaju, bez prethodnog odobrenja više komande. Očito im je bio cilj da pregovorima dobiju u vremenu, da bi se što lakše izvukli sa isturenog položaja. To je uočeno u štabu 17. i 16. divizije, pa im je dat rok predaje do 22 časa. Kad je ultimatum istekao, neprijatelj je oko 23 časa počeo naglo da povlači živu silu preko Trgovišta ka zapadu, dok je na komunikacijama prema selu Kominu u rejonu sela Breznice i Huma zapalio više od 150 kamiona i uništio nekoliko desetina topova i teških minobacača.

Štab 17. divizije oko pola noći izdao je zapovijest za energično gonjenje po brigadnim kolonama:

— 6. proleterska brigada počela je gonjenje u 3 časa 9. maja pravcem preko sela: Hum — Trgovište — Zlatar — Mače. Poslije izbijanja na prostoriju sela Komor — Mihovljan brigada se na njoj zadržala radi odmora, a u zoru nastavila pokret pravcem: Razboj — Krapina —

Dumianec i izbila u toku dana na prostoriju sela Sv. Rok — Log, a na kojoj je prenoćila. Sa te prostorije u 4 časa 11. maja produžuje nastupanje pravcem Rogatec — Rogaška Slatina — Lušečka Vas — Slovenska Bistrica. Savlađujući otpor neprijatelja zapadno od Rogaške Slatine, u sadejstvu sa 2. krajiškom brigadom, u toku dana izbila je na prostoriju sela Klopce — Slovenska Bistrica, na kojoj se razmjestila radi odmora;

— 2. krajiška brigada nastupala je preko sela Bisag — Bosna — D. Konjščina i do 17 časova izbila na prostoriju sela Zlatar — Mače — Mihovljan. Oko 20 časova streljački dijelovi brigade usiljenim maršem upućeni su za Krapinu, radi odsijecanja i zarobljavanja neprijatelja koji se povlačio, s tim što je jedan dio brigade ukrcan u zaplijenjene kamione. Brigada je 10. maja produžila nastupanje pravcem Krapina — Đurmanec — Rogatec i u toku dana stigla u Rogašku Slatinu. Zorom, u sadejstvu sa 6. proleterskom brigadom, napala je neprijatelja koji je zaštitničkim dijelovima zaposjeo položaje zapadno od Rogaške Slatine (k. 292 — k. 320 — k. 290 — k. 355). Poslije dvočasovne borbe neprijatelj je potisnut. Nastavljeno je gonjenje pravcem: selo Loče — selo Lušečka Vas — Slovenska Bistrica. Do mraka 6. proleterska brigada izbila je na prostoriju sela Davna i Zagorska Bistrica, gdje je prenoćila;

— 15. majevička brigada (divizijska rezerva) od 3 časa 9. maja nastupala je pravcem Visoko — Trgovište i u toku dana razmjestila se radi prenoćišta u selima Zlatar i Mače. Sutradan je preko sela Mihovljan — Razboj — Krapina — Đurmanec stigla na prenoćište u Rogatec, a u 3 časa 11. maja nastavila preko Rogaške Slatine i sela Lušečka Vas, da bi se oko 15 časova razmjestila u selu Ložnici;³

— artiljerijska brigada kretala se 9, 10. i 11. maja za 2. krajiškom brigadom i razmjestila do 18 časova 11. maja na prostoriji sela Sv. Jožef — Branje; inžinjerijski bataljon smjestio se u Slovenskoj Bistrici; medicinsko-sanitet-

³ AVII, k. 893, reg. br. 35-9.

ski bataljon u selu Vitanji, a Štab divizije i Komanda pozadine u Slovenskoj Bistrici.

Za tri dana gonjenja 17. divizija nanijela je neprijatelju slijedeće gubitke: 9 ubijenih, 16 ranjenih i 1.147 zarobljenih vojnika i oficira, uz sopstvene gubitke od 3 poginula i 16 ranjenih boraca. Zaplijenjeno: 7 oklopnih kola, 5 protivtenkovskih topova, 4 mitraljeza, puškomitraljez, oko 800 pušaka, lokomotiva sa 80 vagona materijala, 35 kamiona, 12 automobila, 6 motocikla, 20 konjskih kola sa zapregom i veća količina ostale ratne opreme.

Lijevi susjed (16. divizija) do mraka 11. maja izbio je na liniju: Vojnik — Slovenske Konjice — selo Sv. Jurij, a susjed desno (40. divizija) u sela Pragersko i Polekovu.

Kako je jača ustaško-četndčka grupacija 10. i 11. maja ubrzano odstupala prema Dravogradu (pravcima Vitanje — selo Mislinja i Celje — Velenje — Mislinja), težeći da se prebaci preko Drave u Austriju, Štab 3. armije naredio je 16. 17. i 51. diviziji da je sustignu, razbiju i zarobe, s tim što je 11. maja vozom prebacio 6. brigadu 36. divizije u Dravograd, koja je na vrijeme stigla i tako spriječila ustašama i četnicima da se izvuku.

Zadatak 17. divizije bio je da iza 16. divizije, pravcem Slovenske Konjice — Vitanje — Slovenj Gradec, što prije izbije u rejon Dravograda. Divizija je krenula iz Slovenske Bistrice u 3 časa 12. maja.

U rejonu Sv. Jurij — Celje 16. diviziji 12. maja predale su se 22. i 181. divizija njemačkog 21. korpusa, a ustaše i četnici su se povukli sjeverno od Celja. U rejonu sela Vojnik — Višnja Vas jedna brigada 16. divizije vodila je sa njima ogorčene borbe, sprečavajući ih da se probiju ka Dravogradu.

Pošto je 16. divizija bila angažovana u rejonu Celje — Vojnik, Štab 3. armije unekoliko je promijenio prvobitnu zapovijest, naređujući 12. maja 17. diviziji da usiljenim maršem, kao čelna kolona, nastavi pokret preko sela Slovenske Konjice i Vitanje na prostorijsu sela Mislinja — Dolič — Sv. Mohor i dalje ka Dravogradu, sa zadatkom da zatvori odstupni pravac neprijatelju od Celja

ka Dravogradu i uništi ga direktnim udarom u sadejstvu sa 16. divizijom.

Oko 12 časova prednji dijelovi 17. divizije potisli su neprijatelja u rejonu sela Sp. Dolič, a u daljem nastupanju divizija je naišla na žilav otpor ustaša na liniji Sentilj (k. 593) — Lučevac (k. 774) — Pušnik (k. 731), koji su držali pod vatrom drum i željezničku prugu Velenje — Mislinja — Slovenj Gradec. U namjeri da neprijatelja lijevim obuhvatom razbije i po dijelovima uništi, Stab 17. divizije odlučio je da privremeno sa dvije brigade posjedne položaj: selo Turjak — Turjak (k. 793) — selo Zg. Dolič — Pečovnik vrh (k. 793), jednu brigadu zadrži u rezervu (Sp. Dolič) a artiljerijsku brigadu postavi na vatrene položaje u rejonu Sent Florijana.

Da bi otklonio svaku mogućnost neprijatelju za proboj preko Dravograda u Austriju, 12. maja Stab 3. armije prebacio je 51. diviziju (bez jedne brigade) željeznicom od Maribora sa zadatkom da pojača 6. brigadu 36. divizije i čvrsto zaposjedne dravogradski komunikacijski čvor. Divizija je u toku dana posjela sve dominantne položaje u području Dravograda — južno od Drave. Ovim manevrom neprijatelj je u trouglu Slovenj Gradec — Guštanj — Dravograd doveden u vrlo težak položaj. A da bi se neprijatelj potpuno okružio, Stab 3. armije naredio je 17. diviziji da čvrsto drži zaposjednute položaje, imajući namjeru da 16. diviziju prebaci željeznicom preko Ljubljane i Kranja u rejon Priberga, onemogućavajući tako neprijateljskoj grupaciji proboj ka Celovcu.

U toku čitavog 12. maja neprijatelj se, ulažući posljednje napore, uporno branio i preduzimao povremeno snažne protivnapade, u težnji da se po svaku cijenu probije preko granice. Zorom 13. maja neprijatelj je snažnim napadom prinudio 2. krajišku brigadu da napusti položaj Turjak (k. 793), a time i Mislinju i Sentilj. Oko 6 časova brigada je uz podršku artiljerije povratila izgubljeni položaj.

Istovremeno su ustaše potisle 15. majevičku brigadu sa Irštelja (k. 848), koji je u toku dana brigada bezuspješno pokušala da povrati. Tek pošto je pao mrak, uz jaku

artiljerijsku podršku, brigada je ovladala Iršteljem, nanijevši neprijatelju velike gubitke: 159 poginulih, 365 ranjenih i 620 zarobljenih, uz sopstvene od 42 poginula i 86 ranjenih boraca.

Pošto je propao i posljednji očajnički pokušaj neprijatelja, po padu mraka 13. maja, da se probije preko Drine, Štab 3. armije u toku noći naredio je svim svojim snagama da izvrše odlučan napad na okruženog neprijatelja, razbiju ga i unište.

Zadatak 17. udarne divizije bio je da probije položaje na liniji: kosa zapadno od Šentilja — kosa zapadno od sela Mislinje — Lučevac (k. 774) — Pušnik — Pečovnik vrh (k. 793) i nastavi energično gonjenje, sa ciljem da neprijatelju po svaku cijenu spriječi prelazak u Austriju. U 4 časa 14. maja divizija je razbila neprijatelja i otpočela sa gonjenjem i zarobljavanjem.

Jedinice 6. proleterske i 2. krajiške brigade gonile su neprijatelja pravcem preko sela Mislinja — Šmartno — Legen i poslije kraće borbe oslobodile Slovenj Gradec, a u toku dana izbile do Vukovske Vasi, gdje su se spojile sa 51. divizijom, da bi u sadejstvu sa njom pristupile okruživanju i uništavanju već desetkovane ustaško-četničke grupacije.

Poslije probijanja neprijateljevog položaja Pušnik — Pečovnik vrh, 15. majevička brigada nastavila je gonjenje i do 6 časova izbila na komunikaciju Velenje — Mislinja — Slovenj Gradec, presjekavši tako odstupnicu ustaškim dijelovima koji su se kretali od Celja. Brigada je zatim preko Šentilja stigla oko 17 časova u Slovenj Gradec, očekujući dalja naređenja.

Do mraka neprijatelj je na prostoriji Bitkovska Vas — Gušan — Dravograd bio potpuno opkoljen. Poslije neuspjelog, očajničkog pokušaja da se po padu mraka probije, našavši se u bezizlaznoj situaciji i trpeći ogromne gubitke, u toku noći 14/15. maja kapitulirao je. Predajom ove ustaško-četničke grupacije prestao je svaki organizovan otpor pred frontom 3. armije, a time se završio i ratni pohod 17. udarne divizije.

U borbama protiv okružene ustaško-četničke grupacije 14. i 14/15. maja, 17. divizija nanijela je neprijatelju slijedeće gubitke: 642 ubijena, 233 ranjena i 8.762 zarobljena vojnika i oficira. Plijen je iznosio: 16 topova, 33 minobacača, 87 mitraljeza, 152 puškomitraljeza, 173 automata, 1.904 puške, protivtenkovska puška, 4 kamiona, 2 automobila, 15 motocikla, 80 bicikla, 400 kola sa zapreгом i veća količina municije i ostale ratne opreme. Sopstveni gubici: 25 poginulih i 28 ranjenih boraca.⁴

Jedinice 17. divizije u toku 15. maja su prikupljale zarobljenike i ratni plijen, a razmjestile su se: 6. proletarska brigada na prostoriji Sv. Janž — Bukovska Vas; 2. krajiška brigada na prostoriji Sv. Peter — Otiški Vrh; 15. majevička brigada u sjevernom dijelu Slovenj Gradca; artiljerijska brigada u Bukovskoj Vasi; inženjerijski bataljon u Turiškoj Vasi; medicinsko-sanitetski bataljon, Komanda pozadine i Štab divizije u Slovenj Gradcu.

f Divizija je poslije prestanka borbi imala 9.553 čovjeka, odnosno 8.621 borca, 541 podoficira i 391 oficira, a od naoružanja raspolagala je sa: 5.964 puške, 851 automatom, 650 puškomitraljeza, 47 mitraljeza, 8 protivavionskih mitraljeza, 606 pištolja, 72 protivtenkovske puške, 142 bacača 81 mm, 12 bacača 120 mm, 11 topova 75 mm i 18 topova 76 mm »Zis«.

Na svom borbenom putu 17. divizija imala je istaknutu ulogu u rasplamsavanju borbe u svim krajevima naše zemlje kroz koje je prošla. Boreći se, širila je bratstvo i jedinstvo u svim našim republikama (osim Makedonije) i vodila borbe protiv Nijemaca, Italijana, Bugara, Čerkeza, balista, ustaša, domobrana, četnika, nedićevaca, muslimanske legije i zelenokadrovca. Divizija je zabilježila sjajne pobjede i podvige, a od teških udaraca brzo se oporavljala. I u najtežim uslovima i najžešćim okršajima (6. i 7. ofanziva) divizija je ispoljila primjernu hrabrost i izuzetnu žilavost. Njene brigade bile su rasadnik vojnih i političkih kadrova za istočnu Bosnu i škola borbenog iskustva i političkog morala za mase boraca koje su stu-

⁴ AVII, k. 983, reg. br. 35-5.

pale u njihove redove. Divizija je za izvanredne podvige njenih brigada dobila više priznanja i pohvala, među kojima i tri pohvale vrhovnog komandanta druga Tita.

Na ratnom putu dugom oko 25.000 km 17. udarna divizija je imala oko 3.825 poginulih i nestalih i oko 6.877 ranjenih boraca i starješina, nanijevši neprijatelju daleko veće gubitke.⁵

n^f

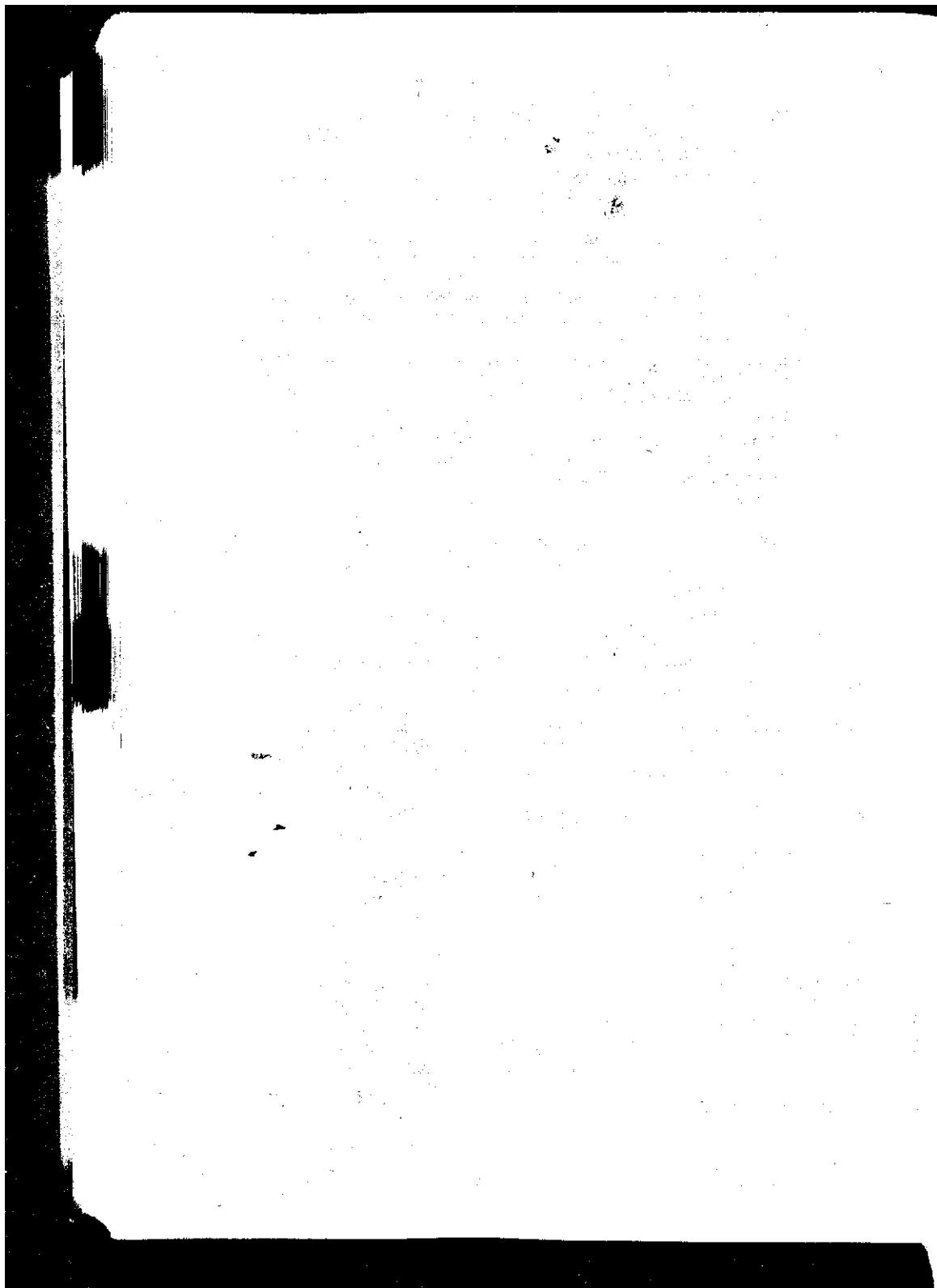
⁵ Prema podacima koje je dobijao Štab divizije od potčinjenih jedinica, neprijatelju su nanijeti slijedeći gubici: oko 12.000 poginulih, oko 16.000 ranjenih i 19.000 zarobljenih vojnika i oficira. Ovi gubici do danas nisu provjereni.

IZVORI

- Fondovi dokumenata i mikroteka Arhiva Vojnoistorijskog instituta JNA
- Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut JNA, tom I, II, III, IV i V
- IstoTijski arhiv KPJ, tom I, knj. 2, Beograd, 1949
- Operacijski dnevnik 17. udarne divizije
- Operacijski dnevnik 6. proleterske brigade
- Operacijski dnevnik 15. majevičke brigade
- Operacijski dnevnik 16. muslimanske brigade
- Operacijski dnevnik 2. krajiške brigade
- Ratni dnevnik komandanta 5. divizije, Vojnoizdavački zavod, 1966
- Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut JNA, 1964
- Ratni naponi Jugoslavije 1941—1945, Vojnoistorijski institut JNA
- Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. 1 i 2, Vojnoistorijski institut JNA, 1963 i 1965
- o — Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944—1945, Vojnoistorijski institut JNA, 1957
- Istočna Bosna u NOB-u, 1. i 2, knjiga, Vojnoizdavački zavod, 1964
- Beogradska operacija 20. oktobra 1944, Vojnoistorijski institut JNA, 1964
- Dr Ervin Ginzberg i dr Izidor Levi, Sanitetska služba 17. udarne divizije, Beograd, 1951
- Dimitrije Trifunović i Pavie Babac, Prodor operativne grupe divizija u Srbiju i forsiranje Ibra, Vojnoistorijski glasnik 6/1951

- Vojin Popović, Borbe operativne grupe divizija u Toplici, Rasini i Župi od 11. do 30. avgusta 1944. godine, Vojnoistorijski glasnik 4/1956
- Pavle Bažac, Operacije Prve armijske grupe u zapadnoj Srbiji i Šumadiji od 21. septembra do 14. oktobra 1944, Vojnoistorijski glasnik 6/1956
- Radivoje Jovanović, Ofanziva narodnooslobođilačke vojske za konačno oslobođenje Srbije, Vojnoistorijski glasnik 2—3/1955
- Milutin Morača, Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, Vojnoistorijski glasnik 2—3/1955
- Ljubo Vučković i Dragić Gajević, Kratak pregled operacija 2. armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, Vojnoistorijski glasnik 2—3/1955
- Sreta Savić, Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, Vojnoistorijski glasnik 2—3/1958

S A D R Ž A J

	Strana
I	
Vojno-politička situacija u istočnoj Bosni (jun-jul 1943) —	5
Formiranje 17. istočnobosanske NOU divizije — — — —	8
II	
BORBENA DEJSTVA POD KOMANDOM VRHOVNOG ŠTABA	
<i>(jul-septembar 1943)</i>	
Popuna i sređivanje jedinica — — — — — — — —	20
Borba 6. istočnobosanske brigade u Birču — — — — —	21
Prodor 15. majevičke brigade u Posavinu — — — — —	25
Borbe na Trebavi, Ozrenu i Posavini — — — — —	27
Ponovo na Trebavi i u Posavini — — — — — — —	32
III	
DEJSTVA DIVIZIJE U SASTAVU 3. KORPUSA	
<i>(septembar 1943 — maj 1944)</i>	
Borbe u Posavini — — — — — — — — — —	35
Oslobođenje i odbrana Tuzle — — — — — — — —	30
Pokret prema Ozrenu i borbe u dolini Bosne i Spreče — —	60
Pokret prema Zvijezdi i oslobođenje Vareša — — — —	64
Pokret prema Romaniji i oslobođenje Sokoca — — — —	67
	355

	Strana
Odbrambene borbe na Romaniji i Ozrenu (kod Sarajeva) —	72
Zimska ofanziva — — — — — — — — — —	82
Borbe u Šekovićima i na Betnju — — — — — — — —	88
U dolini Krivaje i na Ozrenu — — — — — — — —	95
Borbe manevarskih grupa — — — — — — — —	98
Sređivanje divizije poslije 6. ofanzive — — — — — —	107
Drugi napad na Tuzlu — — — — — — — — — • —	109
Orijentacija divizije prema Semberiji i Posavini — — —	121
Na Ludmeru i Osatu — — — — — — — — — —	131

IV

DEJSTVA U SASTAVU OPERATIVNE GRUPE ZA PRODOR U ZAPADNU SRBIJU

(april-maj 1944)

Pripreme za prelazak preko Drine — — — — — — — —	149
Borbe na Kraljevoj i Ravnoj gori — — — — — — — —	154
U Podžeplju i na Devetaku — — — — — — — — —	160
Pokret prema Drini i pokušaj prelaska — — — — — —	165
Orijentacija divizije prema 2. korpusu — — — — — —	168
Borbe u rejonu Bogovića i pokret preko Jahorine — — —	172
Sutješka i Zelengora — — — — — — — — — —	176

St

v

DEJSTVA DIVIZIJE U SASTAVU 2. KORPUSA

(jun-jul 1944)

Borbe u Sandžaku — — — — — — — — — —	184
Oslobođenje Foče i Cajniča — — — — — — — — —	191
Pokret ka Limu i borbe u njegovom izvornom dijelu — —	201

VI

DEJSTVA U SASTAVU OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA ZA PRODOR U JUŽNU SRBIJU

(avgust-septembar 1944)

Pokret i borbe u međuriječju Lima i Ibra — — — — —	209
Nasilni prelazak preko Ibra — — — — — — — — —	213

	Strana
Razbijanje četnika na Kopaoniku — — — — —	218
Borbe u Župi — — — — —	223
Borbe u dolini Ibra i Zapadne Morave — — — — —	232
Oslobođenje Gornjeg Milanovca — — — — —	240

VII

U SASTAVU 1. ARMIJSKE GRUPE

(20. septembar — 23. oktobar)

Pokreti i borbe u izvornom dijelu Zapadne Morave — —	24*5
Pokret ka Kragujevcu i borbe na komunikaciji Topola —	
Kragujevac — — — — —	252
Oslobođenje Kragujevca — — — — —	258

VIII

POD KOMANDOM GLAVNOG ŠTABA SRBIJE

(23. oktobra do 15. decembra)

Borbe na sektoru Kraljevo — Čačak — — — — —	269
Na sektoru Čačak — Užice — — — — —	274
Dejstva duž komunikacije Užice — Dub — Ljubovija — —	275

IX

U SASTAVU JUŽNE OPERATIVNE GRUPE

(15. decembar 1944 — 3. april 1945)

Prelazak ipreko Drine — — — — —	280
Borbe na lijevoj obali Drine i napadi na Bijeljину — — —	286
U Semberiji i na Majeveci — — — — —	298
Drugi napad na Bijeljину — — — — —	302
Pokret prema Tuzli — — — — —	311
Ponovo u donjem toku Drine — — — — —	313
Oslobođenje Bijeljine — — — — —	319

Strana

" "

X ft." ,

U SASTAVU 1. ARMIJE

(3—21. aprila 1945)

Oslobođenje Brčkog	— — — — — . — — — —	328
Borba za Županju	— — — — — — — — — —	331
Oslobođenje Slavenskog Broda	— — — — — — — — — —	337

XI

DEJSTVA U SASTAVU 3. ARMIJE

(21. april — 15. maj)

Oslobođenje Bjelovara i Križevaca	— — — — — — — — — —	342
Borbe u završnoj operaciji	— — — — — — — — — —	344
Izvori	— — — — — — — — — —	352

GLIGO MANDIĆ

17. ISTOČNOBOSANSKA NOU DIVIZIJA

Tehnički urednik

Nikola Savić

Jezički redaktor

Nemanja Šjeran

Korektor

Dobriła Galac

Omot

Miroslav Vajić, akad. slikar

Štampanje završeno juna 1976.